

journal of
analytic
divinity

Özel Sayı/Special Issue

Kur'an ve Toplum/Qur'an and Society

CİLT: 5 - SAYI: 1 - BAHAR: 2021 - E-ISSN : 2602-3792

<https://dergipark.org.tr/jad> - <https://andcenter.org>

Journal of Analytic Divinity
International Refereed Journal

Cilt/Vol: 5, Sayı/Issue: 1, 2021.

E-ISSN: 2602-3792

ANKARA-TURKEY.

Analytic Divinity Center
www.andcenter.org

JOURNAL OF ANALYTIC DIVINITY

Journal of Analytic Divinity dergisi, senede iki defa yayınlanan uluslararası alan indeksli hakemli bir dergidir. JAD'de yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukukî açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları Journal of Analytic Divinity'ye aittir. Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez.

Journal of Analytic Divinity is an internationally indexed, peer-reviewed journal published twice a year. All the responsibility of all articles published in JAD in terms of language, science and legal belongs to the authors, and the publishing rights belong to the Journal of Analytic Divinity. It may not be reproduced, partially or completely, in any way without the written permission of the publisher. The Editorial Board is free to publish or not publish articles submitted to the journal. Articles sent to the journal are not returned.

Editör/Editor in Chief

Özcan GÜNGÖR

Alan Editörleri/Field Editors

Mehmet ATA AZ (Uluslararası İlişkiler/International Relations)

Rukiye Aysun İNAN (Felsefe ve Din Bilimleri/Philosophy and Religious Sciences)

Tuğba ÖZEN (İslam Tarihi ve San.-Türk Dili/Islamic History/Arts and Turkish Language)

Halil İbrahim DOĞAN (Temel İslam Bilimleri/Foundations of Islamic Sciences)

Yakup CİVELEK (Arap Dili ve Edebiyatı/Arabic Language and Literature)

Mehmet Emin SARIKAYA (İngilizce-Kitap Değerlendirmesi/English-Book Review)

Journal of Analytic Divinity
International Refereed Journal

Cilt/Vol: 5, Sayı/Issue: 1, 2021.

E-ISSN: 2602-3792

ANKARA-TURKEY.

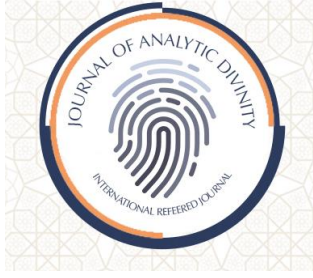
Analytic Divinity Center
www.andcenter.org

Yayın Kurulu/Editorial Board

- Prof. Dr. Ahmet ÜNSAL Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Asım YAPICI Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÜNAL Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup CİVELEK Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki Salih ZENGİN Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Özcan GÜNGÖR Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Danışma Kurulu/Board of Advisory

- Prof. Dr. Abdurrahman KURT Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmad RAFIQ Sunan Kalijaga State University (Endonezya)
Prof. Dr. Ali Osman KURT Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Andrea SZİGETİ Gal Ferenc College (Macaristan)
Prof. Dr. Celalettin ÇELİK Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Dosay KENJETAY Gumilev Eurasian National Uni (Kazakistan)
Prof. Dr. Eyüp ŞİMŞEK Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Felix KÖRNER Pontificia Università Gregoriana (İtalya)
Prof. Dr. Frank GRIFFEL Yale University (ABD)
Prof. Dr. Hacı Yunus APAYDIN Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Halil İbrahim BULUT İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Heidi HADSELL President of Hartford Seminary (ABD)
Prof. Dr. İshak ÖZGEL Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal POLAT Anadolu Üniversitesi

Journal of Analytic Divinity
International Refereed Journal

Cilt/Vol: 5, Sayı/Issue: 1, 2021.

E-ISSN: 2602-3792

ANKARA-TURKEY.

Analytic Divinity Center
www.andcenter.org

Prof. Dr. Kımbat KARATIŞKANNOVA A. Yesevi Üniversitesi (Kazakistan)

Prof. Dr. Labidi BOUABDALLAH Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Marcel SİGRİST EBAF École Biblique of Jerusalem (İsrail)

Prof. Dr. Mohamed M. EL-GAMMAL Hamad bin Khalifa Uni. (Katar)

Prof. Dr. Murat DEMİRKOL Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Sami KILIÇ Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. Talip ÖZDEŞ Cumhuriyet Üniversitesi

Prof. Dr. Vejdi BİLGİN Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Yasin YILMAZ Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Zekiye DEMİR Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Doç. Dr. Fatima ZOHRA Aouati University of Sharjah (Bir. Arap E.)

Doç. Dr. Harun ŞAHİN Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Doç. Dr. Salih AYDEMİR Ankara Hacı Bayram Üniversitesi

Doç. Dr. Jamal J. ELİAS University of Pennsylvania (ABD)

Doç. Dr. Samagan MYRZAİBRAİMOV Oş Devlet Üniversitesi (Kırgızistan)

Dr. A. Ulrich PAFFTRAH Goethe Universität (Almanya)

Dr. Öğr. Üyesi M. Mücahit ASUTAY Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa DEMİRCİ İstanbul Üniversitesi

Journal of Analytic Divinity
International Refereed Journal

Cilt/Vol: 5, Sayı/Issue: 1, 2021.

E-ISSN: 2602-3792

ANKARA-TURKEY.

Analytic Divinity Center
www.andcenter.org

**Dizinleme Bilgileri/Abstracting and Indexing
Kabul/Accepted**

Dizinleme Bilgileri/Abstracting and Indexing Kabul/Accepted		Kabul/Accepted	
1- Google Scholar	17.12.2017	18-BASE	03.03.2018
2-İSAM	18.12.2017	19-SIS	09.03.2018
3-I2OR	22.12.2017	20-Cite Factor	12.06.2018
4-İdeal Online	22.12.2017	21- ROAD	30.01.2018
5-COSMOS IF	28.12.2017	22-EZB	23.12.2018
6-Türk Eğitim İndeksi	19.12.2017	23-DOJI	25.03.2018
7-Research Bib	20.12.2017	24-ASOS	25.04.2019
8-DRJI	28.12.2017	25-Paperity	20.11.2018
9-EBSCO	02.12.2020	26- OpenAIRE	20.10.2018
10-Scholar Impact	29.12.2017	27- JHUB	22.04.2019
11-Journal Factor	30.12.2017	28-JournalTOCs	20.03.2018
12-IIJIF	31.12.2017	29- ATLA	09.01.2019
13-Index Copernicus	02.01.2018	30- ERİH PLUS	11.03.2019
14-Root Indexing	02.01.2018	31- DOAJ	30.04.2019
15-Academic Keys	03.01.2018	32- Sharpa/Rome	10.01.2020
16-J-Gate	03.03.2018	33- MIAR	10.01.2020
17-JI Factor	03.02.2018	34- ProQuest	30.03.2020

Journal of Analytic Divinity

International Refereed Journal

Cilt/Vol: 5, Sayı/Issue: 1, 2021. E-ISSN: 2602-3792

ANKARA-TURKEY.

Analytic Divinity Center
www.andcenter.org

Sayı Editörü: Prof. Dr. Mehmet Ünal

Kur'an, inmiş olduğunda toplumda bireysel ve toplumsal bazda bir değişim ve dönüşüm gerçekleştirmiştir. Bunun birey bazında mimarı Hz. Peygamber ve onun Allah'tan aldığı son vahiy Kur'an olmuştur. Kur'an, kendisini, içinde çelişki ve şüphe olmayan bir rahmet ve bir hidayet kitabı olarak tanıtır. Bu rahmet kaynağında elbette her çağın insanının ve toplumun alacağı ilkeler ve tavsiyeler olacaktır. Kendi tarihsel koşulluklarımız içerisinde bulunduğumuz zamandan bu yüce kelama; onun derüni anlamlarına yolculuk yapmak ne kadar anlamlıdır.

Corona'nın zirve yaptığı şu günlerde bir taraftan oruç ibadetlerimizi ifa ederken bir taraftan da Kur'an ile olan ilişkilerimizi gözden geçiriyoruz. İleriki sayfalarda okuyacağınız makaleler ve değerlendirmelerin rahmet mevsimi Ramazan'a rastlaması ilginç bir tevafuk olmuştur. Onu okumak güzeldir fakat anlamak ve hayata pratize etmek amaçlı bir çaba daha güzeldir. Onlarca ayetinde Kur'an, tefekküre, teakküle/akletmeye ve kendisi üzerinde bizleri düşünmeye çağırılmaktadır. Ahiret gününün farklı sahnelerini bize tasvir eden Kur'an'ın değindiği konular arasında, peygamberin kavmini Allah'a şikâyet edeceği de vardır. Bizim için o gün lehte ya da aleyhte tanık olacak olan Sevgili Rasulün, (Nisa, 41; Kâf, 21; Hadîd, 19) şikâyeti, dünyada iken Kur'an'ı terk etmekle alakalı olacaktır. Ayette bu husus şöyle dile getirilir: "Ve (o gün) Rasul şöyle diyecek: Ey Rabbim! Kavmim bu Kur'an'ı terk edilmiş bir obje haline getirdi..." (Furkan, 30).

Müfessirler ayetin metninde geçen "mehcûr" ifadesini izah ederken bunun, terk etmek, iman etmemek, ondan yüz çevirmek ve onu sâhir ya da kâhin sözü gibi görmek suretiyle gerçekleşebileceğini söylerler. (Örnekler için bkz. Taberî, İbn Cerîr, Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'an, Müessesetu'r-Risâle, 1420/2000, XIX/264).

Elinizdeki bu sayıda, Kur'an merkezli ve içerikli bazı anlama ve okuma denemelerine dair makaleleri bulacaksınız. Belirtmek gerekir ki, Journal of Analytic Divinity'nin 5. yılında Türkiye'de İlahiyat Bilimleri ile diğer sosyal bilimler arasında köprü vazifesi kurma vizyonuna dönük çalışma ve projeleri devam etmektedir. Bu niyete binaen "Kur'an ve Toplum" özel sayısında pek çok farklı sosyal bilim disipliniyle İlahiyat bilimleri noktasından üretilmiş çalışmalar bulunmaktadır. Dergimizin 10 makale ve 1 kitap değerlendirmesinden oluşan 5. Cilt 1. Sayı Kur'an ve Toplum özel sayısını sizlere takdim etmekten mutluluk duymaktayız.

Dergi ekibimiz kıymetli araştırmacıların makalelerine, kendisine gönderilmiş bir emanet hassasiyeti ile yaklaşmaktadır. Bu nedenle makalenin dergi sistemine yüklendiği andan itibaren editör ekibi tarafından ön inceleme, çift taraflı kör hakemlik sistemi ile hakeme gönderme, son okuma, mizanpaj ve nihayetinde yayına hazır hale getirip yayınlama aşamalarında titizlikle hareket edildiği ve hakkaniyetin esas ilke edinildiği ifade edilmelidir. Dergimize gönderilen makalelerde öncelikle dergi ana sayfasında belirtilen yazım kurallarını yerine getirmesi beklenmektedir. Ancak bundan daha önemli olan kıstasımız gönderilen çalışmanın akademik birikime katkı sunacak nitelikte olmasıdır. Bütün bu süreçlerde bizlere kıymetli çalışmalarını emanet eden yazarlarımıza ve dergimizin değerli okuyucularına teşekkür ediyoruz.

Dergimizin bu sayısında 10.01.2021 Editör Kurulu toplantısında alınan ve daha sonra dergi ana sayfasında ilan edilen karar çerçevesinde Kur'an ve Toplum özel sayı makalelerine yer vermektedir.

Journal of Analytic Divinity

International Refereed Journal

Cilt/Vol: 5, Sayı/Issue: 1, 2021. E-ISSN: 2602-3792

ANKARA-TURKEY.

Analytic Divinity Center
www.andcenter.org

Bu sayıda, Prof. Dr. İsmail Karagöz, *Kur'an'ı Anlama Faaliyetleri* adlı makalesinde geçmişten bugüne Kur'an'ı Kerim'i anlamaya dönük çabaların içeriğini karşılaştırmalı olarak tartışmaktadır. Ceren Özkök *Kur'an'da İfk Hadisesi Bağlamında Algı Yönetimi* adlı makalesi, algı yönetimini bilimsel kaynaklar çerçevesinde ele alarak ifk hadisesi bağlamında Kur'an'ı boyutlarını a) amacın gizlenmesi, b) etkili bir taşıyıcı bulmak, c) bilgiyi işlemekten geçirmek ve d) akla değil duygulara hitap etmek başlıkları altında incelemektedir. *Kur'an'da Sosyal Kontrol ve Sıla-i Rahim İlişkisi* isimli makalesinde Muhammet Ahmet Kurum, Kur'an'da toplumsal hayatı düzenleyen kontrol mekanizmaları ile Sıla-i Rahim arasındaki ilişkiyi konu edinmektedir. Seda Müjdeci'nin *Planlı Davranış Teorisi Bağlamında Kur'an'da Niyet* çalışması, Kur'an'da ele alınmasını planlı davranış teorisinin temelini oluşturan "tutum", "algılanan sosyal baskı" ve "algılanan davranışsal kontrol" başlıkları altında Kur'an'daki etkileşimleriyle ayetler ışığında ele almaktadır. *Kur'an'da Din Kardeşliği Bağlamında Sosyal Desteğin Psiko-Sosyal Boyutları* başlıklı çalışmasında Elif Aygün, din kardeşliği bağlamında sosyal desteği; a) duygusal, b) araçsal, c) bilişsel (bilgi) ve d) yaygın destek alanlarında Kur'an-ı Kerim'in ayetleri ışığında psiko-sosyolojik bir bakış açısıyla değerlendirmektedir. Ali Öge, *Kur'an'daki İletişim Yöntemlerinin Toplumsal Bütünleşmeye Olan Katkıları* isimli makalesinde iletişim unsurlarını Kur'an'dan örneklerle toplumsal bütünleşme bağlamında değerlendirmiştir. Büşra Kara, Kur'an'ın olumsuz duyguları kontrolü bağlamındaki mesajlarını; kişinin yaratıcıyla arasında kurduğu bağlılık, kişinin ibadetlerine etkisi ve kişinin toplumda kendini doğru ifade edebilmesi bağlamında *Kur'an'da Olumsuz Duyguların Kontrolü* çalışmasında tartışmıştır. *Kendini Gerçekleştirme Bağlamında Kur'an'da Umut* isimli makalesinde Cennet Feyza Cömert, insanın kendini gerçekleştirmesinde önemli etkisi olan umut kavramının Kur'an bağlamında bireyin; a) harekete geçmesinde, b) hedefine ulaşmasında ve c) kendini gerçekleştirmesinde etkisini incelemektedir. Meryem Sümeyye Atmaca, *Tüketim Kültürünün Bir Örneği Olarak Kur'an'da Gösterişçi Dindarlık* isimli çalışmasında tüketim kültürü bağlamında gösterişçi dindarlığın sosyolojik görünümünü a) lüks tüketim ve yapılan harcamalar bakımından gösterişçi dindarlık, b) itikadi açıdan gösterişçi dindarlık ve c) ameli açıdan gösterişçi dindarlık yönünden ele almaktadır. *Kur'an'da Zorluklar Karşısında Toplamların Tepkilerinin Psiko-Sosyal Boyutları* başlıklı çalışmasıyla Zeynep Atalay, zorluklarla başa çıkma ve irade göstermede toplumların tutumlarının psiko-sosyal boyutlarını ayetler ışığında incelemeyi amaçlamaktadır. Son olarak Dr. Öğ. Üy. Mustafa Safa Mısırlı ilim ve düşünce adamı Muhammed El-Behiy'in *El-Kur'an ve'l-Müctema/Kur'an ve Toplum* isimli eserini kitap değerlendirmesi olarak okuyucuların ilgisine sunmuştur. Yayınlanan tüm makaleler ülkemizin akademik birikimine bir katkı sunmak ve siz değerli okurlarımıza bilgiyi ulaştırmak adına takdir yahut eleştirilerinize açıktır.

Dergimizin TR-Dizin için müracaatının değerlendirme aşamasında olduğu bilgisini ve yakında bir güzel haber verme imkanı olabileceğini ifade etmek isteriz. Bu çerçevede yüksek gayretleri ve özverili çalışmaları ile dergimizin bu başarısının mimarı başta dergimiz baş editörü Prof. Dr. Özcan Güngör ile editör ve yayın kurulundaki kıymetli hocalarımıza teşekkür etmek istiyorum.

Bu vesile ile içerisinde bulunduğumuz Kur'an ayı Ramazan'ın tüm İslam alemine huzur ve barış getirmesini diliyoruz. Bizleri geri bildirimleri, önerileri ve en önemlisi dualarıyla destekleyen herkese şükranlarımızı sunuyoruz.

Sayı Editörü
Prof. Dr. Mehmet Ünal

Journal of Analytic Divinity

International Refereed Journal

Cilt/Vol: 5, Sayı/Issue: 1, 2021.

E-ISSN: 2602-3792

ANKARA-TURKEY.

Analytic Divinity Center
www.andcenter.org

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Derleme Makaleler (Review Articles)

Kur'an'ı Anlama Faaliyetleri

Activities for Understanding The Quran

İsmail Karagöz

11-43

İfk Hadisesi Bağlamında Kur'an'da Algı Yönetimi

Perception Management in the Context of Ifk Incident in the Qur'an

Ceren Özkök

44-67

Journal of Analytic Divinity

International Refereed Journal

Cilt/Vol: 5, Sayı/Issue: 1, 2021.

E-ISSN: 2602-3792

ANKARA-TURKEY.

Analytic Divinity Center
www.andcenter.org

Kur'an'da Din Kardeşliği Bağlamında Sosyal Desteğin Psikososyal Boyutları

Psycho-Social Dimensions of Social Support in the Context of Religious
Brotherhood in the Quran

Elif Aygün

68-88

Planlı Davranış Teorisi Bağlamında Kur'an'da Niyet

Intention in the Quran in the Context of Theory of Planned Behavior

Seda Müjdecı

89-110

Kendini Gerçekleştirme Bağlamında Kur'an'da Umut

Hope in the Quran in the Context of Self-Actualization

Cennet Feyza Cömert

111-128

Journal of Analytic Divinity

International Refereed Journal

Cilt/Vol: 5, Sayı/Issue: 1, 2021.

E-ISSN: 2602-3792

ANKARA-TURKEY.

Analytic Divinity Center
www.andcenter.org

Tüketim Kültürünün Bir Örneği Olarak Kur'an'da Gösterişçi Dindarlık
Conspicuous Religiosity in the Qur'an as an Example of Consumer Culture

Meryem Sümeyye Atmaca

129-149

Kur'an'da Olumsuz Duyguların Kontrolü
Control of Negative Emotions in the Qur'an

Büşra Kara

150-176

Kur'an'daki İletişim Yöntemlerinin Toplumsal Bütünleşmeye Olan Katkıları
Communication as an Element Ensuring Social Integration in the Quran

Ali Öge

Fatma Berva Ersöz

177-204

Journal of Analytic Divinity

International Refereed Journal

Cilt/Vol: 5, Sayı/Issue: 1, 2021.

E-ISSN: 2602-3792

ANKARA-TURKEY.

Analytic Divinity Center
www.andcenter.org

Kur'an'da Sosyal Kontrol ve Sıla-i Rahim İlişkisi

Social Control and Sıla-i Rahim (The Bonds of The Kinships)

Relationship in the Qur'an

Muhammed Ahmet Kurum

205-225

Kur'an'da Zorluklar Karşısında Toplumların Tepkilerinin Psiko-Sosyal Boyutları

Psycho-Social Dimensions of Societies' Reactions Against Difficulties in the Quran

Zeynep Atalay

226-248

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ/BOOK REVIEW

Muhammed El-Behiy'in El-Kur'an ve'l-Müctema Adlı Eseri

The Book of Mohammad Al-Bahiy The Quran and Society

Mustafa Safa

249-256

Journal of Analytic Divinity
International Refereed Journal
E-ISSN: 2602-3792
Nisan/ April 2021/ 5 (1): ss-pp 11/43

Kur'ân'ı Anlama Faaliyetleri

Activities for Understanding The Qur'an

İsmail Karagöz

Prof. Dr., Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü
Prof., Duzce University, Faculty of Divinity, Basic Islamic Sciences

Düzce/Turkey, ismailkaragoz@duzce.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-3105-3554>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Derleme Makale / Review Article

Geliş Tarihi / Date Received: 3 Mart/ March 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 13 Nisan / April 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Nisan / 15 April 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: İlkbahar-Nisan/ Spring-April

DOI: 10.46595/jad.890293

Cite as / Atıf: Karagöz, İsmail. "Kur'ân'ı Anlama Çabaları", *Journal of Analytic Divinity*, 5/1 (April 2021): 11-43.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Copyright © Published by Özcan Güngör, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Islamic Studies, Ankara-Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Yüce Allah, Kur'ân-Kerim'i bütün insanlara rehber olarak göndermiş, Allah kelimidir. İnsanların kitabın rehberliğinden faydalanabilmeleri için onu anlamaları gerekir. Kur'ân'ı şüphesiz en iyi anlayan ve anlatan, Kur'ân'ın tebliğ ve tebyin etme görevi bulunan Hz. Muhammed (s.a.s)'dir. Peygamberimizin vefatından sonra sahabeden itibaren günümüze kadar Kur'ân'ı anlama çalışmaları devam etmiştir. İlk devirlerden itibaren müşrikler gibi Kur'ân'ı Kerimi peygamber sözü olarak anlayanlar olduğu gibi süreç içerisinde Kur'ân'a tarihsel bir kitap olarak bakanlar, bir kısım hükümlerinin değişmesi gerektiğini ve kıssalarının yaşanmış olaylar değil, temsili olduğunu söyleyenler de olmuştur. Diğer yandan bilgi ve anlama kapasitesinden veya Kur'ân'ın çok veya zıt anlamlı veya anlamı açık seçik olmayan kelime ve cümlelerinden kaynaklanan farklı yorumlar da olmuştur. Bu çalışma sahabe döneminden günümüze kadar Kur'ân'a yaklaşımlar ve bazı ayetlerin niçin farklı anlaşıldığı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kavramlar: Allah, Peygamber, Kur'ân, Hadis, Ayet.

Abstract

Almighty Allah sent the Qur'an as a guide to all people, the word of Allah. In order for people to benefit from the book's guidance, they need to understand it. A prophet who undoubtedly understands and describes the Qur'an best has the task of announcing and explaining the Qur'an. Muhammad (s.a.s) is. After the death of our Prophet, the works of understanding the Qur'an have continued from the companions to the present day. From the first times, there were those who understood the Qur'an as the word of the Prophet, as well as those who saw the Qur'an as a historical book in the process, those who said that some of its provisions should change, those who said that its stories were representative, not events that happened. On the other hand, there have also been different interpretations arising from the capacity of knowledge and understanding, or from the words and sentences of the Qur'an that are very or antonyms or whose meaning is not obvious. This study focused on approaches to the Qur'an from the time of the companions until today and why some verses are understood differently.

Keywords: Allah, Prophet, Qur'an, Hadith, Verse.

Giriş

Anlama faaliyetinde “anlatan”, “anlayan”, “anlam”, “kavrama”, “açıklama”, “yorum” ve “yorumlama” kavramlarını birlikte düşünmemiz gerekir. Kur'an söz konusu olduğunda “anlatan”, “hitap eden”, “söyleyen”, “beyan eden” ve “açıklayan” yüce Allah, “anlayan”, “yorumlayan” ve “kavrayan” ise insandır.

Anlama faaliyetinde anlamaya ve anlatmaya konu olan **metnin** dili, ifade üslubu, kelime ve cümle yapısı, anlatan, metin dili, üslup ve anlatım tarzı önemli etkindir. Önce anlatanın ne dediğinin sonra ne demek istediğinin anlaşılması gerekir.

Her dilin kendine özgü bir anlatım biçimi olduğu gibi Kur'an'ın da kendine has bir anlatım biçimi vardır. Kur'an'ı anlama faaliyetinde bu “anlatım biçimi”, kelime ve cümle yapısı önemlidir. Kelimeleri anlamadan cümleleri, cümleleri anlamadan metni, metnin “ne dediğini” anlamadan da “ne demek istediği” anlaşılmaz.

Anlama, yorumlama, anlatma ve açıklama faaliyetinde beş unsur vardır: Anlatan, anlatılan şey-anlatım, bağlam ve amaç, mana ve maksat, anlaşılan ve anlayan.

“Anlam”, dilin kendisinden ziyade kullanımında ortaya çıkar. “Anlam”, anlatan kimsenin maksadında saklıdır. Anlamak isteyen kimse, sadece dilin genel kurallarını bilmekle yetinmez, konuşanın muradını da bilmek zorundadır. Konuşanın kastını bilmeden sadece sözün kendisiyle istidlâl etmek mümkün değildir.

“Anlatılan” ile “anlaşılan” örtüşüyorsa “doğru anlatım” ve “doğru anlama” vardır. “Anlatılan” ile “anlaşılan” farklı anlamları içeriyorsa veya bir “anlatılana” karşı birden fazla “anlaşılan” varsa ve bu anlaşılanlar birbirinden farklı ise “yanlış anlama” vardır.

Kur'an, Allah kelimidir, bütün insanların yegâne hak rehberidir, anlaşılmak ve emir ve yasaklarına, ilke ve hükümlerine uyulmak için gönderilmiştir. Kur'an apaçık ve açıklayıcı bir kitaptır. Allah kelimini anlayacak olan insandır.

Yüce Allah, Kur'an'ı uyarıcılardan olması için güvenilir Ruh Cebrâil vasıtasıyla Hz. Peygamberin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirmiştir.¹ Bu kitabı insan ancak yeterli zekâ, kavrayış, muhakeme ve bilgiye sahip, Arap dilini, anlamının yolunu ve yöntemini, usul ve esasını biliyorsa anlayabilir.

Kur'an'ın Allah kelamı olması, dili, üslubu ve yapısının, Kur'an'ı anlayacak olan insanların bilgi birikimi ve anlama yeteneklerinin farklı olması dikkate alındığında bir kısım kelime, cümle ve ayetlerin farklı anlaşılması tabii bir durumdur. İnsan sözü olan metinler, şiirler ve kanun maddeleri bile farklı anlaşılabilir. Sahabe döneminden itibaren bazı kelime, ayet ve cümleler farklı anlaşılmıştır. Mezheplerin ve farklı tefsir ekollerinin oluşmasının sebebi de budur. Beyaz, kırmızı ve siyah gibi renklerin bile birden çok tonu vardır. İnsanların sesleri, konuşma ve anlatım biçimleri, anlama kapasiteleri ve anlayışları da farklıdır.

Hakikatin farklı yorumları ve açıklamaları olabilir. Ayetin lafzına ve Kur'an'ın özüne aykırı olmamak kaydı farklı anlamları doğal karşılamak gerekir. Önemli olan Allah kelimini doğru anlamaktır.

¹ eş-Şûrâ 26/193.

Alanında iyi yetişmiş, tefsir disiplinine dair temel ilkeleri bilen ve amacı sadece Allah kelamını doğru anlamak olan ve Kur'ân lafzına uygun olmak kaydıyla bir insanın “ben böyle anlıyorum” demesi yanlış değildir, yanlış olan “herkesin böyle anlaması gerekir” ve “tek doğru budur” demesidir.

“Kur'ân apaçıktır, tefsire ihtiyaç yoktur” demek de doğru değildir. Çünkü yüce Allah, Hz. Peygambere Kur'ân'ı sadece “tebliğ” etme görevi vermemiş, aynı zamanda “tebyîn” etme yani açıklama görevi vermiştir.² Kur'ân'ın tefsire ihtiyacı olmasaydı Hz. Peygamber'e sadece tebliğ görevi verilir, tebyîn görevi verilmezdi. Kur'ân'ın tebliğ edicisi olan Hz. Peygamber aynı zamanda Kur'ân'ın tefsir edip açıklayıcısıdır. Hz. Peygamber'e Kur'ân'ın beyanını da öğreten yüce Allah'tır.³ Hz. Peygamber, ilk muhataplarına gerektiği kadar açıklama yapmıştır. Kur'ân kıyamete kadar rehberliğine devam edecektir. Hz. Peygamber (s.a.s)'den sonraki dönemlerde yeterince anlaşılamayan bazı ayetler, daha sonra gelişen bilimsel veriler ve bilgiler ışığında anlaşılabilir. Mesela “Kâfir insan, kıyamet kopunca bizim kendisini diriltip kemiklerini asla bir araya getiremeyeceğimizi mi zannediyor? Zannetmesin, evet, bilesiniz ki biz, insanı diriltip parmak uçlarını bile aynen düzenlemeye kadiriz”⁴ ayetlerinde ölen insanların diriltilmesine örnek olarak insanların parmak uçlarının zikredilmesi, her insanın parmak uçlarındaki izlerin farklı olması sebebiyle olmalıdır. Bu husus, ancak Edward Henry (1850-1931) tarafından 1875 yılında Hz. Peygamberin vefatından 1243 yıl sonra belirlenmiş ve ayet daha iyi anlaşılır olmuştur. Suyun kaldırma gücü vardı, Antik Yunan matematikçi, fizikçi, astronom, filozof ve mühendis Arşimet (MÖ. 287- 212), bu hususu buluncaya kadar bilinmiyordu. Bunun gibi Kur'ân'ın sırları ve derin anlamları zamanla ehli olanlar tarafından bilinebilir ve farklı olarak anlaşılabilir. Mesela Enfâl sûresinin “Kâfirler için gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın” anlamındaki 60'ıncı ayetinde geçen “kuvvet” kelimesini Hz. Peygamber (s.a.s), “atmak”⁵ olarak açıklamıştır. Geçmişte atmak ve kuvvet; ok, mızrak ve mancınık olarak anlaşılmuş, günümüzde, top, bomba ve füze olarak anlaşılmaktadır. Gelecekte atma ve kuvvet daha farklı olabilir, ayet de buna göre anlaşılır. Bu şekilde bir anlama yanlış değildir. Hatta daha kapsamlı düşünüp kuvvet ve atmak daha da genişletilebilir ve bilgi, sanayi, iletişim, teknoloji, iyi yetişmiş insan kuvvet ve atmak şeklinde anlaşılabilir. Önemli olan iyi niyetle Kur'ân'ı metnine bağlı olarak, özünden uzaklaşmadan, kelimelere keyfi anlam yüklemeyen anlamaya çalışmaktır.

Kur'ân bütün insanlara rehber olarak gönderilmiştir. (bk. Bakara, 2/185) Konularına göre tertip edilmediği, bir konunun farklı sûre ve ayetlerde yer aldığı için Kur'ân'da bir konuyu anlamak için, o konu ile ilgili bütün ayetleri ve varsa hadisleri birlikte değerlendirmek gerekir. Bir ayeti alıp konu ile ilgili diğer ayetleri görmeden anlamaya çalışmak, insanı yanlış anlamaya götürebilir. Kader ve şefaet konusu bunun açık örneğidir. “Kader yoktur” veya “kadere iman, iman esasları arasında yoktur” ve genel anlamda “şefaet yoktur” diyenler, Kur'ân'a bütün olarak bakmayan ve parçacı yaklaşan kimselerdir. Dolayısıyla bu kimselerin Kur'ân'ı doğru anladıklarını söylemek mümkün değildir. Kur'ân'da “Kadere

² bk. en-Nahl 16/44.

³ bk. el-Kiyâme 75/19.

⁴ el-Kiyâme 75/3-4.

⁵ Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'âs. es-Sünen. thk. Muhammed Muhiddîn Abdül-Hamîd. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981, Cihâd, 23.

iman yoktur" diyenler, "meleklerle iman eden"⁶ "kim melekleri inkâr ederse"⁷ şeklinde bir cümlelerin bulunmamasını esas almaktadırlar. "Cinlere iman eden" veya "cinleri inkâr eden" şeklinde de bir ayet yoktur. Bir kimse cinlerin varlığına⁸ ve ibadet ile sorumlu olduklarına⁹ inanmasa ne olur? Kur'an'ın bir kısım ayetlerine iman etmemiş olur. Kur'an'ın her ayeti iman konusudur. Çünkü yüce Allah, "Kur'an'a iman edilmesini" kesin olarak emretmektedir.¹⁰ Şu ayette, ayetlere iman etmeyenlerin doğru yolda olmadıkları ve yalancı oldukları bildirilmektedir:

"Allah'ın ayetlerine iman etmeyenleri Allah, elbette doğru yola iletmez. Onlar için elem dolu bir azap vardır. Yalanı, ancak Allah'ın ayetlerine iman etmeyenler uydururlar. İşte onlar, yalancıların ta kendileridir."¹¹

Kur'an'da kaderin varlığına delalet eden ayetler vardır: Mesela şu ayetler, bu konuda örnek verebileceğimiz ayetlerden üçüdür:

"Yeryüzüne ve nefislerinize isabet eden hiçbir musibet yoktur ki, biz o musibeti yaratmadan önce, bir kitapta, *Levh-i Mahfuz'da* yazmış olmayalım. Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır. Elinizden çıkana üzülmeysin ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şıarmayasınız diye *böyle yaptık*. Allah, kendini beğenip çok övünen hiçbir kimseyi sevmez."¹²

"Eğer Allah'ın daha önce verilmiş bir hükmü olmasaydı, aldığınız şeyden, *fidyeden* dolayı size büyük bir azap dokunurdu."¹³

"Hiçbir kimse Allah'ın izni olmadan ölmez. Ölüm belirli bir süreye göre yazılmıştır."¹⁴

Kur'an'ı beyan etmekle görevli olan¹⁵ Hz. Peygamber (s.a.s), imanın altı esası arasında kadere imanı da zikretmiştir.¹⁶ Bu sözü ile Hz. peygamber (s.a.s) Kur'an'ın beyan etmiştir.

Müminleri de kapsayacak şekilde genel anlamda "*Kur'an'da şefaata yoktur*" diyenlerin de Kur'an'ı doğru anladıklarını söylemek mümkün değildir. Eğer "Kâfirler için şefaata yoktur"¹⁷ veya "Allah izin vermeden şefaata yoktur"¹⁸ denilse doğrudur olur. "Müminler için de şefaata yoktur" denilirse bu görüş, Kur'an'a aykırı olur. Kur'an'da Allah'ın izin vermesi halinde peygamber, melek ve salih müminlerin, müminlere şefaata edeceğini beyan eden birçok ayet vardır. Şu örnekleri verebiliriz:

"Rahman'ın katında söz almış olanlardan başkaları şefaata hakkına sahip olmayacaklardır."¹⁹

⁶ bk. el-Bakara 2/177.

⁷ bk. en-Nisâ 4/136.

⁸ bk. el-Cin 72/1-15,

⁹ bk. ez-Zâriyât 51/56.

¹⁰ bk. en-Nisâ 4/136; et-Teğâbün 64/8.

¹¹ Nahl 16/104-105; bk. En'âm 6/124; Neml 27/82.

¹² el-Hadîd 57/22-23.

¹³ el-Enfâl 8/68; bk. Hûd 11/110, Tâhâ 20/129; Fussilet 41/45; Şûrâ 42/14; Meryem 19/21.

¹⁴ Âl-i İmrân 3/145.

¹⁵ bk. en-Nahl 16/44.

¹⁶ bk. et-Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa. *es-Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1975, Kader, 10, (No: 2232).

¹⁷ el-Bakara 2/48, 123, 254; el-Müddessir 74/48.

¹⁸ el-Bakara 2/255; Yunus 10/3.

¹⁹ Meryem 19/87.

“Allah’ı bırakıp taptıkları şeyler, şefaata edemezler. Ancak bilerek hakka şahitlik edenler şefaata edebilirler.”²⁰

“Melekler, O’nun razı olduğu kimselerden başkasına şefaata etmezler.”²¹

“Göklerde nice melekler vardır ki onların şefaati; Allah, dilediği ve hoşnut olduğu kimseler için izin vermedikçe, hiçbir yarar sağlamaz.”²²

“Melekler, Allah’ın razı olduğu kimselerden başkasına şefaata etmezler ve hepsi O’nun korkusuyla titrerler.”²³

“O gün, Rahman’ın izin verdiği ve sözünden razı olduğu kimseden başkasının şefaati fayda vermez.”²⁴

Birinci ayette “Rahman’ın katında söz almış olanların”, **ikinci** ayette, “bilerek hakka şahitlik edenlerin” yani peygamber ve salih müminlerin, **üç** ve **dört** ve **beşinci** ayetlerde “meleklerin”, **altıncı** ayette “Rahman’ın izin verdiği ve sözünden razı olduğu kimselerin” şefaata edebilecekleri bildirilmektedir.

Geçmişten günümüze ilahî rehber Kur’ân’ı, metnine ve Hz. Peygamberin sünnetine uygun olarak doğru bir şekilde anlayanların yanında Kur’ân’ı hiç anlamayanlar, Kur’ân’ı lafızlara bağlı kalmadan anlamaya çalışanlar, yanlış anlayanlar, kendi ideolojisine kaynaklık edecek şekilde ve ön yargı ile anlayanlar da olmuştur.

I. Kur’ân’ı Anlamayanlar

Tarihsel süreçte Kur’ân’ın Allah sözü olduğunu kabul etmeyenler, iddialarını sözlü ve yazılı olarak dile getirmişlerdir. Sözlü itirazlar, vahyin ilk yıllarından itibaren müşrikler tarafından başlamış, daha sonraki süreçte oryantalistler ve materyalistler tarafından sözlü ve yazılı olarak sürdürülmüştür.

1. Mekkeli Müşrikler

Peygamberimizin ilk muhatapları olan Mekkeli müşriklerin çoğunluğu Kur’ân’ın Allah sözü olduğuna inanmıyorlar ve Kur’ân’a farklı ithamlarda bulunuyorlardı.

Bazıları *إِنَّ هَذَا إِلَّا آسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ* “Bu Kur’ân, evvelkilerin masallarından başka bir şey değildir”²⁵ diyorlardı.

Bazıları *إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ* “Bu Kur’ân, kesinlikle apaçık bir büyüdür”²⁶ diyorlardı.

Bazıları *تَقْوَلَهُ وَافْتَرَاهُ* “Kur’ân’ı Muhammed uydurdu” diyorlardı.²⁷

Bazıları *هَذَا إِنْكَافٌ قَدِيمٌ* “Bu Kur’ân, eski bir uydurmadır”²⁸ diyorlardı.

²⁰ ez-Zuhruf 43/86.

²¹ el-Enbiyâ 21/28.

²² en-Necm 53/26.

²³ el-Enbiyâ 21/28.

²⁴ Tâhâ 20/109.

²⁵ el-En’âm 6/25.

²⁶ el-Hûd 11/7; el-Ahkâf 46/7.

²⁷ el-Hûd 11/13; et-Tûr 52/33.

²⁸ el-Ahkâf 46/11.

Bazıları Hz. Peygambere şair, Kur'an'a şiir diyorlardı.²⁹

Bazıları, *إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ* "Kur'an'ı Muhammed'e ancak bir insan öğretiyor"³⁰ diyorlardı.

Bazıları, *وَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ وَإِنَّا بِهِ كَافِرُونَ* "Kendilerine Hak olan Kur'an gelince, "Bu bir büyüdür, şüphesiz biz onu inkâr ediyoruz, dediler."³¹

"İnkâr edenler, şöyle dediler: Bu Kur'an, ancak Muhammed'in uydurduğu ve başka bir topluluğun bu konuda kendisine yardım edip oluşturduğu bir düzmece ve iftiradır. Böylece kâfirler, Muhammed'e haksızlık ve iftira ettiler. Yine onlar şöyle dediler: Bu Kur'an, Muhammed'in başkalarına yazdırdığı ve akşam sabah kendisine okunan önceki nesillerin efsanelerdir."³²

"Ey Peygamberim! Eğer sana kağıda yazılı bir kitap indirsek ve onlar, bu kitaba elleriyle dokunsalardı, yine de inkâr edenler, kesinlikle bu kitap apaçık büyüden başka bir şey değildir derlerdi."³³

"Onlara karşı ayetlerimiz okunduğu zaman, 'Duyduk, istesek biz de bunun benzerini elbette söyleriz. Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir.' dediler."³⁴

Müşrikler, Kur'an'a ön yargı ile bakıyorlar, Kur'an'ın insan sözü, şiir, büyü ve eskilerin masalları olamayacağını, okuma yazma bilmeyen ve hayatında hiç yalan söylemediğini bildikleri Hz. Muhammed (s.a.s)'in Kur'an'ı kendisinin uydurmayacağını, başka birinden öğrenmiş olamayacağını bilemiyor ve anlayamıyorlardı.

Bilmeliyiz ki *وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ* "Kur'an, kovulmuş şeytanın sözü değildir."³⁵

Bilmeliyiz ki *وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ* "Kur'an, bir şair sözü değildir."³⁶

Bilmeliyiz ki, *وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ* "Kur'an bir kâhinin sözü değildir."³⁷

Bilmeliyiz ki, *وَإِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ* "Şüphesiz Kur'an, kesinlikle hak olan kesin bilgidir."³⁸

Kur'an, Cebrail'in ve Hz. Peygamberin söz değil, *كَلِمَ اللَّهِ* "Allah sözüdür."³⁹

Kur'an, *وَإِنَّهُ لَنَزِيلٌ رَبِّ الْعَالَمِينَ* "Kesinlikle âlemlerin Rabbi'nin indirdiği bir kitaptır."⁴⁰

Kur'an, uyarıcılardan olması için Allah'ın emri ile Cebrail'in, Allah'tan alıp Hz. peygamberin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirdiği hak bir kitaptır.⁴¹

2. Oryantalistler

Oryantalistler yani Batı'da İslam dinini ve Kur'an'ı araştırma konusu yapan Hristiyan ve Yahudi akademisyenler ve araştırmacılar, müşrikler gibi Kur'an'a Allah sözü olarak değil, Hz. Peygamberin sözü olarak baktılar ve bakıyorlar. Emevîler döneminde yaşayan,

²⁹ bk. Yâsîn 36/69; es-Sâffât 37/36.

³⁰ en-Nahl 16/103.

³¹ ez-Zuhruf 43-30.

³² el-Furkan 25/4-5.

³³ el-En'âm 6/7; bk. el-Hicr 15/14-15; et-Tûr 54/44.

³⁴ el-Enfâl 8/31.

³⁵ et-Tekvîr 81/25.

³⁶ el-Hâkka 69/41.

³⁷ el-Hâkka 69/42.

³⁸ el-Hâkka 69/51.

³⁹ et-Tevbe 9/6.

⁴⁰ eş-Şu'arâ 27/192.

⁴¹ bk. eş-Şu'arâ 27/ 193-194-195; Âl-i İmrân 3/97; el-Furkan 25/56.

son kilise babası kabul edilen, Hristiyan teolojisini savunmak maksadıyla pek çok eser kaleme alan ve Kur'ân'a ilk yazılı eleştiri yönelten Hristiyan Arap Yuhanna ed-Dımeşkî (ö. 750)'dir.⁴² Yuhanna adlı kişiyi Abbasiler döneminde Urfa'da yaşayan, 795-812 yılları arasında Harran piskoposu sıfatıyla görev yapan, filozof, hakim ve kilise yazarı olarak anılan, Hristiyan kültürünün kurtarıcısı olarak görülen ve İslâm'a karşı Hristiyanlığı savunan Theodore Ebu Kurre (ö. 812) ve başkaları takip etmiştir. Bu kimseler, Kur'ân'ın ilahî kaynaklı olmadığını söyleyerek Müslümanların zihinlerinde şüphe uyandırmak ve sonuçta Müslümanların Hristiyan olmalarına zemin hazırlamak istemişlerdir.

Hristiyanlara göre İncil'in "beşerî" ve "ilahî" olmak üzere iki yönü vardır. İncil, harfi harfine, kelimesi kelimesine Allah'a ait değildir. Sadece özü itibarıyla Allah'a aittir. Allah, bu kitapları bir insan aracılığı ile meydana getirmiştir. Belirli bir zaman dilimi, belirli bir kültür ve çevre içinde yaşamış olan beşerî yazarın, bilgi ve imkânları diğer insanlardaki gibi sınırlıdır. Hristiyanlar, Allah'ın, Kutsal Kitabı, beşerî yazara kelime kelime yazdırdığını söylemezler, beşerî yazarın ilahî mesajı kendisine has bir şekilde kendi edebi kalıpları ve üslubu ile dile getirmekte serbest bırakıldığına inanırlar.⁴³

Oryantalistler, Kur'ân'ın da İncil gibi oluştuğunu düşünüyorlar. Hâlbuki Kur'ân'ın yazarı ne Cebrail, ne Hz. Muhammed (s.a.s) ne de ondan sonra gelen herhangi bir insandır. Kur'ân bütünüyle Allah sözüdür. İnsaflı Batılılar, Kur'ân'ın Allah sözü olduğunu kabul ediyorlar. Mesela Jean Paul, "Hz. Muhammed, Kur'ân'ı kendisi tertip etmiş değildir, onu insanlara tebliğ etmiştir. Kur'ân onun kendi söylemlerinden oluşan bir kitap veya yaptığı işlerin bir tarihi değildir. Allah'ın vahyettiği metinlerden oluşmuştur."⁴⁴ Arthur Pellegrin (1891-1956) de "Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği Kur'ân bizzat Allah'ın eseridir" der.⁴⁵ Alman edebiyatçı, siyasetçi ve ressamı Goethe (ö.1832) ve Rus yazar Tolstoy (ö.1912), Kur'ân ve Hz. Peygamber hakkında övücü sözler söylemişlerdir.⁴⁶

3. Ateist, Materyalist, Pozitivist ve Deistler

"Ateist" yani tanrı tanımaz, ilahsız ve dinsiz kimseler; "materyalist" yani var olan her şeyin maddeden ibaret olduğunu, maddeden bağımsız fizik ötesi bir alanın bulunmadığını iddia eden maddecî, Allah, peygamber ve ahiret tanımayan kimseler, "pozitivist" yani gözlem ve deney yöntemi bakımından olgular dünyasında karşılığı olmadığı gerekçesiyle metafizik ve teolojik düşüncelerin olgusal karşılığı olmayan spekülasyonlardan ibaret ve anlamsız olduğunu söyleyen kimseler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber ve Kur'ân'ın Allah sözü olduğunu kabul etmezler. "Deistler", Allah'ın varlığını kabul ederler, kâinata bir düzen verdikten sonra kenara çekildiğini, insanlara, toplumlara ve kâinata karışmadığını söylerler, Peygamber ve Kur'ân'a inanmazlar.

Materyalist ve pozitivistler, Kur'ân'ın insan sözü olduğu konusunda oryantalistlerle görüş birliği içerisindedirler.

⁴² Hüseyin Yaşar, *Hristiyan Dünyasında Kur'ân Karşıtı Söylemin Tarihsel Kökleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, ts.), 19-20.

⁴³ Thomas Michel, *Hristiyan Tanrı Bilimlerine Giriş* (İstanbul: Orhan Basımevi, 1992).

⁴⁴ Jean Paul, Roux, *L'İslam au Proche Orient*, s. 37 (Paris: yy., 1960).

⁴⁵ Arthur Pellegrin, *L'İslam dans le Monde*, s. 30 (Paris: yy., 1950).

⁴⁶ İsmail Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'ân, İlmi ve Edebi Sırları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2012), 853.

Osmanlı döneminde bir kısım insanlar da materyalizmi benimsemiş ve Kur'an'a cephe almışlardır. Mesela 1869 Arapkir doğumlu ve dindar bir ailenin çocuğu olan, tıp tahsili yapan, sonra materyalizmi benimseyen ve Hz. Peygamberi yermekten çekinmeyen yazar **Abdullah Cevdet** (ö. 1932) “İnsanlığın geleceği için Kur'an'ın ortadan kaldırılması gerektiğini” söylemiştir.⁴⁷ Materyalizm ve Pozitivizmin Osmanlıda geniş kitlelere ulaşması için tercüme ve telif eserlerle çaba gösteren, Cumhuriyetin ilk yıllarında milletvekilliği yapan **Celal Nuri İleri** (1870-1939) Kur'an'ın, Hz. Muhammed'in üstün dehası sayesinde ortaya çıkan bir kitap olduğunu söylemiştir. Ona göre ruh ve ahiret aklen mümkün değildir.⁴⁸ Balıkesir doğumlu olan gazeteci, edebiyatçı ve yazar **Hüseyin Cahit Yalçın** (1875-1957), Kur'an'ın Allah sözü olmadığını, Kur'an hükümlerinin Arap örfü ve adetleri olduğunu,⁴⁹ mizan, cennet, cehennem ve benzeri ahiret ile ilgili söylenenlerin, hocaların uydurması olduğunu ileri sürmüştür.⁵⁰

Cumhuriyet döneminde de Kur'an'ın insan sözü olduğunu söyleyenler türemiştir. Mesela 1934 yılında Sivas'ın Şarkışla ilçesinde doğan imam-hatiplik ve müftülük yapan, sonra dinsizliği seçen, Devrim Ocakları'nın kurucuları arasında yer alan, Kur'an'a ve Hz. Peygambere ağır eleştiriler yönelten, 4 Eylül 1990 tarihinde İstanbul'da evinden işine giderken uğradığı bir silahlı saldırı sonucu öldürülen ateist **Turan Dursun** ve Hukuk profesörü **İlhan Arsel** bunların başında gelir. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra doktorasını Cenevre Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde yapan, 1977 yılında öğretim üyeliğinden istifa eden, bu tarihten itibaren ölünceye kadar Kur'an'ı, İslam'ı ve İslam peygamberini eleştirmekle meşgul olan, Türkiye'yi terk edip ABD'ye yerleşen, 2010 yılında Florida'da ölen Prof. Dr. **İlhan Arsel**, eserlerinde Kur'an'ı dil, üslup ve içeriği açısından eleştirmiş, Kur'an'ın Allah sözü olduğunu kabul etmemiştir. İslam'ın Allah inancını reddeden Arsel'e göre tanrı, Aristo'nun dediği gibi akıl ve düşünmedir.⁵¹ Kur'an, Allah sözü olmadığı gibi,⁵² vahiy diye bir olgu da söz konusu değildir.⁵³ Hiçbir Peygamberi ve hiçbir kutsal kitabı kabul etmeyen Arsel, kitaplarında peygamberlerden bahsederken “Peygamber diye bilinen kimseler”, kutsal kitaplar için, “Kutsal diye bilinen kitaplar” şeklinde ifadeler kullanmıştır.⁵⁴

4. Kur'an'a Peygamber Sözü Diyenler

Mustafa Öztürk,⁵⁵ cihat ile ilgili bir sempozyumda, bir tebliğinin değerlendirme bölümünde şöyle demektedir: “Tam bu noktada Kur'an vahyinin mahiyeti ve Hz. Peygamber'e hem lafız, hem mana mı, yoksa salt mana ve mefhum tarzında mı indirildiği meselesi de tartışmaya değer niteliktedir. Zira Kur'an'ın hem lâfız hem mana itibarıyla inzal edildiğini kabul etmek, cihat ve kıtal meselesinde kullanılan politik dilin bizzat Allah'a ait olduğunu söylemeyi gerektirir. Vahyin salt mana ve mefhum olarak inzal edildiğini kabul etmek ise, *söz konusu dilin Hz. Peygamber tarafından formüle edildiğini*, dolayısıyla Allah katından genel muhteva ve perspektif olarak aldığı vahyin ışığında,

⁴⁷ Demir, Ahmet İshak, *Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslam'a Bakışı* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 206.

⁴⁸ Demir, *Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslam'a Bakışı*, 44, 172-176, 207, 215.

⁴⁹ Bülent Çetin, *Türkiye Cumhuriyet Tarihi Araştırmalarına Kaynak Olarak Fikir Hareketleri Dergisi* (1933-1840) (Van: Yüzcüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 152.

⁵⁰ Demir, *Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslam'a Bakışı*, 210, 215, 217.

⁵¹ Ahmet Arslan, *İlk Çağ Felsefe Tarihi Aristoteles*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007), 3/198, 200.

⁵² İlhan Arsel, *Kur'an'ın Eleştirisi 3* (İstanbul: Kaynak Yayınları, ts.), 93-94.

⁵³ Mehmet Zalmezzem, *Kur'an'a Materyalist Yaklaşımlar, İlhan Arsel Örneği*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 75.

⁵⁴ Zalmezzem, *Kur'an'a Materyalist Yaklaşımlar, İlhan Arsel Örneği*, 75.

⁵⁵ Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi eski öğretim üyesi.

konjonktürel gelişmelerle ilgili yol haritasını *kendisinin belirlediğini söylemek gerekir* ki, bu ikinci ihtimal daha makul görünmektedir. Aksi takdirde “Allah’ın ahlâkîliği” meselesi gündeme gelir.”⁵⁶

“Kanaatimce vahiy; tevhid, adalet, meâd gibi temel kavramlar olarak nazil olmuş ve bu genel/mücmel kavramsal içerik, *Hz. Peygamber’in zihninde detaylı hale gelmiştir.*”⁵⁷

“Bu zaviyeden baktığımızda, Kur’ân’ın ötekilerle ilişkisinde niçin çok esnek, değişken ve aynı zamanda politik bir dil ve üslûp kullanıldığını anlamak mümkün olabilir. Daha açıkçası, Kur’ân’ın Mekke döneminde Ehl-i kitap, özellikle de Yahudiler hakkında olumlu bir dil kullanmasına rağmen, Tevbe sûresi 29. ayette⁵⁸ aynı zümreyi “Allahsızlar” diye nitelendirmesi arasındaki uçurum az çok anlaşılır hale gelir. Kur’ân’daki bu keskin üslûp ve tikel hüküm değişikliklerinin tek tek ve lâfzen Allah tarafından belirlendiği *kanaatinde değilim*. Çünkü Allah’ın bu denli güncel ve politik bir sürecin içinde bizzat müdahil olduğuna *kani değilim*. Allah’ın bizzat savaşa katıldığı izlenimi veren ayetlerin *Hz. Peygamber’in zihnindeki genel ve küllî vahiyden istinbat edilmiş tikel referanslar olduğu kanaatindeyim.*”⁵⁹

Öztürk, bu sözleri ile Kur’ân’ın en azından bir kısmının hem lafız hem mana olarak Hz. Peygamber’e ait olduğunu söylemektedir. Hâlbuki yüce Allah, *وَرَتَّلْنَاهُ تَرْجِيًّا* “Biz Kur’ân’ı tertil üzere okuduk”⁶⁰ “Ey Peygamberim! Biz, insanlara dura dura, yavaş yavaş okuman için Kur’ân’ı sûrelere ve ayetlere ayırdık ve onu peyderpey ayet ayet indirdik”⁶¹ buyurmaktadır. İndirilen, tertil edilen ve okunan şey, sadece mana değil, aynı zamanda lafız ve metindir.

Videodan dinlediğimiz bir konuşmasında, “Kur’ân 23 sene Velid b. Muğîre aşağı, As b. Vâil yukarı deyip bütün kadrajını Hicaz-Taif-Medine’ye sıkıştırmış. İnsanlığa son söyleyeceği sözün çapı oradaki 3-5 lavuk müşrik ve o müşrike Kur’ân’da öyle küfürler var ki! Hem ‘kel’ hem ‘fodul’ ve ‘piç’ ifadesi kullanılıyor. Bu, Allah dili olabilir mi? *İnsanî dil olamaz mı? Olabilir*, yanmış canı, feverandır, olabilir.” demektedir.

Bu ifadeleriyle Öztürk, güya Hz. Peygamber’in kendi yaşadığı tarihsel koşullarında vahyin karşısında duran kimselere olan tepkisini ve refleksini –en azından bazı sûre ve ayetlerde– yine kendi dilini ve üslubunu kullanarak böyle ifade etmiş olmaktadır.

Öztürk’ün Kur’ân ile ilgili bu görüşleri **Fazlurrahman** adlı kişinin görüşleri ile paralellik arz etmektedir. Fazlurrahman, vahyi, “*Hz. Peygamber’in kalbinde oluşan ve ihtiyaç olduğu zaman vahiy haline dönüşen bir kuvve, bir duyu veya bir araç*” olarak tanımlamaktadır.⁶²

⁵⁶ Mustafa Öztürk, *Kur’ân’da Cihad, İslâm Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde Cihad* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016), 155.

⁵⁷ Öztürk, *Kur’ân’da Cihad*, 201.

⁵⁸ *Ey müminler!* Kendilerine kitap verilen Yahudi ve Hristiyanlardan Müslümanlara zulmeden ve savaş açan, Allah’a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah’ın ve Peygamberinin haram kıldığını haram kılmayan ve hak din İslam’ı din edinmeyen kimselerle, *İslamî hükümlere* boyun eğinceye ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.

⁵⁹ Öztürk, *Kur’ân’da Cihad*, 201.

⁶⁰ el-Furkan 25/32.

⁶¹ el-İsrâ 17/106.

⁶² Fazlurrahmân, *Kur’ân’ın Ana Konuları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999), 156-157.

Ateist, materyalist ve pozitivistlerin görüşlerinin ve “Kur’ân Allah sözü olamaz” diyenlerin sözlerinin gerçek ile zerre kadar alakası yoktur. Hayatında hiçbir zaman yalan söylemeyen Hz. Peygamber (s.a.s), Allah’ın söylemediğini söyledi demiş oluyorlar.

“Kur’ân Peygamberin sözü” diyenlerin, kalplerinin üzerinde kilit, gözlerinde perde, kulaklarında ağırlık bulunduğu için Kur’ân’ı hiç anlamamışlardır. Bu kimseler, “Kur’ân’ı Muhammed’in kendisi uydurdu” diyen müşrikler ile aynı konuma düşmezler mi? Kur’ân gibi muhteşem bir kitap, okuma yazma bilmeyen bir insanın sözü olabilir mi? Biz Kur’ân-ı Kerim’in hem lafız, hem mana olarak yüce Allah’a ait olduğuna kesin olarak inanıyoruz.

5. Kur’ân’ı Delilsiz ve Keyfi Yorumlayan Modernistler

“Modern”, yeni, çağdaş, “modernist”, yenilikçi demektir. Hindistan ve Mısır’dan başlayarak bazı insanlar, İslam’a klasik yaklaşımlara karşı çıkmış ve Kur’ân’ı yeni bir anlayışla anlama çabasına girmişleridir. Hindistan’da **Seyyid Ahmed Han** (ö. 1898) ve **Seyyid Emir Ali** (ö. 1928), Mısır’da **Cemaleddin Efgânî** (ö. 1897) ve **Muhammed Abduh** (ö. 1905), İslam’a modernist düşünce ile yaklaşmışlardır. Batının akılcılığına hayran olan, Müslümanları Batı kültürüne ısındırmak için çaba gösteren, din ile dünya işlerinin birbirinden ayrılması ve dinin her işe karıştırılmaması gerektiğini savunan, XIX. yüzyıl Avrupa akılcılığı ve tabiat felsefesinin geniş ölçüde tesirinde kalan, Batı akılcılığına dayanarak İslam’ı kendi şahsî yorum ve fikirleriyle uzlaştırmaya çalışan **Seyyid Ahmed Han**, kâinatta tabiat kanunlarına aykırı hiçbir şeyin olmayacağından hareketle peygamberlerin mucizelerini kabul etmemiş, mucizelerle ilgili ayetleri tabiat kanunlarına uygun bir şekilde yorumlamaya çalışmıştır. Ona göre Hz. Peygamberin miracı hiç gerçekleşmemiştir. Bu düşüncesinin gereği olarak Bakara sûresinin “*Ey Peygamberim! Hani İbrahim, "Rabbim! Ölülerini nasıl diriltiyorsun bana göster" demişti. Allah, "Ey İbrahim! Yoksa ölülerini dirilttiğime iman etmedin mi? buyurdu. İbrahim, "Evet iman ettim, fakat kalbim mutmain olması için bunu istiyorum" dedi. Allah, "Dört kuş al, onları kendine alıştır, sonra kuşları kesip parçalara ayır, sonra onlardan birer parçayı her bir dağın üstüne koy, sonra onları kendine çağır, sana koşarak gelecekler" buyurdu. İbrahim denileni yaptı ve kuşlar canlanıp İbrahim'e geldiler. Ey peygamberim! Bil ki gerçekten Allah çok güçlü ve her işinde galip, her işi çok hikmetli ve hüküm sahibi olandır.*” anlamındaki 260’ncü ayetinde zikredilen kuşların parçalanmasından sonra diriltilmeleri olayının hiç gerçekleşmediğini, bunun rüyadan ibaret olduğunu söyleyebilmiştir.⁶³ Akılcılığının gereği olarak melekleri; insandaki sezgisel biliş; cinleri, şer ve şeytanı kötülüğü emreden nefis olarak⁶⁴ yorumlayabilmiştir. Yine bu şahıs, peygamberlerin vahyi, melek vasıtasıyla değil, sahip oldukları kabiliyetleriyle işitme neticesinde aldıklarını ileri sürebilmiştir.⁶⁵ Çünkü ona göre meleklerin gerçekten bir varlığı yoktur. Dolayısıyla onların konuşmaları söz konusu değildir.⁶⁶

Modernistler, batı kültürünün etkisinde kalmışlar, kendi anlayışlarına göre beşerî ilke ve hukuk ile örtüşmeyen Kur’ân hükümlerini ya tavsiye ya da tarihsel olarak izah etmişlerdir.⁶⁷

⁶³ Abdülhamit Bırışık, *Hind Alt kıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, (İstanbul: yy., 2001), 340.

⁶⁴ Mustafa Öz, “Ahmet Han Seyyid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2/73-74.

⁶⁵ Öz, “Ahmet Han Seyyid”, 2/73-74.

⁶⁶ Bırışık, *Hind Alt Kıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, 335.

⁶⁷ Muhsin Demirci, *Kur’ân ve Yorum*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014) 271.

Bunlara bir örnek olarak Yaşar Nuri Öztürk'ü burada zikredebiliriz. Öztürk,⁶⁸ kitaplarında Hz. peygamberin sünnetini ve geçmişten günümüze Müslümanların uygulamalarını göz ardı ederek ayetler ile ilgili keyfi yorumlar yapmıştır. Şu örneklerle bakalım:

1. “Cemaatle namaz kılarken ‘kibleye yönel’ ölçüsüne uyarak ahenk ve birliği sağlarız. Tek başına kılınan namazlarda ise böyle bir geçerlilik şartı yoktur” demektedir.⁶⁹

Adı geçen akademisyen, bu ifadesi ile tek başına namaz kılan kimsenin kibleye yönelmesinin şart olmadığını söylemektedir. Hâlbuki Kur’ân’da, “Ey Peygamberim! Gerçekten biz, senin yüzünü semaya çevirip durduğunu görüyoruz. Bu sebeple seni, razı olduğun kibleye kesinlikle çevireceğiz. Artık yüzünü *ve göğsünü* Mescid-i Haram tarafına çevir. *Ey müminler!* Siz de nerede olursanız olun yüzünüzü *ve göğsünüzü* Mescid-i Haram tarafına çevirin”⁷⁰ buyrulmaktadır. Ayette açıkça hem tek başına Hz. Muhammed (s.a.s)’e hem de bütün Müslümanlara namazı kibleye yönelerek kılmaları emredilmektedir. Cemaatle namaz kılarken kibleye yönelmenin şart olduğu, ama tek başına namaz kılan kimse için böyle bir şartın bulunmadığı hükmü bu ayetten çıkartılamaz. Şu halde yazarın tek başına namaz kılarken kibleye yönelme şartı bulunmadığı şeklindeki görüşü Kur’an’a aykırı delilsiz bir yorumdur.

2. “Kur’ân’ın “Namazda Kur’ân okumak” diye bir beyanı yoktur.” demektedir.⁷¹

Yüce Allah, “Kur’ân’dan kolayınıza geleni okuyun”⁷² buyurmaktadır. Ayetin hem öncesinde hem sonrasında namazdan bahseden bu ifadeden kastın, namazda Kur’ân okumak olduğu açıktır. Dolayısıyla yazarın bu görüşü keyfî bir yorumdur. Anlaşıyor ki Öztürk, Hz. Peygamberin bu konudaki sözlerini ve uygulamalarını hiç kale almamaktadır.

3. “Kadın hayız halinde iken abdest alır ve namazlarını kılar.” demektedir.⁷³

Adet halindeki kadının namaz kılamayacağı ve Kâbe’yi tavaf edemeyeceği Hz. Peygamberin sünneti ile hükme bağlanmıştır. Öztürk, bu konuda sahih hadisleri göz ardı etmiştir. Hz. Aişe bir soru üzerine; “Vaktiyle bu iş yani ay hali bizim başımıza geldiğinde orucu kaza etmekle emrolunduk. Namazın kazası ile emrolunmadık.”⁷⁴ Hz. Peygamber (s.a.s), Fatıma binti Ebu Hubeys adlı kadına; “Adet gördüğün günler sayısınca namazı bırak. Temizlenince yıkan ve namaz kılmaya devam et”⁷⁵ buyurmuştur.

4. “Ebabel kuşlarının attığı taşlar mikrobu sembolize etmektedir.” demektedir.⁷⁶

Ayette kuşların attığı ifade edilen şeylerin “pişirilmiş çamurdan taşlar” olduğu açıkça zikredilmektedir. Bu ifadeyi mecazî anlama çekerek “taşların”, “mikropları sembolize

⁶⁸ Adı geçen kişi, Marmara ve İstanbul Üniversitesi İlahiyat fakültelerinde öğretim üyeliği yapmış, 22 Haziran 2016 yılında vefat etmiştir.

⁶⁹ Öztürk, *Kur’ân’daki İslam* (İstanbul: Yeniboyut Yayınları, 2001), 380.

⁷⁰ el-Bakara 2/144.

⁷¹ Öztürk, *Kur’ân’daki İslam*, 582.

⁷² el-Müzzemmil 74/20.

⁷³ Öztürk *Kur’ân’daki İslam*, 429-430.

⁷⁴ Müslim b. el-Haccâc, Ebû’l-Huseyin el-Kuşeyrî. *el-Câmiu’s-Sahih*, thk. Muhammed Fuâd el-Bakî (Beyrut: Dâru İhyâü’l-küttibi’l-Arabiyyi, ts.), Hayız, 15.

⁷⁵ Müslim, Hayz, 14.

⁷⁶ Öztürk, *Kur’ân’daki İslam*, 45.

ettiğini" gösterecek hiçbir delil yoktur. Eğer sûrede anlatılan toplu ölüm olayı, yazarın iddia ettiği gibi bulaşıcı bir hastalıktan kaynaklanmış olsaydı, Kur'an'ın bu olayı zikretmesinin bir anlamı olmazdı. Hâlbuki Kur'an, sürü sürü kuşların attığı taşlarla bir ordunun **mucizevî** bir şekilde helâkini anlatmaktadır.

5. "İsra ve miraç, uyanık iken vuku bulmuş ruhani bir olaydır... Mekke'den Mescidi Aksa'ya kadar da uyanık durumda fakat ruhsal olarak yürütüldüğüne, bu arada Allah'ın birçok ayetini gördüğüne inanırız." demektedir.⁷⁷

Bu görüşü ile Yazar, hem "İsrâ" hem de "miraç" olayını her hangi bir delile dayanmadan ruhanî birer "vizyon" olarak yorumlamaktadır. Hâlbuki İsrâ sûresinin birinci ayetinde, açık bir şekilde Hz. Peygamberin Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya bir gece vakti yürütüldüğü ifade edilmektedir.

6. "Ehl-i kitabın erkekleriyle evlenme konusunda Kur'an'ın ayrı bir beyanı yoktur. Ancak müşriklerle evlenme yasağının hükme bağlanmasından sonra ehl-i kitap kadınlarıyla evlilik müsaadesinin açıkça ifadeye konması bu kitlenin erkekleriyle evlenmenin Müslüman'a yasak olduğunun ilanı olarak değerlendirilmiştir. Bu, Kur'an'da yer almayan bir hükmü Kur'an'a yamatmaktır." demektedir.⁷⁸

Yazar, bu beyanı ile Müslüman hanımların Hristiyan ve Yahudi erkeklerle evlenebileceklerini ifade etmektedir. Hâlbuki Kur'an, prensip olarak Müslüman erkeklerin, kâfir kadınlarla, Müslüman kadınların da kâfir erkeklerle evlenmelerini Bakara sûresinin 221 ve Mümtehne sûresinin 10'uncu ayetleriyle yasaklamıştır. Bu genel ilkedden Mâide sûresinin beşinci ayetinde Hristiyan ve Yahudiler Kur'an'a göre kâfir oldukları halde Müslüman erkeklerin ehl-i kitap kadınlarla evlenebileceği istisna edilmiş, Müslüman hanımların kâfir erkeklerle evlenmeleri istisna edilmemiştir. Dolayısıyla Öztürk'ün iddia ettiği gibi Müslüman hanımların Yahudi ve Hristiyan erkeklerle evlenemeyeceğini söylemek ve böyle bir hükmü "Kur'an'a yamatma" değil, bizzat Kur'an'ın hükmünü dile getirmektir.

Öztürk'ün buna benzer Kur'an'ı keyfi yorumuna dair başka örnekler de vardır.

İddia edildiği gibi Kur'an, Hz. Peygambere sadece mana ile değil, lafzı ile birlikte indirilmiştir. Bunun Kur'an'dan birçok delili vardır:

"Ey Peygamberim! İşte İsa ile ilgili bizim sana okuyup anlattığımız bu gerçekler, *senin peygamber olduğunun bazı delilleri ve çok hikmetli öğütlerdir*"⁷⁹ ayeti Kur'an'ın yüce Allah tarafından tilâvet edildiğini, Hz. Peygamber'e lafız olarak indirildiğini ve okunduğunu ifade etmektedir. Çünkü tilâvet, lafız ve manadan oluşan bir metnin veya sözün telaffuz edilmesidir.

"Ey Peygamberim! Eğer müşriklerden herhangi bir kimse senden sığınma talebinde bulunursa, ona sığınma hakkı tanı, bu sayede o kimse, Allah kelâmı *Kur'an'ı işitir*"⁸⁰ ayeti, Kur'an'ın Allah sözü olduğunu ifade eder. **كَلَامُ اللَّهِ** "Allah'ın kelâmı", lafız ve manayı birlikte ifade eder.

⁷⁷ Öztürk, *Kur'an'daki İslam*, 58-59.

⁷⁸ Öztürk, *Kur'an'daki İslam*, 425.

⁷⁹ Âl-i İmrân 3/58.

⁸⁰ et-Tevbe 9/6.

“Biz akıl erdiresiniz ve anlayasınız diye kitabı Arapça bir Kur’ân olarak indirdik”⁸¹ ayeti Kur’ân’ın hem mana, hem lafız olarak yüce Allah’a ait olduğunu ifade eder.

“Kur’ân, âlemlerin Rabbi Allah’tan alınıp Peygambere indirilen bir sözdür.”⁸²

“Ey Peygamberim! Şüphesiz Kur’ân, senin uydurman değil, kesinlikle âlemlerin Rabbi’nin indirdiği bir kitaptır. Ey Peygamberim! Uyarıcılardan olasın diye Kur’ân’ı güvenilir Ruh Cebrail, senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirdi.”⁸³

Kur’ân, kelimelerinin seçilişi ve cümlelerinin dizilişi ile tamamen yüce Allah’a aittir. Hz. Peygamber Kur’ân’a kendisi ilave edemez, etmemiştir.

“Eğer Peygamber bazı sözler uydurup bize isnat etseydi, biz kesinlikle onu kudretimizle yakalar, sonra onun şah damarını kesinlikle keser ve helâk ederdik. Ey müşrikler! Sizden hiçbir kimse ona yapılacak bu cezaya engel olamazdı.”⁸⁴

“Ey Peygamberim! Bilesin ki sana vahiy ile indirdiğim, kavminin yalanladığı, eskilerin masalları, şiir ve büyü dediği kitap, çok değerli ve şerefli bir Kur’ân’dır. Onun aslı, Levh-ı Mahfuzda’dır.”⁸⁵

Kur’ân, هُدًى لِلنَّاسِ bütün insanların rehberi⁸⁶ Hz. Muhammed (s.a.s), bütün insanların peygamberidir: “Ey peygamberim! Biz seni ancak bütün insanlara müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik, fakat insanların çoğu bu gerçeği bilmezler.”⁸⁷

6. Kur’ân Kıssalarının Yaşanmadığını veya Temsili ve Sembolik Olduğunu İddia Edenler.

Kıssa sözlükte bir kimsenin izini sürmek, ardınca gitmek, bir kimseye bir haber veya sözü bildirmek anlamına gelir. Terim olarak *kıssa*, bir kimse veya bir topluma ait hadiselerin anlatılmasıdır. Kıssanın *hikâyeden* farkı, kıssaların yaşanmış olaylar, hikâyelerin ise yaşanmış veya hayalî, önemli veya önemsiz başkalarına aktarılıp anlatılabilecek olaylar olmasıdır. Kur’ân’da yer alan kıssalar için hikâyeye kelimesinin kullanılmaması bu ayırımı dayanır.

Mekkeli müşrikler, Kur’ân’a eskilerin masalları, Muhammed’in uydurması diyorlardı.⁸⁸ Bazı oryantalistler, Kur’ân kıssalarının tarihi gerçeklerle bağdaşmadığını, bazıları ise Hz. Muhammed’in kıssaları Tevrat ve İncil’den aldığını ileri sürmektedirler.

Oryantalistlerin saldırıları karşısında psikolojik yenilgiye uğradıklarını düşünen bazı araştırmacılar, kıssaların Kur’ân’da ya temsili ya da sembolik olarak yer aldığını veya kıssaların hayali olduğunu veya gerçek olaylara dayanma mecburiyetinin bulunmadığını, insanların ibret almalarını amaçladığını, bu sebeple olayların gerçek ve yaşanmış olması gerekmediğini ileri sürmüşlerdir.

⁸¹ Yusuf 12/2.

⁸² el-Hâkka 69/43.

⁸³ eş-Şu’arâ 26/192.

⁸⁴ el-Hâkka 69/44-47.

⁸⁵ el-Bürûc 85/21-22.

⁸⁶ el-Bakara 2/185.

⁸⁷ es-Sebe’ 34/28; bk. el-Bakara 2/119; el-A’râf 7/158; el-Ahzâb 33/45-46; el-Fâtır 35/24.

⁸⁸ bk. el-Enfal 8/31; Sâd 38/4; el-Kalem 68/2.

Mısırlı **Muhammed Ahmed Halefüllah**, doktora tezinde,⁸⁹ Kur'an kıssalarının yaşanmış değil, sembolik olduğunu veya Arap toplumundaki efsanelerin Allah tarafından tevhidî bazda modifiye edilmiş sanatsal anlatılar olduğunu, tarihsel anlamda gerçekliğinin olmadığını, müşriklerin Kur'an hakkında «eskilerin masalları» iddialarını reddetmediğini ileri sürmüştür. Hâlbuki Kur'an birçok ayette bunu reddetmiş, bu kimselerin cezalandırılacağını beyan etmiştir.⁹⁰

Kur'an kıssalarının yaşanmamışlığı üzerinde oluşturulan anlayış, Kur'an'ın nüzul tarzını, nüzul sebeplerini ve Kur'an'ın, geçmiş ilahî kitaplarla olan bağlamını nazarı dikkate almayan, Kur'an perspektifinden bakıldığında doğru olmayan bir yaklaşımdır.

Azıl mesleği inşaat mühendisi olan **Hikmet Zeyveli**,⁹¹ Kur'an kıssalarının tarihî birer belge niteliğinde olmadığını, Arap toplumundaki edebî ve menkıbevî özellikleriyle kullanıldığını iddia etmekte ve şöyle demektedir: "Gerçekten tarihî olayların özelliklerini gözeterek Kur'an kıssalarını incelediğimizde, onların, tarihî olayların vazgeçilmez karakteristik öğelerinden mahrum oldukları görülür. Bilindiği gibi tarihî olaylar, sadedinde: 1. Zaman, 2. Kronoloji, 3. Mekân, 4. Şahıslar, 5. Olayların bütünlüğü, önem arz etmektedir ki, Kur'an'ı Kerim'in hiçbir kıssasında zaman verilmemiştir. Kur'an'da öyle kıssalar vardır ki, ne zaman, ne mekân ve ne de şahıs isimleri yer alır. Kur'an kıssalarında olayların meydana geliş sırası da her zaman dikkate alınmamıştır. 'Yusuf kıssası' istisna edilirse hiçbir kıssa bütün olarak verilmemiştir. Aksine parçalar halinde serdedilmiştir."⁹²

Kur'an kıssaları, kesinlikle vahiy ürünüdür. Bizzat Allah tarafından Hz. Peygambere bildirilmiştir. Mesela Hz. Zekeriya ve Meryem, Hz. Yusuf ve Ashab-ı Kehf kıssaları ile ilgili olarak Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır:

"Ey Peygamberim! Bunlar, Zekeriya, Yahya ve Meryem ile ilgili bilgiler, sana vahyettiğimiz gayb haberlerinden bir kısmıdır. Meryem'i kimin himayesine alıp koruyacağını belirlemek için kalemlerini *kur'a için* attıkları zaman sen onların yanlarında değildin. Onlar, bu konuda tartıştıkları zaman da sen onların yanlarında yoktun!"⁹³

"İşte bu, Yusuf kıssası, gayb haberlerindedir, onu sana biz vahiy yolu ile bildiriyoruz. Yoksa onlar tuzak kurarak işlerine karar verdikleri zaman sen onların yanında değildin."⁹⁴

"Biz sana onların, *Ashab-ı Kehf'in* haberlerini gerçek olarak anlatıyoruz."⁹⁵

"Ey Peygamberim! Kendileriyle senin kalbini tatmin ettiğimiz Peygamberlerin haberlerinden, her bir haberi sana anlatıyoruz. Bu haberlerle sana gerçek bilgi, müminlere de bir öğüt ve hatırlatma geldi."⁹⁶

"Andolsun ki, Yusuf ve kardeşlerinin kıssasında akıl sahipleri için ibret vardır. *Kur'an* ve *ahkâmı* uydurulabilecek bir söz değildir. Fakat *Kur'an*, kendinden önceki kitapları tasdik

⁸⁹ Muhammed Ahmed Halefüllah. *el-Fennü'l-Kasasü'l-Kur'an* (Kahire: yy., 1947).

⁹⁰ bk. en-Nahl 16/24-25; el-Kalem 68/15-16.

⁹¹ Adı geçen, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nde Kesin Hesap İşleri Müdürlüğü yapan ve Beyoğlu Belediyesinde ve Şehir Planlamasında çalışmıştır.

⁹² Hikmet Zeyveli. *Kur'an Kıssaları*, İkinci Kur'an Sempozyumu. (Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1996), 98, 99, 103.

⁹³ Al-i İmrân 3/44.

⁹⁴ Yusuf 12/102.

⁹⁵ el-Kehf 18/13.

⁹⁶ el-Hûd 11/120.

eden, her şeyi ayrı ayrı açıklayan ve iman eden bir toplum için yol gösterici ve bir rahmettir.”⁹⁷

Kur’ân kıssaları, hiçbir gerçekliği olmayan uydurma hikâyelerden ibaret değildir. Kıssalar, tarih boyunca insanların yaşadıkları gerçeklikleri, evrensel bir lisan ile başkalarına anlatılmasından ibarettir.

“Ey peygamberim! Biz sana bu Kur’ân’ı vahyetmekle sana kıssaların en güzelini anlatıyoruz, hâlbuki daha önce sen, bunlardan kesinlikle habersiz idin.”⁹⁸

“نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ” *“Biz sana anlatıyoruz”* ve “أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ” *“sana vahy ediyoruz”* cümleleri, Kur’ân’da geçen kıssaları Peygamberin kendisi veya vahiy meleği Cebrail değil, vahiy yolu ile bizzat yüce Allah’ın anlattığını ifade eder. “Daha önce sen bu kıssalardan kesinlikle habersiz idin” cümlesi de bu anlamı ifade eder. Hz. Yusuf ile ilgili bilgiler, Hz. Peygambere vahiy yoluyla bildirilmiştir. Daha önce bilmediği bu kıssanın Kur’ân’da yer alması, Hz. Muhammed’in hak peygamber, Kur’ân’ın da hak kitap olduğunun delillerinden biridir. Çünkü okuma yazma ve yabancı dil bilmeyen, İsrailoğullarının Mısır’a gitmeleriyle ilgili bilgisi bulunmayan, gençliğinde ticaret amaçlı gittiği Suriye dışında Mekke’nin dışına çıkmayan Hz. Muhammed (s.a.s)’in vahye dayanmadan, olayların detayına kadar inen mükemmel kıssaları anlatması mümkün değildir.

“Biz, Musa’dan sonra birçok nesiller meydana getirdik. Üzerlerinden uzun çağlar geçti. Sen Medyen halkı arasında yaşıyor değildin, ayetlerimizi onlardan okuyup öğreniyor da değildin. Fakat biz bu haberi göndereniz.”⁹⁹

7. Kur’ân’a Tarihsel Gözle Bakanlar

“Tarihsellik” ile maksat, bir kısım Kur’ân hükümlerinin peygamber dönemine ait olmasıdır. Batılı düşünürler ve bunları izleyen İslam dünyasındaki bazı yazarlar tarafından vahyin ilahî-beşerî olduğu, Hz. Peygamberin Kur’ân kıssalarını bilen birinden aldığı ve Kur’ân’ın bir kısım ahkâmının indiği toplum ile ilgili olduğu iddiaları, Kur’ân’ın bize değil, ilk nesle hitap ettiği, Kur’ân’ın, evrensel değerler içeren bir manifesto değil, tarihsel bir kitap olduğu iddiaları,¹⁰⁰ Kur’ân’ın tarihselliği tartışmalarını gündeme getirmiştir.

Kur’ân’ın tarihselliğini iddia eden batılı düşünürlerden, Londra Üniversitesi’nde Arapça profesörlüğü yapan, hadis ilminin temelleri hakkında olumsuz görüşlere sahip olan İngiliz **Alfred Guillaume** (ö. 1965), şöyle demiştir:

“Her Müslüman biliyor ki Kur’ân’ın çoğu Muhammed’in hayatında belirli olaylar ve problemler üzerine inmiştir. Ama İslam’ın getirdiği ve milâdî yedinci asrın şartlarına göre inen emirler, yasaklar ve mekruhlarla sonra gelecek milyonların hayatını idare etmenin amaçlandığını kim kabul eder?”¹⁰¹

⁹⁷ Yusuf 12/111.

⁹⁸ Yusuf 12/3.

⁹⁹ el-Kasas 28/45.

¹⁰⁰ Ömer Özsoy, *Değişim Sürecinde İslam*, 13; Apaydın, *İslamiyât Kitâbiyât Bülteni*, 2.

¹⁰¹ Rudi Paret, *Kur’ân Üzerine Makaleler*, çev. Ömer Özsoy (Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1995), 18, 114, 115.

“Allah, hiçbir peygambere bizzat düzene koyduğu bir metin indirmemiş, sadece onun zihnine hitap etmiştir. Kitaplar peygamberlerin ifadesiyle şekillendiği için Kur'an da lafzen Allah kelâmı olmayıp cümlelerini Hz. Muhammed'in tertiplelediği ve kâtiplerine yazdırdığı bir eserdir.”¹⁰²

Kur'an'ı Almancaya çeviren¹⁰³ ve Kur'an tefsiri ve kelimeler indeksini¹⁰⁴ hazırlayan Tübingen Üniversitesi İslamiyet profesörü Alman **Rudi Paret** (ö. 1983), “Kur'an lafız olarak vahyedildiği ve vahyin mutlak değişmezliği ilkesinden vazgeçip Kur'an'ın önerdiği yaşama düzeninin Hz. Peygamberin çağına hitap ettiği kabul edilmelidir.” demıştır.¹⁰⁵

“Allah, sabretmeleri sebebiyle iyi müminleri cennet ve ipek giysiler ile ödüllendirir. Onlar, cennette koltuklar üzerine yaslanırlar, orada ne yakıcı Güneş sıcağı görürler, ne de dondurucu bir soğuk. Cennet ağaçlarının gölgesi, üzerlerine düşer ve meyveleri kendilerine kolayca alınabilecek şekilde yakınlaştırılır. Onların etrafında gümüş kâseler, billur kadehler ve gümüşten zarif kadehler dolaştırılır, bu kapları ihtiyaçlarına göre belirlerler.” (İnsan, 76/12-16) ve benzeri ayetlerin çölde yaşayan Arapların zevkine göre cenneti tasvir etmektedir. Yeşilliklerle dolu olan bir yer, söz gelimi Karadeniz bölgesi insanına pek de cazip gelmez” diyerek Kur'an'ın tarihselliğine delil getirmek Kur'an'ı tam bir çarpıtmadır.¹⁰⁶

8. Kur'an Ahkâmının Değişmesi Gerektiğini Söyleyenler

Pakistan doğumlu, doktorasını İngiltere'de Oxford Üniversitesinde yapan, İngiltere'nin Durham Üniversitesi, Kanada'nın Montreal şehrindeki McGill Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapan, Pakistan'da *İslam* adlı kitabındaki görüşleri sebebiyle 10.000 rupi ödül koyarak katlinin istenmesi üzerine Amerika'ya giden, California Üniversitesi'nde bir dönem ders verdikten sonra Chicago Üniversitesi'nde İslâm düşüncesi profesörü olarak görev yapan,¹⁰⁷ oryantalistlerin etkisinde kalan, **Fazlurrahman** (ö. 1988), Kur'an-ı Kerim'i tarihsellik temelinde ele alır. Fazlurrahman, Kur'an'ın savaş ve barış ile ilgili hükümlerinin tamamen yöresel¹⁰⁸ ve tarihsel olduğunu ileri sürüp, ahkâmın, mesela mirasın nispetleri, faiz, kadının şahitliği, zekât ve cezalar gibi birçok konudaki hükümlerin değişmesi gerektiğini savunur. Modernizmin daha tarihselci bir versiyonunu üreten Fazlurrahman, Kur'an'ın bir kısmının tarihsel, bir kısmının evrensel olduğunu iddia eder. Ona göre tarih üstü değerler, evrensel, diğerleri tarihsel hükümlerdir.¹⁰⁹

1913 yılında Marsilya'da ateist bir anne babadan dünyaya gelen, 14 yaşında iken Hristiyan, daha sonra komünist olan, uzun yıllar komünist Partisine hizmet eden, Prag'ın Sovyetler Birliği tarafından işgalini eleştirdiği için 1970'te Komünist Partisi'nden ihraç edilen, doktorasını, Sorbonne Üniversitesi ve Moskova Bilimler Akademisi'nde felsefe alanında yapan, 1982'de Müslüman olan, Müslümanları Kur'an'ı kendi gözleriyle değil, ölümlerin gözleriyle okuyorlar diye kınayan **Roger Garaudy**'e (ö. 2012)¹¹⁰ göre Kur'an'ın çağın ihtiyaçlarına cevap verebilmesi, onun tarihsel okunuşundan geçer. Cezalar, kadının durumu, kölelik, mirasın taksimi ve benzeri hükümler, Leheb sûresi Kur'an'ın indiği

¹⁰² İlhan Kutluer, “Alfred Guillaume”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 14/175-177.

¹⁰³ *Der Koran*, (Stuttgart: Übersetzung, 1966).

¹⁰⁴ *Der Kommentar und Konkordanz* (Stuttgart: yy., 1971).

¹⁰⁵ Rudi Paret, *Kur'an Üzerine Makaleler*, 18, 114, 115.

¹⁰⁶ Şadi Eren, *Tartışılan Ayetler* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019), 141.

¹⁰⁷ Alparslan Açıkgenç, “Fazlurrahman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 12/28-286.

¹⁰⁸ Fazlurrahman, *Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu*, çev. Salih Akdemir (Ankara: yy., 1995).

¹⁰⁹ Şevket Kotan, *Kur'an ve Tarihselcilik* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2001), 191, 193, 202-230.

¹¹⁰ Cemal Aydın, “Roger Garaudy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), EK-1/463-466.

zaman ve coğrafyanın tarihsel durumuyla ilgilidir, evrenselleştirilemez. Esas olan bu açıklamalarla ne demek istendiğidir.¹¹¹

1935 yılında Kahire’de doğan, Kahire Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünden mezun olan, doktorasını İslam Hukuku ile Mukayeseli Dinler alanında Sorbonne’da tamamlayan ve Kahire Üniversitesinde öğretim üyeliği yapan, geçmişi itibarıyla Marksist düşünce geleneğine bağlı olan **Hasan Hanefî**’ye göre Allah, antropolojik bir varlıktır. “Allah Kelamı” sanki Allah üzerine söylenmiş bir insan sözüdür. Tarihselliğe dinî metinleri ve Allah’ı dâhil etmiştir.¹¹² Ona göre dinde sabit olandan bahsetmek mümkün değildir. **Vahiy, salt anlamda ilâhî değil, ilâhî-beşerî karışımı bir terkiptir.**¹¹³ Hanefî, Kur’ân’ın hepsinin bir ortama ve çevreye hitap etmek için nazil olduğunu ve dolayısıyla hepsinin vakıya binaen indiğini, onun tarihsel bir vakıadan ayrı düşünülmeceğini ileri sürer, nüzul sebeplerini ayetlerin varlık sebebi olarak görür, böylece ilâhî hitabın ve vahyin vakıya göre değişim geçirdiğini söyler.¹¹⁴

Nüzul sebebi, Peygamberimiz (s.a.s)’e yöneltilmiş bir soru veya bir olay sebebiyle bir ayetin veya bir sûrenin indirilmesine sebep olan şeye denir. Nüzul sebepleri, Kur’ân’ın insan ve toplum olgusunu göz ardı etmediğini ifade eder.

Bir ayetin veya sûrenin inmesine sebep olan soru veya olay vuku bulmasaydı ayetin inmeyeceği anlamına gelmez. Çünkü Kur’ân indirilmeden önce Levh-ı Mahfuz’da bir bütün olarak mevcuttu.¹¹⁵ Kur’ân’ı belirleyen, nüzul sebepleri değildir. Bir soru veya olay üzerine bir ayetin inmesi, Allah’ın ilmi ile ilgili bir husustur. Kimin ne soracağını ve hangi olayın meydana geleceğini yüce Allah, sorudan ve olaydan önce bilir.¹¹⁶

Nüzul sebepleri, Kur’ân’ın anlaşılmasında Kur’ân ve sünnetten sonra önemli bir etkidir. Nüzul sebeplerini bilmek ayeti anlamayı kolaylaştırır. Nüzul sebepleri, sahabenin gözlemleridir. Bir bakıma sahabenin ayetleri tefsiridir.

Nüzul sebebi, Kur’ân’ın evrenselliğine hanel getirmez. Çünkü bir ayetin inmesine sebep olan bir soru veya olay, ayetin sadece o soru ve olay ile ilgili olduğu anlamına gelmez. Başka bir ifade ile nüzul sebebinin özelliği hükmün, emir veya yasağın genelliğine, evrenselliğine engel değildir. Geçmişten günümüze oryantalistlerin ve modernistlerin dışında hiçbir müfessir, nüzul sebebiyle bir ayetin hükmünün yerelliğini veya tarihselliğini söylememiştir.

Nüzul sebepleri, Kur’ân’ın soyut bir düşünce ve düşünme biçimi değil, yaşanmış, yaşanabilir ve yaşanacak bir gerçek ve hidayet rehberi olduğunun delillerinden biridir.

Nüzul sebebi ile ilgili rivayetler, Kur’ân’ın hayat ile bağlantısını ortaya koyar. Ayetlerin yaşanmış hayatları esas aldığını ve Kur’ân’ın iniş döneminden sonra da yaşanabileceğini, yaşanır aynı değerlendirmeye tabi tutulabileceğini ifade eder.

¹¹¹ Roger Garaudy, *20. Yüzyılın Biyografisi*, çev. Ahmet Zeki Ünal (Ankara: yy., 1989), 319.

¹¹² Kotan, *Kur’ân ve Tarihselcilik*, 253.

¹¹³ bk. Fethi Ahmet Polat, “Modern ve Postmodern Düşünce Kur’ân’a Yaklaşımlar; Arkoun, Hanefî ve Ebu Zeyd Örneği”, *Ma’rife* 1/2 7-25; Yiğit, “Hermeneutik Yöntem ve Usulü Fıkhın Kat’i Zannî Diyalektiği”, 125-186; Kotan, *Kur’ân ve Tarihselcilik*, 163-313.

¹¹⁴ Hasan Hanefî, *et-Türâs ve’t-Teccid*, 48.

¹¹⁵ el-Bürûc 85/21-22.

¹¹⁶ bk. el-Hadîd 57/22.

1943 yılında Mısır'ın Tanta vilayetinde doğan, Tanta Teknik Kolejini, Kahire Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı bölümünü bitiren, Tanta Üniversitesinde Arap-İslam Araştırmaları dalında master ve doktora yapan elektrik teknisyeni, Kahire Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı bölümünde okutman ve asistan olarak, Hollanda Leiden Üniversitesinde misafir profesör olarak çalışan Mısırlı **Nasr Hamid Ebu Zeyd**'e göre, "*Mevrid-i nasta ictihada mesağ yoktur*" ilkesi doğru değildir,¹¹⁷ tek ilke sadece beşerin maslahatıdır.¹¹⁸ Maslahatın ayet ve hadislere önceliği vardır. Maslahat da bir sayı ile sınırlı değildir. Kur'an'ın tarihsel bir metin olması hasebiyle kimi muamelat ayetlerinin bugün yürürlükte olması mümkün değildir.¹¹⁹

Nasr Hamid Ebu Zeyd'in İstanbul'da katıldığım bir saat Mutezile Mezhebinin akılcılığını anlattığı bir konferansının sonunda Mutezilenin aklı Kur'an'ı anlamakta kullandığını, artık aklımızı Kur'an'dan kurtarmamız gerekir değerlendirmesine bizzat dinledim.

Osmanlı döneminde Halep Valiliği, İstanbul Belediye Başkanlığı ve Aydın Milletvekilliği yapmış olan **Hüseyin Kazım Kadri** (1870-1934), Kur'an'ın sosyal hükümlerinin bütünüyle zamana göre değişmesi gerektiğini ileri sürmüştü.¹²⁰

Dr. Fahri Demir,¹²¹ *İslam Dini Açısından Din-Devlet İlişkisi* adlı kitabında, "Dinin özü ve esası; iman, ibadet ve ahlak, muamelat dinin özü ve esasına dâhil değildir" demektedir.¹²²

Mehmet Said Hatiboğlu,¹²³ "*Kur'an-ı Kerimde toplumun hukuki yapısı ile ilgili daha pek çok hüküm yer almakta ve devrimizin gelişmiş toplumlarında bunlardan bazılarının harfiyen kabulleri hemen hemen imkânsız hale gelmiş bulunmaktadır. Mesela günümüzün aydın, yüksek tahsilli hanımından Kur'an'da var diye kendi cahil biraderinin yarısı değerinde eşit sayılmasını bekleyemezsiniz. Mesela kadınlara erkek kardeşinin yarısı kadar hisse tavsiye eden ayete Müslüman toplumun doktor, mühendis, şirket patronu olmuş kadını razı etmeniz mümkün değildir... Kur'an-ı Kerimin 14 asır öncesindeki mahalli değerlerini birer tarihi gerçekler olarak saklayıp asıl âlemşümül prensiplerini geçerli hale getirebilmeliyiz*" demektedir.¹²⁴

Kur'an'a tarihsel göz ile bakanlar ve bir kısım ahkâmının değişmesi gerektiğini söyleyenler, on dokuz ve yirminci asırda Müslüman dünyasının dağınıklığı ve geri kalmışlığının ezikliği, batının gelişmişliği, akılcılığı ve baskın kültürünün etkisinde kalmış kimselerdir.

Allah sözü olan Kur'an insanlar tarafından nasıl değiştirilebilir? Eğer değiştirilirse değiştirilen hükümler, Kur'an hükümleri değil, insanların ürettiği hükümler olmaz mı?

Her hükmü doğru ve adil olan Allah sözü Kur'an ahkâmını kimse değiştiremez. Çünkü "Rabbinin kelimesi olan *Kur'an*, doğruluk ve adalet bakımından tamdır. Onun

¹¹⁷ Ebu Zeyd, *el-Hitab ed-Dînî* (Beyrut: yy., ts.), 32.

¹¹⁸ Ebu Zeyd, *el-Hitab ed-Dînî*, 152.

¹¹⁹ Ebu Zeyd, *Mefhumu'n-Nass*, 14-15.

¹²⁰ Mehmet Said Hatiboğlu, "İslam'ın Aktüel Değeri Üzerine" *İslami Araştırmalar Dergisi* 1, 7-24.

¹²¹ Din İşleri Yüksek Kurulu üyeliği ve Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı yapmıştır.

¹²² bk. Fahri Demir, *İslam Dini Açısından Din-Devlet İlişkisi* (Ankara: Kürsü Yayıncılık, 1999); Mehmet Said Hatiboğlu, "Din-Şeriat Farkı Üzerine", *İslamiyat Dergisi* 1/4, 9-13.

¹²³ Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalında öğretim üyeliği yapmıştır.

¹²⁴ bk. *İslamiyat Dergisi* 7/1 (Ocak-Mart 2004), 7-12.

kelimelerini değiştirebilecek hiçbir kimse yoktur.¹²⁵ “Ey Peygamberim! Rabbinin kitabından sana vahyedilene oku. Onun kelimelerini değiştirebilecek hiçbir kimse yoktur.”¹²⁶

Aşağıdaki ayetlerde beyan edildiği gibi Kur’ân’ın her hükmünün uygulanması Allah’ın kesin emridir.

“Rabbinizden size indirilene uyun.”¹²⁷

“Allah’ın indirdiği Kur’ân’a uyun.”¹²⁸

“Rabbinizden size indirilen en güzel hükümlere uyun.”¹²⁹

“Ey iman edenler! Allah’a ve Resulüne itaat edin ve Kur’ân’ı dinlediğiniz halde ondan yüz çevirmeyin.”¹³⁰

Kur’ân’ın Allah sözü olduğunu kabul etmeyenler, Kur’ân’a insan sözünün karıştığını, bir kısım hükümlerinin işlevini yitirdiğini, artık uygulanamayacağını söyleyenler, Kur’ân’ı doğru anlamış kimseler değildir.

9. Kur’ân’ı Sadece Bir Okuma Kitabı Gibi Görenler

Ülkemizde birçok insan, Kur’ân’ı Allah sözü olarak kabul etmesine rağmen sadece bir okuma kitabı olarak görmekte ve Kur’ân’ı sadece sevap kazanmak için okumakta, anlama çabası içerisine girmemektedir. Bir kısım insanlar ise Kur’ân’ı okumamakta, anlamamakta ve hükümlerini uygulamamaktadırlar. Bir kısım insanlar ise, Müslüman olduklarını söyledikleri halde faizin haram olması, mirasın taksimi, kısas, çok evlilik, boşama yetkisi, hırsızlık yapan, kasten cana kıyan, zina eden ve birisine zina suçu isnat edip ispat edemeyen kimsenin cezası gibi Kur’ân’ın bazı hükümlerini içine sindirememekte, bu hükümleri ya kabul etmemekte ya da tarihsel olduğunu, değişmesi gerektiğini söyleyebilmektedirler. Bu yaklaşım, Kur’ân’ı doğru anlamamanın veya Kur’ân’a imanın zafiyetinin bir sonucudur. Kur’ân bir bütündür, hükümleri bölünüp parçalanamaz. Kur’ân’ın verdiği bilgileri, bildirdiği hükümleri, emir ve yasakları, ilke ve kuralları kabul etmeyenler, mümin olamaz, uygulamayanlar ilahî sınırları çiğnemiş ve isyan etmiş olurlar. Şu ayet bunun açık beyanıdır: “Kim Allah’a ve Peygamberine isyan eder ve onun koyduğu sınırları çiğnerse, Allah, onu içerisinde ebedî kalacağı cehennem ateşine sokar. Onun için alçaltıcı bir azap vardır.”¹³¹

Kur’ân’ı ve ahkâmını terk edenlerden Hz. Peygamber ahirette şikâyetçi olacaktır: “Peygamber, ahirette şöyle diyecektir: Ey Rabim! Şüphesiz kavmim *dünyada* bu Kur’ân’ı alaya aldı, itibar etmedi ve terk edilmiş haline getirdi.”¹³²

Yüce Allah, Kur’ân’ı parçalayanlara, bir kısmını kabul edip bir kısmına kabul etmeyenlere hesap soracağını bildirmektedir:

¹²⁵ el-En’âm 6/115.

¹²⁶ el-Kehf 18/27.

¹²⁷ el-A’râf 7/3.

¹²⁸ el-Bakara 2/170.

¹²⁹ el-Zümer 39/55.

¹³⁰ el-Enfâl 8/20.

¹³¹ en-Nisâ 4/14.

¹³² el-Furkan 25/30.

"Ey Peygamberim! Bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr ederek Kur'an'ı parçalayan bölücülere, Yahudi ve Hristiyanlara Tevrat ve İncil'i indirdiğimiz gibi sana da tekrarlanan Fatihâ'yı ve Kur'an'ı indirdik. Ey Peygamberim! Rabbine andolsun Kur'an'ı parçalayanların hepsine yaptıklarını kesinlikle soracağız."¹³³

Bu itibarla her Müslüman'ın Kur'an'ı okuması, anlaması ve hükümlerini uygulaması, emir ve yasaklarına uyması gerekir.

Yüce Allah, "Yaratan Rabbinin adıyla oku."¹³⁴ "Kur'an'ı tertil ile hakkını vererek oku."¹³⁵ "Kitaptan sana vahyolunanı oku, anla, uygula ve anlat"¹³⁶ ayetlerinde kesin bir şekilde Kur'an'ın okunmasını, şu ayetlerde ise anlaşılmasını emretmektedir:

"Biz kitabı, düşünüp anlayasınız diye Arapça bir Kur'an olarak indirdik."¹³⁷ "Biz, insanlar düşünüp anlayabilsinler diye gerçekleri bu Kur'an'da değişik biçimlerde açıkladık."¹³⁸ "Bak, anlasınlar diye ayetleri değişik biçimlerde nasıl açıklıyoruz."¹³⁹ "Hâlâ Kur'an'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı?"¹⁴⁰

Birinci ayette Kur'an'ın akledilmesi, **ikinci** ayette, tezekkür edilmesi, **üçüncü** ayette derinlemesine bilinmesi, **dördüncü** ayette tedebbür edilmesi istenmektedir. تَعْقُلُونَ Cümlesi anlamını idrak edesiniz, bilesiniz ve anlayasınız, لِيَذَكَّرُوا cümlesi; delilleri ve misalleri düşünüp ibret ve öğüt almaları, يَتَفَقَّهُونَ cümlesi, ayetlerin anlamını derinlemesine bilmeleri, يَتَذَكَّرُونَ cümlesi düşünmeleri ve anlamaları demektir. Dolayısıyla her dört cümle Kur'an'ın anlaşılmasını gerektirdiğini ifade eder. Okumaktan maksat, anlamaktan maksat, emir ve yasaklarına, ilke ve hükümlerine uymaktır.

Yüce Allah, "Bu Kur'an, bizim indirdiğimiz mübarek bir kitaptır. Artık ona uyun."¹⁴¹ "Hep birlikte Allah'ın ipi olan Kur'an'a sınıksız sarılın."¹⁴² "Allah'tan, geri çevrilmesi imkânsız olan bir gün gelmeden önce, Rabbinizin çağrısına uyun"¹⁴³ ayetlerinde Kur'an'ın hükümlerine, emir ve yasaklarına uyulmasını emretmektedir.

Son devir hadis âlimi Nâsiruddîn el-Elbânî (1914-1999)'nin sahih, Şuayb el-Arnaût (1928-2016)'un senedinin sahih dediği bir hadiste Kur'an'a uyan kimsenin doğru yolda, Kur'an'ın terk eden kimsenin dalalette olacağı bildirilmektedir:

إِنِّي تَارِكٌ فِيكُمْ كِتَابَ اللَّهِ هُوَ حَبْلُ اللَّهِ مَنْ اتَّبَعَهُ كَانَ عَلَى الْهُدَى وَمَنْ تَرَكَهُ كَانَ عَلَى الضَّلَالَةِ "Ben size Allah'ın kitabını bıraktım. Bu kitap Allah'ın ipidir. Kim bu kitaba uyarsa doğru yolda, kim kitabı terk ederse dalalette olur."¹⁴⁴ مَنْ جَعَلَهُ أَمَامَهُ قَادَهُ إِلَى الْجَنَّةِ وَمَنْ جَعَلَهُ خَلْفَهُ سَاقَهُ إِلَى النَّارِ "Kim Kur'an'ı kendisine rehber edinir, ahkâmını uygularsa Kur'an onu cennete götürür, kim de Kur'an'ı terk eder, ahkâmına uymazsa, cehenneme sevk eder."¹⁴⁵

¹³³ el-Hicr 15/90-93.

¹³⁴ el-Alak 96/4.

¹³⁵ el-Müzzemmil 73/4.

¹³⁶ el-Ankebût 29/45.

¹³⁷ Yusuf, 12/2.

¹³⁸ el-İsrâ 17/41.

¹³⁹ el-En'âm 6/65.

¹⁴⁰ en-Nisâ 4/82.

¹⁴¹ el-En'âm 6/155.

¹⁴² Al-i İmrân 3/103.

¹⁴³ eş-Şûrâ 42/47.

¹⁴⁴ İbn Hibbân, Muhammed. *el-İhsan fî Tertîb-i Sahîh-i İbn Hibban*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1988), 1/330, (No: 123). Ebu Bekir İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Adil b. Yusuf ve Ahmed b. Ferîd (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997), 15/489, (No: 30701).

¹⁴⁵ İbn Hibbân, *el-İhsan fî Tertîb-i Sahîh-i İbn Hibban*, 1/331, (No: 124).

Kur'ân'a sarılan ve uyan insan; günde beş vakit namazı kılar, sağlığı yerinde ise Ramazan orucunu tutar, varlıklı ise servetinin zekâtını verir, imkân bulunca hac görevini yerine getirir, anne ve babasına, eş ve çocuklarına iyi davranır, insan haklarına saygılı olur, kısaca Allah ve Peygamberinin emrettiği şeyleri yapar. Diğer taraftan içki, kumar, zina, hırsızlık, yalan, iftira, cana kıyma, faiz, rüşvet, aldatma, sahtekârlık ve benzeri bütün haramlardan sakınır.

مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ وَعَمِلَ بِمَا فِيهِ أَلْبَسَ وَالِدَاهُ تَاجًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ ضَوْءُهُ أَحْسَنُ مِنْ ضَوْءِ الشَّمْسِ فِي بُيُوتِ الدُّنْيَا لَوْ كَانَتْ فِيكُمْ فَمَا طُنُّكُمْ بِالَّذِي عَمِلَ بِهِدًا

“Kim Kur'ân okur ve içeriği ile amel ederse anne-babasına kıyamet günü bir taç giydirilir ki bu tacın parlaklığı dünya evindeki Güneş'in parlaklığından daha iyidir. Kur'ân okuyup amel edenin anne-babası böyle ödüllendirilirse bizzat kendisi Kur'ân hükümlerini uygulayanın durumu he olur?”¹⁴⁶

Bu hadis-i şerifte sadece Kur'ân okuyan kimseye değil, okuduğu Kur'ân hükümlerini uygulayan kimseye vaatlerde bulunulmakta, bu kimsenin hem kendisinin hem anne-babasının ödüllendirileceği bildirilmektedir.

“Rahmanın zikrini görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz, artık bu onun yoldaşı olur. Şüphesiz bu şeytanlar, onları doğru yoldan saptırırlar. Onlar ise doğru yolda olduklarını zannederler. Sonunda bize geldiği zaman yoldaşına, 'keşke seninle aramız, doğru ile batı kadar uzak olsaydı, ne kötü bir arkadaşısın' der. Onlara, 'bu temenniniz bugün size asla fayda vermez, çünkü siz zulmettiniz. Hepiniz azapta ortakısınız' denir.”¹⁴⁷

II. Kur'ân'ı Anlamaya Çalışanlar ve Anlayanlar

Kur'ân'ı doğru anlayabilmek için her şeyden önce Kur'ân'ın ne olduğunu ve nasıl bir kitap olduğunu anlamak gerekir. Kur'ân'ı anlamada ona bakış önemlidir. Kur'ân'a “Allah sözü” diye bakarsanız ayrı, “peygamber sözü” diye bakarsanız ayrı, “evrensel” diye bakarsanız ayrı, “tarihsel” bir metin diye bakarsanız ayrı anlam ve sonuca gidersiniz. Kur'ân'ın ne olduğu anlaşılmadan ne dediği; ne dediği anlaşılmadan da ne demek istediğini anlayamaz.

Kur'ân-ı Kerim'i anlama faaliyeti, Hz. Peygamber (s.a.s.) ile başlamıştır. Peygamberimiz (s.a.s.) Kur'ân'ın anlamı bilinmeyen bazı kelimelerini açıklamış,¹⁴⁸ mücmel ayetlerini tefsir etmiş ve Kur'ân'da hükmü bulunmayan dinî konuları beyan etmiştir. Mesela Fâtiha sûresinin son ayetindeki, “kendilerine gazap edilenlerin” Yahudiler, “hak yoldan sapanların” Hristiyanlar olduğunu,¹⁴⁹ Bakara sûresinin 238'inci ayetindeki “orta namazın” ikinci namazı olduğunu,¹⁵⁰ namazın nasıl kılınacağını,¹⁵¹ namaz vakitlerini,¹⁵² bir

¹⁴⁶ Ebu Dâvûd, *es-Sünen*, Salât, 349, (No: 1453).

¹⁴⁷ ez-Zuhurf 43/36-39.

¹⁴⁸ Mesela bk. el-Müslim, İman, 197.

¹⁴⁹ et-Tirmizî, Tefsir, 2, 5/204 (No: 4030).

¹⁵⁰ et-Tirmizî, Salât, 133, 5/217 (No: 181).

¹⁵¹ Buhârî, Ezan, 18 (No: 605).

¹⁵² Tirmizî, Salât, 1/279; Ebu Dâvûd, Salât, 2, I, 274; el-Müslim, Mesâcîd, 166, I, 425; Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 6/81.

kadın ile halası veya teyzesini bir nikâh altında toplanmasının haram olduğunu¹⁵³ bizler Hz. Peygamber'in hadislerinden öğrenmekteyiz.

Kur'an'ı anlama faaliyeti sahabe döneminde devam etmiş, sahabe, Kur'an-ı Kerim'i Kur'an, sünnet, içtihat ve akıl ile anlamaya ve yorumlamaya çalışmıştır. Sahabenin Kur'an'ı Kerim'i anlama derecesi aynı değildi. Çünkü Kur'an'ı anlamak için sadece Kur'an dilini bilmek yeterli olmamaktadır. Aklın iyi kullanılması ve Kur'an ilimlerine vakıf olunması da gerekmektedir.¹⁵⁴

Sahabe döneminde Kur'an-ı Kerim'in tamamı sıra ile tefsir edilmediği gibi detaya da inilmemiş, icmalî anlam ile yetinilmiş, ayrıca yapılan yorumlar tedvin edilmemiştir.¹⁵⁵

Tâbiîn döneminde Kur'an'ı anlama faaliyeti, Kur'an-ı Kerim'i Kur'an ve sünnetle tefsirin yanında sahabe görüşleri, içtihat ve akıl ile devam etmiştir. Birçok tabii, Mekke'de Abdullah b. Abbas (ö.43/463), Medine'de Übey b. Ka'b (ö. 19/640), Irak'ta Abdullah b. Mes'ud (ö.32/652)'a talebelik etmiştir.

Hem sahabî hem tabii döneminde bazı ayetler farklı anlaşılabilmiştir. Ayeti doğru anlamaya yönelik ve lafızdan o manayı çıkartmak mümkünse bu farklı anlamayı tabii görmek gerekir. Bazı ayetlerin, ayetlerdeki bazı cümlelerin, cümlelerdeki bazı kelimelerin farklı anlaşılmasının sebepleri vardır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür.

1. *Kur'an'ı anlamaya çalışanın bilgi birikimi ve anlama yeteneğinin derin olup olması.* Akıl akıldan üstündür, her bilen üzerinde bir bilen vardır.¹⁵⁶ Bir müfessirin göremediğini başka bir müfessir görebilir, bir âlimin anlayamadığını başka bir âlim anlayabilir. Çünkü insanların bilgi birikimi, anlama ve kavrama yetenekleri farklıdır.

2. *Kelimelerin anlam zenginliğine sahip olması.* Mesela Tevbe sûresinin 41'inci ayetinin *انفروا خِفَافًا وَثِقَالًا* "Gerek hafif, gerek ağır, olarak Allah yolunda sefere çıkın" anlamındaki cümlesi, geniş bir anlam zenginliğine sahiptir. Bu cümleye, "isteyerek veya istemeyerek", "yaya veya binitli", "genç veya ihtiyar", "sağlıklı veya hasta", "bekâr veya evli", "işsiz veya iş sahibi", "fakir veya zengin", "kolay veya zor gelsin" anlamları verilebilir.

3. *Bazı kelimelerin çok, zıt ve eş anlamlı olması, ayette hangi anlama geldiğinin farklı şekillerde belirlenmemesi.* Mesela "habîs", "tayyib"¹⁵⁷ ve "nikâh" kelimeleri çok anlamlı kelimelerdir. Nur sûresinin 3'üncü ayetinde geçen "nikâh" kelimesine "evlenme" veya "cinsel ilişki" anlamı verilmesine göre ayetin anlamı değişir. Mesela Abdullah b. Abbas (ö. 68/687) ayetteki "nikâh" kelimesinin "cinsel ilişki",¹⁵⁸ Dil âlimi Ebu İshak ez-Zeccâc (ö. 311/923) ise "evlenmek" anlamında olduğunu söylemiştir.¹⁵⁹ Bakara, sûresinin 228'inci ayetinde geçen *كُرُوْءٍ* "kuru" kelimesi, "temizlik" ve "hayız hali" anlamında zıt anlamlı bir sözcüktür. İmam Ebu Hanife (ö. 150/767), kelimenin "hayız hali" anlamını, İmam Şâfiî (ö. 204/820) "temizlik" anlamını esas almıştır.¹⁶⁰

¹⁵³ Ebu Dâvûd, Nikâh, 13, 2/553-554 (No: 2065).

¹⁵⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989) 1/72.

¹⁵⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1/90.

¹⁵⁶ bk. Yusuf 12/76.

¹⁵⁷ bk. en-Nur 24/26.

¹⁵⁸ bk. Kurtubî, *el-Câmi' Li Ahkâmi'l-Kur'an*, 12/167.

¹⁵⁹ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an* (by: yy., ts.), 4/29.

¹⁶⁰ bk. Kurtubî, *el-Câmi' Li Ahkâmi'l-Kur'an*, 12/167.

4. Kelimelerin ayette hakikî anlamda mı mecazî anlamda mı, sözlük anlamında mı izafi anlamda mı kullanıldığının belirlenememesi. Mesela Bakara sûresinin 65'inci ayetindeki **فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ** "Biz onlara, Cumartesi günü balık avlama yasağını ihlal eden Yahudilere 'aşağılık maymunlar olun' dedik" cümlesinde geçen "maymun olmak",¹⁶¹ hakikî anlamda mı mecazî anlamda mı açık değildir. Her iki anlamı veren müfessirler olmuştur. Mesela sahabeden Abdullah b. Abbas (ö. 68/687) hakikî maymuna dönüştüklerini, tabiîn müfessirlerinden Mücahid b. Cebr (ö. 103/721) mecazî anlamda aşağılık kimseler haline getirildiklerini söylemiştir.¹⁶²

5. Kelimenin ve cümlelerin anlamının kapalı olması ve ne anlam ifade ettiğinin bilinmemesi. Mesela "Biz, "Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin ve cennet nimetlerinden istediğiniz gibi bolca yiyin fakat şu bitkinin meyvesine yaklaşmayın, yemeyin, yoksa bu sebeple zalimlerden olursunuz" demiştik."¹⁶³ ayetinde geçen **الشَّجَرَةَ** "ağaç" kelimesi ile hangi ağacın kastedildiği belirtilmemiştir. En'âm sûresinin 82'nci ayetinde geçen "zulüm" kelimesi için de aynı şey söz konusudur. "Ey insanlar! Allah, gökleri, yeri ve ikisi arasındaki varlıkları altı gün içinde yaratan, sonra Arş üzerine istiva edendir"¹⁶⁴ ayetindeki "Allah'ın gökleri ve yeri altı günde yaratması" ve "Allah'ın arşı istiva etmesi" ifadelerinin anlamı açık değildir.

6. Zamirlerin mercii, işaret ettiği kişi ve olayların ve açıkça zikredilmeyen yüklemelerin öznelere belirlenmemesi. Mesela Fâtır sûresinin 10'nuncu ayetinin **إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ** cümlesinde geçen **يَرْفَعُهُ** fiilinin faili yani yüklem öznesi ve mefulü yani tümleci olan "o" anlamındaki "o" zamirinin merciiine göre ayetin anlamı değişmektedir.

7. Ayetin mensuh yani hükmünün kaldırılmış olup olmaması. "Mensuh", sonra inen bir ayet ile hükmü kaldırılmış olan demektir. Kur'an'ın önceki kitaplardaki hükümleri tamamen veya kısmen kaldırdığı konusunda ittifak olmasına karşılık Kur'an'da neshin bulunup bulunmadığı konusunda ittifak edilmemiş, Kur'an neshin bulunmadığını söyleyenlerin yanında kılıç ayeti olarak ifade edilen Bakara Sûresinin 191, Nisâ sûresinin 89 ve Tövbe Sûresinin 5'inci ayeti ile onlarca ayetin mensuh olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Hiz. Nuh'un kavmine kanlı et dışında her canlının etinin helâl kılındığı ifade edilmişken¹⁶⁵ Hiz. Musa'nın şeriatında bazı hayvan türlerinin haram sayılması,¹⁶⁶ Yahudilikte kişinin karısını boşaması mubah iken¹⁶⁷ Hristiyanlıkta kadının zina suçunu işlemesi dışında boşamanın haram kılınması¹⁶⁸ neshin İslâmiyet öncesi ilâhî dinlerdeki örneklerini teşkil eder.

Neshi kabul eden âlimlerin tamamı Kur'an'ın Kur'an'ı ve sünnetin sünneti neshedebileceğini kabul ederken Kur'an'ın sünneti veya sünnetin Kur'an'ı neshetmesinde görüş ayrılığına düşmüşlerdir. **İmam Şâfiî** (ö. 204/820) başta olmak üzere bazı âlimler bu

¹⁶¹ bk. el-A'râf 7/166.

¹⁶² bk. Taberî, Abdullah b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, (Mısır: yy., 1954) 2/175-176.

¹⁶³ el-Bakara 2/35.

¹⁶⁴ es-Secde 32/4.

¹⁶⁵ bk. Tekvîn 9/2-4.

¹⁶⁶ Levililer, 11; Tesniye, 14/3-8; krş. el-En'âm 6/146.

¹⁶⁷ bk. Tesniye, 24/1-3.

¹⁶⁸ bk. Matta, 5/31-32.

tür neshe karşı çıkarken çoğunluğu teşkil edenler, Kur'an'ın sünneti neshetmesi yanında mütevâtir sünnetin de Kur'an'ı neshedebileceğini söylemişlerdir. Kur'an'ın sünneti neshetmesine kıblenin Mescid-i Aksa'dan Kâbe yönüne çevrilmesi¹⁶⁹ ve âşûrâ orucu tutmanın Ramazan orucu ile kaldırılması¹⁷⁰ örnek gösterilir. Aksi görüşü savunanlar ise bu iki örneği Kur'an'ın Yahudiliğe ait hükümleri kaldırması kapsamında değerlendirmiştir.

Kur'an'da neshin var olduğunu kabul edenler, görüşlerini desteklemek üzere aklı izahların yanında Nahl, 16/101; Ra'd, 13/39; Bakara, 2/106 ayetlerini delil göstermişlerdir. Kur'an'da neshin bulunmadığını ilk defa ileri süren müfessir ve Mutezile kelamcısı **Ebu Müslim el-İsfehânî** (ö. 322/934), "Şüphesiz Kur'an, kesinlikle çok değerli ve eşsiz bir kitaptır. Ona ne önünden ne de ardından batıl gelemez" anlamındaki Fussilet sûresinin 42'nci ayetini delil almıştır.

İmam **Şâfiî** (ö. 204/820) ve müfessir **Taberî** (ö. 310/923) gibi âlimlerin öncülüğünde neshin tahsis, takyîd, mübhemi beyan, mücmeli tafsil gibi terimlerden farkı ortaya konulmaya ve nesih alanına girmeyen diğer nesih iddiaları ayıklanmaya başlandıktan sonra mensuh kabul edilen ayetlerin sayısı azalmıştır. Tefsir, hadis ve fıkıh âlimi **Süyûtî** (ö. 911/1505), kendi dönemine kadar yazılmış eserlerdeki bilgileri değerlendirip mensuh ayetlerin sayısını yirmi olarak tespit etmiş, Hindistanlı âlim **Şah Velîyyullah ed-Dihlevî** (ö. 1176/1762) bu ayetlerden sadece beşinin mensuh olduğunu belirtmiştir.¹⁷¹

Kur'an'da hükmü daha sonra inen bir ayet ile kaldırıldığı bildirilen ayetler şunlardır:

- a) Ölüm öncesinde ana, baba ve yakın akrabaya vasiyet ile ilgili olan Bakara sûresinin 80'inci ayetinin hükmü, Nisâ sûresinin 7'nci ayeti ile,
- b) Savaş ile ilgili olan Enfal sûresinin 65'inci ayetinin hükmü aynı sûrenin 66'nci ayeti ile,
- c) Peygamber hariç dörtten fazla kadınla evlenilmesi ile ilgili Ahzâb sûresinin 50'nci ayetinin hükmü, aynı sûrenin 52'nci ayeti ile,
- ç) Peygamberle gizli bir şey konuşmak isteyen kimsenin önceden fukaraya sadaka vermesi ile ilgili Mücâdele sûresinin 12'nci ayetinin hükmü, aynı sûrenin 13'üncü ayeti,
- d) Peygamber hariç teheccüd namazı kılınması ile ilgili Müzzemmil sûresinin 1-3'üncü ayetlerinin hükmü, aynı sûrenin 20'ncü ayeti ile,
- e) Zina edenin cezası ile ilgili, Nisâ sûresinin 15 ve 16'nci ayetlerinin hükmü, Nûr sûresinin ikinci ayeti ile kaldırılmıştır.

8. *Bazı ayetlerde nüzul sebeplerinin farklı olması.* Mesela tefsir kitaplarında Nur sûresinin 3'üncü ayeti ve Haşr sûresinin 9'uncu ayeti için birden çok nüzul sebebi zikredilmiştir.

9. *Bazı kelime, ifade ve cümlelerin kinaye olarak kullanılması.* Mesela Nisâ sûresinin 43'üncü ayetindeki لَمَسْنُكُمْ النِّسَاءَ "eğer kadınlara dokunursanız" cümlesi, cinsel ilişkiden kinayedir. Kinaye, bir düşünceyi ve olayı kapalı olarak anlatmaktır. Mesela cömert için "eli açık", sır tutan kimse için "ağzı sıkı", kıt anlayışlı kimse için "kalın kafalı" demek kinayedir. Kur'an'da bu şekilde kinaye kullanılmıştır.

¹⁶⁹ Bakara 2/144; Buhârî, Tefsîr, 2/12, 14; Müslim, Mesâcid, 11-15.

¹⁷⁰ Bakara 2/185; el-Buhârî, Savm, 69, "Tefsîr", 2/24; Müslim, Sıyâm, 125.

¹⁷¹ Abdurrahman Çetin, "Nesh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 32/579-581.

10. Ayetlerin muhkem ve müteşabih olması. Âl-i İmrân sûresinin 7'nci ayetinde bazı ayetlerin muhkem, bazı ayetlerin müteşabih olduğu açıkça bildirilmektedir. Ayetin anlamı şöyledir: "Ey Peygamberim! Sana Kur'ân'ı indiren Allah'tır. Kur'ân'ın bir kısmı, muhkem, anlamı açık ayetlerdir. Muhkem ayetler, Kur'ân'ın esas ve aslını oluşturur. Diğer ayetleri de müteşabihtir, anlamı açık değildir. Kalplerinde sapma ve eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve arzularına göre yorumlamak için Kur'ân'ın müteşabih ayetleri ile meşgul olurlar. Hâlbuki Kur'ân'ın yorumunu ancak Allah bilir. Derinlemesine bilgi sahibi olanlar, "Biz Kur'ân'a iman ettik, muhkem ve müteşabih ayetlerin hepsi, Rabbimiz katından gelmiştir" derler. Ancak akıllı ve sağduyulu kimseler, ayetleri düşünüp anlayabilirler."

Sözlükte sağlam, dayanıklı ve bozulmaz hâle getirilmiş, özenle yapılmış anlamına gelen "*muhkem*" kelimesi, Kur'ân dilinde manası kolaylıkla anlaşılabilir, haricî bir yoruma ihtiyaç göstermeyen, ne anlama geldiği, ne anlatmak istediği ilk bakışta anlaşılabilir, manası açık ve net olan, niteliği ve içeriği, açıklığı ve seçikliği belli olan, anlamı ve delaleti izaha ihtiyaç duyulmayacak kadar açık olan¹⁷² Kur'ân'ın sarıh lafızlarına ve ayetlerine verilen biri isimdir. Bazı ayetler, siyak ve sibakından, bazıları Kur'ân bütünlüğü içerisinde açıkça anlaşılır. Mesela En'âm sûresinin 151'inci ve İsrâ sûresinin 23'üncü ayetleri muhkemdir, ne dediği açıktır. Kur'ân'ın temel konuları, çeşitli yönleriyle tekrar tekrar açıklanmıştır.¹⁷³

Sözlükte keyfiyet bakımından ayırt edilemeyecek derecede birbirine benzeyen anlamına gelen "*müteşabih*" kelimesi, Kur'ân dilinde manası kolaylıkla anlaşılmayan, birçok manaya ihtimali olup bunlardan birini tayin edebilmek için haricî bir delile ihtiyaç duyulan, ne anlama geldiği, ne anlatmak istediği ilk bakışta anlaşılmayan, manası açık ve net olmayan, niteliği, seçikliği belli olsa da içeriği ve açıklığı belli olmayan, manası akılla kavranamayan lafızlara ve ayetlere denir.

"*Müteşabih*", hakikatini ve mahiyetini insanların bilmesinin mümkün olmadığı ayetler ve konulardır. Mesela Allah'ın zâtı, Allah'ın sıfatlarının hakikati, ahiret hayatı ile ilgili haber verilenlerin gerçek mahiyetleri, huruf-u mukatta'alar, ancak ortaya çıktığı zaman bilinebilecek olan Deccal, Yecüc Mecuc, Dabbetü'l-Arz, Sûr ve kıyametin kopması, Şaban ayında değil de Ramazan ayında oruç tutulması ve namazların sayısı ve benzeri konular ve bu konuları dile getirilen ayetler müteşabihtir.

Anlamına vakıf olunup olunamaması bakımından müteşabih ayetler, üç kısımır:

a) Ancak Allah'ın bilebileceği müteşabih. Mesela kıyametin ne zaman kopacağını¹⁷⁴ ve ruhun¹⁷⁵ mahiyetini ancak Allah bilir.

b) Garip kelimeler gibi anlamı ancak bir araştırma ve inceleme sonucunda bilinebilen müteşabih.

c) İlimde derinleşenlerin bilebileceği müteşabih.

¹⁷² bk. en-Nur 24/1.

¹⁷³ bk. el-A'râf 7/58; el-İsrâ 17/41; Tâhâ 20/113.

¹⁷⁴ bk. el-A'râf 7/187.

¹⁷⁵ bk. el-İsrâ 17/85.

Müteşabih ayetleri te'vil etmeyen selef âlimleri ayetteki Âl-i İmrân sûresinin 7'nci ayetindeki *وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ* cümlesini müstakil bir cümle kabul edip "Kur'an'ın te'vilini ancak Allah bilir" demişler, müteşabih ayetleri yorumlamamışlardır. Sonraki âlimler *وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ* "Kur'an'ın te'vilini sadece Allah ve derinlemesine bilgi sahibi olanlar bilir" şeklinde bir anlam vererek ayette yer alan *وَالرَّاسِخُونَ* kelimesini *يَعْلَمُ* fiiline ikinci fâil kılarak ayeti yorumlamışlardır. Ayrıca Kur'an'da hangi ayetler müteşabih hangi ayetler muhkemdir, Kur'an'da bildirilmemiştir. Muhkem ayetler tefsir edilir, müteşabih ayetler te'vil edilir. Muhkem ayetlerin manaya delaleti açıktır, müteşabih ayetlerin manaya delaleti az veya çok kapalıdır. Bu sebeple kapalı manayı açarken farklı anlaşılabilir. Mesela "Allah'ın bir çocuk edinmesi söz konusu değildir"¹⁷⁶ ayeti muhkem, "Meryem oğlu İsa Mesih, ancak Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve O'ndan bir ruhtur"¹⁷⁷ ayeti müteşabihtir.

Müteşabih, sözde veya anlamda veya hem sözde hem anlamda olur:

a) *Müteşâbih lafızda olur*. Bu, ya tek kelimedede veya cümlede olur. Kelimenin müteşabih olması, kelimenin ilk anda anlaşılmasının zor olmasından veya kelimenin çok anlamlı olmasındandır. Cümlenin müteşâbih olması ise, sözün muhtasar olmasından veya sözün dizilişinden kaynaklanır.

b) *Müteşâbih manada olur*: Allah'ın eli, yüzü ve gözü gibi sıfatların¹⁷⁸ ve "elif lam mim" gibi kesik harflerin anlamlarının kapalı olması gibi.

c) *Müteşâbih hem lafızda hem manada olur*: "Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün"¹⁷⁹ ayetinde olduğu gibi emrin genel veya özel olup olmayışı veya "evlenin"¹⁸⁰ ayetinde olduğu gibi emrin vücup veya nedb ifade edip etmemesi gibi.

Ayetlerinin güzel, belîğ, doğru, adil, veciz ve muciz olması bakımından Kur'an'ın tamamı müteşabihtir.¹⁸¹

Sahabeden **Abdullah b. Abbas** (ö. 67/687), tabiîn müfessirlerinden İkrime b. Abdullah el-Berberî (ö. 105/723) ve **Katâde b. Diâme'**ye (ö. 117/735) göre ayetlerin, iman edilip amel edilenleri "muhkem", sadece iman edilen ancak amel edilme imkânı olmayanları ise "müteşabihtir."¹⁸² Bu görüş, "İlimde derinleşenler", "O'na iman ettik, muhkem ve müteşabih ayetlerin hepsi Rabbimiz katındandır, derler" cümlesi ile uyushmaktadır. Peygamberimiz (s.a.s) de müteşabih ayetlere tabi olanlara uymaktan sakınılmasını emretmiştir.¹⁸³ İlimde derinleşenlerin de müteşabih ayetlerin te'vilini bilebileceğini söyleyenler olmuşsa da İslam bilginlerinin çoğunluğu, bu ayete dayanarak müteşabih ayetleri ancak Allah'ın bilebileceğinde ittifak etmişlerdir.

Muhkem ayetlere hem iman edilir hem hükümleri ile amel edilir. Müteşabih ayetlere ise sadece iman edilir. Şu hadisler, bunun delilidir:

إِنَّ الْقُرْآنَ لَمْ يَنْزَلْ يَكْذِبْ بَعْضُهُ بَعْضًا بَلْ يُصَدِّقُ بَعْضُهُ بَعْضًا فَمَا عَرَفْتُمْ مِنْهُ فَاعْمَلُوا بِهِ وَمَا جَهِلْتُمْ مِنْهُ فَرُدُّوهُ إِلَىٰ عَالِمِهِ

¹⁷⁶ Meryem19/35.

¹⁷⁷ En-Nisâ 4/171.

¹⁷⁸ bk. el-Fetih 48/10; el-Kasas 28/88; Tâhâ 20/39.

¹⁷⁹ Tevbe 9/5.

¹⁸⁰ Nisâ 4/3.

¹⁸¹ bk. Zümer 39/23.

¹⁸² bk. Abdurrahman Celâleddiîn es-Süyutî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987), 1/640.

¹⁸³ bk. Müslim, İlim, 1.

“Şüphesiz Kur’ân, bir kısmı bir kısmını tekzip etsin diye indirilmemiştir! Aksine bir kısmı bir kısmını tasdik eder. Kur’ân’dan bildiğiniz ile amel edin. Bilmediğinizi bilene havale edin.”¹⁸⁴

“Şüphesiz Kur’ân, bir kısmı bir kısmını tekzip etsin diye indirilmemiştir! Eğer Kur’ân size müteşabih olursa ona iman edin.”¹⁸⁵

11. Bazı kelimelerin sözlük anlamı ile Kur’ân’da kullanılan anlamının farklı olması. Mesela "küfr" kelimesinin sözlük anlamı örtmek, gizlemek,¹⁸⁶ birinin yaptığı iyiliğe veya verdiği nimete karşı kadir bilmeyip nankörlük etmek¹⁸⁷ iken Kur’ân’da basit bir nankörlük anlamında değil, Allah'a, O'nun nimetlerine karşı nankörlük emek, Allah'ı, ayetlerini ve elçilerini inkâr etmek, iman etmemek anlamında kullanılmıştır.¹⁸⁸

12. Emir ve nehiylerin bağlayıcı olup olmaması. Bir karine bulunması halinde emir; nedb, ibaha, irşat ve tehdit gibi farz dışında bir anlama delalet edebilir. Mesela وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا “Tartıyı adaletle dosdoğru yapın”¹⁸⁹ ayetindeki emir zorunluluk ifade eder. “İhramdan çıktığınızda avlanın”¹⁹⁰ ayetindeki emir ise ibaha ifade eder. Çünkü hac veya umre için ihrama giren kimsenin kara avı yasaklanmaktadır. Ayette ihramdan çıkınca bu yasağın sona erdiği bildirilmektedir.

Bağlayıcılık açısından nehiy kipi genel olarak bir fiilin haram ve yasak olduğuna delalet eder, bağlayıcıdır yani yasağa uyulması gerekir. Mesela وَلَا تُحْسِرُوا الْمِيزَانَ “Terazide eksiklik yapmayın”¹⁹¹ ve وَلَا تَقْرَبُوا الزَّيْنَى “Zinaya yaklaşmayın”¹⁹² anlamındaki ayetlerde nehiy, bağlayıcıdır. Bir karine bulunması halinde nehiy; kerahet, irşat, sonuç bildirme, küçümseme ve ümitsizlik belirtme gibi haramın dışında bir anlama delalet edebilir. Mesela “Ey iman edenler! Size açıklandığı takdirde sizi üzecek olan şeylere dair soru sormayın”¹⁹³ anlamındaki ayette nehiy, irşat içindir. Çünkü ayette soru sormak mutlak olarak değil, soru cevaplanınca eğer üzüntü meydana getirecekse soru sorulması yasaklanmaktadır. Soru soran kişi aldığı cevap ile üzmeyecekse soru sorulabilir.

13. Bir konunun farklı yerlerde farklı bir şekilde geçmesi. Mesela canları alma, اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ “Allah, insanların canlarını ölüm vakti geldiği zaman alır”¹⁹⁴ anlamındaki ayette olduğu gibi Allah’a, فَلَنْ يَتَوَفَّىٰكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ “Ey Peygamberim! De ki: Ey insanlar! Size görevlendirilen ölüm meleği, sizin canınızı alır”¹⁹⁵ anlamındaki ayette olduğu gibi ölüm meleklerine isnat edilmiştir.¹⁹⁶

¹⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (Çağrı Yayınları, İstanbul: 1981) 11/305 (No: 6702).

¹⁸⁵ Taberanî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Evsat*. (Tahkik, Muhammed Takhân, Mektebetü'l-Meârif, Riyad: 1995) 1/165 (No: 515).

¹⁸⁶ bk. el-Hadîd 57/20.

¹⁸⁷ bk. el-Bakara 2/152.

¹⁸⁸ bk. el-Bakara 2/6, 89.

¹⁸⁹ er-Rahman 55/9.

¹⁹⁰ el-Mâide 5/2.

¹⁹¹ er-Rahman 55/9.

¹⁹² el-İsrâ 17/32.

¹⁹³ el-Mâide 5/101.

¹⁹⁴ ez-Zümer 39/42.

¹⁹⁵ es-Secde 32/11.

¹⁹⁶ bk. en-Nisâ 4/97; el-En'âm, 6/61; en-Nahl 16/28; Muhammed 47/27.

Ölüm melekleri, hiçbir canlının canını kendiliklerinden değil, Allah'ın emri ile aldıkları için, ölüm meleklerinin aldığı canları da Allah almış olur.

“Biz kâfirleri kıyamet günü yüzüstü, görme, konuşma ve işitme engelliler olarak diriltip mahşer yerinde toplarız”¹⁹⁷ anlamındaki ayette olduğu gibi kâfirlerin ahirette *kör*, *sağır* ve *dilsiz* olacakları¹⁹⁸ bildirilmektedir. Öte yandan ahirette kâfirlerin;

“Kâfirler ve isyankârlar, kıyamet günü cehennem ateşini görünce”¹⁹⁹ ayetinde *görecekları*,

“Allah, şöyle buyurur: Ey kâfirler! Ayetlerim/Kur'ân size okunuyordu, siz onları yalanlıyordunuz, değil mi? Kâfirler şöyle cevap verirler: Ey Rabbimiz! Nefsanî arzularımız bize galip geldi, biz azgınlığımıza yenik düştük ve biz sapık bir toplum idik”²⁰⁰ ayetinde *konuşacakları*,

“Cehenneme herhangi bir kâfir topluluğu atıldıkça cehennem bekçileri onlara, “Size dünyada iken sizi Allah'ın azabından uyarın bir peygamber gelmedi mi” diye sorarlar. Kâfirler şöyle derler: Evet, bize uyarıcı bir peygamber geldi, fakat biz onu yalanladık ve Allah, hiçbir şey indirmede, siz ancak büyük bir sapıklık içindesiniz dedik”²⁰¹ ayetinde *duyacakları* bildirilmektedir.

Ayetlerde geçen görememe, konuşamama ve duyamamanın gerçek anlamda mı yoksa mecazî anlamda mı olduğu açık değildir. Bu sebeple yorumunda ihtilaf edilmiştir. Hem hakikî hem mecazî anlamı veren müfessirler olmuştur.²⁰²

“Umy” yani görme engelli, “bükm” yani konuşma engelli ve “summ” yani işitme engelli kelimeleri Kur'ân'da hem hakikî anlamda hem mecazî yani gerçeği görememe, konuşamama ve duyamama anlamında kullanılmıştır. Acaba âhirette hangi anlamda söz konusu olacaktır? Konu ile ilgili yukarıda zikrettiğimiz ayetlerden âhirette kâfirlerin göreceği, duyacağı ve konuşacağı bildirilmektedir.²⁰³ Kur'ân'da çelişki bulunmadığına göre bu iki grup ayetin nasıl anlaşılacağı konusunda ihtilaf edilmiş ve iki şekilde açıklanmıştır: Biri kâfirler görme, işitme ve konuşma engelli olarak diriltirler sonra görme, işitme ve konuşma yetenekleri kendilerine iade edilir veya cehenneme girince görme, işitme ve konuşma engelli olurlar.²⁰⁴ Diğerleri görme, işitme ve konuşma engelliliği mecazî anlamdadır. Kâfirler kendilerini sevindirecek şeyleri göremez, duyamaz ve kendilerini ibra edecek delil ile konuşamazlar. Birçok müfessir bu yorumu tercih etmiştir.²⁰⁵

14. Kelimelerin farklı okunması. Mesela Fâtiha sûresinin 4'üncü ayetinde geçen مَالِكِ kelimesi, مَالِكِ şeklinde de okunmuştur. Birinci okunuşa göre kelime “sahip”, ikinci okunuşa göre “hükümdar, iktidar sahibi” anlamındadır. Aynı şekilde A'râf sûresinin 40'ncü ayetinde geçen الْجَمَلِ kelimesi الْجَمَلِ şeklinde de okunmuştur.²⁰⁶ Birinci okunuşa göre kelime “deve”, ikinci okunuşa göre “kalın halat” anlamındadır.

¹⁹⁷ el-İsrâ 17/97.

¹⁹⁸ bk. Tâhâ 20/124-127.

¹⁹⁹ el-Kehf 18/53.

²⁰⁰ el-Mü'minûn 23/105-106.

²⁰¹ el-Mülk 67/8-9.

²⁰² Mesela bk. Taberî, *Câmi'u'l-Beyan*, IX, 16/225; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/259.

²⁰³ bk. Furkan 25/11-14.

²⁰⁴ bk. Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 10/333.

²⁰⁵ bk. Taberî, *Câmi'u'l-Beyan*, 9, 16/229; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/333; 12/154.

²⁰⁶ Bu kiraat, şazdır.

15. *Edatların (harf-i cerlerin) işlevlerinin farklı olması.* Harf-i cerler fiil ve cümlelerin anlamına etki ederler. Mesela “min” harf-i cerri “beyaniyye”, bazıyye”, ibtidaiyye”, “zaide” ve “sebibiyye” olabilir. Âl-i İmrân sûresinin 104’üncü ayetindeki *وَأَنْتُمْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ* cümlesinde geçen “min harf-i cerrinin “beyaniyye” veya bazıyye” olmasına göre ayetin anlamı değişir. “Min harf-i cerri beyaniyye ise ayetin anlamı “Ey müminler! Siz insanları hayra çağıran, marufu, İslam'a ve akl-ı selime uygun olan iyi şeyleri emreden ve münkeri, İslam'a ve akl-ı selime aykırı olan kötü şeyleri men eden bir toplum olun” şeklinde olur. Bazıyye ise ayetin anlamı “Ey müminler! İçinizden insanları hayra çağıran, marufu, İslam'a ve akl-ı selime uygun olan iyi şeyleri emreden ve münkeri, İslam'a ve akl-ı selime aykırı olan kötü şeyleri men eden bir topluluk bulunsun” şeklinde olur.

16. Bazı kelimelerin hangi anlamda kullanıldığının açık olmaması. Mesela Sâffât sûresinin *وَمَا تَعْمَلُونَ 96. وَاَللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ* cümlesindeki “ما” (a) ism-i mevsul olabilir. Bu takdirde ayetin anlamı, “yaptığınız şeyler” şeklinde olur. (b) “ما” soru edatı olabilir. Bu takdirde anlamı, “siz ne yapıyorsunuz” şeklinde olur. (c) “ما” olumsuzluk edatı olabilir. Bu takdirde anlamı, “Sizi Allah yarattı. Siz yaratmıyorsunuz fakat Allah yaratıyor” şeklinde olur. (ç) “ما” mastar edatı olabilir. Bu takdirde anlamı, *وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَعَمَلَكُمْ* “Allah sizi ve amelinizi yarattı” şeklinde olur.²⁰⁷ Hadis âlimi Nâsırüddîn Elbânî (1914-1999)’nin sahih dediği bir hadis, bu anlamı tekit etmektedir: *إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى خَالِقُ كُلِّ صَانِعٍ وَصَنَعَتِهِ* “Şüphesiz yüce Allah, her sanatkârı ve sanatını yaratandır.”²⁰⁸

Sonuç

İnsanların yaratılış gayesi yüce Allah’a kulluk etmektir.²⁰⁹ Yüce Allah, insanların kulluk görevlerinde rehberlik etmek için ilk insandan itibaren peygamberler görevlendirmiş ve peygamberlere de kitaplar vermiştir.²¹⁰ Son olarak²¹¹ bütün insanlara²¹² Hz. Muhammed (s.a.s)’i peygamber olarak göndermiş ve kendisine Kur’ân’ı indirmiştir.²¹³ Kur’ân bütün insanların rehberidir.²¹⁴ Kur’ân’ın rehberliğinden faydalanabilmek için onu okumak, anlamak, emir ve yasaklarına ilke ve hükümlerine uymak gerekir. Kur’ân’ı şüphesiz en iyi bilen ve anlayan Hz. Muhammed (s.a.s)’dir. Çünkü Kur’ân’ı Hz. Peygamberin hafızasına yerleştiren yüce Allah olduğu gibi onu öğreten ve beyan eden de yüce Allah’tır.²¹⁵ Hz. Peygamber (s.a.s), Kur’ân’ı sahabeye tebliğ ve tebyin etmiştir.²¹⁶ Sahabe döneminden günümüze kadar Kur’ân’ı anlama ve anlatma faaliyetleri devam ede gelmiştir. Tarihi süreçte Kur’ân’ı yüce Allah’ın ve Hz. Peygamberin istediği gibi anlamaya çalışanların yanında, anlamayanlar, anlamak istemeyenler, Kur’ân’ı Peygamber sözü gibi anlayanlar, bir kısım ahkâmının zamanla değişmesi gerektiğini ve bir kısım hükümlerinin tarihsel olduğunu söyleyenler, Kur’ân’ı kendi ideolojilerine göre veya lafızlardan kopuk

²⁰⁷ bk. Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 37/96.

²⁰⁸ Ebû Bekir Ahmed b. Amr İbn Ebî Âsım eş-Şeybânî, *el-Âhâd ve’l-Meşânî*, thk. Muhammed Nasıruddîn Elbanî (Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, ts.), Sünnet, 78, 1/159 (No: 357).

²⁰⁹ bk. ez-Zâriyât 51/56.

²¹⁰ bk. el-Hadîd 57/25; İbrahim 14/4; el-Fâtır 35/24.

²¹¹ bk. el-Ahzâb 33/40.

²¹² bk. en-Nisâ 4/79; el-Fetih 48/29.

²¹³ bk. Tâhâ 20/1-3.

²¹⁴ bk. el-Bakara 2/185.

²¹⁵ bk. el-Kiyâme 75/16-19.

²¹⁶ bk. en-Nahl 16/44.

delilsiz yorumlayanlar da olmuştur. Bu tür yaklaşımlar ve yorumlar, Kur'an'ın Allah sözü olduğu gerçeği ile bağdaşmaz. Kur'an'ı Allah kelamı olarak kabul edip, lafız-mana ve Kur'an-Sünnet bütünlüğü içerisinde anlamak gerekir. Böyle bir yaklaşım içerisinde, çok anlamlı kelimeler, müphem cümleler, hakikat-mecaz ve benzeri makul sebeplerle Kur'an'ın farklı anlaşılması ve ayetlerden farklı hükümler çıkarılması tabii bir durumdur. Bu yaklaşım günümüze kadar var ola gelmiştir, bundan sonra da devam edecektir. Önemli olan, iyi niyetle, bilgi ve delile dayalı olarak ilahî kelamı anlamaya çalışmaktır. Kur'an'ı Allah sözü olarak kabul etmek, okumak, okunan Kur'an dinlemek, anlamak, emir ve yasaklarına uymak, ilke ve hükümlerini uygulamak ve Kur'an'ı insanlara anlatmak ve öğretmek her Müslüman'ın görevidir.

Kaynakça

- Açıkgöç, Alparslan. "Fazlurrahman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/28-286. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Arsel, İlhan. *Kur'an'ın Eleştirisi*. İstanbul: Kaynak Yayınları, ts.
- Arslan, Ahmet. *İlk Çağ Felsefe Tarihi Aristoteles*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Arthur, Pellegrin. *L'İslam dans le Monde*. Paris: yy. 1950.
- Aydın, Cemal. "Roger Garaudy", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-1/463-466. Ankara: TDV Yayınları, 2016.
- Beydâvî, Abdullah b. Ömer. *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl (Mecmûatün mine't-Tefâsîr içinde)*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Birişik, Abdülhamit. *Hind Alt Kitası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*. İstanbul: yy., 2001.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Çetin, Bülent. *Türkiye Cumhuriyet Tarihi Araştırmalarına Kaynak Olarak Fikir Hareketleri Dergisi (1933-1840)*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Demir, Fahri. *İslam Dini Açısından Din-Devlet İlişkisi*. Ankara: Kürsü Yayıncılık, 1999.
- Demir, Ahmet İshak. *Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslam'a Bakışı*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an ve Yorum*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Alfred Guillaume. *Der Kommentar und Konkordanz*. Stuttgart: yy., 1971.
- Rudi Paret. *Der Koran*. Stuttgart: Übersetzung, 1966.
- Ebu Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'âs. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhiddîn Abdü'l-Hamîd. Beyrut: el-Mektebetü'l-Arabiyye, ts.

- Ebu Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'âs. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhiddîn Abdü'l-Hamîd. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Ebu Zeyd. *el-Hitab ed-Dinî*. Beyrut: yy., 1992.
- Eren, Şadi. *Tartışılan Ayetler*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019.
- Fazlurrahmân. *Kur'ân'ın Ana Konuları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999.
- Fazlurrahmân. *Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu*. çev. Salih Akdemir. Ankara: yy., 1995.
- Garaudy, Roger. *20. Yüzyılın Biyografisi*. çev. Ahmet Zeki Ünal. Ankara: yy., 1989.
- Garaudy, Roger. *İslam ve İnsanlığın Geleceği, İslam'ın Vaat Ettikleri*. çev. Salih Akdemir. İstanbul: yy., 1995.
- Hatipoğlu, Mehmet Said. "Din-Şeriat Farkı Üzerine". *İslâmiyat Dergisi*. Ankara: yy., 1998.
- Hatipoğlu, Mehmet Said. "İslam'ın Aktüel Değeri Üzerine". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 1, 7-24.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekir Ahmed b. Amr eşŞeybânî. el-Âhâd ve'l-Mesânî. thk. Muhammed Nasıruddîn Elbanî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslamî, ts.**
- Jean Paul. Roux, *L'İslam au Proche Orient*. Paris: yy., 1960.
- Karaçam, İsmail. *Sonsuz Mucize Kur'ân, İlmi ve Edebi Sırları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2012.
- Kotan, Şevket. *Kur'ân ve Tarihselcilik*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2001.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân*. Kâhire: yy., 1935.
- Kutluer, İlhan. "Alfred Guillame", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/175-177. Ankara: TDV Yayınları, 2016.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebû'l-Huseyin el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-Sahih*. Thk. Muhammed Fuâd el-Bakî. Beyrut: Dâru İhyâü'l-küttibi'l-Arabiyyi, tarihsiz.
- Öz, Mustafa. "Ahmed Han Seyyid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/73-75. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Özsoy, Ömer. *Değişim Sürecinde İslam*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 1977.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur'ân'daki İslam*. İstanbul: Yeniboyut Yayınları, 2001.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur'ân'da Cihad, İslâm Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde Cihad*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.
- Polat, Fethi Ahmet. "Modern ve Postmodern Düşüncede Kur'ân'a Yaklaşımlar: Arkoun, Hanefî ve Ebu Zeyd Örneği". *Ma'rife Dergisi* 1/2.
- Rudi Paret. *Kur'ân Üzerine Makaleler*. çev. Ömer Özsoy. Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1995.
- Süyutî, Abdurrahman Celaleddîn. *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987.

- Taberânî, Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-Evsat*. Thk. Muhammed Tahhân. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1995
- Taberî, Abdullah b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. Mısır: yy., 1954.
- Thomas, Michel. *Hristiyan Tanrı Bilimlerine Giriş*. İstanbul: Orhan Basımevi, 1992.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa. *es-Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1975.
- Yaşar, Hüseyin. *Hristiyan Dünyasında Kur'ân Karşıtı Söylemin Tarihsel Kökleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.
- Zalmezzem, Mehmet. *Kur'ân'a Materyalist Yaklaşımlar, İlhan Arsel Örneği*. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî. *Me'âni'l-Kur'ân*. by.: yy., ts.
- Zeyveli, Hikmet. "Kur'ân Kıssaları". *İkinci Kur'ân Sempozyumu*. Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1996.

Journal of Analytic Divinity
International Refereed Journal
E-ISSN: 2602-3792
Nisan/ April 2021/5 (1): ss-pp 44/67

İfk Hadisesi Bağlamında Kur'an'da Algı Yönetimi

Perception Management in the Context of Ifk Incident in the Qur'an

Ceren Özkök

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Islamic Sciences

Ankara, Türkiye, ceren.ozkok06@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2981-8554>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Derleme Makale/ Review Article

Geliş Tarihi / Date Received: 01 Ocak/ January 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 23 Mart / March 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Nisan /15 April 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: İlkbahar-Nisan/ Spring-April

DOI: 10.46595/jad.857333

Cite as / Atıf: Özkök, Ceren. "İfk Hadisesi Bağlamında Kur'an'da Algı Yönetimi", *Journal of Analytic Divinity*, 5/1 (April 2021): 44-67.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Copyright © Published by Özcan Güngör, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Islamic Studies, Ankara-Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

İnsanların yaşamları boyunca pek çok uyarana maruz kalması, zihinde duyular aracılığıyla işlenebilen veriler meydana getirmesine sebep olmaktadır. Bu süreç neticesinde çevresel ve kültürel faktörlerin etkisiyle birey kendine ait bir tepki oluşturmaktadır. Yaşam içerisinde bireylerin tepkilerinde meydana gelen farklılaşma, beraberinde algıların yönlendirilebilir olduğunu göstermektedir. Tarihte pek çok örneği bulunan algı yönetimi, özellikle çağımızda artan algıların yönetilmesi, yönlendirilmesi, istenilen hedefe dönük uyarılması için pek çok çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmanın konusu algı yönetimini Kur'an'da ifk hadisesi bağlamında bilimsel açıdan ele almaktır. Çalışmanın temel amacı algı yönetimini bilimsel kaynaklar çerçevesinde ele alarak ifk hadisesi bağlamında Kur'anî boyutlarını a) amacın gizlenmesi, b) etkili bir taşıyıcı bulmak, c) bilgiyi işlemekten geçirmek ve d) akla değil duygulara hitap etmek başlıkları altında incelemektir. Çalışmada anlayıcı yaklaşım yöntemiyle tarihsel dökümantasyon incelemeleri yapılmıştır. Sonuç olarak, Kur'an, algıların yönlendirilebildiğini bazı ilkeleri hatırlatarak, Müslümanların toplumsal algılara teslim olmadan işletmesi gereken mekanizmalara da dikkat çekmektedir. Toplumsal olarak kendi menfaatlerini öne alan farklı grupların gelecekte de olacağı dikkate alındığında ifk hadisesinde kurgulanan algı yönetme olgusunun iyi anlaşılmasının Müslümanlar tarafından önemli olduğu görülmektedir. Sosyolojik olarak bakıldığında algıların yönlendirilebilir olması beraberinde meydana gelen bilgi birikiminin toplumsal gerçekliğin oluşmasına önemli bir katkı sağlayabileceği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din sosyolojisi, Algı, Algı yönetimi, İfk hadisesi, Nûr suresi

Abstract

Exposing to many stimulants in whole life causes to datas in people mind which may be processed by sensations. At the end of this process individual makes an reaction by ownself over the influences of environmental and cultural elements. The distinctions which happens at individuals reactions throughout their lives shows that stimulants can be directable. Perception management which has many types in history, especially in present time, there are many studies on perceptions to be directed and stimulated on target. Therefore, the subject of this article is to evaluate the perception process scientifically in Quran with the help of IFK incident. The main aim of this article is to analyse the perception process in Quran, significantly IFK incident, using scientific resources and it is given at four entries: a) hiding the target b) finding an effective carrier c) precessing information d) addressing the sensations not the mind. For this article, historical documentations are examined to figuring out. As a result, Quran points that perceptions can be diverted and reminds some principles and also gives some mechanism to Muslims not to give in. Considering that there will always be people think their own benefits first in future, understanding the fiction of managing perception process at IFK incident clearly is very important for Muslims. It's comprehended that with a sociological review, the know-how that comes from divertible perceptions give a significant contribute to consisting a social reality.

Keywords: Religion sociology, Perception, Perception process, Ifk incident, Surah En-Noor

Giriş

Bireylerin sosyal yaşamlarını oluşturan temel eylemlerden biri bazı uyarılara vermiş olduğu tepkilerdir. Gündelik yaşantımızda karşılaşmış olduğumuz pek çok uyarıcı, zihnimizde çeşitli süreçlerden geçmektedir. Neticesinde bu uyarıcıları anlamlandırır ve bireysel yorum – eylem geliştiririz. Yaşantımızın birçok alanında karşılaştığımız bu durum ise algı kavramı ile daha detaylı açıklanabilmektedir (Taşkiran, 2010, 16). Algı; duyu organlarımızın çevresel faktörlerden elde ettiği duyu verileri örgütleyerek, açıklayarak insanın yaşamındaki nesne ve fiillere anlam verme sürecidir (Arkonaç, 2005, 69). Türk Dil Kurumu Sözlüğü tarafından “Bir şeye dikkati yöneltmek o şeyin bilincine varma, idrak” şeklinde tanımlanan algı kavramı, beraberinde bilişsel süreçleri de kapsamlı olarak oluşturmaktadır. Bu sebeple algı kavramı, sadece uyarıcılardan gelen duyu verilerinin örgütlenmesi olarak açıklanamamaktadır (TDK, 29 Eylül 2020).

Algı ve algılama süreci özellikle bireyin herhangi bir uyarıcıya verdiği tepki yahut duyuların elde ettiği verileri açıklama, yorumlama ve anlamlandırma olarak görülmemelidir. Nitekim insanların sahip olduğu bireysel özellik ve kültürel farklılıklar ile birlikte geçmişte elde edilen bilgi ve tecrübeler zihinsel süreçleri etkilemekte, alguları şekillenmektedir. Bu sebeple algı sadece bir anda verilen tepki ya da uyarıcı ile karşılaşma durumu olarak değil, geçmiş ve mevcut durumu oluşturan eylemler bütünü olarak kapsamlı bir süreç şeklinde değerlendirilmelidir (Taşkiran, 2010, 19). Algıyı sosyal psikologlara göre yapısal ve işlevsel unsurlar belirlemektedir. Algılama bireyin fizik ve sosyal çevresi ile ilişkili olduğu kadar kişinin psikolojik alanı, tecrübeler neticesinde elde ettiği bilgilerle de ilgilidir. Her yeni algısal veri, geçmiş bilgi birikimini pekiştirmekte yahut yeniden düzenleme ile yeni bir tepki gerçekleştirmektedir (Karabulut, 2014, 14).

Algılama süreci insanların çevreden gelen uyarıları kabul etmesi ile başlamakta; bu uyarıların bilgi haline getirilerek algılama için bilinçte işleniş ile devam etmektedir. Daha sonraki aşama, zihinde var olan kısa ve uzun süreli depolama alanlarında benzer bilgilerle kıyaslanarak gelecekte kullanılmak üzere hafızaya kaydedilmesidir (Güney, 2012, 88-89). Fakat bizi bu aşamalar neticesinde ilgilendiren yönü, sosyal ve psikolojik bir olgu olması ve dış etmenler tarafından kontrol edilip yönlendirilebileceğidir (Morgan, 2005, 265). İlk insan Hz. Adem’den bu yana insanın irade ve seçimlerini istenilen amaç doğrultusunda şekillendirmek, lehte görülen bir durumu duyuların aldatılması sonucunda fark ettirilmeden birey ve toplumun aleyhinde yönetilmesi ve yönlendirilmesi bizlere bilinen yaygın kullanımı ile ‘algı yönetimi’ kavramı ile karşılaştırmaktadır.

Bireyler, topluluklar, devletler ve milletler başkalarına karşı üstünlük sağlamak ve onları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmek amacıyla çeşitli yöntemler kullanmışlardır. Uzun yıllar farklı arayışlar içine giren topluluklar, kendi menfaatlerine uygun olarak en etkili yöntemin, hedef kitlenin ikna edilerek, kendi isteğiyle, hedeflenen şekilde yönlendirilmesi olduğu tespit edilmesi ile bu bağlamda hedef kitlenin durumuna göre algı yönetimi teknikleri yürütülmüştür. Algı yönetimi günümüzde yeni oluşan bir kavram olarak görünse de uzun yıllar boyunca hem ülkemizde hem de dünyada psikolojik

savaş, manipülasyon, halkla ilişkiler gibi eş anlamlı terimlerle kullanılmıştır (Özcan, 2018, 12).

Bu çalışmanın konusu algı yönetimini Kur'an'da ifk hadisesi bağlamında bilimsel açıdan tahlil etmektir. Bu probleme bağlı olarak çalışmanın temel amacı algı yönetimini bilimsel kaynaklar çerçevesinde ele alarak ifk hadisesi bağlamında Kur'anî boyutlarını, algı yönetiminin kuralları olan; amacın gizlenmesi, etkili bir taşıyıcı bulmak, bilgiyi işlemekten geçirmek ve akla değil duygulara hitap etmek başlıkları (Gültekin, 2020, 22-116) altında incelemektir. Çalışmada anlayıcı yaklaşım yöntemiyle tarihsel dökümantasyon incelemeleri yapılmıştır. Algı yönetimi kavramını daha iyi anlayabilmek adına sosyoloji ve psikoloji kitap ve sözlüklerine; İfk hadisesini Kur'anî bağlamını incelerken çeşitli tefsirlere ve meallere başvurulmuştur. Çalışmamız İfk hadisesi ile ilgili İslam Tarihi ve Tefsir kaynaklarımızı da kapsayan geniş bir incelemeden ziyade ilgili yerlerde bu kaynaklara atıf yapılmış fakat çalışma üzerinde durulan ve tartışılan asıl konu, ifk hadisesindeki algı yönetimini, konuyla ilgili Kur'an-ı Kerim ayetleri bağlamında ele almaktır.

Literatürde Algı yönetimi ve ifk hadisesine dair herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Fakat dolaylı olarak; Gültekin'in (2020) "Algı Yönetimi ve Manipülasyon" adlı kitabında konumuza değinilmiştir. Tarhan'ın (2002) "Psikolojik savaş", Eren'in (2007) "Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi" kitabı, Tutar'ın (2008) "Simetrik ve Asimetrik İletişim Bağlamında Örgütsel Algılama Yönetimi", Türk'ün (2008) "İletişimde Algı Yönetiminin Önemi", Özer'in (2012) "Bir Modern Yönetim Tekniği Olarak Algılama Yönetimi Ve İç Güvenlik Hizmetleri", Özarslan'ın (2014) "Kitleleri Harekete Geçirme Aracı Olarak Sosyal Algı Yönetimi" adlı yüksek lisans tezi, Karabulut'un (2014) "Algı yönetimi", Taşkıran'ın (2015) "Algı Yönetimi", Ersöz'ün (1988) "Kur'an'da İfk Olayı", Kara'nın (2001) "İfk Olayının Etkileri Ve Olayla İlgili Ortaya Konan Tavırlar", Aksu'nun (2004) "İfk Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", Erkocaaslan'ın (2015) "Beni Mustalik Gazvesi Esnasında Ortaya Çıkan Nifak Hareketleri Ve İfk Olayı", Şahin'in (2016) "Kur'an Perspektifinden İnsan Onuru, Mahremiyet Ve İfk Hadisesi" çalışmaları yapılmıştır.

Algı Kavramı ve Algılama Süreci

Toplumsal yaşamda düzenin var olmasında önemli bir araç olan iletişim, bireylerin birbirlerini etkileme ve bu iletişim sonucunda birbirlerinden etkilenme sürecidir. İnsanın sosyal yaşam içerisinde bulunduğu her konum, yaptığı her fiil, gösterdiği her tutum bir iletişim değerine sahiptir (Türk, 2008, 1). İnsanlar bu iletişim yoluyla sürekli olarak toplumdan bilgi elde etmeye ve bu bilgileri kendi kişilikleri, değerleri ve tecrübeleri yardımıyla bir bütün halinde anlamlı veriler haline getirmeye çalışırlar. Neticesinde bu birikim kişilerin davranışları haline gelir. İnsanların birçok duyuları (işitme, koklama, görme, dokunma ve tatma) aracılığıyla dış dünyadan elde etmiş olduğu bu bilgileri bilinçte anlamlı bir biçime dönüştürerek yorumlaması sürecine ise algılama denir (Eren, 2017, 69-70). Algı kavramı literatür de pek çok kişi tarafından farklı tanımlarla açıklanmıştır. (İnceoğlu, 2010, 68) algıyı, "Dış dünyamızdaki soyut/somut nesnelere ilişkin olarak aldığımız duymusal (sensible) bilgiyi (information) algılama" olarak tanımlamıştır. (Morgan, 2005, 265) söz konusu kavramı "duyumları yorumlama, onları anlamlı hale getirme süreci" olarak tanımlamıştır. (Can vd., 2015, 39)'e göre "Dünyadaki şeyleri gerçeğinden farklı ve benzersiz bir şekilde sunan karmaşık bir kavrama ve biliş süreci" olarak tanımlamıştır. Bu tanımlara bakıldığında, algı, bireyin dış dünyadan gelen uyarıcıları kendi içinde anlamlandırması ve yorumlamasıdır. Bu dışarıdan gelen uyarıcılar,

duyular vasıtasıyla farkına varılır ve bir şekilde bunların seçilmesi, organize edilip yorumlanması süreci algıyı oluşturur (İnceoğlu, 2010, 3).

Algıyı oluşturan ve algıları belirleyen temel etmenler; bireylerin kişilik özellikleri, istekleri, deneyimleri, kültür ve bilgi birikimleri, yaşam koşulları gibi unsurlardır. Kişi çevresinde meydana gelen hadiselerin etkisinde kalır ve elde ettiği mesajın durumuna göre algısı oluşur ve bir takım farklılıklar meydana gelir (Özcan, 2018, 17). Kişilerin almış olduğu bu mesaja inanmaları sonucunda ise öznel bir değer oluşturabilmekte yahut eksiltebilmektedirler. Fakat kişilerin herhangi bir olaya karşı fiilde bulunabilmesi, düşünce üretebilmesi, tepki verebilmesi için bu mesajı iyi algılaması gerekmektedir. Bu şekilde çevresel faktörler ile oluşturulan maddi/manevi uyarılar, bilinçte önceki tecrübelerle beraber bir araya getirilmekte ve algılama oluşmaktadır (Özer, 2012, 148). Kişilerin çevresinde meydana gelen olaylar ve bu durumlara dair elde etmiş olduğu gözlemler neticesinde duyular vasıtasıyla elde ettikleri bilgileri işleyerek bir ürün ortaya koymaktadırlar. Gerçekleşen bu süreç algılama, sonucunda ortaya konulan ürün ise algı olarak adlandırılmaktadır (Özarslan, 2014, 6).

Algılama, bireyin o anda tecrübe ettiği olayı geçmiş tecrübe ve birikim ile birlikte değerlendirerek yeni bir bilgiye ulaşma sürecidir. Nitekim başka bir ifade ile farkına varma, farkına vardırıma ve bahsedilen olgu ve olayı her açıdan değerlendirerek bir bütüne ulaşma süreci olarak da açıklanabilmektedir (Özer, 2012, 152). Bu sürecin işleyişi dört aşamadan oluşmaktadır. Algı sürecinin ilkinin insanların maruz kalması oluşturmakta, ikinci aşamada insanların çevresel faktörlerden maruz kaldıkları ses, görüntü, tatma gibi uyarıcılara ait bilgileri beş duyu organ yoluyla elde ettikleri görülmektedir. Bir başka ifadeyle bu süreçte algılama; kişinin uyarıcılara maruz kalması ile başlayarak, uyarıcılardan elde edilen işlenmemiş verilen duyum aracılığıyla edinilmesi olarak açıklanabilecek duyum aşaması ile devam etmektedir. Daha sonra üçüncü aşamada uyarılara karşı ilgi oluşması yani ilgilenim iken, dördüncü aşamada uyarıcılara anlam yüklenir ve son aşama olarak eylem yani edinilen bilgiyi davranışa geçirme ile sonuçlanmaktadır (Taşkıran, 2010, 20). Algılama sürecinin tamamlanmasıyla birey, eylemlerinde temel unsur olabilecek algıya sahip olabilmektedir. Fakat bu algı kimi zaman yanlış olabilmekte, kişiyi gerçek doğrulardan uzak, olduğundan farklı gösteren, yanlış anlamlandırma ve sonucunda da yanlış algılamaya yönlendirebilmektedir (Özarslan, 2014, 6).

Algı, Duyu, Tutum, Davranış

İnsanların yaşantıları boyunca pek çok uyarı ile karşılaşma durumu, beş duyu organ yoluyla farklı şekil ve özelliklerdeki duyuusal verilerin elde edilmesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ise algılama sürecinin ilk koşulu olan duyu yeteneğinin var olması gerektiğini göstermektedir. İnsanların sosyal yaşamlarında maruz kaldıkları uyarılara ait bilgilerin duyu organları aracılığıyla alınması olarak tanımlanabilecek duyu yeteneğinin var olması algının oluşmasının ön koşulunu oluşturmaktadır (Taşkıran, 2010, 16). Fakat algı, “duyu” ile yakın anlam taşıdığı için karıştırılmaktadır. Duyum basit fizyolojik bir olay iken, algı karmaşık psikolojik bir olaydır. Duyum bireylerde aynı şekilde gerçekleşirken, algı bireyden bireye farklılık gösterir (Karacoşkun, 2015, 183). (Tutar, 2013, 187) ‘a göre “Duyu, duyular vasıtasıyla eşyadan beğenme, beğenmeme, iyi, kötü, önem veya önemsizlik gibi bir takım etkiler almaktır”. Yani algı, duyuyla benzer gibi görünse bile

aslında birbirinden farklıdır. Duyumun duyu organları aracılığıyla işlenmemiş verilerin alınması şeklinde ifade edilmesiyken; algının bu verilerin zihinsel süreçler sonucu işlenmesi ile ortaya çıkması ve anlamlandırılmasıdır (Taşkiran, 2010, 17).

Bireylerde duyumun aynı şekilde gerçekleşmesine karşı, çevresindeki uyaranlara birbirlerinden farklı şekillerde anlam verdiklerini de görmekteyiz. Bunun sebebi algılamanın bireyden bireye farklılık oluşturmasıdır. Nitekim herhangi bir grup insanın dokundukları bir nesneyi, duydukları sesi, gördükleri bir resmi ve benzer duyu organları yoluyla edindikleri uyaranları birbirlerinden farklı şekillerde algıladıkları gözlemlenmektedir. Algının; olay, olgu, nesne ve bireylere birbirinden farklı özellikteki uyaranları anlamlandırma ve yorumlama aşamalarından oluştuğu tekrar hatırlandığında gözlemlenen bu durumun beklenen bir tepki olduğu söylenebilir (Taşkiran, 2010, 17).

Toplumsal hayatlarında bireyler, isteyerek, istemeyerek, farkında olarak veya olmayarak pek çok etmeden etkilenerek meydana gelen algılamalarına yönelik tutum ve davranışlarını oluşturmaktadırlar. Tutum, tecrübeler sonucunda oluşan, davranışları yönlendiren, olumlu/olumsuz herhangi bir tepkinin meydana gelmesini sağlayan, belirli bir olaya ya da kişiye ruhsal ve psikolojik olarak hazır olma ve konumlanma şekli olarak tanımlanmaktadır (Güney, 2012, 119-123). Davranış ise, çevreden gelen çeşitli uyarıcılara yönelik verilen bilinçli tepki olarak tanımlanmakta olup, çok nedenli ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Bununla birlikte kendi içerisinde mantıklı bir sebep-sonuç ilişkisine sahiptir (Tutar, 2013, 55-57). Bireylerin sahip olduğu tutumlar beraberinde davranışlarını oluşturmaktadır. Fakat tutumlar anlık olarak değişim gösteren tepkiler değildir. Uzun sürelidir, kendi yapılarında belli bir tutarlılığa sahiptir ve kişinin yaşadığı sosyal çevrede meydana gelen olaylarla birebir etkileşim içerisinde (Özarslan, 2014, 14). Neticesinde belli bir çıkarımda bulunulduğunda davranışların tutumları etkilediğini, tutumların ise algıları etkilediği söylenebilir.

Birey algılama sürecinde geçmiş tecrübelerinin etkisiyle sıradanlaşmış, gündelik bilgiler olarak bilinçte yer alan birtakım verilere sahiptir. Bu durum bireyin kişisel durumlar dışında algılama sürecinde daha az zaman harcamasına ve algılamış olduğu durumların üzerine ayrıntılı bir düşünme ve inceleme gereği hissetmemesini sebep olur. Çünkü algılama daha içsel ve kişisel bir olaydır. Tutum ve davranışların ise insanın dış dünya ile olan ilişkilerini somutlama ihtimaline sahip olması, bireylerin daha çok tutum ve davranışlarını uzun zihinsel faaliyet süreçlerinin sonucunda gerçekleştirmesidir. Burada üzerinde düşünülmesi gereken durum, tutum ve davranışları oluşturan kişinin bireysel algılamalarıdır. Nitekim algılama sürecinde kişi, toplumun etkisi ne şekilde olursa olsun kendi gerçekliğini meydana getirmektedir. Fakat bir diğer yönü ise bireylerin bu algılama sürecinde yanılabilenidir (Özarslan, 2014, 14).

Algı Yönetimi

İnsanları harekete geçiren ve davranışlarını etkileyen faktörlerin, sahip oldukları düşünceleri, istekleri, inançları, ihtiyaçları, umutları ve korkuları olması, bu kişileri hedef olarak belirleyen tarafın bu davranışları istek, inanç, ihtiyaç ve korkularına göre yönetilebilmesini de beraberinde getirmektedir (Özer, 2012, 148). Bu ise bizleri 'Algı Yönetimi' kavramı ile karşı karşıya bırakır.

Algı, tutum ve davranışların meydana gelmesi, özellikleri, etkilendikleri ve etkiledikleri süreçler, bireylerin diğer bireylerle olan ilişkileri, toplumda yaşanan durumlara olan yaklaşımları ile bahsi geçen süreçler üzerine yapılan araştırma ve kontrollü deneyler, özelde bireylerin genel de ise toplumun algılarının yönetilebilir olduğu sonucuna ulaştırmıştır. Algı, tutum ve davranışın oluşumunda etkili unsurlar, algı yönetiminin gerçekleştirilmesinin özünü oluşturmaktadır. Değişen ve gelişen modern dünyada algı yönetimi, olumlu veya olumsuz kullanılabilen aktif bir mücadele yöntemi haline gelmiştir (Özarslan, 2014, 30). Algı yönetimi, hedef kitleyi, hedef alanın istediği şekilde düşünmeye ikna edilmesi ve yönlendirilmesidir (Özcan, 2018, 12). “İkna ve inandırma faaliyetleri”, algı yönetimi uygulamasının temelini oluşturmaktadır. Algı yönetimi tanımını ise ilk defa ABD Savunma Bakanlığı tarafından şu şekilde yapılmıştır. Algı yönetimi; hedef kitlelerin duygu, hissiyat, güdüler, düşünce, kitle iletişim araçları ve yöneticileri etki altına alınarak belirlenen verilerin yayılması ile davranış ve düşüncelerinin yönlendirilmesidir. Algı yönetimi gerçekleri çarpıtma, değiştirme, yanıltma ve psikolojik operasyonlar bütünüdür. Tanıma göre toplum ve bireylerin tutum, davranış, düşünce ve duyguları algı yönetimi tarafından etkilenmekte ve şekillenmektedir (Öksüz, 2013, 12-13).

Algı yönetimi gerçekleştirilmeden önce ilk olarak, stratejik bir hedef belirlenerek istenen hedef ve amaç planlanmaktadır. Ardından hedef kitleye yönelik detaylı bir araştırma sonucunda engel oluşturacak tepki, olay, kişi, kurum gibi unsurlara dikkat edilir. Hedeflenen amacın gerçekleşmesi için kitlenin geçmiş tecrübe, birikim, değer, inanç gibi pek çok hususlar göz önünde bulundurularak öncesinde karar verme ve eyleme geçirme süreçleri belirlenmektedir. Fakat algı yönetiminin başarılı bir şekilde uygulanması sadece bu faaliyetlerle sınırlı değildir. Nitekim algı operasyonları sırasında meydana gelebilecek sorunlar düşünülerek, planlanan hedefe yönelik uygun bir mekân sağlanır. Hedef kitle üzerinde etkili olacağı düşünülen en iyi araç belirlenmekte ve daha sonrasında aktif bir geri bildirim mekanizması ile algı yönetimi sürecine devam edilmektedir. Geri bildirim yoluyla, uygulama sürecinde etkisi görünmeyen yöntemde planlanan faaliyet değiştirilebilmekte, hatalar düzeltilebilmekte, verilen tepkiye karşılık yeni yöntemler geliştirilebilmekte ya da bazı durumlarda algı yönetimine son verilebilmektedir. Algı yönetimi uygulamasında hedef kitleye özgün bir strateji belirlenir ve özgün bir yöntem geliştirilmektedir (Bakan - Kefe, 2012, 24-25).

Algı yönetimi günümüzde literatüre yeni girmiş bir kavram olarak görülse de içerik ve kullanım olarak; manipülasyon, psikolojik savaş, ikna etme, aldatma, propaganda ya da halkla ilişkiler gibi hedefte asıl amacı gizleyen kavram ve tanımlarla uzun yıllar boyunca kullanılmaktadır. Nitekim algı yönetmenleri arzu edilen amaçlara ulaşabilmek adına hem toplum hem de uluslararası ilişkiler içerisinde olumsuz tepki almasını sağlayacak araçlar kullanabilmektedir (Özarslan, 2014, 35).

Algı Yönetimi Tarihi ve Gelişimi

Tarihte uzun yıllar boyunca toplum içerisinde var olan grupların, üstün olabilmek amacıyla kullandığı araçlar arasında en etkili ve hedef kitleyi daha kolay yönlendirilebilir olanı, kitlenin ikna edilerek, kendi isteği ve davranışları doğrultusunda, istenilen şekilde

yönetilmesi olduğu tespit edilmiştir. Bunun neticesinde birey ve toplumlar algı yönetimine açık hale gelmesi ile birlikte pek çok kez uygulamalara devam edilmiş ve günümüzde hala aktif olarak devam edilmektedir (Özarslan, 2014, 2). Çünkü insanoğlu yaratıldığı ilk günden bu yana içgüdüsel olarak bazı arzular, umutlar, amaçlar, hırslar taşımakta ve bu hissiyat ile belirlediği hedeflere ulaşmak için kullandığı yöntemleri her geçen gün geliştirmektedir. Bu araçlardan olan algı yönetimi ise etkin ve aktif bir yöntem olarak tarihte yerini almaktadır (Özarslan, 2014, 32).

İnsanlık tarihine baktığımızda bu tarihin bir savaşlar tarihi olduğunu söyleyebiliriz. Savaşın araçları da insanlığın içinde bulunduğu imkân ve koşullara göre hem değişiklik göstermiş hem de geliştirilmiştir. Eski dönemlerde "savaş" denildiğinde daha çok klasik savaş (askeri güce dayalı) anlaşılıyordu. Bununla beraber günümüzde kullanılan muhatabı aldatma ve kandırma temeline dayalı yöntemler¹, bugünkü kadar gelişmiş olmasa da bir savaş yöntemi olarak kullanılmıştır. Bilinen savaş kavramı daha çok dış güçleri akla getirmekle beraber algı yönetimi, propaganda, manipülasyon gibi kandırma amaçlı yöntemler sadece dış düşmanla değil toplumun içerisinde kontrolünü elinde bulundurma ve istenilen eylemler doğrultusunda yönlendirme aracı olarak yöneticiler ve din adamları tarafından hem geçmişte hem de günümüzde etkili bir savaş aracı olarak kullanılmıştır (Gültekin, 2020, 217).

Tarihi kaynaklara bakıldığında algı yönetiminin ilk olarak uygulanması M.Ö. 500'lü yıllarda Çinli komutan Sun-Tzu tarafından askeri yöntem ve savaş üzerine yazılan "Harp Sanatı" adlı eserinde görülmektedir. Sun-Tzu'nun eserinde yazılan stratejiler özellikle algı yönetimi ve manipülasyon alanlarında günümüzde geçerliliğini sürdürmekte, algı yöneticileri tarafından örnek alınabilmektedir. Bahsedilen eserde Sun-Tzu'nun bazı önerileri şu şekildedir;

- Düşman ülkelerin başarılı olduğu alanları gözden düşürün.
- Düşman ülkelerin yöneticilerinin başarılarını küçük göstererek itibarlarına gölge düşürün ve belirli bir zamandan sonra kendi halkının onları hor görmesini, küçümsemesini sağlayın.
- Kendi halkına ve yöneticilerine düşman kişilerle işbirliği yapın.
- Düşman halkın kendi içerisinde olan anlaşmazlık ve kavgalarını yayın.
- Düşman ülkenin değerlerini gülünç hale getirin (Tarhan, 2002, 35-36).

Yukarıda belirtilen maddeler günümüzde, sosyal medya, gazete, televizyon gibi çeşitli kitle iletişim araçlarıyla hedef kitleye ulaştırılarak algı operasyonları yapılmaktadır. Dünya tarihinde Sun-Tzu ile beraber, psikolojik savaş ve algı yönetimini çok iyi bir şekilde uygulayan pek çok devlet lideri ve asker bulunmaktadır. Filleri bir psikolojik savaş stratejisi olarak kullanan Hannibal, uyguladığı algı operasyonları ile düşman orduyu daha karşılaşmadan yenilgiye uğratan Cengiz Han ve Cesar, tarihin önemli psikolojik savaş ustaları ve algı yöneticileridir (Özdağ, 2013, 209).

¹ Günümüzde bu araçları tanımlamak için pek çok kavram kullanılmaktadır. Bu kavramlar arasında az da olsa farklılıklar olsa da hepsinin ortak noktası, hedef kişiyi veya kitleyi gerektiğinde yanıltmak ve arzulanan doğrultuda tutum ve davranış oluşturmaktır. Bu kavramlardan bazıları şunlardır: Algı Yönetimi, manipülasyon, psikolojik savaş, propaganda, kamu diplomasisi, halkla ilişkiler, stratejik iletişim, ikna, beyin yıkama, zihin kontrolü. Bu kavramların arasındaki farklar kimi zaman belirsizleşmektedir (Gültekin, 2020, 217).

Modern anlamda algı yönetiminin kurumsallaşp sistemleşmesine sebebiyet veren iki önemli tarihsel gelişme olduğunu söyleyebiliriz; ilki Magna Carta'nın ilanı, diğeri ise matbaanın icadıdır. Modern demokrasinin ve hukuk devletinin başlangıcı olarak kabul edilen Magna Carta'nın (Magna Carta Libertatum: Büyük Özgürlük Fermanı/Sözleşmesi) ilanı algı yönetimi çağının başlangıcı olarak kabul edilebilir. Modern demokrasilerin de temel metni olarak kabul edilen ve 1215'de İngiltere Kralı John ve Baronlar arasında imzalanan 63 maddeden oluşan Magna Carta sözleşmesinin özellikle 39. maddesi² modern demokrasi görüşünün ve hukuk devletinin başlangıcı olarak görülmektedir (Gültekin, 2020, 220-222). Fakat 39. madde de yer alan 'özgür kimse' vurgusu bu iddianın gerçeklik boyutunun sorgulanmasına sebep olmuştur. Her ne kadar bu kavram geniş bir kitleye hitap ediyor görünse de bu tabir, kilise, din adamları ve soylulara ait verilmiş haklardı (Dereköy, 2018, 166). Kızıldenizlileri, köleleri ve kadınları kapsamıyordu ve Magna Carta'nın ardından gelen belgelerde de uzun yıllar boyunca kapsamayacaktı (Gültekin, 2020, 22). Algı yönetiminde kullanılan yollarda en öne çıkan yöntemlerden biri, toplum nezdinde olumlu çağrışımı olan ve yaygınlık kazanan bir kavramı asıl amacı içerisinde gizleyerek hedefe ulaşmaktır. Bu anlaşma ile demokrasi, özgürlük gibi kavramlar yasallaştırılmaya başlanmış, bir yönetim şekli olarak yaygınlaşmasıyla beraber algı yönetimi geliştirilmiş ve özel uzmanlık haline getirilerek sistematik hale getirilmiştir (Gültekin, 2020, 221). 1455 yılında ilk basılan kitap, Gutenberg'in icad ettiği matbaa tarafından basılan İncil'dir (Küçükcan, 2006, 160). İncil'in basılması, kilisenin din hususunda tek yargı merkezi olup, kutsal kitabı sadece kendilerinin yorumlamasına ve bu yolla kilise yorumlarını kutsallaştırmasına engel oluyordu. Bununla beraber İncil'in basılması, ulaşılabilir olmasına ve farklı kişiler tarafından da yorumlanmaya açık hale getirdi. Bu ise tam olarak burjuvanın istediği bir durumdu. Metnin kendisi kutsal olarak toplum tarafından 'algılanan' bir şeydi. Algısal farklılıkların kaçınılmazlığı ile beraber elbette algıları yönlendirmek metnin kendisinde değişimler yapmaktan daha az riski içerisinde barındırıyordu. Martin Luther'in temellerini attığı Protestanlığın temel düşüncesi, Kitâb-ı Mukaddes'in aracısız okunabilmesiydi. Bu ise, metni değil algıyı öne çıkaran bir yaklaşım olarak kilisenin merkeziyetçi öğretilerinden özgürleşmeyi ifade ediyordu. Bilgiyi kutsallıktan arındıran ve insanın ürettiği ve tükettiği bir konuma indirgeyen bu yeni sosyal atmosfer; bilgiyi ve onun yorumlamasını kontrol etmenin yeni yollarını ortaya çıkardı (Gültekin, 2020, 223-226). Bu yeni yollar daha sonra sistematik hale getirilerek kabullenilmesi istenen bilgiyi, kitlelerin ihtiyaç, arzu, duygu, düşünce ve güdülerinin etkisi altına alınabilmesi ve kolayca yönetilmesi için çeşitli çalışmalar olarak ortaya çıkaracaktı (Özcan, 2018, 24).

Algı yönetimi bireylerin bir takım bilgi, işitsel, görsel gibi çeşitli materyaller ile doğru olarak bildikleri gerçekleri farkına vordirmeden kandırmaktır. Bir başka tanım ile insanların duygu ve düşüncelerini kontrol altına almak için her türlü yöntem ve imkânı kullanarak aldatmak/ikna etmek adına yapılan uygulamalardır (Özcan, 2018, 24). Uluslararası bir algı operasyonu uygulandığı sırada hedefleyen ülke öncelikle kendi lehine bir kamuoyu oluşturmayı ve halkının yardımını almayı amaçlar. Halkının yardımını aldıktan sonra hedef ülkenin halkını algı yönetimi teknikleri ile etkisi altına almaya başlar.

² "Özgür kimseler kendi benzerleri tarafından ülke kanunlarına göre yasal bir şekilde muhakeme edilip hüküm giymeden tutuklanmayacak, hapsedilmeyecek, mal ve mülkünden yoksun bırakılmayacak, kanun dışı ilan edilmeyecek veya hangi şekilde olursa olsun zarara uğratılmayacaktır" (Gültekin, 2020, 222).

Hedef ülke doğru ve gerçekliği ayırt edemez hale geldiğinde ise algı yönetimi başarılı bir şekilde uygulanmış olur. Nitekim ABD, işgal öncesi Irak'a bu yöntemleri uygulamıştır. Irak halkını zalim bir yöneticinin elinden kurtararak, ülkeye barış ve adaleti getireceğini önce kendi halkını daha sonra ise Irak halkını ikna ederek amaçlarını gerçekleştirmiştir (Özcan, 2018, 25).

Baskıcı rejimler tarafından yönetilen toplumlarda, bilgiye ulaşımın sınırlı olması ve bilginin kaynağının yönetilmesi sonucunda yöneticileri tarafından kontrol altına alınması için algı yönetimi uygulanmıştır. Bu tür toplumlara gönderilen peygamberler halkla iletişim halinde bulunabilen ve halkın mahrum olduğu doğru bilgi kaynağını onlara ulaştırabilen kişilerdi. Bu yüzden bütün peygamberlerin gönderildiği toplumlarda yöneticiler ve elit zümreler aldatmanın çeşitli yollarına başvurmuşlardır³ (Gültekin, 2020, 227).

İslam, ahlaki ve insani değerlere önemli bir katkı sağlayarak, toplumun tarihten süzülüp gelen ve insan olmanın özü ile de bağlantılı ortak ahlaki prensipler belirlemiştir (Yılmaz, 2019, 298). Bu değerler etrafında yetişen Müslümanlar ise mevcut düşmanlar tarafından çeşitli aldatma yöntemleri ile kandırılmaya çalışılmıştır. Nitekim İslami literatür bu konuda pek çok örneği barındırmaktadır. Mekkelilerin Hz. Peygamber'in ilettiği vahye muhatap olduğu ilk zamanlar Velid bin Muğire'nin vahyi, detaylı bir düşünme ve plan sonucunda "Bu eskiden beri bilinen bir sihirdir; insan işidir." diyerek itibarsızlaştırmaya çalışması, ilahi bir mesajı insan işi ve önceden bilinen sihir ile bağlantı kurarak halkın algılarını aldatmaya çalışmıştır (*Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 2015, el-Müddesir 74/11-25). Münafıkların planlarını kolayca gerçekleştirmeleri için inşa ettikleri 'Mescid-i Dırar'⁴, "yağmur ve kış gecelerinde toplu ibadet edilen mekân" gerekçesi ile Hz. Peygamber'in namaz kılmasını sağlayarak asıl amaçları olan; zarar vermek, nankörlük etmek, inançlıların arasını açmak ve İslam'la savaşanları gözetmek amacıyla o mescidi meşrulaştırmaya çalışacaklardı. Fakat Allah ayet-i kerimelerle münafıkların asıl amaçlarını ortaya koymuş, bu büyük oyunu bozmuştur. Hz. Peygamber'e orada namaz kılmayı "asla" diyerek yasaklamıştır (et-Tevbe 9/107-110). Allah, kendi adının kullanılmasıyla, dinin maske yapılarak girilen algı operasyonunu boşa çıkarmış; Müslümanları "İslam, din, namaz, tespih, sarık, cübbe" ile yapılacak algı yönetimlerine karşı uyanık olmaya çağırmıştır (Gültekin, 2020, 248). Diğer bir çarpıcı ve konumuzun asıl örneği olan olay ise "İfk Hadisesi"dir. Münafıklar tarafından Hz. Peygamber'in ailesini itibarsızlaştırmak, Müslümanlar arasında güven ve saygısını yitirmek amacıyla sevgili eşi Hz. Âişe'ye atılan iftira örneği yapılan algı operasyonları arasında etkisi uzun yıllar süren bir aldatmadır. Müslümanların maruz kaldığı bu aldatma üzerine Kur'ân-ı Kerîm, bizleri yapılacak algı operasyonlarına karşı uyarmakta ve almamız gereken tavrı en güzel şekilde öğütlemektedir (en-Nûr 24/11-20). Bu çalışmada İfk Hadisesi'ni kaynaklarımızda yer aldığı şekliyle algı yönetimi ile bağlantısı kurularak, hadiseyi açıklığa kavuşturan ayeti kerimeler ile birlikte algı yönetiminin kuralları olan; amacın gizlenmesi, etkili bir taşıyıcı bulmak,

³ Bu konuyla ilgili uzmanlar, bilgiye ulaşımın sınırlı olduğu ya da bu bilgilerin kontrol edildiği toplumlarda algı yönetimine çok fazla ihtiyaç duyulmadığını belirtmiştir. Fakat bu konuda peygamberlerin üstlendiği görev itibarıyla halkın bulunduğu durumu sorgulamalarına imkân verecek bir bilgi kaynağı ile tanıştırmaktadır. Bu sebeple peygamberler, eleştirel düşünebilmenin ve olaylara farklı bir bakış açısı ile bakabilmenin öncüleri olmuşlardır (Gültekin, 2020, 227).

⁴ Münafıkların Medine'de Müslümanlar arasında bozgunculuk çıkarmak amacıyla, Kuba Mescidi'nin karşısına yaptırarak ve daha sonra Hz. Peygamber tarafından yıkılan mescid (Algül, 2004, 29/272).

bilgiyi işlemekten geçirmek ve akla değil duygulara hitap etmek bağlamında açıklanmaya çalışılacaktır.

Algı Yönetimi ve İfk Hadisesi

Peygamberler Allah tarafından insanları tevhide ve selamete çağırarak, topluma yol gösteren, sadece söz ve davranışlarıyla değil yaşayış tarzlarıyla da örnek teşkil eden elçilerdir. Bununla beraber içinde bulunduğu topluma getirdikleri itikadi, hukuki ve ahlaki hükümleri ise kendi özel hayatlarında sergilemeleri asli vazifelerindedir. Bu görevin zorlukları içerisinde aynı zamanda kendisine inanmayanların çıkardığı fesatları bertaraf etmek, atılan çamurlara karşı gereken cevabı vermek ve haksız yere yapılan eziyetlere sabretmek de bulunmaktadır. İslam peygamberi Hz. Muhammed'in durumu da işte böyledir. O; sadece kendine inanan kimseler için değil insanlık için, -bazı hükümlerin daha net anlaşılabilmesi hikmetiyle-, hayatındaki her hadiseyi tam bir şeffaflıkla yaşayan, en özel meselelerini insanların gözleri önünde bir sonuca bağlayarak rehberlik yapan ve insanlığa sunacağı evrensel prensipleri uygulayan ilk kişi olarak Müslümanlara örnek teşkil etmiştir (Aslantürk, 2004, 215). Fakat bu örneğe karşılık, Medine'deki münafıklar Müslümanların savaş meydanında yenilemeyeceklerini anlayınca, mücadeleye devam etmek için psikolojik savaşın bir başka boyutu olan ahlak cephesini seçtiler. Müslümanların her defasında cepheden zafer ile ayrılmasının sadece sayı gücüne, maddi imkânlarına ya da üstün cephanesine bağlı olmadıklarını aksine bütün savaşlarda büyük zorluklarla mücadele ettiklerini biliyorlardı. Sonucunda ise bu başarılarının manevi ve ahlaki üstünlükleri ile olduğunu anlamışlardı (Aksu, 2004, 3). Bu kanaat neticesinde savaş bırakıp, teslimiyet kalesine sığınarak iman edecekleri yerde Hz. Peygamber'in eşi, mü'minlerin annesi (el-Ahzâb 33/6), Hz. Âişe'ye asılsız ve ahlaksızca bir iftira atarak itibarsızlaştırma yöntemini kullandılar. İslam tarihine 'İfk Hadisesi' olarak geçen bu hadise, Hz. Peygamber'in kurduğu sisteme karşı girişilmiş ve aktif olarak faaliyetlerde bulunmuş önemli bir psikolojik savaştır. Bir başka tanım ile bu olay, kuralları olmayan, sadece değer ve ahlak yargılarından dolayı tek tarafın uygulayacağı bir psikolojik savaştır (Aksu, 2004, 14-15). Nitekim 'ifk' kavramını daha detaylı incelediğimizde içerik itibari ile "iftira, en kötü ve en çirkin yalan" (Fayda, 2000, 507) anlamına gelse de bir başka tanıma göre "asıl ve esasından çevrilmiş, gerçeği değiştirilmiş söz" (Yazır, 2015, 5/3485) yahut 'olması gereken şekilden başka bir şekle giren, yüzünü değiştiren her şeydir' (İsfahânî, t.y, 19). İfk kökünden gelen 'effak', 'efik' veya 'efuk' kelimeleri ise; insanları hak yoldan kendi batıl anlayışına çeviren kimse anlamına gelir. Tanımlardan da anlayacağımız üzere ifk kavramı, algı yönetimi ile oldukça yakın anlamlar içermekte ve 'asıl ve esasından çevrilmiş, gerçeği değiştirilmiş söz' anlamı, çarpıtmayı, dönüştürerek bozmayı, eksiltme ve ekleme ile aslını tahrif etmeyi ifade etmektedir. Bu sebeple ifk, yalanın bir çeşididir; işlenmiş, gerçeklikten bir parça olan fakat bu gerçekliğin değiştirilmesi ile söylenen yalandır. Nitekim ifk durumunun anlaşılması için çok daha fazla çaba göstermek gerekir (Gültekin, 2020, 236).

Bu hadiseye, önemi sebebiyle İslam kaynaklarının pek çoğu geniş bir şekilde yer vermiştir.⁵ Hicretin 6. yılında Beni Müstalikoğulları Gazvesi dönüşünde⁶ meydana gelen bu hadise şu şekilde gerçekleşmiştir:

Hiz. Peygamber sefere çıkmadan önce hanımları arasında kura çeker sonucunda çıkan hanımını sefere götürürdü. Beni Mustalik Gazvesi'ne çıkmadan önce benzer şekilde tekrar kura çekti. Hiz. Âişe'nin kurada çıkması sonucunda Hiz. Peygamber ile beraber bu sefere katıldı (Taberî, 1967, 2/611). Ordu Medine'ye yaklaştığında Hiz. Peygamber uygun bir yerde dinlenilmesi emrini verdi. Daha sonra gece ile birlikte ordu hareket etti. Bu sırada Hiz. Âişe ihtiyacı sebebiyle hevdecinden⁷ çıkmış ve ordudan uzaklaşmıştı. İhtiyacını giderip tekrar ordunun bulunduğu yere döndüğünde, Hiz. Peygamber ile evlendiği sırada annesinin hediye ettiği kolyeyi düşürdüğünü fark etti. Gitmiş olduğu yere tekrar dönerek kolyeyi aramaya başladı. Uzun bir aramadan sonra kolyeyi buldu fakat yardımcıları Hiz. Âişe'yi hevdecin içerisinde bulunduğunu düşünerek yolculuğa devam etmişlerdi. Hiz. Âişe ordunun bulunduğu yere döndüğünde hiç kimsenin olmadığını gördü. Yardımcılarının yokluğunu fark edip kendisini almak için geri döneceklerini düşünerek elbisesine bürünüp oraya uzandı (Taberî, 1967, 2/612; Vâkıdî, 1984, 2/428). Orduyu geriden takip ederek artçılık yapan Safvan b. Muattal b. Sülemi, Hiz. Âişe'yi fark etti. Hicab ayeti inmeden önce Hiz. Âişe'yi gördüğünden dolayı hemen tanıdı. Safvan b. Muattal kendisinin geldiğini belli etmek için istircâ⁸ çekti. Hiz. Âişe onun geldiğini fark edince hemen yüzünü örttü ve birbirlerinden başka bir söz işitmediler.⁹ Hemen Safvân b. Muattal Hiz. Âişe'yi devesine bindirerek orduya yetişmek için hızla yolculuğa başladılar. Karargâha ulaştıklarında öğle vaktine yakın bir zamandı. Tam bu sırada orduda bir uğultu meydana geldi. Münafıkların lideri olan Abdullah b. Übey'in oluşturduğu bir grup Hiz. Âişe hakkında asılsız sözlerden oluşan iftira tohumlarını ekmeye başladılar. Ancak Hiz. Âişe kendisi hakkında söylenen bu sözlerden haberi yoktu (İb'n Sa'd, 1985, 2/65; Taberî, 1967, 2/612-613; Vâkıdî, 1984, 2/428-429). Abdullah b. Übey¹⁰, Hiz. Âişe'nin Safvân b. Mu'attal'ın devesi üzerinde birlikte geldiklerini görünce yanındakilere gelenlerin kimler olduğunu sorarak ilk iftirayı burada atmıştır (Hamidullah, 2016, 207; Köksal, 1987, 12/64).

Münafıkların başı olan Abdullah b. Übey böylelikle ortaya çirkin bir iftira atarak şüphenin ilk tohumlarını ekmışti. Dedikodu çok kısa bir süre içinde Hiz. Âişe'nin ahlak ve namusunu ayaklar altına alan bir iftiraya dönüştü. Aralarında Mistah b. Usase, Hassan b. Sabit, Hamne binti Cahş (Taberî, 1967, 2/616) gibi bazı sahâbilerinde katıldığı olayda

⁵ Tefsir kaynaklarında Nûr Sûresi'nin açıklanmasıyla, Hadis literatüründe Hiz. Âişe'nin rivayetleri dolayısıyla ve Beni Müstalik Gazvesi'nin bir detayı olması sebebiyle de tarih ve siyer kaynaklarında bu olayla ilgili geniş bilgiler bulunmaktadır (Fayda, 2000, 509).

⁶ Hadisenin hicri 5. yılda mı yoksa 6. yılında mı olduğu konusunda fikir ayrılığı bulunsa da tarih, siyer ve sahih rivayetlere bakıldığında ifk hadisesinin hicri 6. yılında olduğu ile ilgili bir sonuca varılmıştır (Mevdûdî, 2020, 3/439).

⁷ Kadınların oturması ve taşınması için devenin üzerine konulan, bir çeşit mahfil, sepet.

⁸ İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn (Biz Allah'ın kullarıyız ve biz Allah'a döneceğiz) (el-Bakara 2/156).

⁹ Birtakım kaynaklarda Safvan b. Mu'attal Hiz. Âişe'yi gördüğü zaman: 'İnna lillahi ve inna ileyhi raciun. Resûlullah'ın hanımı! Allah sana rahmet etsin. Niçin burada kaldın?' dediği ve Hiz. Âişe'nin kendisine bir karşılık vermediği rivayet edilir (Taberî, 1967, 612).

¹⁰ Abdullah b. Übey, Hazrec kabilesinden ve Medine'nin önde gelen kimselerindendi. Hicret öncesinde halk, kendisini kral yapmak istedi fakat hicretle beraber değişen ve gelişen şartlar, bu isteğinin gerçekleşmesine engel oldu. Daha sonra görünürde İslam'a girmiş gibi olsa da hep münafık olarak kaldı. İntikamını almak ve eski itibarına kavuşmak için İslam aleyhinde yapılacak hiç bir fitneyi ve iftirayı kaçırmadı (Koçyiğit, 1988, 139-140).

münafıklar, Hz. Âişe'nin iffeti konusunda ağza alınmayacak sözler söylüyorlardı. Hz. Âişe'nin, beraatini bildiren ayetler inmeden son iki-üç gününde haberdar olduğu¹¹ dedikoduları ve iftirayı Hz. Peygamber ilk anda duymuş ve çok üzölmüştü. Hz. Peygamber ailesine yapılan bu çirkin ithamlardan ve dedikodulardan ötürü rahatsızlık duyuyor, geciken vahyin ağırlığı ile her geçen gün üzüntüsü artıyordu (Aksu, 2004, 9). Bir ayın sonunda ise Hz. Âişe'yi temize çıkaran ayetlerin inmesi ile birlikte¹² olayın bir iftira ve psikolojik yıpratma süreci olduğu Kur'ân-ı Kerîm tarafından tasdik edilmiş oldu.¹³

Medine'de kurulan ve giderek daha da güçlenen İslam devleti ile klasik savaş (askeri güce dayalı) yöntemi kullanarak mücadele edilemeyeceğini anlayan münafıklar, bu hain ve kirlî iftira yoluyla hedeflerine ulaşmaya çalışmışlardır. Fakat bu sadece bir iftira değil, başlangıçta hadise bir rastlantı olsa da daha sonra planlı ve sistemli bir şekilde toplumda oluşturulmaya çalışılan bilinçli bir algı çalışmasıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de doğru yoldan sapmak, haktan uzaklaşmak, yalan söylemek, iftira etmek anlamlarından kullanılan ifk kavramı (İsfahânî, t.y, 19-20), 27 yerde geçmektedir. "Onlar 'gerçeği ters yüz eden (effâk)' günaha düşkün her yalancıya inerler" (eş-Şu'arâ 26/222), "Gerçeği sürekli ters yüz eden (effâk), günaha düşkün olan herkesin vay haline!" (el-Câsiye 45/7) ayetlerinde ifk kavramının asıl anlamına vurgu yapılmaktadır. Bir başka örnek ise Kur'ân-ı Kerîm Hz. Musa'nın karşısına çıkan sihirbazların yaptıklarını da 'ifk' olarak tanımlar (el-A'râf 7/117). Hz. Âişe'ye atılan iftiranın da 'ifk' olarak tanımlanması (en-Nûr 24/11) iki örnek arasında aynı kavramın kullanılması ile bağlantı kurmamıza olanak sağlar. Nitekim gerçekte sihir, insanların zihinlerini 'yalan sözle büyülemek' anlamını barındırmaktadır. Kişilerin sözle nasıl büyülenip, asılsız iddiaları her gün gündemlerinde aktif tutmaları hatta destek vermelerinden anlamamız ve etkisini görmemiz mümkündür. İfk kavramının türevlerinin bu ayetlerde ve literatürde kazandığı anlamlar, algı yönetiminin gerçeği değiştirme, ekleme, gizleme, vurgulama, çarpıtma gibi pek çok yöntemle elde edilen bilgileri kendi lehlerinde kullanmak, duyuların hile yaparak istenilen yönde değiştirmek, doğru bildikleri gerçekleri kişilerin farkına varmadan bazı araçları kullanarak kandırmak anlamlarına oldukça yakındır (Gültekin, 2020, 236-237).

Bu açıdan ifk hadisesine daha detaylı bakıldığında şu hususlar söylenebilir; ahlaki ve imani yönden olgunluğa ulaşmaya çalışan, cahiliye adetlerine sırtını dönüp tedrici bir şekilde eğitilmesi hedeflenen bir topluma yönelik, kendilerini Müslüman gibi gösteren fakat aleyhte bir tutum sergileyen münafıkların algı yönetimini uyguladıklarını görmekteyiz. Nitekim bir ay boyunca Hz. Âişe'ye bir söz ile başlayan iftirayı adım adım yaymaları, bu konuda asılsız iddialarla sözlerini desteklemeleri, bazı sahâbilerin inanması ile hadisenin etkisinin artırılması, hadiseye ekleme, çıkarma yaparak propaganda

¹¹ Gazve dönüşü bir ay kadar hastalandı. Bu arada Hz. Peygamber ve Hz. Âişe'nin anne ve babası dahil tüm Medine halkı bu dedikodulardan haberdardı (Sarçam, 2011, 195).

¹² en-Nûr 24/11-20

¹³ Özet şeklinde ele aldığımız hadisenin bazı detayları ileride algı yönetiminin kuralları bağlamında ele alınacaktır. Olayın daha geniş okumaları için bkz: (et-Taberi, 1967; Vakidi, 1984; İbn Sa'd, 1985; Yazır, 2015; Algül, 1997; Yıldız, 1994; Köksal, 1987; Fayda, 2000).

yapılması, pek çok kişinin şahitliği ile kervana gelmelerine¹⁴ karşılık duyuların ve bilinçte var olan bilgilerin¹⁵ ters yüz edilmesi, hadiseye karşı tutumlarında, 'Bu apaçık bir iftiradır' (en-Nûr 24/12) gerçeğini ikrar ve iftirayı inkar etmelerine engel oldu. Bir ayın sonunda var olan olumsuzluğun ve asılsız iddiaların giderilmesi için Allah Nûr suresi 11-20. ayetleri inzal buyurmuş, Hz. Âişe'nin iffetini temize çıkartarak nihayetinde kalpleri sükûnete erdirmiştir. Özelde ashaba genelde ise tüm Müslümanlara bir ihtar ve nasihat niteliğinde olan ilgili ayetler yüzyıllardır pek çok müfessir tarafından tefsir edilmiştir. Fakat bu çalışmalara binaen Hz. Peygamber ve Müslümanlara uygulanan bu psikolojik savaş ilgili ayetler etrafında incelenmeye çalışılacaktır.

2.1. Algı Yönetimi Kuralları Bağlamında İfk Olayı

Amacın Gizlenmesi: 'Niçin?' Sorusunun Sorulmasına İzin Vermemek

Algı yöneticilerinin hedef kitlenin duyularını aldatılması sonucu, istediklerinin söylenmesi ve yaptırılması için asıl amaçlarını gizlemeleri algı yönetiminin temel taşı oluşturmaktadır. Nitekim görünürde gidilecek yol gösterilir fakat yolun nereye varıldığı gizlenir. Bu doğrultuda muhatapların asıl amacı öğrenmeye yönelik 'Niçin?' sorusunun sorulmasını değil 'Neden?' sorusunun sorularak sebeplerin asıl amaca perde yapılması sağlanır. Sebepler bir olayın öncesi ile ilgilenir ve var olanı bulmaya çalışırken, amaçlar ise çıkarım yapmaya ve geleceğe dair öngöründe bulunmaya çalışır (Gültekin, 2020, 22-23). Bu sebeple algı yöneticileri amaçlarını gizleyerek muhatapın fark etmesini değil, sebeplerle ilgilenerek amaçlarına hizmet edilmesini isterler.

Medine'de bozgunculuk çıkarmak, huzuru ve düzeni bozarak kaos oluşturmak ve İslam'ın etkisini azaltmak adına Müslümanların zaafalarını kendi lehlerine kullanıp, aldatmaya çalışan topluluk münafıklardı. Bu topluluk, Medine'nin mevcut algı yöneticileriydi. Liderleri Abdullah b. Übey b. Selül ile birlikte, Hz. Peygamber'in Medine'ye gelmesi ile teşkilatlanmış, gizli bir şekilde Müslümanları aldatmaya çalışarak propaganda yapmışlardır (Yazır, 2015, 5/3489). Bununla birlikte Hz. Peygamber'e ve İslam'a sözlü saldırılarda bulunmaya ve bu şekilde O'nu yıpratmaya çalışıyorlardı (Kara, 2001, 355). Münafıkların lideri Abdullah b. Übey sözünü ettiğimiz ifk hadisesi ile Müslümanların arasına dedikodu ve fitne sözleri fısıldamış, var olan olayla ilgilenmelerini sağlayarak, 'Niçin?' sorusunun sorulmasını engellemiştir. Birtakım Müslümanlar dedikodunun ve iftiranın nereden geldiğine bakmadan ve doğruluğunu araştırmadan (el-Hucurât 49/6) inanmaları bununla beraber iftirayı dilden dile yayarak -önemsiz bir durum gibi düşünülmesi- münafıklara destek verilmiştir. Allah bu fiiliyatın ne kadar büyük bir iftira ve suçlama olduğuna vurgu yapmak amacıyla ' Halbuki Allah katında o büyük bir şeydir' buyurmuştur (en-Nûr 24/15). Dilin bu tesirindedir ki Hz. Peygamber, Abdullah b. Revaha'nın kaza umresi sırasında Mekke'ye girerken söylediği beyitler için, "Bu sözler, onların üzerlerine yağdırılan oklardan daha etkilidir" buyurmuştur (Tirmizî, 'Edeb', 70/2847)). Nitekim algı yönetiminde söylenen -ufak, önemsiz gibi görülen- sözlerin etkisi iddianın güçlenmesine ve kitlelerin inandırıcılığına arttırarak gizlenen amaca hizmet etmesini sağlamaktadır. Hadise üzerine inen bir diğer ayeti kerimede ise Allah, toplumda

¹⁴ Hz. Âişe'nin Safvan b. Muattal ile sabaha doğru uzaklardan gelip orduya katılması böyle ağır bir ahlaksızlığa gerekçe olabilecek bir durum değildi. Nitekim gelirken Hz. Âişe devenin sırtında, Safvan ise yaya ve devenin yularından tutarak geliyorlardı. Herkesin görebileceği bir şekilde orduya dahil oldular (Taberî, 1967, 612-613).

¹⁵ Hz. Âişe'nin iffeti, Hz. Peygamber'in eşi olması, mü'minlerin annesi (el-Ahzâb 33/6) ve Hz. Ebu Bekir'in kızı olması vb.

üretilen iftiralara ve asılsız dedikodulara karşı Müslümanların, hüsnü zan beslemelerini ve 'Bu apaçık bir iftiradır' diyerek tavırlarını göstermelerini emretmiştir (en-Nûr 24/12). Şüpheli durumlar ve doğruluğu bilinmeyen sözler karşısında algı yönetmenlerinin oyununa gelmemek adına bu emir üzerine hareket etmek gerekir. Görünürde açık ve somut bir delil olduğu zaman sui zan edilmeli aksi durumda İslam toplumundaki ilişkiler hüsnü zan esasına dayalı olmalıdır. İlke olarak ortada güçlü bir suç ve şüphe üzerine deliller olmadıkça herkes suçsuz kabul edilir (Mevdûdî, 2020, 3/507). Fakat bireyler meşru gerekçelere dayanmayan, asılsız iddialar ve yorumlar ile karşılaştığında 'Niçin?' sorusunu yönelterek asıl amacı öğrenmeye çalışmalıdır. Aksi takdirde bu durum, Müslümanları asıl soruna değil, o sorunun oluşturduğu olay ve olgulara yönlendirir. Gerçeği görmeyip, almış olduğu tavrın yanılığın/yalandan öteye geçmemesine sebep olur. Münafıklar ise dedikodu ve yalan sözler ile asıl amaçları olan; Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir'in itibarına ve namusuna karşı saldırmak, İslam'ın en büyük serveti olan yüksek manevi üstünlüklerini ve ahlaklarını sarsmaya çalışmak, muhacirlerle ensar ve ensarın iki kabilesi olan Evs'le Hazrec arasında bir iç savaş, çıkarma planlarını gizlemişlerdir (Mevdûdî, 2020, 3/447). Herhangi bir algı yönetimine maruz kalındığında mücadele edilecek yöntemlerden bir diğeri ise somut kanıt yani en az dört şahit getirmektir (en-Nûr 24/13). Nitekim ortaya atılan asılsız söz, görülen fakat yanlış anlaşılan olay, yaşanan durumu gizleme, ekleme ve çıkarma yapma gibi algı yönetimine kapı aralayan pek çok yanılığın önüne geçirmekte, en az dört şahit ile iddianın gerçekliğini sorgulamamıza olanak sağlamaktadır. İfk hadisesinde gerçekte suçlayanlardan hiçbiri söylediklerini bizzat görmüş kişiler değildi. Suçlamaları sadece Hz. Âişe'nin kervandan geri kalması ve Safvan b. Muattal'ın devesiyle onu kervana yetiştirmesine dayanıyordu. Fakat bu konuda az da olsa bir öngöründe bulunan kimse, Hz. Âişe'nin geri kalmasının kasdi oluşu sonucuna varmaz. Gözleriyle bizzat şahit olan hiç kimsenin olmadığı düşünülüğünde, suçlamayı haklı çıkartacak herhangi bir durum söz konusu değildir (Mevdûdî, 2020, 3/507). Bu tür bir tavrın gösterilmemesi ya da susarak algı yönetimine müsaade edilmesi yalancılardan olmalarına (en-Nûr 24/13) sebep olacaktır. Münafıklar, Safvan b. Muattal ve Hz. Âişe'nin beraber gelmesi üzerine bu yapılan kısa yolculuğu, kendi amaçlarına hizmet edecek şekilde algılanmasını sağlamıştır. Böylece İftiralarını bu yolculuktaki gerçekliğe yaslayarak, etkisini ve inandırıcılığını arttırmakla beraber asıl amaçlarını gizlemeyi başarmışlardır (Gültekin, 2020, 244).

Etkili Bir Taşıyıcı Bulmak

Algı yönetiminde ortaya konulan iddianın yayılması, insanların gündeminde kalarak etkisini ve inandırıcılığını arttırmasının bir başka yolu, taşıyıcılar dediğimiz araçlardır. İfk hadisesinde bu hususta aktif olarak rol alan münafıklar ile birlikte, bu yalana inanan bazı sahâbiler hiç sorgulamadan, tereddüt etmeden ve sonuçlarını düşünmeden (en-Nûr 24/15) bu algı operasyonunun -farkında olmadan- ve iftiranın taşıyıcısı olmuşlardır (Gültekin, 2020, 239).

Kur'ân-ı Kerîm bu iftirayı uyduran ve yayanların 'Usbe (grup)' olduğunu söylemektedir (en-Nûr 24/11). Usbenin kaç kişiden meydana geldiği ise ihtilaflıdır. Sayıları on ile kırk arası olan bir cemaat olduğu gibi, üç kişi, üçten ona kadar olan bir grup, kırk kişiden teşekkül eden veya ondan on beşe kadar olan bir topluluk olduğu da söylenmektedir. Kaç kişiden oluşursa oluşsun, gerçek olan Kur'an'ın belirttiği 'Usbe'nin bir

topluluk olduğunu (en-Nûr 24/11) ifade etmesidir. Bu usbe içerisinde iftirayı ilk önce ortaya atan kişi de, daha önce ifade edildiği gibi münafıkların lideri Abdullah b. Übey'dir (Kara, 2001, 352-353). Kendisi için iftiranın elebaşısı olarak büyük bir azap hazırlanmıştır (en-Nûr 24/11). Nitekim kalplerinde hastalık bulunan ve asılsız haberlerin yayılmasını arzu eden münafıklar (el-Ahzâb 33/60) iftiranın yayılmasında aktif rol almışlardır. Bu iftiraya farkında olmadan, yanlış anlama sonucu inanan ve taşınmasına aracılık eden bazı sahâbiler de vardı. Bu sahâbiler hadis ve siyer kaynaklarımızda; Hassan b. Sabit, Mistah b. Üsase ve Hamne bnt. Cahş olarak geçer. İftiraya az ya da çok dahil olan diğer kişilerin adlarına ise hadis ve siyer kitaplarımızda rastlanmamaktadır (Taberî, 1967, 2/626; Mevdûdî, 2020, 3/502).

Allah pek çok ayette müntesiplerinin zandan sakınmasını, birbirlerinin gıybetini yaparak, kusurlarını araştırmasını yasaklamış ve büyük bir günah olduğunu belirterek ikazda bulunmuştur (el-Yûnus 10/36; el-Hucurût 49/12). Nitekim Hz. Peygamber "Müslüman, Müslümanın elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir" (Buhârî, 'İman', 4/10) buyurarak Müslümanların birbirlerine söz ve fiil ile zarar vermemesini ve her koşulda oluşacak güveni sağlamasını nasihat etmektedir. İfk hadisesinde Allah, Hz. Âişe'ye karşı hüsnü zanda bulunarak savunmalarını, 'Bu çok büyük bir iftiradır' (en-Nûr 24/16) diyerek dedikodunun, asılsız iddiaların, yalan ve ahlaksızca yapılan ithamların karşısında yer almalarını istemiştir. Bu hadiseyi sanki önemsiz bir durum gibi (en-Nûr 24/15) günlerce konuşmaları, algı yönetiminin daha büyük kitlelere ulaşımını ve ikna boyutunu arttırmasına yardımcı olan asılsız söylentiler, kulaktan kulağa duyular, dedikoduların yayılması, imalı ifadeler gibi araçların aktif olarak kullanılmasına sebebiyet vermiştir. Bu araçların ortak noktası, hepsinin hedefe yönelik hassasiyet ve değerlerin dikkate alınarak hazırlanması ve belli bir strateji içerisinde ortaya konulmasıdır (Özarslan, 2014, 41). Hz. Âişe'nin aleyhine bir tutum ise münafıkların oluşturmak istedikleri kaosa destek vermelerine, iftiranın inandırıcılığını arttırıp, yapılan propagandanın güçlenmesine ve (Gültekin, 2020, 245) bu yöntemle farkında olmadan yalanın taşınmasına aracılık edilmiş oldu. Nitekim 'hayasızlığın yayılmasını arzu edenler' hem dünya hem de ahirette büyük bir azap ile karşılaşacakları belirtilerek, Allah'ın lütfu ve merhameti ile bu şiddetli azaptan kurtulabilmişlerdir (en-Nûr 24/14-20). Hakkında kesin bilgiye sahip olunmayan şeylerin peşine düşmemek ve ağızdan çıkan her sözün bir karşılığı olduğunu bilerek (el-İsrâ 17/36; el-Kâf 50/17-18) hareket edilmesi algı yönetiminin anlaşılmasına, kişilerin davranış ve tutumlarında gereken tavırları göstermeleri ile iftiranın dilden dile yayılarak taşıyıcılık edilmesine müdahale edilmiş olunur.

Müslümanların, Hz. Âişe'nin namusunu tıpkı kendi namusu gibi koruyup müdafaa etmesi beklenirken, asılsız söylentileri naklederek veya en azından dinleyip veya şüphe içinde sessiz kalarak desteklemeleri Hz. Peygamber'in ve ailesinin çok zor bir süreçten geçmelerine sebep olmuştur (Aslantürk, 2004, 245). Allah, bu konuda yanlışa düşen mü'minlere böyle bir durumda nasıl davranmaları gerektiğini ise ilgili ayetlerde açık bir şekilde beyan etmiştir (en-Nûr,24/12-16). Kur'an'ın inananlardan istediği, dinamik iman toplumu ve iyilikte yardımlaşan 'ortak ümmet' olgusunu hayata geçirmek ve sosyal hayatın içinde daha işlevsel hale getirerek bütünlüğü muhafaza etmektir (Güngör, 2007, 190). Fakat ifk hadisesinde bu bütünlüğü bozmak isteyenlere destek olunmuş, Hz. Âişe'ye yapılan iftiraya destek verenler Kur'an-ı Kerim tarafından şiddetli bir şekilde uyarılmışlardır (en-Nûr, 24/11-20). Bu açıdan ayette geçen 'eğer gerçekten inanıyorsanız'

(en-Nûr 24/17) ifadesi, mü'minler için ciddi bir sorumluluk olduğunun ve ihmalkârlığa izin verilmeyecek bir tehdidin habercisidir (Aslantürk, 2004, 224). İftiranın yayılmasına engel olmaya çalışıp, taşıyıcılığı üstlenmeyen pek çok sahâbînin, Kur'ân'ın istediği yönde örnek davranışları da olmuştur. İlgili ayetler inmeden önce Ebû Eyyûb el- Ensari'nin hanımını Ebû Eyyûb'e: "Âişe hakkında söylenen sözleri duymuyor musun?" demiş. Bunun üzerine Ebû Eyyûb el-Ensari: "Duyuyorum. Fakat bunların hepsi yalandır. Ya Ümmü Eyyûb! Sen böyle bir şey yapar mısın?" diye sormuş. Ümmü Eyyûb'un: "Vallahi! Yapmam." demesi üzerine o: "Öyleyse Âişe senden daha hayırlıdır." şeklinde karşılık vermiştir (Vâkıdî, 1984, 2/434). Berire (Hz. Âişe'nin bedelini ödeyerek satın aldığı daha sonra azad ettiği kölesi), Hz. Âişe'de hiçbir kusura rastlamadığını, onun hakkında hayırdan başka bir şey bilmediğini fakat bu söylentiler doğru ise Allah'ın bunu kendisine haber vereceğini söylemiştir (Taberi, 1967, 2/615). Üsâme b. Zeyd, Zeynep binti Cahş, Hz. Ömer, Hz. Osman gibi pek çok sahâbi Hz. Âişe lehinde bir tutum sergilemiştir (Vâkıdî, 1984, 2/430; Taberi, 1967, 2/615).

Algı yönetiminde kişilerin hedefler doğrultusunda hareket etmesi için, bireylerin söylemleri ile birlikte ortak bir kamuoyu oluşturmak ve daha geniş kitlelere yaymak oldukça önemlidir. Bir cümle ile başlayan fitne ateşi, münafıkların körüklemesiyle dilden dile dolaşmış, içlerine bazı sahâbenin dahil olmasıyla hadisenin günlerce konuşulması, iftiranın taşıyıcılığında etkileyici bir unsur olmuştur.

Bilgiyi İşlemden Geçirmek: Ekleme-Gizleme-Vurgulama

Bireyin herhangi bir olaya veya davranışa tepki verebilmesi, yorum yapabilmesi, harekete geçebilmesi için, bu bilgiyi ya da etkiyi algılaması gerekmektedir. Bu şekilde çevreden yapılan maddi/manevi uyarılar, zihinde bütün bir hale gelmesi ile kolayca algılanması sağlanarak yönlendirilebilmektedir (Özarslan, 2014, 5). Algı yöneticileri dikkat çekilen olay hakkında bilgi aktarımı yaparken, içerisine kimi zaman eklemeler yaparak kimi zaman gerçekleri gizleyerek kimi zaman da birkaç kelimeye vurgu yaparak, hedef kitlenin bütünden kopmasına ve belirlenen amaç doğrultusunda bir tutum sergilemesine sebep olur. Bu da oluşturmak istedikleri algının gerçek olarak düşünülmesine sebep olur. Henry Kissinger'ın "Bir şeyin gerçek olması pek o kadar önemli değildir; ancak gerçek olarak algılanması çok önemlidir" sözü algı yönetiminin ne kadar önemli olduğuna işaret etmektedir (Payam, 2018, 21).

Münafıklar sözlerine asılsız kelimeler ekleyerek Müslümanların algısını farklı yönde şekillendirmiş, hadisenin bütününe değil sadece bir parçasına odaklanmalarını sağlayarak Hz. Peygamber'in eşi, mü'minlerin annesi (el-Ahzâb 33/6), Hz. Âişe'ye iftira atılmasına müsaade edilmiştir. Nitekim ayeti kerimede yapılan 'içine daldığınız günah' (en-Nûr 24/14) vurgusu bu manada çok fazla önem taşır. Bizlere bazı Müslümanların bu oyuna aldandığını, bilinç ve hassasiyetten uzak çok fazla manipülasyonun etkisinde kaldıklarını gösterir. Kişinin olay içerisinde kendini bir nevi kaptırması ya da günah işlediğinin farkında olmaması, algı yöneticilerinin yönlendirmesine açık hale getirir. Çünkü o sırada kulaktan kulağa yayılan söylentiler, yalan haberler, dedikodular algıları şekillendirirken, şahıslara ait bilinçlerinde var olan izlenimler ve toplum içerisindeki konumlarının göz ardı edilmesi bu iftiraya dahil olmalarını kolaylaştırmıştır. Nitekim Allah'ın lütfu ve merhameti ile bu içine dalınan günahattan kurtulabilmişler ve bir daha asla böyle bir oyuna dahil

olunmaması için şiddetli bir şekilde kınanmışlardır (en-Nûr 24/14-17). Bu da Müslümanların doğruluğunu araştırmadan (el-Hucurat, 49/6), şahitler ve somut deliller bulunmadan (en-Nûr 24/13) söylentiler üzerine hareket etmemeleri gerektiğinin açıkça bir örneğidir.

Ayetler özelde ifk hadisesine dahil olanlara değil bilakis kıyamete kadar gelecek tüm insanlara, mü'min kadınlara asla böyle çirkin bir yakıştırmayı ve iftirayı yapmamalarını emretmektedir. Bu yönüyle Kur'an, bireysel ahlaktan başlamak üzere aile, toplum, kavim, millet ve insanlık için ahlaki kurallar, yaşantı şekil ve örnekleri vererek değer eksenli bir toplum oluşturmak ister. Bu değer eksenli toplumun gerçekleşmesi için ortaya koyduğu ahlaki, hukuki ve bireysel ilkeler bütün inananları bağlayıcı bir niteliğe sahiptir (Güngör - Şahin, 2017, 34-35).

Olayın gidişatını kendi amaçları doğrultusunda kullanmak isteyen münafıklar toplumu, Hz. Âişe ve Safvan b. Muattal'ın gelişine algıları yönlendirerek, fitne tohumlarına ahlaksızca cümlelerle ekleme yapmış ve günlerce tekrar ederek özellikle bu durumu sürekli gündemde tutmaya çalışmışlardır. Kur'an-ı Kerim tarafından kadınların iffetine iftira atmanın ya da yayılmasına yardım etmenin şiddetli bir azap (en-Nûr 24/14) neticesinde, iman tehlikeye atılmasına sebebiyet vereceği uyarısında bulunmuştur (en-Nûr 24/17). Hz. Peygamber "İnsanları yüzükoyun burunları üzerinde sürünerek cehenneme götüren, dilleriyle kazandıkları değil midir?" buyurarak (Tirmizi, 'İman', 8/2616) dil ile söylenen sözlerin sonucunun ne kadar büyük bir boyuta varacağını bizlere göstermektedir. Müslümanlar, böyle bir olayın meydana getirilmesine izin vermemeli, düşmanlar tarafından yapılan psikolojik savaşların farkında olarak doğru ve örnek olacak davranış ve tutum ortaya koymalıdır. Nitekim algının yönetilmesi sadece örgütsel süreçlerin planlı bir şekilde yönlendirmesi konusunda değil, aynı zamanda bireylerin tanınmasındaki gerçeklikleri ortaya koyma açısından da önemli bir unsurdur (Terzioğlu - Geçikli, 2019, 2).

Akla Değil Duygulara Hitap Etme: Asabiyyet, Öfke, Kıskançlık

Algı yönetmenleri kişilerin düşünmesini değil, karar verip harekete geçmesini istemektedir. Bir taraftan asabiyyet, öfke, kıskançlık duygularını uyarmakta, diğer taraftan ise yönergelerini iletmektedirler. Duyguların etkisi altında mantıklı düşünemeyen hedef kitle yönlendirmelere açık hale gelmektedir (Gültekin, 2020, 98).

Sahip olduğumuz birtakım duygular olaylar karşısındaki tutumlarımızı etkilemektedir. Duyguların yoğun etkisi altındayken kişiler normalde yapmayacağı şeyleri yapabilir ya da söyleyebilir (Gültekin, 2020, 96). Bunun farkında olan münafıklar yaydıkları söylentiler ile bazı Müslümanların arasında çatışmaya sebep olmuş bazıların ise hadise karşısında duygularına yenik düşerek Hz. Âişe aleyhinde davranmalarına sebep olmuştur. Hz. Peygamber içerisinde bulunduğu bu buhranlı günlerde pek çok sahâbî ile istişareler sonucu mü'minlere hutbe vermiştir.¹⁶ Fakat daha sonra Üseyd b. Hudayr ve Sa'd b. 'Ubade arasında tartışmalar meydana gelerek,¹⁷ İslam'dan önce Evs ve Hazrec arasında var olan

¹⁶ "Bana ve aileme eziyet eden bu kimselerden beni kim kurtarır? Vallahi! Öyle bir adama iftira ediyorlar ki, bugüne kadar onda hayırdan başka bir şey görmedim. Benimle birlikte olması müstesna hiç evime girmedi" buyurmuştur (Vâkidî, 1984, 2/431).

¹⁷ Üseyd b. Hudayr ayağa kalkarak: "Ya Resûlallah! Eğer bu kişi Evs kabilesinden ise biz onun üstesinden geliriz. Fakat kardeşlerimiz Hazrec kabilesinden ise emret gereğini yerine getirelim. Vallahi! Bu insanların boyunlarının vurulması haklıdır." dedi. Bunun üzerine Sa'd b. 'Ubade kabile asabiyyetinin vermiş olduğu öfkeyle

anlaşmazlık ve asabiyyet duygusu bu hutbe ile tekrardan gün yüzüne çıkmıştır. Vahyin tedrici eğitiminden geçen İslam toplumunun bu hadise karşısında asıl göstermeleri gereken tutuma, asabiyyet ve öfke duyguları engel olmuştur. Bir diğer örnek ise ifk hadisesi öncesinde var olan Hassan b. Sabit ve Safvan b. Muattal arasındaki anlaşmazlığın, Hassan b. Sabit'in Safvan b. Muattal aleyhinde bir tutum sergilemesidir. Nitekim Hassab b. Sabit'in Safvan b. Muattal'a olan öfkesi bu olaya dahil olmasına ve gereken tavrı göstermemesine sebep olmuştur (Algül, 1997, 1/426; Yıldız, 1994, 1/485-486).¹⁸ Olaya dahil olan diğer sahâbelerden olan Mistah b. Üsase ise Hz. Ebu Bekir'in yardımları ile hayatını devam ettirmesine karşılık Hz. Ebu Bekir'e beslediği kıskançlık duygusu sebebiyle Hz. Âişe lehinde davranmadığı çağdaş siyer kaynaklarımızda geçmektedir (Yıldız, 1994, 1/488). Neticesinde ise sahip olunan kıskançlık, öfke, asabiyyet gibi duygular gelişen olaylar ile birlikte tekrar canlanmakta ve duyguların akli gölgelemesine izin verilmektedir. Münafıkların yapmış olduğu bu psikolojik oyunda duygularına yenik düşen ve bilişsel süreçlerinin bir müddet aksamasına sebep olan Müslümanlar ise bu oyuna fark etmeden destek olmuşlardır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm Müslümanlara pek çok ayette sürekli düşünmesini öğütler (el-Bakara 2/64-65; el-Âl-i İmrân 3/7-65-191; en-Nisâ 4/82; el-En'âm 6/50-80-126; el-A'râf 7/57-169-176; el-Yûnus 10/3-16-24; el-Hûd, 11/24-25). Hadise ile ilgili ayetlerde ise Allah ayetleri tek tek açıklayarak (en-Nûr 24/18) Müslümanları tefekkür ve tezekkür davet eder. Öfke durumunda kişiler adil bir davranış sergilemez (el-Mâide 5/5). Sahip olunan nefsin kıskançlık ve bencilliğe yönelişi (en-Nisâ 4/128) ile aklın işlevini sınırlar. Tekrar bu tür bir operasyonla ile karşılaşmaları durumunda yapılan bu nasihate (en-Nûr 24/17) uymaları kendilerini bekleyen kötü akıbetten (en-Nûr 24/20) sakındırmalarına sebep olur. İlgili ayetler (en-Nur, 24/11-20) bizlere Müslümanların asıl göstermeleri gereken tutumu sergilememelerine karşılık şiddetli bir kınama ile karşılaştığını göstermektedir. Çünkü akıl ve sağ duyu ile olayı tüm yönleri ile ele alarak, ispat ve kanıt doğrultusunda (en-Nûr 24/13) bir duruş sergilememiz vahiy perspektifinde hareket edeceğimiz anlamına gelmektedir. Allah'ın bizlere yapmış olduğu bu nasihat (en-Nûr 24/17), algı yönetmenlerinin oyununa kolayca aldanmamamızı, duygular ve hislerinin yönlendirmesine değil, aklın ve somut delillerin rehberliğinde bir yaklaşımın Müslümanca davranış ve tutumu oluşturacağını, defalarca düşünmeye yapılan vurgularla gözler önüne sermektedir.

Münafıklar olayı stratejik bir şekilde planlıyor ve uyguluyorlardı. Bu olay sonucunda Hz. Peygamber'in ve Müslümanların zor bir durum içerisinde kalacaklarını biliyorlardı (Erkocaaslan, 2015, 150). Fakat Hz. Peygamber, Hz. Âişe ve Safvan b. Muattal'ı suçlamadan, yapılan dedikodular karşısında sabır gösterip, çevresindeki sahâbilerle istişareler sonucunda bir çözüm yolu aramaya çalıştı. Nihayetinde ise Müslümanların

ayağa kalkarak: "Vallah! Yalan söylüyorsun, senin onu öldürmeye gücün yetmez. Eğer bu iftiracıların kendi kabilenden olduğunu bilsen bunu söylemezdin, ancak biliyorsun ki onlar Hazrec'tendir. Üseyd b. Hudayr ayağa kalkarak: "Vallah! Sen yalan söylüyorsun. Sen münafıksın ki onlar adına hareket ediyorsun." dedi. Bu konuşmalardan sonra iki kabile üyeleri arasında sesler yükselmeye ve tartışma meydana gelmeye başladı. Hz. Peygamber minberden aşağı inip onları sakinleştirdi (Taberî, 1967, 2/614-615).

¹⁸ Hassân b. Sâbit daha sonra sözlerinden dolayı pişman olarak Hz. Âişe'yi öven şiirler söylemiştir (Vâkîdî, 1984, 2/439).

kendileri için şer sandığı bu iftira aynı zamanda pek çok hayırlara da sebep olmuştur (en-Nûr 24/11).¹⁹

Sonuç

Toplum içerisinde var olan insan, karşılıklı iletişim yoluyla sosyal bir yaşam oluşturmakta, bu yaşamını anlamlandırmak ve yorumlamak adına çevresiyle sürekli bir etkileşim halinde bulunmaktadır. Bu süreçte bireyin, çevresinden gelen pek çok uyarıcıya maruz kalması ile birlikte duyuları aracılığıyla edinmiş olduğu bilgileri, kişisel özellikleri, deneyim ve kültürü anlamlı bir veri haline getirerek bireysel bir tepki göstermektedir. Meydana gelen bu sürece algılama, bu algılama sonucu ortaya çıkan tepkiye ise algı denilmektedir. Benzer uyarıcılara maruz kalan insanların duyular dışında farklı etkenlere de sahip olması ve anlam yüklemesi bireyin algılarını da farklılaştırmaktadır. Nitekim bireyin bu algıları davranış ve tutumlarını değiştirmekte ya da etkilemektedir.

Algıların davranış ve tutumlara olan etkisinin fark edilmesi, hem bireyin hem de toplumun istenilen amaç doğrultusunda yönlendirilebileceğini göstermiştir. Algıyı etkileyen etmenlere müdahale edilerek oluşturulan algı yönetimi, hedef kitlenin istenilen amaç doğrultusunda bir tutum ve davranışa sahip olması hedeflenmektedir. Bu aldatma ve aldanma faaliyetinin ise tarihte pek çok defa kullanıldığını ve birey ya da toplulukların bu şekilde ikna edilmeye yönelik çalışmalara maruz kaldığını görmekteyiz.

Günümüzde değişen ve gelişen modern dünya amaçlarına ulaşacak olumlu-olumsuz pek çok yöntemi denemekte, bireyin sahip olduğu irade ve özgürlüğüne meydan okuyarak hedeflerini gerçekleştirmektedir. Modernite sonrası kavramsallaştırılan algı yönetimi, araştırma ve deneyler sonucu toplumsal değer ve semboller üreterek gerçek dünyayı kurmaca bir sistem halinde sunmaktadır. Etkin olarak kullanılan kitle iletişim araçları, sunulan gerçekliğin insanlar tarafından ikna ediciliğini arttırması ile beraber kamuoyunda istenen desteğin oluşmasına sebep olmaktadır. Bu ise mevcut algı yöneticilerinin hedeflediği davranış ve tutumun gerçekleştirilmesini beraberinde getirmekte ve küreselleşen dünyaya hizmet etmesine olanak sağlamaktadır. Neticesinde oluşan bilgi birikimi ise toplumsal gerçekliğin oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

Birey ve toplumun sahip olduğu kavram ve değerler üzerinden bir kültür endüstrisi oluşturulmuş, algılar hedeflenen amaçlar doğrultusunda yönlendirilmiştir. Bu psikolojik faaliyet, planlanması zaman alan fakat sonucu kısa vadede görülen etkili bir mücadele aracıdır. Algı yönetimi, kavramsal olarak kullanımı modern dünyada oluşturulsa da kullanımı uzun bir tarihe dayanmaktadır. Nitekim tarih kaynaklarımıza 'İfk Hadisesi' olarak geçen, Hz. Peygamber'in eşi Hz. Âişe'ye atılan iftiranın münafıklar tarafından oluşturulan bir algı yönetimi olduğu görülmektedir. Bu iftira, özelde Hz. Peygamber ve ailesine, genelde ise İslam toplumuna yapılmış bir psikolojik savaş olarak nitelendirilmektedir. Kur'an-ı Kerim'in Nûr sûresi 11-20. ayetleri bu olaya binaen indirilmiş ve topluma böyle bir durum karşısında gösterilmesi gereken tutum ve davranış öğretilmiştir.

¹⁹ İslam'ın sosyal hukuk kurallarına önemli eklemeler yapıldı. Müslümanların bu alanda aldıkları yeni hükümler, ahlaki kötülüklerin tekrar ortaya çıkıp yayılmasına karşı ahlaki değerler koruma altına alınarak arınmalarına sebep oldu. Nitekim bazı ahlaki zorluklar yaşansa da, hemen tedbir alınıyordu. Bir başka yararı Müslümanlar, Hz. Peygamber'in geleceği bilmediğine tam anlamıyla inanmış oldular (Mevdûdî, 2020, 3/504).

İfk hadisesine bakıldığında Medine döneminin mevcut algı yöneticilerini münafıkların oluşturduğu görülmektedir. Hz. Âişe ve Safvan b. Muattal'ın kervana sonradan katılması üzerine münafıkların bir cümle ile başlatmış olduğu aldatma faaliyeti devamında; amacın gizlenmesi, etkili bir taşıyıcı bulmak, bilgiyi işlemekten geçirmek ve akla değil duygulara hitap etmek kuralları doğrultusunda şekillenmiştir.

Münafıklar, dedikodu, asılsız söz ve hadiseye ekleme-çıkarma gibi pek çok yöntemle hedefledikleri amaçlarını gizlemişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm bireysel ilişkilerin hüsnü zana dayalı olması, aksi takdirde suçlama dört şahit ile desteklenerek somut deliller neticesinde davranış ve tutumların oluşması gerektiğini vurgulamaktadır. Algı yönetiminin etkin araçlarından bir diğeri ise dedikodu ve asılsız sözlerdir. Ayete göre bu iftirayı dilden dile yayarak, taşınmasına aracılık eden Müslümanlar arasından bir gruptur. Kur'an bu grubu 'hayasızlığın yayılmasını arzu edenler' olarak nitelendirilmiş, kendilerini bekleyen acı bir azap olduğu bildirilerek yapılan çirkin fiili kınamıştır. İftiranın yaklaşık bir ay boyunca konuşulması toplum ve bireyler üzerinde psikolojik baskının da artmasına sebep olmuştur. Akla değil duygulara hitap ederek hedeflerine ulaşmaya çalışan algı yöneticileri hadisede Mistah b. Üsase, Hamne bnt. Cahş ve Hassan b. Sabit gibi sahâbilerin hadise içerisinde farkında olmadan duyguları ile hareket etmesi ve söylentilerin etkisinde kalmaları sebebiyle Kur'ân'ın arzuladığı bir davranış sergileyememişlerdir. Duyguların akli gölgelemesi sonucunda bilinçli bir tepkinin gerçekleşmemesi algı yönetmenlerinin istediği bir durumdur. Yaklaşık bir ay süren bu süreçte Hz. Peygamber ve ailesi çok üzülmüş fakat Kur'ân'da bildirildiği üzere kötü sanılan bu durum Müslümanların hayırına sonuçlanarak, İslam toplumu yapılan bu algı yönetimine karşı direnç göstermiştir.

İslam tarihine 'İfk Hadisesi' olarak geçen ve binaen Nûr suresi 11-20. ayetlerin inmesi ile olayın açıklığa kavuşturulması Müslümanlara, benzer olaylar karşısında nasıl bir duruş ve kimliğe sahip olunacağı öğretilmektedir. Münafıkların uygulamış olduğu bu algı yönetimini modern dünya, benzer şekilde pek çok kez uygulamaktadır. Bireylerin tekrar kanmamak ve aldanmamak adına ilgili ayetlerde yer alan ikazları dikkate alması önem arz etmektedir. Bununla birlikte elde edilen bilgilerin aslını araştırarak eleştirel bir perspektif oluşturmak, beraberinde doğru bir eylem ve değere sahip olunması anlamına gelmektedir. Bu tür bir yaşam, Müslüman kimliğinin yükümlülükleri adına önem taşımaktadır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm, Müslümanların bir daha asla böyle bir şey yapmaması ve kendisini bekleyen acı azaptan koruması için ikazda bulunmaktadır.

Kaynakça

- Aksu, Ali. "İfk Olayı Üzerine Bir Değerlendirme". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Haziran 2004), 1-21.
- Algül, Hüseyin. *İslam Tarihi*. 4 Cilt. İstanbul: Gonca Yayınevi, 1997.
- Algül, Hüseyin. "Mescid-i Dırâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/272-273. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 18. Basım, 2015.

- Arkonaç, Sibel Ayşen. *Psikoloji Zihin Süreçleri Bilimi*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2005.
- Aslantürk, Ayşe Hümeysra. "Kur'an'ın İfk Hadisesini Beyanı Bağlamında İnsanlığa Sunduğu Evrensel Mesajlar". 215-235. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2004.
- Bakan, İsmail - Kefe, İlker. "Kurumsal Açından Algı ve Algı Yönetimi". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 2/1 (2012), 19-34.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dârü Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Can, Halil vd. *Örgütsel Davranış*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2015.
- Dereköy, Sefa. "Magna Carta (Büyük Ferman) Bir Magna Sancta (Büyük Kutsal) Mı?" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/56 (2018), 158-166.
- Eren, Erol. *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*. İstanbul: Beta Basım, 2017.
- Erkocaaslan, Recep. "Beni Mustalik Gazvesi Esnasında Ortaya Çıkan Nifak Hareketleri ve İfk Olayı". *Diyanet İlmî Dergi* 51/1 (Mart 2015), 129-160.
- Fayda, Mustafa. "İfk Hadisesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/507-509. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Gültekin, Mücahit. *Algı Yönetimi ve Manipülasyon*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2020.
- Güney, Salih. *Sosyal Psikoloji*. Ankara: Nobel Akademik Yayınları, 2012.
- Güngör, Özcan. "Kur'an'da Sosyal Bütünleşme". *Diyanet İlmî Dergi* 43/2 (Haziran 2007), 173-190.
- Güngör, Özcan - Şahin, Harun. "Sosyolojik Kur'an Okumalarının İmkânı". *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* 1/1 (2017), 26-37.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- İb'n Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. ed. Muhammed 'Abdulkadir 'Ata. 9 Cilt. Beyrut: y.y., 1406/1985.
- İnceoğlu, Metin. *Tutum Algı İletişim*. İstanbul Beykent Üniversitesi Yayınları, 2010.
- İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât*. ed. Muhammed Seyyid Kilani. Kahire: y.y., ts.
- Kara, Seyfullah. "İfk Olayının Etkileri ve Olay İle İlgili Ortaya Konan Tavırlar". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2001), 343-382.
- Karabulut, Bilal. *Algı Yönetimi*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2014.
- Karacoşkun, Mustafa Doğan. "Din ve Peygamber Algılarımızın Yönetimine İlişkin Psikolojik Çözümlenmeler". *Hız. Peygamber'in Nübüvvetinin Süresi ve Kapsamı Çalıştay Bildiri ve Müzakere Metinleri*. 183-189. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Havra Kültür Merkezi, 2015.
- Koçyiğit, Talat. "Abdullah b. Übey b. Selûl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/139-140. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.

- Köksal, Mustafa Asım. *İslam Tarihi*. 18 Cilt. İstanbul: Şamil Yayınları, 1987.
- Küçükcan, Berrin. "Dünden Bugüne Matbaanın Serüveni". *Koç Üniversitesi Kütüphanesi*, c.y./s.y (2006), 158-172.
- Mevdûdî, Ebû'l A'lâ. *Tefhimu'l Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayanî vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2020.
- Morgan, Clifford Thomas. *Psikolojiye Giriş*. ed. Sirel Karakaş - Rükzan Eski. Ankara: Meteksan, 2005.
- Öksüz, Harun. "Algı Yönetimi ve Sosyal Medya". *İdarecinin Sesi Dergisi* (2013), 12-15.
- Özarslan, Melike Zeynep. *Kitleleri Harekete Geçirme Aracı Olarak Sosyal Algı Yönetimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Özcan, İsa. *Hollywood Sinemasında Kahraman Yaratma Ve Algı Yönetimi: Bir Örnek Vietnam Savaşı Ve Rambo Filmleri*. İstanbul: Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Özdağ, Ümit. *İstihbarat Teorisi*. Ankara: Kripto Yayınları, 2013.
- Özer, Mehmet Akif. "Bir Modern Yönetim Tekniği Olarak Algılama Yönetimi Ve İç Güvenlik Hizmetleri". *Karadeniz Araştırmaları* 33 (2012), 147-180.
- Payam, Mehmet Murat. "Güvenlik Bağlamında Güç Kullanımı ve Algılama Yöntemi". *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 3/5 (Temmuz 2018), 15-25.
- Sarıçam, İbrahim. *Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. ed. Ebû'l-Fazl İbrahim. 11 Cilt. Kahire, y.y. 1387/1967.
- Tarhan, Nevzat. *Psikolojik Savaş*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2002.
- Taşkıran, Hatun Boztepe. *Algı Yönetimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Uzak ve Açıkta Eğitim Fakültesi Halkla İlişkiler. y.y. 2010.
- Terzioğlu, Elifnur - Geçikli, Fatma. "Algı Yönetiminde Medyanın Rolü: Avrupa Birliği-Türkiye Müzakere Süreci Örneği". *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 33/3 (2019), 977-994.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sülemi. *es-Sünen*. thk. Abdüvehhâb Abdüllatif. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1357/1938.
- Tutar, Hasan. *Davranış Bilimleri Kavramlar ve Kuramlar*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2013.
- Türk Dil Kurumu. Erişim 29 Eylül 2020. <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk, Mehmet Sezai. "İletişimde Algı Yönetiminin Önemi". *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Konferans Bildirisi*, 1-9. Ankara: y.y., 2008,
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî. *Kitâbu'l-Meğâzî*. ed. Marsden Jones. 7 Cilt. Beyrut: y.y., 1405/1984.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 5 Cilt. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2015.

Yıldız, Hakkı Dursun. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. 15 Cilt. Konya: Kombasan Yayınları, 1994.

Yılmaz, Ömer. *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2019.

Journal of Analytic Divinity
International Refereed Journal
E-ISSN: 2602-3792
Nisan/ April 2021/ 5 (1): ss-pp 68/88

**Kur'ân'da Din Kardeşliği Bağlamında Sosyal Desteğin Psikososyal
Boyutları**

Psycho-Social Dimensions of Social Support in the Context of Religious
Brotherhood in the Quran

Elif Aygün

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty of Islamic Sciences

Ankara, Türkiye, elif.aygun09@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7042-4349>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Derleme Makale/ Review Article

Geliş Tarihi / Date Received: 25 Ocak/ January 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 26 Mart / March 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Nisan /15 April 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: İlkbahar-Nisan/ Spring-April

DOI: 10.46595/jad.867730

Cite as / Atıf: Aygün, Elif. "Kur'ân'da Din Kardeşliği Bağlamında Sosyal Desteğin Psikososyal Boyutları", *Journal of Analytic Divinity*, 5/1 (April 2021): 68-88.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Copyright © Published by Özcan Güngör, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Islamic Studies, Ankara-Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Toplum birbirini ayakta tutan, destekleyen yapılar bütünüdür. Bu yapıların en başında da din gelmektedir. Her bireyin ayrı bir kimliğinin olduğu toplumda, insan varlığını devam ettirmek için hayatının her safhasında sosyal desteğe ihtiyaç duymaktadır. Kur'ân-ı Kerim, yapısı ve içeriği bakımından pek çok toplumsal, ahlaki, insani meseleyi bünyesinde bulundurmakta ve sosyal destek boyutlarını sunmaktadır. Çalışmanın temeli, din kardeşliği bağlamında sosyal desteği; a) duygusal, b) araçsal, c) bilişsel (bilgi) ve d) yaygın destek alanlarında Kur'ân-ı Kerim'in âyetleri ışığında psikososyolojik bir bakış açısıyla değerlendirmektir. Kur'ân-ı Kerim'de din kardeşliği ile ilgili neredeyse bütün konularda sosyal destek yükümlülüğüne göndermeler yapıldığı, bulgular arasındadır. Çalışmanın temelini oluşturan din kardeşliği; dil, ırk, soy, nesep, gözetmeksizin toplumu birleştiren, bütünleştiren ve ortak bir paydada buluşturan bir kavram olup, kavramın doğrudan ümmet olma bilinci ile örtüştüğü gözlemlenmiştir. Din kardeşliği bağlamında yoksulu, yetimi, zorda kalmış, güç durumda olanı, ayrılığa düşmüş olanı ve mazlumu gözetmek bununla birlikte problemi her neyse bu probleme çözüm bulmak ve hiç değilse yanında olup, destek olmak kardeşlik hakkı olarak belirtilmiştir. Kardeşlik hakkı kapsamında sorumlulukların yerine getirilmesi zorunluluk olarak görülmüş; yapılması halinde ecir, yapılmaması halinde ceza ve kınamalarının beraberinde geleceği Kur'ân-ı Kerim tarafından bizzat ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Sosyolojisi, Sosyal Destek, Din Kardeşliği, Kur'ân, Sosyal Hizmet.

Abstract

Society is a set of structures that sustain and support each other. Religion comes first among these structures, people need social support at every stage of their life in order to survive in a society where every individual has a different identity. The Quran contains many social, moral, humanitarian issues. The basis of the study is social support in the context of religious brotherhood. The social support can be classified into four groups in the light of Qur'anic verses from a psycho-sociological perspective: a) emotional, b) instrumental, c) cognitive (knowledge) and d) widespread support. From this point of view, it is among the findings that the Quran referred to the social support function on almost every subject related religious brotherhood in the study. It was observed that the religious brotherhood, which forms the basis of the study, is a concept that unites together society on a common ground, regardless of language, race, lineage and it directly coincides with the consciousness of being an ummah. Nevertheless, taking care of the poor, orphans, those who have difficulties, those who are separated and oppressed are regarded as the right of brotherhood. Moreover, finding a solution to brothers' problem, whatever their problem is, and at least just supporting them are also regarded as the right of brotherhood. It has been an obligation to do what is necessary regarding to the right of brotherhood. There are punishments and reprimands for people who don't fulfill their responsibilities in the Quran.

Keywords: Sociology of Islam, Social Support, Brotherhood of Religion, Qur'an, Social Work

Giriş

Çalışmanın konusunu oluşturan sosyal destek kavramını incelerken kavramın herkesçe kabul gören bir tanımının olmadığı saptanmıştır. Bunun yanında son yıllarda inter-disipliner çalışmaların sosyal bilimlerde önemsendiği bilinmektedir.¹

Sosyal bilimlerde inter-disipliner yaklaşım pek çok araştırmada kullanılmaktadır. İnter-disipliner yaklaşım pek çok disiplinin birikiminden faydalanarak yeni tezler ortaya koymaktır. Bu şekilde ortaya konulan tezlerde konuya pek çok açıdan bakma imkanı doğmaktadır. Bununla birlikte bu çalışmaları yaparken dikkatli olmak gereklidir. Çünkü her alanın kendine özgü metotları, bilgi kaynakları ve terimleri vardır. İnter-disipliner çalışmalarda pek çok alan bir arada olduğu için yöntemi, bilgi kaynaklarını ve terimleri birbirine karıştırmadan anlaşılır, uyumlu bir çalışma oluşturulmalıdır. Aksi halde hiçbir disiplin tarafından anlaşılmayan bir çalışma ortaya çıkar. Çalışmada konuya farklı açılardan bakılacak, bununla birlikte yöntem, terimler ve bilgi kaynaklarını uyumlu bir şekilde bir araya getirilmeye çalışılacaktır.

Sosyal destek kavramı, sosyal hizmete ait bir kavramdır. Ancak kavramın hinterlandı sosyoloji, psikoloji, halk sağlığı (Kapıkıran ve Acun Kapıkıran, 2010, 54) gibi pek çok bilimle ilgili görülmektedir.

Sosyal hizmet mesleğinin sosyal destek fonksiyonu, sosyal hizmet mesleğinin yardımını temel alan bir disiplindir (Şeker, 2018, 3). Sosyal hizmet; sosyal ilişkiler içerisinde bulunan bireyin ihtiyaçlarının sağlanması için çalışmak, bireyi anlayıp, problemlerinin çözümünde yardımcı olmak ve bireyin toplumdaki uyum ile bilimsel temellere dayalı olarak ilerleme göstermesini sağlamıştır (Albayraktaroğlu, 2010, 11).

Sosyal destek ile ilgili yapılan çalışmalar arasında ülkemizde Kur'ân temelli sosyal destek kavramını inceleyen bir çalışmanın olmadığı görülmüştür; ancak sosyal destek ve din temalı çalışmaların literatürde yer aldığı bulgusu ortaya konmuştur.² Bu bağlamda

¹ Disiplinler arası çalışma "belirli bir konu üzerine farklı disiplinlerin ürettiği bilgilerin bütünleştirilmesini içerir." (Sember,1998, 341) Konuya ilişkin ileri okumalar için bkz. Miller, Raymond C. "Varieties of interdisciplinary approaches in the social sciences: A 1981 overview", *San Francisco State University Issues In Integrative Studies* 1 (3 April 1982), 1-37; Plink, Alison. "Sociology Without Frontiers? On the Pleasures and Perils of Interdisciplinary Research", *Sociological Research Online* 18/3 (31 Aug 2013), 1-8; Okutan, Birsan Banu "Din Sosyolojisinin Yöntemsel İncelikleri: Bir Şematikleştirme Çabası", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/2 (Aralık, 2020), 911-931; Barış, İsmail ve Ataman, Emine "Sosyal Çalışma Disiplininde Sosyolojik Bakış Açısının Değerlendirilmesi", *Toplum ve Sosyal Hizmet* 31/1 (Ekim 2019), 22-46; Jones, Casey "Interdisciplinary Approach - Advantages, Disadvantages, and the Future Benefits of Interdisciplinary Studies", *ESSAI* 7/26 (2010), 76-81.

² Konuya ilişkin geniş literatür için bkz. Naci Kula'ya(2006) ait olan "İstenmedik Ve Beklenmedik Olaylarla Karşılaşan Bireylere Yönelik Moral Ve Manevî Desteğin Önemi (Deprem Ve Bedensel Engellilik Örneği)", İsrail Bülbul'ün (2011) "Kendini Zehirleme Yoluyla İntihar Girişimi Nedeniyle Bir Üniversite Hastanesine Başvuranlarda Algılanan Sosyal Destek, Dini Yönelim ve Bağlanma Özelliklerinin Araştırılması" adlı çalışması,

çalışmanın konusu, Kur'ân'da sosyal desteğin psikososyolojik boyutlarıyla ele alınmasıdır. Çalışmanın temel amacı ise, Kur'ân'ı Kerim'de Müslüman din kardeşliği bağlamında sosyal desteğin psikososyolojik boyutlarını a) duygusal, b) araçsal, c) bilişsel ve d) yaygın destek alanları açısından ele almaktır.

İşlevselci sosyolojik teoriye göre toplum birbirini ayakta tutan, destekleyen yapılar bütünüdür (Sunar, 2018, 158-159). Din ise bu yapıların en başında gelmekte ve toplumsal bütünleşmeyi sağlamaktadır (Wach, 1995, 293). İşte bu yüzden çalışmamızın konusunu oluşturan “Kur'ân da Din Kardeşliği Bağlamında Sosyal Desteğin Psikososyolojik Boyutları”nı incelemek araştırmamızın perspektifi açısından son derece önemlidir.

Çalışma, anlayıcı yöntemin tarihsel dokümantasyon tekniğine uygun şekilde yürütülmüştür. Çalışmanın maksadı Kur'ân-ı, sosyal destek teorisi ile örtüştürmek değil, Kur'ân ile sosyal destek çeşitleri arasındaki ilişkinin boyutlarını anlatmaktır. Söz konusu çalışmadaki sosyal teoriyi Kur'ân'a doğrulamak ya da yanlışlatmak gibi bir çaba bulunmamaktadır. Sosyal desteğinde içinde bulunduğu sosyal kavramlar normatif değildir ancak Kur'ân-ı Kerim yapısı itibariyle normatiftir, eleştiriye açık değildir. Dolayısıyla belirli kabul edilen hareketler ile sosyal teoriyi sınamak gibi bir gaye yoktur. Buradan hareketle sosyal destek teorisine ait olan dört temel boyut ile insana dönük Kur'ân âyetleri arasında insanın yaşamına dair pratikteki ilişkiselliğin etkileşimini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Dolayısıyla çalışmada indirgemecilik söz konusu değildir. Çalışmanın ilk kısmında sosyal destek kavramının dört temel boyutu (a)duygusal, b) araçsal, c) bilişsel ve d) yaygın) incelenecek olup, ikinci kısımda bu dört temel boyutunun Kur'ân âyetleri ile olan ilişkisi ortaya konacaktır.

1. Sosyal Destek

Sosyal destek kavramının temelleri ilk olarak 20. yüzyılın başlarında atılmıştır. Sosyolojinin kurucularından Emile Durkheim (1897), sosyal uyum eksikliğinin insanın psikolojik anlamda sağlıklı olma hali ile alakalı olduğuna ve insanın yaşamında karşılaştığı sosyal uyumsuzlukların psikolojik sağlık durumunu da negatif yönde etkilediğine inanmaktadır. Durkheim bu görüşünü destekleyen verilere 1897 yılında yaptığı “intihar” isimli çalışmasında ulaşmıştır (Durkheim 2013, 50-76). Durkheim, Almanya'daki intihar vaka oranlarını araştırırken, intihar girişiminde bulunan bireylerin yaşlarına, cinsiyetlerine, eğitimlerine, dini inançlarına ve ekonomik seviyelerine tek tek bakmış ve neden intihar ettiklerini araştırmıştır. Durkheim'ın ulaştığı sonuçlardan bazıları şunlardır: Erkekler kadınlara göre daha fazla intihar etmektedir. Protestanlar Katoliklere göre, fakirler zenginlere göre, yüksek eğitimliler düşük eğitimlilere göre daha çok intihar etmektedir.

Ayşegül Alsan'-a ait olan (2016) “Afet Sonrası Psikososyal Destek Sürecinde Manevi/Dini Desteğin Kullanımı” çalışması, Nesibe Esen Ateş'in (2019) hazırlamış olduğu “Sosyal Destek Ve Dini Başa Çıkma: Şehit Aileleri Ve Gaziler Örneği” çalışması sosyal desteğin dini temelli kaynaklarına örnek olarak verilebilir.

Bunlardan hareketle, bir yerde dinin toplumsal bütünleşmeyi sağlayıcı fonksiyonu ortadan kalktığı ve toplumsal bütünleşmeyi sağlayan kimseler ile birliktelik bağı zayıfladığında, intihar oranı yükselir. Dolayısıyla Durkheim toplum ilerleyip sanayi gelişip insanlar arasındaki bağlar zayıfladıkça intihar oranının artmakta olduğunu gözlemlemiştir (Durkheim 2013, 381-412). Bu sebeple insanlar arasındaki bağın zayıflaması, toplumu birleştirecek ve bütünleştirecek olan sosyal destek kavramını ortaya çıkartmıştır. Sosyal destek kavramı yeni bir araştırma alanı olarak ilk kez 1970'li yılların ortasında sosyal ilişkiler ve sağlık alanında ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda yapılan çalışmalar ilk olarak zihinsel sağlık literatüründe kullanılmıştır (House vd., 1988, 541). 1970'lerden itibaren literatürde daha fazla ele alınmış olduğu ve sosyal destek ile ilişkili çalışmaların arttığı gözlenmiştir (Işıkhani, 2007, 19).

Kaplan ve Kihlea (1976) ise "sosyal desteği kısa dönemli krizlerin ve yaşam geçişlerinin, uzun dönemli güçlüklerin, streslerin ve yoksunlukların üstesinden gelmek için uyumsal yeterliliği geliştirmeye yönelik hizmet veren bireyler ya da gruplar arasındaki bağlanmalar" olarak ifade etmişlerdir (Kaplan ve Kihlea, 1976 akt. Kazak ve Marvin, 1984, 69). Sarason ve Levine'ye göre ise "sosyal destek": Genel olarak, bizi önemseyen, değer veren, güvenebileceğimiz insanların varlığı ve ulaşılabilirliği olarak tanımlanmaktadır (Sarason vd., 1983,127-128). Berterö'ye (2000) göre ise sosyal destek "kişiler arası ilişkilerde insanları, kaygının olumsuz etkilerinden koruyan mekanizmalar" olarak tanımlanır (Akgün ve Çifçi, 2010, 26).

Tanımlardan yola çıkarak sosyal destek, bireylerin kriz, stres, yoksunluk anında kişinin kendisini seven, kendisine değer veren, onu koruyup kollayan kişiye empati ve sempati ile yaklaşarak, bireye tavsiye ve yeni bakış açıları kazandıran, bazen arkadaşlık ve rahatlama gibi yöntemlerle olumsuz durumlarla başa çıkmasını sağlayan ve bireyin gerek psikolojik gerek fizyolojik gerekse araçsal her türlü problem ile arasında tampon görevi üstlenen savunma ve korunma mekanizmalarına verilen isimdir.

İnsanoğlu hayatının pek çok alanında desteğe ihtiyaç duyar, bu destekler içinde akla ilk gelen sosyal destektir. Sosyal destek kaynaklarının formal ve informal olmak üzere iki alanda incelenmesi mümkündür. Formal kaynaklar olarak resmi kurum ve kuruluşlar ile belli bir mevzuat çerçevesinde hizmet veren sivil toplum kuruluşları ve gönüllü kuruluşların sağladıkları destekler sayılabilir. Sosyal destek alınabilecek informal kaynaklar arasında aile, arkadaş grubu, sevgili, eş, akraba, meslektaşlar akla gelebilmektedir. (Özbesler, 2001 akt. Balcı, 2019, 9). Bunlara ilaveten Güngör (2007,175-176) sosyolojide toplumdaki küçük ya da alt gruplar, cemaatler, menfaat birliklerini toplumsal bütünleşmeyi sağlayıcı unsurlar olarak görmektedir. Bununla birlikte inanç, sevgi, saygı ve ortak manevi değerler etrafında birleşmeyi de manevi-sosyal bütünleşme araçları arasında saymaktadır. Bu iki teorinin yansıması olarak, toplumsal bütünleşmeyi sağlayan sosyal

desteğin informal kaynakları arasında din ve dini gruplar örnek olarak gösterebilir. Bu yorum nitelikli bir yorum olmayıp, başka bir yerde delillendirilmesi bulunmamakla birlikte dini grup fonksiyonlarının bir pratiği olarak karşımıza çıkmaktadır.³ Sosyal desteğin alınabileceği kaynaklar çeşitli olduğu gibi sosyal desteğin verilmiş türleri arasında da kendi içinde farklı türlere ayrıldığı görülür.

Cohen, Wills (1985) ve Brich (1998) sosyal desteği dört boyutta ele almış (Kaynar, 2016, 24) ve sosyal desteğe ait dört temel kavramı şu şekilde açıklamışlardır:

Duygusal (Saygınlık) Destek: Kabul görme, anlayış, hoşlanma, sevgi, özen gösterilme, değer verme, korunma gibi gereksinimler olarak açıklamışlardır (Cohen ve Wills, 1985, 333). Aynı zamanda bu boyut "saygı duyma, duygusal durumunu yönetmede yardımcı olma veya kabul, samimiyet, önemseme, beğenme, onaylama, empati veya sempati ifade etmeyi içeren başkalarından gelen iletişimlerini yansıtır (Nick vd., 2018, 3).

Araçsal Destek: Materyal kaynakları, araç gereç ve parasal yardım gibi somut yardımları kapsamaktadır (Cohen ve Wills, 1985, 313-314). Maddi yardım, araç-gereç kaynakları ve ihtiyaç duyulan hizmetlerle ilgili gerekli işleri yapma, araç gereç sağlama veya sorumluluk üstlenme konusunda yardım teklif etmeyi içerir (Nick vd., 2018, 3).

Bilgi Desteği (Bilişsel Destek): Tavsiye verme, değerlendirme, yeni bilgi veya bakış açılarını paylaşma veya yeni kaynaklara ulaşmada yardım sağlayarak sorunları tanımlama, anlama ve bunlarla başa çıkma konusundaki yardımları içerir (Nick vd., 2018, 3).

Yaygın Destek (Sosyal Arkadaşlık Desteği): Sosyal arkadaşlık ve rahatlama gibi destek biçimlerini kapsamaktadır (Cohen ve Wills, 1985, 321). Aynı zamanda ya doğrudan katılım göstererek ya da dolaylı olarak boş zaman ve eğlence faaliyetlerinde birlikte zaman geçirerek aidiyet duygusu geliştirmeyi de yansıtır (Nick vd., 2018, 3).

Kahn; sosyal desteği üç boyutta ele almaktadır. Kahn'a göre duygusal destek; sevmeye, güven verme, dinleme, hoşlanma ve sempatiyi kapsamaktadır. Bilgi desteği ise bireyin sorunlarını tartışarak, dinleyerek kişinin kendi kararlarını kendisinin vermesini sağlayan destektir. Sorun yaşayan bireye zaman ayırma, bireyin işlerini yapmada yardımcı olma ve maddi olarak destek vermek ise yardım desteği olarak ele alınmıştır (Demir, 2008 akt. Kaynar, 2016, 24).

Sosyal desteğin, ruhsal ve zihinsel sağlık gibi pek çok alanda katkı sunduğunu ortaya koyan çok sayıda çalışma yapıldığı da bilinmektedir (Karal ve Biçer, 2019, 133). Sosyal

³ Bkz. Wach Joachim, "Din Sosyolojisine Giriş" çev. Ünver Günay (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995), 17-18, 292-296; Bayyığıt Mehmet, vd., "Din Sosyolojisi", (Konya: Palet Yayınları, 2013), 277-302; Akyüz Niyazi, vd., "Din Sosyolojisi" (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015) 43-49; Sherkat Darren E., "Dini Sosyalleşme: Etki Kaynakları ve Araçların Etkileri" çev. Özcan Güngör, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8/3 (2013), 279-297; Kinsun Abdulbaki, "Dini Gruplar Sosyolojisi" *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2016), 210-226.

destek, stres altındaki durumları tamamen ortadan kaldırmaya bile bireylerin kaygı birikimlerini düşürmekte ve bireylerin daha pozitif, kendilerini daha fazla kontrol edebilir, kaygı ile başa çıkmak için yeni yollar deneme konusunda daha hevesli olmalarını sağlamaktadır (Baltaş, 2000, 150). Nitekim sosyal desteğin intihar girişimlerini azalttığı, kanser tedavisine olumlu katkı sunduğu, yaşam kalitesini arttırdığı, ergenlik döneminin olumsuz etkilerini azalttığı, engelli bireylerin veya engelli bireye sahip ailelerin psikolojik ihtiyaçlarına cevap verdiği, stres ve kaygıyı beraberinde getiren durumlarda ve daha birçok travmatik koşulda sosyal desteğin bireyle istenmeyen durum arasında tampon görevi gördüğü yadsınmaz bir gerçekliktir.⁴ Bu bağlamda Cohen ve Wills (1985) sosyal destekten mahrum olan bireylerin olumsuz yaşam olayları karşısında daha fazla etkilendiklerini ifade etmişlerdir (Cohen ve Wills, 1985, 310). Bununla birlikte Thoits (1986) da stresli olaylarda çevreden yapılan yardımların, kişinin başa çıkma çabalarını güçlendirdiğini ileri sürmüştür. Sosyal desteği, kişinin olayla başa çıkma sürecine, kendisi için önem taşıyan bireylerin katılması şeklinde yorumlamıştır (Çakır ve Palabıyıkoglu 1997, 15-24).

2. Kur'an'da Sosyal Destek Boyutları

Kur'an-ı Kerim yapısı ve içeriği bakımından pek çok toplumsal, ahlaki ve insani meseleyi bünyesinde bulundurmaktadır. Buradan yola çıkarak çalışmanın asıl amacını oluşturan uhuvve/kardeşlik üzerinden sosyal destek; duygusal, araçsal, bilişsel (bilgi) ve yaygın destek bağlamında incelenmiştir. Kur'an âyetleri incelendiğinde insani bağlamdaki birçok âyetin sosyal desteğin psikososyolojik alanı ile doğrudan ilişkili olduğu saptanmıştır. Buradan hareketle sosyal desteğin alt başlığına ait olan bu dört temel kavram tartışılmakta dolayısıyla çalışmada Kur'an'da kimi zaman benzer bağlamlar ile örtüşen bu kavramlar tipleştirilerek ele alınmaktadır.

Kur'an'ın birleştirici ve bütünleştirici tavrı, aynı zamanda dayanışmayı ve yardımlaşmayı ön plana çıkarır (el-Maide 5/2). Bireyin sevgi, değer verme, kabullenme, kendini bir yere ait hissetme (el-Haşr 59/9) gibi kardeşliğin kendiliğinden beraberinde getirdiği vasıflar "*duygusal destekle*" açıklanabilir. Çalışma temellerinden olan, duygusal destek; âyetlerde bazen güveni (et-Tevbe 9/61), sadakati (et-Tegabün 64/12), samimiyeti (el-Bakara 2/268), anlaşmayı (el-Ankebut 29/46), saygı duymayı (el-Azhap 33/35), empati kurmayı (el-Bakara 2/286) ve hüznü (et-Tevbe 9/40) ifade eder.

⁴ Bkz. Baltaş Zuhul, "Sağlık Psikolojisi" (İstanbul: Remzi Kitap Evi, 2000); Ardahan Melek, "Sosyal Destek Ve Hemşirelik" *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi* 9/2 (2006), 68-75; Doğan Türkan, "Psikolojik Belirtilerin Yordayıcısı Olarak Sosyal Destek ve İyilik Hali," *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 3/30 (2008), 31; Kaynar Gonca, "Boşanma Sürecindeki Kişilerin Boşanma Sürecindeki Kişilerin Baş Etme Becerileri, Bilişsel Çarpıtmalar, Yılmazlık ve Sosyal Destek Algıları Açısından İncelenmesi. Kocaeli: *Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, 2016, 35-36.

“Araçsal destek” de Kur'ân-ı Kerim'de birçok âyette görülür. Çalışmanın temellerinden olan, araçsal destek âyetlerde ihtiyaç sahiplerine her türlü maddi yardım sağlama noktasında birçok örnekle karşımıza çıkmaktadır. Nitekim el-Bakara sûresinde ifade edilen *“Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir. Asıl erdemli kişi Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takvâ sahipleri bunlardır.”* (el-Bakara 2/177) âyeti ile insanlığa ait tüm üstün vasıflar bir araya getirilmiştir (Yazır, 2016, 492). Bu vasıflardan biri de mü'minin din kardeşine araçsal destekte bulunması yönündeki öğüttür.

“Yaygın destek” de Kur'ân-ı Kerim'de birçok âyette karşımıza çıkar. Çalışmanın temellerinden olan, yaygın destek âyetlerde insanı bu tür durumlarda rehabilite ederek destek sağlamayı Enfal sûresinde *“İman edip de hicret edenler, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler ve onları çağırılmasına basıp yardım edenler birbirlerinin yâr ve yakınlarıdır...”* (el-Enfal 8/72) ifadesi ile hedeflemekle birlikte bu durum mü'minlere el-Bakara sûresi *“Dünya ve âhiret hakkında (düşünesiniz diye). Sana yetimleri de soruyorlar. De ki: Onların durumlarını iyileştirmek hayırlı bir iştir. Onlarla içli dışlı olursanız zaten onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah düzelten den bozanı ayırıp bilir. Allah dileseydi sizi güçlüğe düşürürdü. Hiç şüphe yok ki Allah izzet ve hikmet sahibidir”* (el-Bakara 2/220) ifadeleri ile emretmektedir.

“Bilgi desteği” de Kur'ân-ı Kerim'de birçok âyette rastlanılır. Duygusal destek fonksiyonu sağlayan bir kimse o kişiyi koruma, ona değer verme, sahip çıkma, onunla empati kurma gibi birçok meselede din kardeşinin problemine çözüm bulmasında ve problemiyle başa çıkmasında destek sağlayacak ve dolayısıyla da bilişsel destek fonksiyonunu yerine getirmiş olacaktır.

Aynı zamanda araçsal destek fonksiyonu ile gıda, barınma, giyim gibi daha birçok alanda maddi destekte bulunarak, aslında birçok probleme çözüp bulup başa çıkmasına yardımcı olmakta ve dolayısıyla da bilişsel destek fonksiyonunu yine yerine getirmektedir.

Buna bağlı olarak, yaygın destek fonksiyonunu sağlayarak bireyin arkadaşlık ve rahatlama gibi destek sunma ve aidiyet duygusunu geliştirerek yine bireyin birçok probleme çözüp bulup başa çıkmasına yardımcı olmakta ve dolayısıyla da bireyin bilişsel destek fonksiyonunu yerine getirmektedir.

Çalışmanın temellerinden olan, bilgi desteği sağlayan âyetler, insanın her türlü problemini tanıma, anlama ve bunlarla başa çıkma konusunda yardım sağlamaktadır. Dolayısıyla duygusal, araçsal ve yaygın desteğin hepsinin sağlanması aynı zamanda bilgi desteğini de ifade etmektedir. Çünkü tüm bu sosyal destek fonksiyonlarının sağlanması aynı zamanda problemlerin bir çözüme kavuşturulmasında yardımcı olmakta ve kişilerin problemleri ile başa çıkmasında destek olmaktadır. Dolayısıyla bilişsel destek

fonksiyonunu yerine getirmektedir. Sonuç itibariyle ayrıca bilgi desteğine değinilmeyecektir.

Din Kardeşliği Bağlamında Sosyal Destek

Çalışmanın bu kısmında sosyal desteğin alt başlıklarından olan duygusal, yaygın ve araçsal destek türlerinin Kur'ân âyetlerinde din kardeşliği ile ilişkilendirilebilecek örnekleri ve pratik yansımaları ele alınacaktır.

Kur'ân-ı Kerim; kan, nesep, soy kardeşliğinden (en-Nisa 4/176), müşrikler arasındaki düşünce kardeşliğinden (el-Hicr 15/47; el-İsrâ 17/37; el-Ahzâb 33/18), cennete girecek olanların kardeşliğinden (el-Hicr 15/47), kavim ve peygamberi arasındaki kardeşlikten (Hz. Hûd, el-A'râf 7/65; Hz. Salih, el-A'râf 7/73; Hz. Şu'ayb, el-A'raf 7/85; Hz. Nûh, eş-Şuara 26/106; Hz. Lût, Kâf 50/13) (Kasapoğlu, 2012, 70), din ve inanç kardeşliğinden (et-Tevbe, 9/67; el-Ahzâb 33/18, 59; el-Haşr 59/11; el-Hucurât 94/10) bahsetmektedir. Çalışmanın asıl konusunu oluşturan din kardeşliğini Kur'ân "uhuvve" kavramı ile açıklamaktadır.

Nitekim Râgıb el İsfahânî el-Müfredât adlı kitabında kardeşlik ile hemen hemen aynı anlamda kullanılan uhuvve kavramını şu şekilde tanımlamıştır: "Uhuvet, aynı ana babadan veya bunlardan birinden dünyaya gelenler arasındaki kan bağıni belirtmesi yanında aynı sülâleye, kabile veya millete mensup olma, aynı inanç ve değerleri, dünya görüşünü paylaşma gibi ortaklık ve benzerlikleri bulunan kişi ya da gruplar arasındaki birlik ve dayanışma ruhunu da ifade etmektedir" (İsfahânî, 2010, 72).

Bu tanım aslında Kur'ân'ın kardeşlik üzerine yüklediği mana ve ifadeyi vermektedir. Nitekim çalışmanın konusunu oluşturan sosyal destek kavramı tam olarak aralarında ortaklık veya benzerlik ilişkisi bakımından birbiriyle hemhal olmuş insanları, onların birlik, dayanışma ve rehabilite ruhunu ifade eder. Ancak Kur'ân-ı Kerim "uhuvve" kelimesini bünyesinde barındırırken renk, ırk, soy ve nesep bağı dikkate alınmadan (el-Hucurât 49/13) o dönemin şartlarında yapılan bu tanım göz önünde bulundurulmalıdır. İrkçılığın, kabileciliğin buna bağlı olarak asabiyetçiliğin geliştiği bir toplumda Kur'ân'ın aynı kandan, nesepten, soydan, dilden ve ırktan olmaktan çok inanç ve değerlerle toplumsal bütünlüğü sağlaması ve birçok yerde geçen "ümme" kavramını sunması dikkat çekmektedir. "Gerçekten, sizin bu ümmetiniz tek bir ümmettir..." (Kur'ân-ı Kerim Meali, 2011, el-Enbiyâ, 21/92).

Buna ek olarak verilebilecek âyet örneklerinden biri de Âl-i İmrân sûresi 103. âyette yer alan: "O'nun (Allah'ın) nimeti sayesinde kardeş oldunuz" (Âl-i İmrân 3/103) ifadesidir. Bu âyet İslâm'ın insanlar arasında birlik ve bütünlüğü sağlama konusunda kaynaştırıcı ve önemli bir unsur olduğunu, hatta din kardeşliğinin, dolayısıyla inanç ve dava birliğinin,

soy kardeşliğinden daha kuvvetli olduğunun bir kanıtıdır (Karaman vd., 2007, 643-644). Kur'ân'da din birliği bağlamında tüm Müslümanların birbirleriyle kardeş oldukları (Âl-i İmrân 3/103; et-Tevbe 9/11; el-Hucurât 49/10; el-Haşr 59/10) vurgulanır. Kur'ân bunun nasıl mümkün olduğunu âyetlerle göz önüne sermiştir.

Müslüman din kardeşliği, dünya hayatında beraber olup, yardımlaşmayı, dayanışmayı, sevgiyi ve paylaşmayı öncelerken aynı zamanda, bu kardeşliğin ahiret hayatında da devam edeceğini vurgular. Dolayısıyla, iman kardeşliği iki dünyada da Müslüman toplumları etkilemektedir (Kasapoğlu, 2016, 76). Bu çerçeveden bakıldığında din kardeşliği ile iman arasında sağlam bir ilişki göze çarpmaktadır. İman kavramındaki güvenme, tasdik etme, boyun eğme gibi temel öğeler, "bir şeye bağlanma" anlamında kardeş olmayı sağlayıcı bir özellik taşımaktadır. Kan bağı olmayan iki kişi arasında sağlanacak kardeşlikte din kardeşi olan kimselerin öncelikle birbirlerine güvenmeleri, bağlanmaları, fedakârlıkta bulunmaları ve dolayısıyla birbirleriyle kardeş olmaları da gerekmektedir (Kula, 1998, 49-51).

Gazzâlî, "Kardeşlik akdi, tıpkı eşler arasındaki nikâh akdi gibi iki şahıs arasındaki bağlantıdır" demiştir (Gazzâlî, 1985, 2 /431). Ona göre kardeşlik akdi, kan bağının yerine geçen bir akitir ve bu akit, bazı sorumluluk ve yükümlülükleri de beraberinde getirir. Bu bakımdan kardeşinin her türlü maddi ve manevi ihtiyacını gözetmek, onu affetmek, tüm kalbi hislerini ona vermeye çalışmak ve onu ihmal etmemek kardeşlerin birbirlerine karşı hakkıdır (Sancar, 2013, 35).

İslam kardeşliğinin getirdiği sorumlulukların başında mü'min kardeşinin, öz/kan kardeşlerin ve akrabaların birbirlerine yakınlık göstermeleri ve birbirleriyle yardımlaşmaları gelmektedir (en-Nahl 16/90) ve Hz. Peygamber bu bağın kuvvetli tutulmasını ve koparılmamasını emretmiştir (Akman, 2020, 298). Tanımdan yola çıkarak kardeşlik hukukunun gereklerinden olan bir diğer hususta yetim ve öksüzlerin gözetilip korunmasıdır. Sevgi, şefkat, ilgi, destek ve merhamete muhtaç bir öksüz veya yetime maddi veya manevi her anlamda sahip çıkmanın toplumun refah içerisinde dinamik bir şekilde yaşamasında olanak sağlamaktadır (Akman, 2020, 301).

Sosyal destek kavramının Kur'ân'daki pratik yansımalarına baktığımızda din kardeşliği bağlamında sosyal destek boyutlarına örnek gösterdiğimiz âyetlerin çoğunun medeni sûrelerde geçmekte olduğu, bununla birlikte sevgi, saygı, hoşgörü, paylaşma, yardımlaşma, dayanışma ve araçsal destek gibi sosyal desteğin dört boyutunu da ifade eden pek çok duyguyu ve kavramı güçlendirmeyi amaçladığı gözlemlenmiştir.

i. Din Kardeşliği Bağlamında Duygusal Destek

Kasapoğlu, (2016, 74) konu hakkında "Kardeşliğin beraberinde getirdiği, ülfet, dostluk, duygudaşlık, sempati, sevgi, ilgi ve yakınlık gibi yapıcı duygular vardır. Bu duyguların karşıtı olan kin, nefret, kıskançlık gibi yıkıcı duygular ise kardeşliği bozar, hatta

ortadan kaldırır. Yüce Allah, mü'minlerden, mü'min kardeşlerine karşı, din kardeşliğine zarar verecek yıkıcı duygular yönelmemelerini tavsiye eder" ifadelerini kullanmıştır. Aslında bu ifadeleriyle Kur'an'ın duygusal destek boyutunu açıklamıştır. Kardeşliğe vurgu yapan bir âyette; "... Mü'minlere kol kanat ger, alçak gönüllü ol ve onları koru" (el-Hicr 15/88) buyurulmuştur. Kol kanat germeni ve koruyup kollamanın emredildiği bu âyet, duygusal desteği gözler önüne sermektedir.

Hiz. Peygamber'in hayatından dini kardeşliğe, duygusal anlamda uygulama teşkil edecek birçok örneğe rastlamaktayız. Hudeybiye Antlaşmasına baktığımızda Hiz. Peygamber'in ve sahabelerinin çok büyük bir dayanışma içerisinde olduklarını görmekteyiz. Bu ahit Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde zikredilmektedir. "*Sana yeminle bağlılık sözü verenler gerçekte bu sözü Allah'a vermiş oluyorlar, Allah'ın eli onların elleri üzerindedir*" (el-Fetih 48/10). Hiz. Osman'ın şehit edildiğini düşündükleri sırada savaş için hiçbir hazırlıkları olmamasına rağmen "*Eğer bu doğruysa, hepimiz burada başımız kesilerek öldürülecek olsak bile Kureyş'den intikam alacağız*" (Mevdûdî, 2020, 6/411) diyerek, Hiz. Peygambere yemin ve bağlılık sözü verenlerin Hiz. Peygambere karşı adanmışlık, sevgi, şefkat ve koruma gibi duygularla hareket ettikleri aşikârdır. Aynı zamanda bu destek ve tutum karşısındaki Kur'an'ın korumacı ve sahiplenici tavrı bizim için önem teşkil etmektedir.

Daha önceleri cahiliye uygulamalarından biri olan ancak İslam'ın da büyük ölçüde devam ettirdiği "kardeşlik akdi" de bu konunun örneklerinden birini teşkil etmektedir. Bu akde göre bu akdi yapan kişiler arasında belirli sorumluluk ve yükümlülükler açığa çıkmaktaydı. Arapların yardımlaşmak ve dayanışmak adına yaptıkları bu akid sonucunda akdi yapanlar birbirlerinin "halif'i" ilan edilmekte ve birbirlerine mirasçı da olmaktadır (Özsoy ve Güler, 2019, 451). Ancak İslam dini ile beraber Enfal Suresi 75. âyetin nûzûlü ile birlikte kardeşlik akdi neticesinde kardeşlerin birbirlerine mirasçı kılınma hükmü ortadan kaldırılmıştır (Akbaş, 2010, 63).

Hiz. Peygamber, ashabı arasında iki defa kardeşlik akdi yapmıştır. Bunlardan birincisi, Mekke'de iken muhacirlerden bazıları arasında gerçekleştirilmiştir. Bu antlaşma, Hiz. Ebu Bekir ile Hiz. Ömer'i, Hiz. Osman ile Hiz. Abdurrahman b. Avf'ı, Hiz. Hamza ile Hiz. Zeyd b. Hârise'yi, Hiz. Talha ile Hiz. Zübeyr'i din kardeşi yapmıştır (Yıldız, 2016, 68). Hiz. Peygamber ve ashabı arasında geçen ikinci kardeşlik antlaşması ise, Medine'ye hicretten sonra Habeşistanlı Bilal, Rum kökenli Suheyb, Fars kökenli Selman ve Arap kökenli Kureyşliler, Evs ve Hazreçliler arasında olmuştur. Bu antlaşma ile farklı etnik kimlik ve gruplar arasında (Hucurât 49/13) kardeşlik tesis edilmiştir (Bor, 2018, 1057).

Kardeşlik olgusuna dair en güzel örneklerinden biri kardeşlik antlaşmasının bir sonucu olarak, Ensar-Muhacir kucaklaşmasıdır. Ensar'ın davranış ve tutumları, İslam ve Müslüman âlemi için yapılan fedakârlıklar hususunda büyük bir örnek teşkil etmektedir (Demirci, 2016, 36). Bu kucaklaşma her türlü maddi ve manevi destek ile sorunların

çözümlemesine olanak sağlamıştır. Muhacirler, kendini her zaman güvende hissetmiş, Ensar Muhacir'in inancını hoş görüyle karşılamış, kabul etmiş, değer vermiştir. Bu da "duygusal desteğin" kanıtlarından biridir. Nitekim el-Haşr 9. âyette geçen "*kendilerine göç edip gelenleri severler*" ifadesi kardeşlik olgusunun bir kimliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'ân Allah'ın onlardan razı olduğunu ifade etmiş, Ensar ve Muhacirin mükâfatından bahsetmiştir (et-Tevbe 9/100).

Ensar ve Muhacirin birbiri için dua etmesi, onlara karşı kalplerinde en ufak bir kötülüğe bile yer vermemesi (el-Haşr 59/10) de duygusal destek örneklerindedir. Nitekim bir başkası adına başışlanma dilemek ve kötü duygulardan kalplerin temizlenmesinin istenmesi ve Kur'ân'ın da bu kimselerin kalplerinden kini ve nefreti çıkarttığını dile getirmesi (el-Hicr 15/47) ancak gerçekten kardeşlik duyguları besleyen kişiler arasında gerçekleşir. el-Enfâl sûresinin 72. âyetinde geçen; "*Bağlılarına basıp yardım edenler*" ifadesinde Müslümanlar arası sevgi ve değer verme kavramlarının bir tezahürü olarak görmekteyiz.

Kur'n-ı Kerim'in en-Nahl 16/41-42 âyetlerinde yer alan "*Zulme uğramaları yüzünden*" ifadesi ile "*bu dünyada güzel bir yere yerleştireceğiz; âhiret ecri ise elbette daha büyük olacaktır*" ifadesi Kur'ân Allah'ın mü'minleri her iki dünyada da gözettiğini ifade eder. Böylelikle her türlü maddi ve manevi desteğin sağlanacağı teminatı verilmiş olup, duygusal desteğin örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Ensar ile muhacir arasındaki kucaklaşma Kur'ân da Ensar'ın övülmesiyle "*es-sâbikûne'l-evvelün*" (İslam'a girmede önde olanlar) (el-Vâkıa, 56/10) nitelendirilmesi ile taçlandırılmıştır. el-En'âm, sûresinin 159. âyetinde olduğu gibi daha birçok âyette kavga ve ayrılık yasaklanır. Çünkü "*mü'minler ancak kardeştir*" (el-Hucurât 49/10). Bu bağlamdan hareketle Kur'ân Hz. Âdem'in oğullarının birbiri ile olan (el-Mâide 5/27) ve Hz. Yûsuf'un kardeşleri ile olan husumetlerine (Yûsuf 12/7, 111) Kur'ân'ın tabiri ile ibret alınması için yer vermiştir (Yıldız, 2020, 73-95).

Hz. Âdem'in oğullarından birinin kıskançlık duygusuna kapılarak kardeşini öldürmesi hadisesi, Mâide sûresinin 27-31. âyetlerinde anlatılmaktadır. Kurbanı kabul edilmeyen kardeş diğerini öldürmek istemiş diğer kardeş ise karşılık vermeyeceğini ifade etmiştir. Sonrasında kardeşi onu öldürmüş ve hüsrana uğrayanlardan olmuştur. Katil olan kardeşin daha sonrasında pişman olması aslında fitratına aykırı bir eylem gerçekleştirdiği içindir. Daha sonra öz kardeşine ve aynı zamanda din kardeşine zulmettiği için pişman olması Kur'ân'da ifade edilen bir duygusal destek örneğidir. Bir sonraki âyette yer alan "*İşte bundan dolayı İsrâiloğulları'na şöyle yazmıştık: "Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur..."*" (el-Maide 5/32) ifadesi ile görülmektedir ki Allah haksız yere adam öldürmeyi İslam dininden önceki ilahi dinlerde de yasaklamış, can kurtarmayı ve korumayı ise İslam dininden önceki ilahi dinlerde de teşvik etmiştir. Bu âyetin de duygusal destek âyetlerinden biri olduğu açıktır.

Bir başka kıssa ise Hz. Yûsuf ve kardeşlerine aittir. Kıssa da Hz. Yûsuf'un rüyası üzerine Hz. Yakup'un onun seçilmişlerden olduğunu anlaması (Yûsuf 12/ 4-6) ve ona olan korumacı tavrını kardeşlerinin fark etmesi (Yûsuf 12/8) üzerine, öldürülmek için yola çıkan kardeşler, olayın devamında içlerinden birinin "*Öldürmeyelim, Yûsuf'u kuyuya atalım*" (Yûsuf 12/10) demesiyle sonuçlanmıştır. Kardeşlerden birinin Yûsuf'u öldürmeye kıyamaması aslında "kardeşlerin birbirlerine aynı derecede sevgi ya da nefret dolu olamayacağını da göstermektedir" (Yıldız, 2020, 89). Daha sonrasında Hz. Yûsuf'un "*Bugün size kınama yoktur*" (Yûsuf 12/77) diyerek onları affetmesi, aslında kardeşlerine karşı duyduğu sevgi ve merhameti gösterir.

Hz. Yûsuf'tan hareketle din kardeşliğiyle ortaya çıkan diğer bir kardeşlik hakkı da kardeşlerin birbirlerini bağışlamaları erdemidir. Yûsuf sûresi 12/77 âyeti kıssalarda geçen bağışlamayı öne sürerken, Âl-i İmrân, 3/159 âyeti de Hz. Peygamber'in affetmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu husus sevgi, merhamet, şefkat dilinden dolayısıyla da duygusal destekten bahsetmektedir. Buna bağlı olarak, bir kötülüğü affetmek kişinin olgunluğunun neticesidir. Dolayısıyla affetmek insanlar arasındaki sevgiyi ve bağı güçlendirir (Akman, 2020, 299).

Tanımımızda da geçen ve din kardeşliğinin sonuçlarından olan başka bir hak ise; yetimin ve öksüzün, yoksulun ve yakın- uzak akrabanın maddi ve manevi her anlamda gözetilmesi olduğu ifade edilmişti. Ağırman (2007, 15) yetime karşı bazı sorumluluklarımızın helal kazançla beslemek, giyindirmek, barındırmak, eğitim imkânı sağlayıp meslek edindirmek ve büyüdüğünde evlendirmek gibi yakınlık derecesi ne olursa olsun, yetimin bakım ve sorumluluğunu Müslümanın üstlenmesinin gerekliliğini ifade etmiştir.

Kur'ân-ı Kerim, en-Nisâ sûresi, 4/9. âyetinde yetimlere güzel söz söylemenin ve onları koruyup kollamanın öneminden bahsetmekte ve yetimlere karşı nasıl sevgi ve şefkatli olunması gerektiğinden bahsetmiştir. Nitekim en-Nisa sûresinin 8. âyetinde yer alan, "*onlara güzel söz söyleyin*" ifadesi, aslında onların manevi anlamda da ilgi, sevgi ve şefkate muhtaç olduklarını gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla onlara "duygusal destek" vermenin öneminden bahsetmektedir. Yine bunu destekleyen âyetler arasında en-Nisâ sûresi 36. âyet el-İnsân sûresi 8. âyet, ve Mâûn sûresi 1-2. âyetler yer alır. en-Nahl sûresinde yetimlere iyi ve güzel davranmak emredilmiştir (en-Nahl 16/90). Bu yüzden yetimi dışlamak, "*dini/ahireti yalan sayan*" davranışlar arasında yer alır: "*Dini/ahireti yalan sayanı gördün mü? Yetimi kakıştıran, yoksulu doyurmaya yanaşmayan kimse işte odur*" (el-Mâûn 108/1-2). Müşriklere hitaben indirilmiş olan bir başka âyette ise, yetime ikram etmemenin, onları hor görmenin ve onları itip kakmanın kınandığını (el-Fecr 89/16-17) görmekteyiz.

Tüm bu âyetlerden yola çıkarak Kur'ân-ı Kerim'in aslında yetimin nasıl korunması, yetime değer verilmesi, ilgi ve şefkat gösterilmesi, onları anlama ve anlamlandırma, onlar

ile empati kurma ve onları aramızda kabul görme hususundaki ifadelerini görmekteyiz. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in de ümmetine olan sevgisi sebebiyle sıkıntı ve musibet durumlarında ümmetine karşı her türlü desteği verdiği de âyetlerde ifade edilmiştir. "Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size çok düşkündür, mü'minlere karşı şefkat ve merhamet doludur." (et-Tevbe 9/128) Bu âyet aslında Hz. Peygamber'in ümmetine olan, şefkatini, sevgisini ortaya koymaktadır.

ii. Din Kardeşliği Bağlamında Yaygın Destek

Kur'ân Âl-i İmrân sûresi 3/103 âyeti ile sosyal destek boyutlarından biri olan "yaygın destek" boyutunu açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim oradaki "Hep birlikte Allah'ın ipine sınımsız yapışın; bölünüp parçalanmayın" şeklinde âyetin yardımlaşma, dayanışma ve rehabilite ruhunu dolayısıyla yaygın desteği göz önüne sermekte olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Bu âyette ifade edilen kardeşlik ilkesi, aslında Kur'ân'ın çıkan anlaşmazlıkların neticesinde toplumu oluşturan fertlerin kardeşlik anlayışı etrafında birleşmelerini istemektedir. (Özdemir, 1997, 198).

Yaygın destek, Ensar ve Muhacir arasındaki kardeşlikte olduğu gibi, Muhacirin zor zamanında kendine arkadaş yaren bulmasıdır. Çektiği sıkıntıları o dert arkadaşıyla unutmamasıdır. Müslümanların her türlü sıkıntı ve eziyete karşı birlik olmaları ise Âl-i İmrân 3/195; İbrâhîm 14/22; en-Nahl 16/41-42, 110; el-Hac 22/40 gibi daha birçok âyette övülmüş ve teşvik edilmiştir.

Kur'ân çoğu âyette kardeşliğin sadece aynı anne-babadan dünyaya gelme ile olmadığını her fırsatta vurgulamış ve din kardeşliğinin üzerinde durmuştur. Bu kardeşliğin emredildiği somut örneklerden olan "Mü'minler ancak kardeşlerdir, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin..." (el-Hucurât 49/10) ve "Sana uyan mü'minlere kol kanat ger" (eş-Şuarâ Sûresi, 26/215) âyetleri aslında sosyal destek boyutlarından değer vermenin, destek olmanın, birlik ve beraberlik içinde olmanın yani "yaygın desteğin" örneklerindedir.

Sonuç itibariyle hem Hz. Âdem'in oğullarının kıssasında (el-Mâide 5 /27-31) hem de Hz. Yûsuf'un kardeşleri ile yaşadıklarının anlatıldığı kıssasında (Yûsuf 12/4-101) Müslümanların aralarındaki sorunların normal yollarla çözülmesi emredilmiştir (el-Hucurât, 49/10) (Bor, 2018, 1070). Bu âyetlerde Müslüman din kardeşlerinin birlik, beraberlik içerisinde olması ve dayanışmayı ön planda tutmaları gerektiği vurgulanmıştır.

et-Tevbe sûresindeki "Mü'min erkeklerle mü'min kadınlar da birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler. Allah ve Resûlü'ne itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Şüphesiz Allah azizdir, hikmet sahibidir." (et-Tevbe 9/71) yetinden de anlaşılacağı üzere Müslüman din kardeşleri, doğruya ulaşp kötülüklerden uzak durmaları için birbirlerine birer veli ve kardeş olarak çaba sarf etmelidir.

Hz. Peygamber'in Rıdvan biatından sonra inen el-Fetih sûresinde geçen "O ağacın altında sana yeminle bağlılık söz verirlerken bu mü'minlerden Allah razı olmuştur; onların gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur ve güven vermiş, pek yakın bir fetihle ve elde edecekleri birçok ganimetle de kendilerini ödüllendirmiştir. Allah izzet ve hikmet sahibidir" (el-Fetih 48/18-19) âyetleri ile Kur'ân hem Allah'ın Hz. Peygambere verdiği güven ve huzuru ifade ederken hem de mü'minlerin birbirleri ile olan dayanışma ve rehabilitesinden bahsetmiştir.

Kur'ân'dan başka bir örnek de, Hz. Musa'nın kardeşini kendine yardımcı kılması hususunda Allah'a dua etmiş, Allah da onun bu duasını kabul etmiş olmasıdır (Tâhâ 20/25-34). İki peygamberin yardımlaşma, dayanışma hususunda birbirlerine hem kandaş hem de din kardeşi olarak destek olması aslında yaygın desteğin bir başka ifade biçimidir.

Dayanışmayı ve yardımlaşmayı teşvik eden bir başka âyette ise; "...İyilik ve (Allah'ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın..." (el-Mâide, 5/2) ifadesi yer almaktadır. Müslümanların yaşadıkları toplumda birbirlerine yardımcı olmaları, birbirleriyle birlik ve beraberlik içinde bulunmaları ve birbirlerine sınıksız kenetlenmeleri sıkça vurgulanmıştır.⁵ Bu hususta Kur'ân; mü'minler, birbirine kenetlenmiş sağlam binalara benzetmiştir (es-Saff 61/4).

Kardeşlik hukuku gereği yetimin, öksüzün, yoksulun ve yakın-uzak akrabasının her anlamda gözetilmesi, sosyal destek kavramına ait olan dört temel boyutunu kapsadığı vurgulanmıştır. Buradan hareketle Kur'ân yetim hakkının gözetilmesi ile ilgili birçok "yaygın destek" örneğini de sunmaktadır. Bakara sûresi, 220. âyette bahsi geçen "Onları ıslah etmek (yararlı kılmak) hayırlıdır" ifadesi aslında onları hem topluma hem kendilerine yararlı bireyler haline getirmek ve güzel ahlaklı olarak yetiştirmenin sorumluluk ve yükümlülüğünü (Ağırman, 2007, 13) ve onlara destek olmanın zorunluluğundan bahsetmekte ve Kur'ân da ne kadar önemli bir yer teşkil ettiğini de ifade etmektedir. Aynı zamanda "Eğer onları aranızda katarsanız, artık onlar sizin kardeşlerinizdir"(el-Bakara 2/220) âyetinden de anlaşılacağı üzere yetimlerle arkadaşlık edilmesi, onları rehabilite ederek ruhlarının beslenmesi ve onların toplumdan dışlanılmaması gerektiği Kur'ân tarafından açıkça ifade etmiştir. Bu da yardımlaşma ve dayanışma ruhunu ortaya koymaktadır.

Kur'ân kardeşlik hakkına binaen akraba ile olan ilişkilerin devam etmesinin ve bağların koparılmamasının gerekliliğini de emretmiştir (el-Bakara 2/27). Bunun yanında birlik ve beraberliğin devam etmesi aynı zamanda sosyal bir birlikteliği ve rehabilite ruhunu da beraberinde getirmekte ve böylece yaygın destek türüne de örnek sağlamaktadır.

⁵ Müslümanların birbiri ile yardımlaşma dayanışma içerisinde olması gerektiğini vurgulayan âyetlerden bir kaç için bkz.(eş-Şûra 42/39; Âl-i İmran 3/200; en-Nisa 4/114; et-Tevbe 9/71)

Hiz. Peygamber'in hayatından bir başka yaygın destek örneği ise hicret esnasında yaşanmıştır. *"Siz peygambere yardımcı olmasanız da önemli değil. Nitekim inkârcılar onu, iki kişiden biri olarak yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmişti: Hani onlar mağaradaydılar; arkadaşına "Tasalanma! Allah bizimle beraberdir" diyordu. Derken Allah ona kendi katından bir güven duygusu indirdi, sizin göremediğiniz askerlerle onu destekledi ve inkârcıların sözünü değersiz hale getirdi. Allah'ın sözü ise en yücedir. Çünkü Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir"* (et-Tevbe 9/40). Burada Allah'ın onların görmediği askerlerle onları desteklemesi, O'nun koruyan, gözeten, şefkatli ve merhametli olduğunu göstermekte, kısacası duygusal desteği tanımlamaktadır. Ayrıca burada Allah'ın Hiz. Peygamber'e kendi katından güven, sekine duygusu indirmesi de Hiz. Peygamber ile Allah arasındaki yaygın desteği gözler önüne serer. Hiz. Ebubekir'in Hiz. Peygamber'e bir kötülük gelir endişesi ile korkması (Kutub, 1991, 5/311) duygusal desteği ifade ederken, Hiz. Peygamber'in Hiz. Ebubekir'i telkin edici, rehabilite edici sözler sarf etmesi de yine "yaygın desteği" ifade etmektedir. Bu âyet her yönden duygusal ve yaygın desteğin ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır.

iii. Din Kardeşliği Bağlamında Araçsal Destek

Din kardeşliğinin gerektirdiği bazı sorumluluk ve yükümlülüklerden bahsetmiştik. Bunlardan birisi de mü'min kardeşlerin birbirlerine gereksinim duyduklarında maddi imkânları el verdiği ölçüde din kardeşine destek olması, sahip çıkmasıdır. Kardeşler arasında bahsedilen anlamda bir yardımlaşma Peygamberimiz tarafından önemle vurgulanmaktadır (Gökçe, 1998, 26-27).

Araçsal desteğinde uhuvve/kardeşlik olgusu üzerinde önemli bir yeri vardır. Kur'ân'daki "araçsal destek" bağlamında uhuvve ve kardeşlik örnekleri ise; el-Haşr sûresinin 9. âyetinde geçen *"İhtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler."* cümlesi kendi nefsinin yerine başkasını tercih etmek olarak karşımıza çıkar. Ayette bahsi geçen Ensar'ın ihtiyacı varken Muhacir'in ihtiyacını karşılaması "isar" Ensar'da doruk noktasına ulaşmış ve "İşittik ve itaat ettik" (Mevdûdî, 2020, 6/211) diyerek öz kardeşiniz için bile zor olan bu durumu din kardeşleri için yapmışlardır.

Kur'ân hicret edenleri maddi ve manevi her durumda koruyup kollamıştır (el-Haşr 59/8). Devlet gelirlerinin bir kısmının muhacirlerin hakkı olduğu, zor durumlarında yardım için Allah'ın onlara lütuf gönderdiğinin bir kanıtıdır. Yine el-Mearic sûresinin 24 ve 25. âyetlerde; *"İsteyene ve yoksun kalmışa mallarından belli bir hak tanıyanlar"* ifadesi din kardeşliğinin getirdiği bir sorumlulukla tasadduk yapma ilkesini ortaya koymuştur. Aynı zamanda Âl-i İmrân sûresinin 92. âyette *"Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir."* harcanacak malın niteliği de açıklanmıştır. Aynı zamanda tasadduk edilen malın yerini misliyle dolduracağını da ifade etmiştir (es-Sebe 34/39). Tasadduk edilecek malın ne şekilde verilmesi gerektiğini ise bu âyette belirtir: *"Onlara verdiğimiz rızıklardan Allah rızası için gizli ve açık harcasınlar"* (İbrâhîm 14/31). Bir başka âyette ise *"Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?" Onlar şöyle cevap verirler: "Biz*

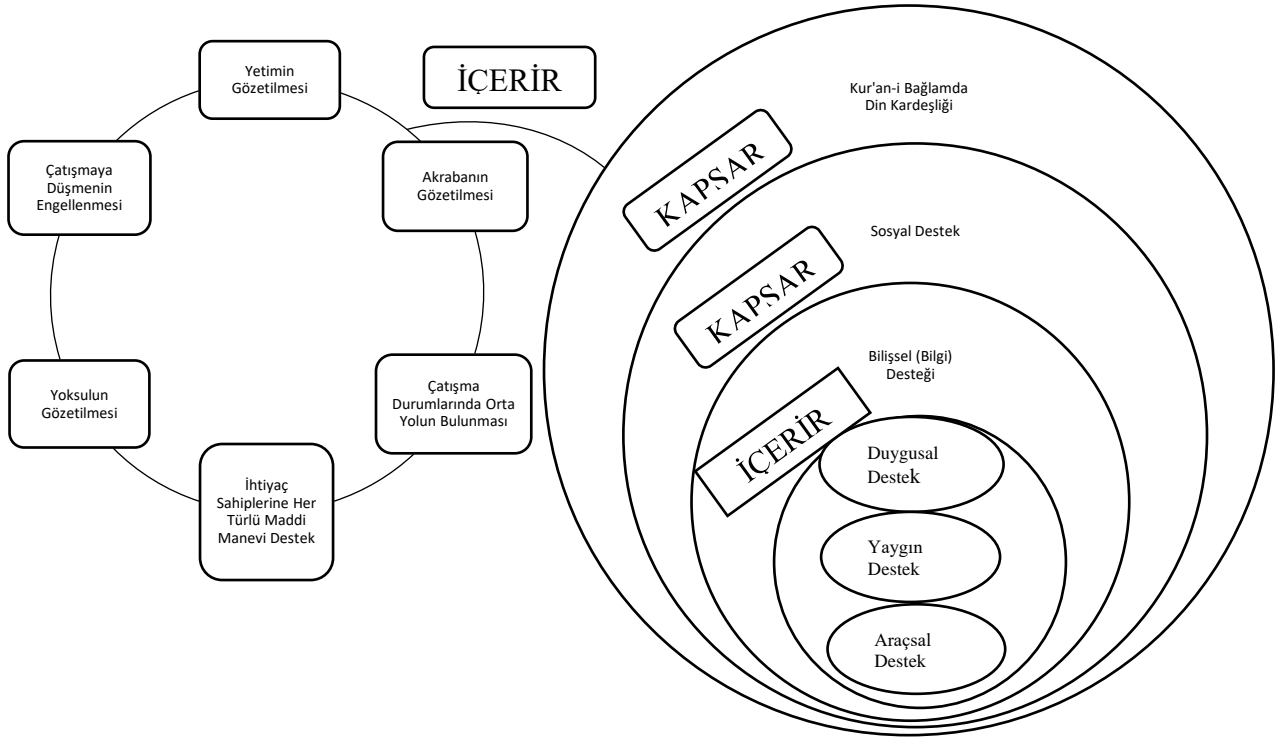
namaz kılanlardan değildik; Yoksulu doyurmuyorduk;(Günaha) dalanlarla birlikte biz de dahiyorduk, Ceza gününü de asılsız sayıyorduk, Sonunda bize ölüm geldi çattı. Artık şefaatchilerin şefaati onlara fayda vermez (el-Müddessir 74/43-48). Yoksulu doyurmuyorduk ifadesi aslında cehennemliklerin ağızından bir itiraf olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece araçsal desteğin ne kadar önemli olduğunu anlamaktayız. Bununla birlikte malını Allah yolunda harcayanlara harcadıkları malın kat kat misli mükâfat olarak vaadedilmektedir. *“Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir”* (el-Bakara 2/261). Bu âyet, Allah’ın kullarının yaptığı iyi amellerine karşılık, yapanın samimiyet derecesine göre kuluna on katından yedi yüz katına kadar sevap vereceğini bununla birlikte dünyalık malına dünyalık nispetinde kıymet verip Allah yolunda infak edenin ise asla zarar etmeyeceğini ve malının kat kat artacağını müjdelemiştir. (Yıldız, 2015, 288)

Kur’ân’ın birçok âyetinde (Örneğin; el-Bakara 2/177, 195, 215, 254, 267, 270-274, 280; Âl-i İmrân 3/134; el-İsrâ 17/26; el-Mü’minün 23/60-61; en-Nur 24/22; el-Hadid 57/7, 18; el-Haşr 59/9; ez-Zariyat 60/19; el-Münâfikûn 63/10, et-Tegabün 64/17, el-Leyl 92/5-7 sûresi gibi) mü’minlere din kardeşleri olan yoksula, yetime, akrabaya, yolda kalmışa tasadduk ve infak etmelerinin öneminden ve karşılığında verilecek mükâfatlardan bahsedilmiştir.

Sonuç

Sosyal destek kavramının temelleri ilk olarak 20. yüzyılın başlarında atılmaya başlanmıştır. Sosyal desteğin intihar girişimlerini azalttığı, kanser tedavisine olumlu katkı sunduğu, yaşam kalitesini arttırdığı, ergenlik döneminin olumsuz etkilerini azalttığı, engelli bireylerin veya engelli bireye sahip ailelerin psikolojik ihtiyaçlarına cevap verdiği, stres ve kaygıyı beraberinde getiren durumlarda ve daha birçok travmatik koşulda bireyle istenmeyen durum arasında tampon görevi gördüğü bununla birlikte sosyal destekten mahrum olan bireylerin olumsuz yaşam olayları karşısında daha fazla etkilendiklerini ve stres altındaki bireylere çevreden yapılan yardımların, kişinin başa çıkma çabalarını güçlendirdiği elde edilen bulgular arasındadır. Çalışmada sosyal destek kavramı incelenirken Cohen ve Wills (1985) ile Brich (1998) sosyal desteği dört boyutunu ele almıştır, bu bağlamda Kur’ân ile sosyal destek arasındaki bağlantı, elde edilen veriler ile şu şekilde tablolastırılabilir;

Tablo 1 Kur'an ile Sosyal Destek arasındaki Bağlantı

Nesiller boyu insanoğlu her zaman birbirini desteklemiş ve ilişki yapısını ayakta tutmaya çalışmıştır. Farklı kişiliklere sahip olan bireyler hayatlarının her anında çevrelerinden gelecek sosyal desteğe ihtiyaç duymuştur. Dinin başında geldiği birlik ve beraberliği bütünleştirici yapılar, toplumları ayakta tutmaktadır. İlahi dinlerin başında gelen İslam dini içerisinde Kur'an'ın evrensel mesajı ile gerçekleştirilen bu ayakta tutma ve toplumsal bütünleşmeyi sağlama temelleri üzerine kurulu bu tavrı yüzyıllardır süregelmektedir. Yapı ve içerik bakımından toplumsal, ahlaki ve insani pek çok meseleyi açıklayan Kur'an-ı Kerim, içerisinde sosyal destek konusuna dair pek çok bilgiyi de bulundurmaktadır.

Kur'an-ı Kerim din kardeşliği sağlanan sosyal desteği, göçebe olsun olmasın tüm Müslümanların toplumda birlik olmalarını kolaylaştırmış; hicret, yalnızlık, dışlanmışlık gibi pek çok sıkıntının yanında maddî-mânevî olarak huzur ve mutluluğuna katkı sağlamayı ve rehabilitasyonu sosyal desteğin tüm fonksiyonlarını göz önünde bulundurarak din kardeşliği olgusu üzerinden vermiştir. Verilen âyetlerden ve örneklerden anlaşılacağı üzere Kur'an din kardeşleri arasında taassuba gitmeden yardımlaşmayı ve dayanışmayı emretmiş, kötülük ve hasetti ise yasaklamıştır. Bütün bunlar gösteriyor ki Kur'an-ı Kerim akraba, yetim, yoksul, mazlum, ihtiyaç sahibi din kardeşi için sosyal desteğin tüm unsurlarını diğer mü'minlere zorunlu kılmıştır.

Din kardeşliği bağlamında sosyal destek boyutlarına örnek gösterdiğimiz âyetlerin çoğu medeni sûrelerde geçmektedir. Paylaşma, yardımlaşma ve dayanışma, sevgi, ilgi,

şefkat gibi sosyal desteğin tüm boyutlarını ifade eden pek çok duygu ve kavramı güçlendirmeyi amaçladığı da elde edilen bulgular arasındadır.

Kaynakça

- Ağırman, Cemal. "Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/2 (Haziran 2007), 9-30.
- Akbaş, Mehmet. "Muhâcirûn-Ensâr Kardeşliğinin Serüveni ". *İstem* 8/15 (2010), 61-67
- Akgün, Rumeysa-Gökçearslan Çıfci, Elif. "Engelli Çocuğa Sahip Ailelerde Güçlendirme Yaklaşımı Ve Sosyal Destek Sistemi". *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi* 10/1-2 (Mayıs 2010), 23-36.
- Akyüz, Niyazi vd. *Din Sosyolojisi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Akman, Mustafa. "Müminler Arasında Kardeşlik Hukuku". *The Journal of Social Science* 4/7 (2020), 292-304. <https://doi.org/10.30520/tjsosci.656692>
- Albayraktaroğlu, Sevgi. Profesyonelleşme Olgusu ve Mesleki Profesyonelleşme Açısından Türkiye’de Sosyal Hizmet Mesleği (Sakarya Örneği). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Şubat 2010.
- Ardahan, Melek. "Sosyal Destek ve Hemşirelik" *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, (2006) 9/2 68-75
- Balcı, Emre. Aile Sosyal Destek Programı (Asdep) Görevlilerinin Algıladıkları Sosyal Destek İle Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Arasındaki İlişki. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Sosyal Politika Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Baltaş, Zuhul. *Sağlık Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 2000.
- Bayyığıt, Mehmet vd. *Din Sosyolojisi*. Konya: Palet Yayınları, 2013.
- Bor, Adil. "Kur’an’da Kardeşliğin İnsanî ve Ahlâkî Temelleri". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)* 10/3 (30 Ağustos 2018), 1056-1077. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.417788>
- Bülbül, İsrâfil. Kendini Zehirleme Yoluyla İntihar Girişimi Nedeniyle Bir Üniversite Hastanesine Başvuranlarda Algılanan Sosyal Destek, Dini Yönelim ve Bağlanma Özelliklerinin Araştırılması. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı, Tıpta Uzmanlık Tezi, 2011.
- Cohen, Sheldon-Wills Thomas Ashby. "Stress, Social Support, and the Buffering Hypothesis" 98/2 (1985), 310-357.
- Çakır, Yelda-Palabıyıkoglu, Refia. "Gençlerde Sosyal Destek- Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeğinin Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması". *Kriz Dergisi*; 5/1, (1997), 15-24.

- Demirci, Abdurrahman. "Ensar Kimliğinin Oluşumuna Etki Eden Faktörler". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 2/1 (2016), 7-38. <https://doi.org/10.9737/hist.2017.562>
- Doğan, Türkan. "Psikolojik Belirtilerin Yordayıcısı Olarak Sosyal Destek ve İyilik Hali," *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 3/30 (2008), 30-44.
- Durkheim, Emile. *İntihar: Bir Toplum Bilim İncelemesi*. çev. Z. Zühre İlkgenel. İstanbul: Pozitif, 2013.
- Esen Ateş, Nesibe. "Sosyal Destek ve Dini Başa Çıkma: Şehit Aileleri ve Gaziler Örneği". *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2019), 73-100.
- Gazali, Ebu Muhammed bin Ahmed Tusi. *İhyau 'Ulumi'd-Din*. çev. Serdaroğlu Ahmed. 4 Cilt. İstanbul: Bedir, 1985.
- Gökçe, M. Cüneyt. "İslam Kardeşliğinin Temelleri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1998), 22-28.
- Güngör, Özcan. "Kur'an'da Sosyal Bütünleşme". *Diyanet İlmî Dergi* 43/2 (Haziran 2007), 173-190.
- House, James S. vd. "Social Relationships and Health". *Science* 241/4865 (29 Temmuz 1998), 540-545.
- İsfahani, Rağıb. *Müfredat*. çev. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları. Ağustos 2010.
- İşıkkhan, Vedat. "Kanser ve Sosyal Destek". *Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F Sosyal Hizmet Bölümü* 18/1 (2007), 15-29.
- Kapıkıran, Şahin-AcunKapıkıran, Necla. "Algılanan Elde Edilebilir Destek Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 43/2 (2010), 51-73. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000001202
- Karal, Eser-Biçer, Berna Gül. "Salgın Hastalık Döneminde Algılanan Sosyal Desteğin Bireylerin Psikolojik Sağlamlığı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi". *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 10/1 (Haziran 2019), 129-156. <https://doi.org/10.20493/birtop.726411>
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: 3. Basım, 2007.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "Kur'an'a Göre Dinin Toplumsal Bütünleşmedeki Rolü". *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 9/17 (Ocak 2016), 21-21. <https://doi.org/10.17540/hikmet.20161715434>
- Kaynar, Gonca. Boşanma Sürecindeki Kişilerin Baş Etme Becerileri, Bilişsel Çarpıtmalar, Yılmazlık Ve Sosyal Destek Algıları Açısından İncelenmesi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Kazak, Anne E.-Marvin, Robert S. "Differences, Difficulties and Adaptation: Stress and Social Networks in Families with a Handicapped Child". *Family Relations* 33/1 (Ocak 1984), 67-76. <https://doi.org/10.2307/584591>

- Kinsun, Abdalbaki. "Dini Gruplar Sosyolojisi" *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/8 (2016), 210-226.
- Kula, H. M. Naci. "Hucurat Suresi 10. Ayet Çerçevesinde Kardeşlik İlkesi ve Ruh Sağlığı Açısından Önemi". *Ekev Akademi Dergisi* 1/2 (1998), 49-56.
- Kula, H. M. Naci. "İstenmedik ve Beklenmedik Olaylarla Karşılaşan Bireylere Yönelik Moral ve Manevî Desteğin Önemi (Deprem ve Bedensel Engellilik Örneği)". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6/2 (2006), 73-94.
- Kur'an-ı Kerim Meali*. çev. Halil Altıntaş & Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zılâli'l-Kur'ân*. çev. Salih Uçan vd. 5. Cilt. İstanbul: Dünya, 1991.
- Mevdûdî, Ebu'l- A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayanî vd. 6.Cilt. İstanbul: İnsan, 2020.
- Nick, Elizabeth A. vd. "The Online Social Support Scale: Measure Development and Validation." *Psychological Assessment* 30/9 (Eylül 2018), 1127-1143. <https://doi.org/10.1037/pas0000558>
- Özdemir, Şuayip. "Toplumsal Birliğin Teşekkülünde İslam Kardeşliğinin Rolü". *Diyanet İlim Dergisi* 33/3 (1997), 107-115.
- Özsoy, Ömer-Güler, İlhami. *Konularına Göre Kur'an*. Ankara: Fecr, 22. Basım, 2019.
- Sancar, Faruk. "Toplumsal Birliğin İnşasında Anahtar Kavram 'Kardeşlik': Gazali Örneği". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/ (2013), 21-41.
- Sarason, Irwin G. vd. "Assessing social support: The social support questionnaire". *Journal of Personality and Social Psychology*, 44/1 (1983), 127-139
- Sunar, Lütfü. *Değişim Sosyolojisi: Kavramlar, Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Ankara: Nobel, 2018.
- Sherkat, Darren E. "Dini Sosyalleşme: Etki Kaynakları ve Araçların Etkileri" çev. Özcan Güngör, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/3 (2013), 279-297.
- Şeker, Aziz. *Sosyal Hizmete Giriş*. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi, 2018.
- Wach, Joachim. *Din Sosyolojisi*. çev. Ünver Günay. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili 1*. çev. İsmail Karaçam vd. İstanbul: Zehraveyn, 2007.
- Yıldız, Abdullah. "Hz. Peygamber'in Örneğinde Af ve İnsan Kardeşliği". *Meridyen Derneği Hadis ve siyer Araştırmaları* 2/1 (2016), 53-73.
- Yıldız, İbrahim. *Kur'an'da Sebülullah Kavramı*. Bursa: Emin Yayınları, 2015.
- Yıldız, İbrahim. "Kur'an' da Kardeş Şiddeti: Hâbil-Kâbil ve Hz. Yûsuf Kıssalarına Psikolojik Bir Bakış". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (2020), 73-95. <https://doi.org/10.18505/cuid.690585>

Journal of Analytic Divinity
International Refereed Journal

E-ISSN: 2602-3792

Nisan/ April 2021/ 5 (1): ss-pp 89/110

Planlı Davranış Teorisi Bağlamında Kur'an'da Niyet

Intention in the Quran in the Context of Theory of Planned Behavior

Seda Müjdeci

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty of Islamic Sciences

Ankara/Turkey, sdmjdc@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0658-1371>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Derleme Makale/ Review Article

Geliş Tarihi / Date Received: 19 Ocak/ January 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 11 Nisan / April 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Nisan / 15 April 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: İlkbahar-Nisan/ Spring-April

DOI: 10.46595/jad.865013

Cite as / Atıf: Müjdeci, Seda. "Planlı Davranış Teorisi Bağlamında Kur'an'da Niyet", *Journal of Analytic Divinity*, 5/1 (April 2021): 89-110.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Copyright © Published by Özcan Güngör, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Islamic Studies, Ankara-Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

İnsan davranışlarının kaynağını oluşturan etmenlerin daha iyi anlaşılması için oluşturulan teorilerden bir tanesi Ajzen ve Fishbein tarafından geliştirilmiş olan planlı davranış teorisidir (PDT). Planlı davranış teorisi sayesinde bir davranışın ortaya çıkma ihtimali tahmin edilebilmekle beraber davranışa yönelik amaç belirlenebilir. Aynı zamanda bu teoriye göre kişilerin davranışlarına etki eden en önemli faktör niyettir. Niyet denilince daha çok akla ibadetlerin gerçekleştirilmesi veya kalplerdeki iyi ya da kötü yöndeki arzular gelmektedir. Bunlar doğru olmakla beraber planlı davranış teorisinde kastedilen niyet bir davranışın gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesi doğrultusunda kişinin davranışlarının sonuçlarını düşünerek; tutum geliştirmesi, sosyal baskıdan etkilenmesi ve davranışsal kontrol ile hareket etmesidir. İslam dininde ise niyet, istenilen bir şeyi amaçlamada kalbin istenilen şeyde karar kılması ve davranışların meydana gelmesinin kilit noktalarından bir tanesidir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı niyetin Kur'an'da ele alınmasını planlı davranış teorisinin temelini oluşturan "tutum", "algılanan sosyal baskı" ve "algılanan davranışsal kontrol" başlıkları altında Kur'an'daki etkileşimleriyle ayetler ışığında incelemektir. Kur'an'da niyetin ele alınması ile planlı davranış teorisi arasında ilişkinin kurulabileceği örnek metinler bulgulanmıştır. Çalışma tarihsel dokümantasyon tekniğine uygun olarak işlenmiştir.

Anahtar Kavramlar: Planlı Davranış Teorisi, Niyet, Sosyal Psikoloji, Kur'an, İslam Sosyolojisi.

Abstract

One of the theories created to better understand the factors that make up the source of human behavior is the theory of planned behavior (TPB) developed by Ajzen and Fishbein. The probability of occurrence of a behavior can be predicted, and intention of the behavior can be determined through theory of planned behavior, At the same time, according to this theory, intention is the most important factor which has influence upon people's behavior. When we say intention the first thing come to our mind more is the realization of prayers or the good or bad desires in the hearts. These are true though, the intention meant in theory of planned behavior is to consider the consequences of the person's behavior toward realization or non-realization of a behavior; developing an attitude, being affected by social pressure and acting with behavioral control. In an islamic concept intention is one of the key concept for the heart to decide on the desired thing and the occurrence of behavior in aiming at something desired. Therefore, the purpose of this reserch is to study the bestowment of intention in the Quran under the headings of "attitude", "perceived social pressure" and "perceived behavioral control" in the light of verses with its interplay in the Quran. Exemplary texts that can discover a relationship between the bestowment of the intention and the theory of planned behavior have been found in the Quran. The reserch has been processed according to the historical documentation technique.

Keywords: Theory of Planned Behavior, İntention, Social Psychology, Quran, Sociology of İslam.

Giriş

İnsan davranışlarına yön veren etkenlerin var olduğu ve bu davranışları önceden tahmin etmek düşüncesi, psikolojik çalışmaların temelini oluşturmuştur. Bununla beraber birçok sosyal-psikolojik teorinin ortaya atılması ve geliştirilmesi ihtiyacı hissedilmiştir. Kişilerin davranışlarını oluşturma yahut sergileme kararına etki eden birçok faktör bulunmaktadır. Dolayısıyla sosyal psikolojinin temel konularından birini oluşturan tutumlar, hem sosyal algımızı hem de davranışlarımızı etkilemektedir. Tutumların oluşmasına etki eden unsurlar mevcuttur. Bunlardan biri de dini inançlar dolayısıyla Kur'an'dır. İnsanların dini inançlara olan bağlılıkları olumlu ya da olumsuz yönde tutum geliştirmelerine etki eder. Tutum, gözle görünür ya da sergilenen bir davranış olmayıp tam anlamıyla davranışın kendisine hazırlayıcı bir eğilimdir (Kağıtçıbaşı & Cemalçılar, 2014, 129-130). Bu bağlamda tutumu konu edinen planlı davranış teorisi, Bamberg'e göre büyük sıklıkla kullanılan sosyal psikoloji teorisidir. Piles ve Schmidt ise bu teorinin sosyal psikoloji içerisinde davranışların açıklanması yönünde deneysel açıdan en geniş alanlarda test edilen ayrıca çok iyi sonuç veren bir teori olduğunu söylemişlerdir (Mercan, 2015, 2). Planlı davranış teorisi, sosyal psikoloji temelli bir kuram olmasının yanı sıra birçok farklı dal ve disiplinin alanına giren davranışları beyan etmede yaygın bir şekilde kullanılmıştır (Cohen ve Hanno, 1993 akt. Öztürk vd. 2015, 145-146).

Planlı davranış teorisi¹ ve İslam dininde niyet kavramına² ilişkin ayrı ayrı olmak üzere yapılan çalışmalar vardır. Ancak her iki konunun bir arada bulunduğu Kur'an merkezli herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmada planlı davranış teorisinin temelini oluşturan niyet kavramı ile bu niyetlere etki eden unsurların, dini bağlamda, Kur'an ayetleri ışığında nasıl ele alındığı ve örnekler üzerinde yorumlandığı sorusuna cevap aranmıştır. Verilen örnek ayetler, planlı davranış teorisinin her bir unsurunun kendi özelliği bağlamında ayrı ayrı ilişkilendirilerek çalışılmıştır.

Çalışmanın konusu planlı davranış teorisi bağlamında niyet kavramının Kur'an'ı boyutlarını psikososyal açıdan ele almaktır. İslam düşünce geleneğinde "niyet" kavramı ile planlı davranış teorisini oluşturan ve yönlendiren etmenlerin benzerliği, her iki kavramın birbirleri ile ilişkilendirilebileceğini göstermektedir. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, Kur'an'da niyet kavramını planlı davranış teorisinin temelini oluşturan a) davranışa yönelik tutum, b) algılanan sosyal baskı ve c) algılanan davranışsal kontrol unsurları bağlamında incelenmesidir.

¹ Konuya ilişkin ayrıntılı literatür okumaları için bkz. (Öztürk vd., 2015, 141-160; Göktürk, 2019).

² Konuya ilişkin ayrıntılı literatür okumaları için bkz. (Zeydân, 1976, 216-228; Çetintaş, 2014, 51-70; Türker vd., 2017; Şavlı, 2018, 305-320).

Davranışlarımızın kaynağını oluşturan planlı davranış teorisinin temel yapı taşı olan niyet kavramını incelemek, bu davranışların hangi tutum ve prensipler içerisinde meydana geldiğini, neleri etkilediğini açıklamak ve bunu Kur'an ayetleri doğrultusunda incelemek araştırmanın perspektifi açısından oldukça önemlidir.

Çalışma tarihsel dokümantasyon tekniğine uygun olarak bilgi, belge ve içerikler yolu ile elde edilmiştir. Kavramların psikososyal boyutları incelenirken sözlüklere, alan yazınındaki kitap, makale ve tezlere; Kur'an ayetlerinin değerlendirmelerinde ise Kur'an meali, aynı zamanda anlaşılamayacağı öngörülen noktalarda farklı birçok tefsire müracaat edilmiştir. Veriler, anlayıcı yaklaşım perspektifinden gruplandırılarak amaç ve alt amaçlar bağlamında kullanılmıştır.

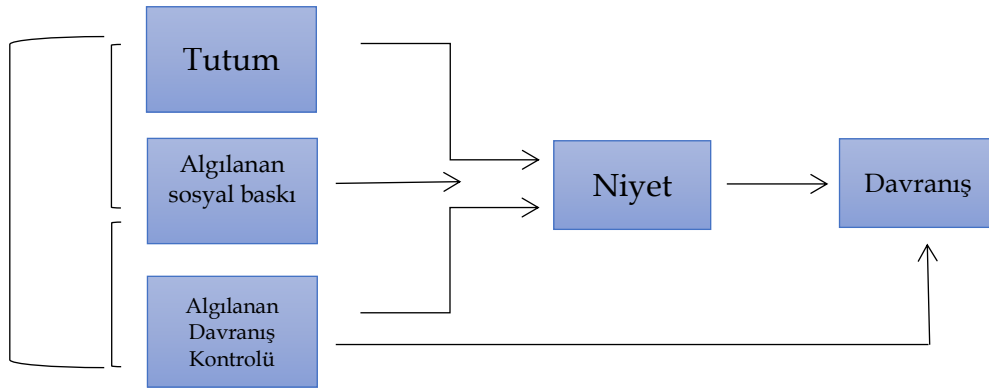
Planlı Davranış Teorisi

Planlı Davranış Teorisi, mantıklı eylem teorisinin bir uzantısı olarak öne sürülen; Ajzen ve Fishbein tarafınca geliştirilmiş, insan eylemlerini ve bu eylemleri oluşturan asıl etmenlerin ön görülmesi ve açıklanması üzerine oluşturulmuş bir teoridir. Kişilerin genel olarak akla göre hareket ettikleri, var olan bilgileri göz önünde bulundurdıkları ve herhangi bir davranışın neticesinde açık ya da kapalı olarak değerlendirdikleri hipotezine dayanan planlı davranış teorisi, kişinin davranışı meydana getirme niyetinin bu davranışın en güçlü belirleyicisi olduğunu savunmaktadır (Ajzen & Fishbein, 2005, 173). Ayrıca davranış üzerinde etkili olabilecek hareketleri açıklamaya yönelik geniş boyutlu bir teoridir (Karahana, 2018, 47). Planlı davranış teorisi, insan davranışlarının oluşumuna etki eden belli nedenlerin olduğu hipotezini savunur. Kişiler, meydana getirdikleri eylemlerin oluşturduğu neticeleri önceden analiz eder ve düşünür. Üzerinde düşünülen eylemlerin sonuçları arasında bir tercihte bulunup karara varır ve bunu uygularlar. Belli bir niyet sonucu meydana gelen eylemlerde amaç, analiz edilen ve üzerine düşünülen sonuca ulaşmaktır. Dolayısıyla bu teoriye göre bir davranışa direkt etki eden tutum değil, niyettir. Tutum, niyete etki ederken, niyet de davranışa etki etmektedir (Kağıtçıbaşı & Cemalcılar, 2014, 141). Kişinin bir durum karşısındaki tutumu, sonradan yapılması planlanan davranışın kaynağı olan niyeti oluşturmaktadır.

Ajzen'ne göre PDT, aşağıda verilmiş olan tablo gibidir.

Tablo 1 PDT Modeli

(Ajzen, 2006).

Planlı davranış teorisi, kişilerin toplumsal davranışlarının bazı unsurların kontrolü altında bulunduğunu; belli nedenlerden meydana geldiğini bu bağlamda da planlı olarak ortaya çıktığını öne sürmektedir. Bu sebeple bireydeki davranışa yönelik niyetin oluşması gerekir (Tekkaya vd. 2011, 640). Niyetin oluşumuna etki eden faktörler ise insanın "davranışa yönelik tutumu", "algılanan sosyal baskı" ve "algılanan davranışsal kontrol" dür (Ajzen, 1991, 182). Bir davranışı sergilemenin pozitif veya negatif yönde bir değerlendirmesi bulunduğunu savunan Ajzen'e göre, davranışa yönelik tutumları, davranışsal inançlar ve davranışsal değerlendirme belirlerken; öznel normları, normatif inançlar ve uyma güdüsü sınırlandırır; algılanan davranışsal kontrolü ise kontrol inançları ve kontrol unsurlarının gücü belirlemektedir (Ajzen, 1991, 179-183). Öyle ki, davranışların oluşmasına etki eden etkenler, kişinin davranışlarının sonuçlarını öngörerek sergilemesini veya sergilememesini etkiler.

Niyet Kavramı

Niyet, "bir şeyi (davranış, düşünce vs.) yapmayı önceden isteyip düşünme, maksat anlamlarına gelmektedir" (TDK, 20 Aralık 2020). Niyetin sözlük anlamı ise kalbin anında veya sonrasında kendi amacına uyumlu gördüğü yani kendisi için bir fayda veya zarar teşkil edeceğine inandığı davranışa doğru yol alması veya karar kılmasıdır (Dönmez, 2007, 169).

Niyet, bireylerin ilgili davranışı sergileme ya da sergilememe yönündeki temayülleri ve tasarımlarını oluşturur (Küçük, 2011, 147). Esasen niyet, insan fiillerinin

meydana gelmesinde veya sergilenmesinde en muazzam unsurdur (Yüzüak, 2017, 17). Dini ve felsefi düşünce geleneklerinde de fiile önem arz eden ve onu anlamlı kılan faktör olarak değerlendirilen niyet, hem dindarlığın hem de ahlâklı olmanın anlamı hususunda belirleyici güce sahiptir (Türker vd. 2017, xi). Niyetin terim olarak tanımında ise âlimler, davranışa bağlı olarak bir şeyi gerçekleştirmeyi istemek şeklinde ifade etmişlerdir (Zeydân, 1976, 217).

Kişinin kalpte bulunan bir çıkarın veya zararın peşinen yahut ileride temin edilmesi ya da giderilmesi amacına uygun olduğunu düşündüğü şeye doğru meyletmesi olan niyete din şu anlamı vermiştir, “Allah’ın isteğini umarak ya da onun emrine sarılarak davranışa yönelen iradedir. Niyet dilde azimdir; dinde ise yüce Allah için davranışı amaçlamaktır” (Tehânevî, 1996, 1735 akt. Türker vd. 2017, 6-7). Fiilleri meydana getirmek için bireylerin ne kadar çaba harcama tasavvurlarını ve ne kadar çaba göstermeye talip olduklarına dair göstergeleri olan niyetlerin bir fiile dokunan isteklendirme unsurlarını yakaladığı varsayılmaktadır (Yetim, 2019, 13).

İslâm dininde yüklenmiş olduğu mana ve rol itibarıyla bir diğer ibadetlerin ruhunu oluşturan niyet, İslam ibadet fıkında önemli bir yere sahiptir (Şavlı, 2018, 307). Aynı zamanda insan kalbinin iradi olarak bir davranışa meyletmesi ve sadece yaratıcının emirleri doğrultusunda onun rızasını kazanmaya çalışmasıdır (Sandıkçı, 2018, 359). Dolayısıyla niyet İslam dininde ibadetler noktasında ve yapılan işlerin ardındaki asıl amaç ve irade açısından büyük öneme sahiptir.

1. Kur’an Bağlamında Davranışa Yön Veren Tutum ve Niyet

Tutum, kişinin bir mesele, konu, nesne, fiil vb. ile ilgili olumlu veya olumsuz yöndeki değerlendirmesi ve bu değerlendirmelere göre belirli bir biçimde davranma eğilimidir (Koç, 2013, 272). Davranışa yönelik tutum, davranışı ortaya koyacak kişinin, o davranışın meydana gelmesine karşı pozitif veya negatif yöndeki değerlendirmesidir (Erten, 2002, 222). Tutumların ardında inançlar da mevcuttur. Kişinin bir nesne üzerine sahip olduğu olumlu inançlar ise o nesneye karşı olumlu bir tutum oluşturmaktadır. Böylece kişinin o davranışı gerçekleştirme niyeti ve eğilimi yüksek olmaktadır (Türkmen, 2015, 41). Eğer tam tersi bir durum söz konusu ise kişinin davranışı gerçekleştirme eğilimi beklenen düzeyin altında olur.

Kur’an’da “niyet” kavramı açık bir şekilde yer almamakla birlikte En’âm Suresi 95. ayette geçmekte olan “en-nevâ” kelimesi kendisiyle aynı kökü paylaşır. “En-nevâ” kavramı Arapçada; tohum, çekirdek anlamlarına gelmekle beraber ayette anlatılmak istenen Allah’ın, kudretiyle yardığı çekirdek veya tohumun patlayarak filiz vermesi ve türlü türlü bitkileri, tatlari vs. meydana getirmesi, doğanın canlanmasıdır (Karaman vd. 2017, 444). Bu

bağlamda küçük bir tohumun toprakta saklı olması gibi niyette kalplerde gizlidir. Öyle ki, toprak altındaki küçük tohumdan ormanlar meydana geldiği gibi doğru olan küçük bir niyetten olumlu yönde davranışlar ve salih ameller oluşur.

Dini inançlar, bireylerin tutum geliştirmesine etki eden önemli unsurlardan bir tanesidir. İslam dinine göre Müslüman bir birey kendisine rehberlik eden Kur'an yolunda tutum ve davranışlara sahip olmalı ve bu bağlamda bir davranışı sergilemeden önce süzgeçten geçirmelidir (Öztürk vd. 2015, 146). Dolayısıyla kendilerini Müslüman olarak tanımlayıp İslam dininin vermiş olduğu emirleri ve yasakları benimseyen kişilerin, davranışlarını sergilerken bu emir ve yasaklara karşı olumlu bir tutum içinde olmaları beklenir. Olumsuz tutum içinde olmaları karşısında ise bu durumun doğuracağı sonuçlar kısmen de olsa tahmin edilmelidir.

1.1. Niyeti Yönlendiren Ahlâki Tutumlar

Kur'an'da niyet her şeyin başı, fiillerin arkasında olan asıl neden yani özüdür (el-Mülk 67/2; el-Kehf 18/110; el-Beyyine 98/5). Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde niyetin önemine vurgu yapılmakla birlikte kavramsal olarak niyet, ahlâki davranışların başlangıcı kabul edilmektedir (Gündüz, 2019, 308). Ahlâk, kişilerin davranışlarını ayrıca birbirleriyle ilişkilerini değerlendirmek amacıyla başvuru kuralları bütünü; kişilerin davranışlarını pozitif ve negatif yönde yargulamakta kullanılan ölçütlerdir (Subaşı, 2014, 190). Ahlâk, davranışların ana modeli olmakla birlikte insan davranış ve ilişkilerinin değerlendirilmesi ile ilgilidir (Vatandaş, 2011, 66). Gazâlî'ye göre ahlâk, insan nefsinde var olan öyle bir yetidir ki bu sayede bireyin davranışları, bir zorlama olmaksızın rahatça ortaya çıkar; ondan iyi davranışlar ortaya çıkarsa bu iyi/güzel ahlâk olur, kötü davranışlar ortaya çıkarsa da kötü/çirkin ahlâk olur (Gazâlî, 1987, 125).

Kişinin ahlâk üzerindeki tutumları, onun davranışlarını sergileyip sergilememe noktasındaki kararlarını doğrudan etkiler. Müslüman bir kişiye tutumlarında etki eden unsurlardan biri Kur'an'dır. Kur'an, bireye ve topluma yönelik davranışların nasıl oluşturulması gerektiği noktasında bazı ikazlarda (ahlâki davranışlar) bulunarak dikkat çekmiştir (el-Bakara 2/172; en-Nisâ 4/49; Nûr 24/21). Kur'an'da insanlara yönelik dini sorumlulukların gerçekleştirilmesi doğrultusunda ahlâki zaruretlere bakıldığında, kişi veya kişilerin ahlâki bir tutum göstermeleri beklenir (Güngör & Şahin, 2017, 29). Gösterilen olumlu tutumlar davranışa etki eden niyetlerin de olumlu yönde oluşması sonucuna ulaştıracaktır. Olumsuz tutumlar ise niyetin olumsuz yönde oluşmasına ve ahlâki davranışların bu yönde tezahür etmesine sebep olacaktır. Müslüman bir bireyin İslam'ın vurguladığı ve önemsendiği kuralları benimsemesi, davranışlarını sergilerken ahlâki kurallara olumlu bir tutum içerisinde olması beklenir. Bu doğrultuda örnek verilirse kişilerin nasıl bir ahlâki tutum sergilemeleri gerektiğini açıklayan Kur'an'da adil olmak, alçak gönüllülük, anneye babaya hürmet, sevgi, sulh, güven, arayışı düzeltmek, sahilik, iyilik ve merhamet (en-Nisâ 4/58-128-135; el-Furkan 25/63; el-İsrâ 17/23; el-Enfâl 8/61; el-

Hucurât 59/10; el-Bakara 2/224-283; et-Tevbe 9/119; el-Mâide 5/93; er-Rûm 30/21) gibi birçok güzel ahlâki davranışlara sevk eden bununla beraber zulmetmekten, dedikodu yapmaktan, bencillikte bulunmaktan, kin gütmek gibi kötü kalp ve niyetlerden (Âl-i İmrân 3/140; Kaf 50/18; el-Haşr 59/9-10; el-Bakara 2/225) yol çevirmeyi vurgulayan ayetlerin bulunması ile gidilmesi gereken yönü göstermektedir. Nitekim Kur'an'ın insanlara gösterdiği bu yönün aynı zamanda Hz. Peygamber'de de vuku bulması ile şöyle ifade edilmiştir: "Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsindir." (el-Kalem 68/4). Dolayısıyla verilen ayetler, Kur'an'ın ahlâki niyetlere ne denli kıymet verdiğinin apaçık bir göstergesidir. Ayette bahsedilen "üstün ahlâk" insanlara yol gösteren Kur'an'ın kendisidir (Karaman vd. 2017, 429-430). İşte bunların hepsi ahlâki tutuma etki eden etmenlerdir. Bu sebeple şu söylenebilir, Müslüman bir bireyin ahlâk çerçevesi içerisinde yer alan bu kaidelere olan tutumu, onu kullanma niyetini olumlu etkiler ve davranışlarını o doğrultuda sergiler. Ahlâki davranışların sergilenebilmesi ise niyetin yahut o eylemi gerçekleştirme sebebinin de belirtilen kötü düşünce ve davranışlarından uzak durması ile mümkündür. Bu tutumlar neticesinde oluşan davranışlar kişinin dini inançlarını kuvvetlendirir ve bu bağlamdaki tutumlarını olumlu yönde geliştirmesine katkı sağlar.

1.1.1. Ahlâki Tutumun Oluştığı Kurum Aile

İnsanın zamanla değişmekte olan rol modeli, dünyaya geldiği anda ilk olarak üyesi olduğu ailedir. Bu bağlamda en temelde kişi, topluma ait yazısız normları (örf-adet ve gelenek-görenek), birçok ihtiyacın nasıl giderilmesi gerektiğini, dini öğretileri öncelikle ailesinden alır (Güngör, 2016, 56-61). Aile, insanın tutum ve davranışları üzerinde etkili olan bir mihenk taşıdır. Kişi, ailesini yani içinde doğup büyüdüğü aile bireylerini örnek almakta ve gördükleri neticesinde bir durum veya davranışa karşı olumlu ya da olumsuz yönde tutum geliştirebilmektedir. Kur'an'da 127 yerde "ehl" ifadesiyle geçmekte olan aile kavramı, bu bakımdan ilk sosyal grupların aile ile oluştuğunu ifade etmektedir. Hz. Âdem, Hz. Havva ve çocuklarını bu bağlamda örnek gösteren Kur'an, sevgi, merhamet, iyilik, yardımlaşma, doğruluk ve Allah korkusunu izleyerek ailenin kuruluşunu önemsemiştir (Teyfurov, 2014, 243). İnsanlar sosyal bir varlık olmakla beraber bir ailenin üyesi olmaya ya da aile kurmaya hem psikolojik hem de fizyolojik açıdan muhtaç ve isteklidir. Bu bağlamda hem ferdin kendisi hem de toplum için önemli bir kurum olan aile, kişiyi yalnızlıktan uzak tutup ruhunu okşar. Esasen insan aile kurma niyetine eğilimli bir varlıktır. Aksi takdirde insanın hem gayrimeşru yollara hem de psikolojik sorunlara yönelmesi kaçınılmazdır. Dolayısıyla aile, gayrimeşru ilişki sonucunda meydana gelen pek çok psikososyal sorunlardan bireyleri uzak tutmaktadır. Bu sebeple İslâm'da ailenin temel koşulu evliliklidir. Kur'an, insanlara bu bağlamda sevgi, saygı, muhabbet yönünde öğütler vermiş ve izlemesi gereken yolu sunmuştur (er-Rûm 30/21). Kur'an'da verilen bu yönlendirmeler ile planlı

davranış teorisi bağlamında bireylerin bu doğrultuda olumlu yönde tutum sergilemeleri, evlilik yolundaki niyetlerine de olumlu yönde etki edecektir.

Kur'an aynı zamanda bireyin aile içerisindeki tutumlarına da dikkat çekmiştir. Ailede karı-kocanın birbirleri ve her bir fert ile ilişkilerine, güvene, istikrara, hak, hukuk ve terbiyeye değinmiş; fitne ve fesada karşı da korunma mesajı içermiştir (et-Tegabün 64/14; el-Hucurât 49/13). Erkeğin kadına nasıl davranması ve birbirlerinin haklarına riayet etmeleri noktasında Kur'an, "Erkeklerin kadınlar üzerinde olan hakları olduğu gibi kadınların da erkekler üzerinde hakları vardır.", "Kadınlarınızla iyi geçinin. Onlardan hoşlanmayıp tiksinseniz; hoşlanmadığınız bir şeyde, Allah birçok hayır takdir etmiş olabilir" (en-Nisâ 4/4-19) şeklinde belirtmiştir. Aynı zamanda bireyin evlatlarına, evlatların da ebeveynlerine karşı sorumlulukları vardır. Kişi inançları gereği hangi konumda olursa olsun aile ilişkilerinde sorumluluklarını meydana getirme noktasında planlı davranış teorisine göre olumlu bir tutuma sahip olmalıdır. Anne-baba, evlatlarına iyi davranmalı ve kalplerini hoşnut kılmalıdır. Onları küçük düşürmemeli alaycı tavır sergilememeli, dini vazifelerini anlatmalı, dürüstlüğü tavsiye etmeli ve dolayısıyla onların ahlâk ve terbiyelerinde sorumluluk hissetmelidirler. Nitekim Kur'an'da "(Ey Resulüm!) aile ve ümmetine namazı emret. Kendin de ona devam et." (Tâhâ 20/132) buyurulmuştur. Aynı zamanda evlatlar da anne ve babanın hakkını gözetmeli onlara itaat etmeli ve iyilikte bulunmalıdırlar (el-En'âm 6/151; el-İsrâ 17/23). Dolayısıyla insanın toplumsal ve bireysel sorumluluklarını en önemlisi dini vazifelerini gerçekleştirme açısından Kur'an'ın verdiği tavsiyeler doğrultusunda aileye dolayısıyla evliliğe karşı olumlu bir tutum sergiler. Neticesinde evliliği gerçekleştirip aile kurma niyetini meydana getirme düşüncesini kuvvetlendirir. Aynı zamanda bireyin aile içindeki tutumlarına etki eden niyeti de şekillendirir. Ailesine karşı sorumlulukları bilir onlara iyi davranır ve haklarına riayet etme niyetinde olur. Kişi bu doğrultuda gitmediği takdirde doğacak sonuçları tahmin ettiğinden aksi davranışlara karşı olumsuz bir tutum sergiler ve kötü olanı ise gerçekleştirme eğiliminde olur.

1.1.2. İyi Davranış / Kötü Davranış

Kur'an'ı Kerim'de insan davranışlarına dair öğütler verilmekle beraber birçok olay da örnek gösterilmiştir. Bu bağlamda verilen örneklere ve yapılan ikazlara karşı insan davranışlarının sonuçlarını incelemek ve anlamak davranışa etki eden niyeti ortaya koymak açısından önemlidir.

Davranış, içeriden veya dışarıdan gelen etkilere, uyarıcılara karşı bir canlının şuurlu bir şekilde vermiş olduğu reaksiyonlardır (Kargiglioğlu, 2019, 12). İnsanlar, davranışlarının sonuçları ile ilgili önceden düşünür ve bir seçim yaparak sonuçlara ulaşmak için vardıkları kararları eyleme dönüştürür (Kağıtçıbaşı & Cemalcılar, 2014, 141). İnsanların her biri birey olarak toplumun doğal bir üyesi olmakla beraber duygularını, yaşamını ve aynı mekânı paylaştığı, bireylerden meydana gelen toplumun kaçınılmaz bir üyesi konumundadır. Öyle

ki, insanların bireysel davranışlarının ve fiillerinin sosyolojik, psikolojik ve dini sonuçları vardır. Din, kişinin davranışlarına, insanlarla olan etkileşimine dolayısıyla bireysel ve toplumsal yaşamına etki eden önemli bir unsurdur (Kafalı, 2005, 33). Bu bağlamda kişinin davranışları aynı zamanda düşüncelerinin arkasındaki ana unsur olan niyete, nasıl olması gerektiği konusunda ipucu vermektedir. Kişi dinden aldığı emirlerle hayatında asıl yapması gereken şeylerin ne olduğunu bilmekte ve niyetini o şekilde tasarlayıp, sergilemektedir. Bu da bireyin hür iradesini kullanarak esasen bireysel ya da topluma yönelik iyi veya kötü davranışını ortaya koymaktadır.

İnsanı diğer canlı ve varlıklardan farklı kılan doğal husus, onun kişilik sahibi olmasıdır. Kişilik, bireyin var olduğunun farkında olmasını, algı ve isteğiyle davranışlarına hâkim olmasını ifade eder. Varlığının bilinci içerisinde olan insan, çevresinde meydana gelen olayları ve olguları gözlemleme yeteneğine sahiptir. Bu yeteneği sayesinde insan, olguları maddi açıdan gözlemleyip belli sonuçlar elde etmekte ve kararlara ulaşabilmektedir. Kişi elde ettiği sonuçlar ve ulaştığı kararlar nispetinde ilke olarak davranışlarını serbest bir düzlemde gerçekleştirme özgürlüğüne sahiptir (Özgenç, 1996, 443). Kişinin sergilediği davranışların ardında saklı kalan niyet, iyi yönde bir davranış ya da kötü yönde bir davranış sergilemesine neden olur ki bu da insanın iradesiyle meydana gelir. Bu bağlamda özgür olan insan, gerçekleştirdiği davranışlarından ve daha da özünde niyetlerinden sorumludur.

Kur'an'ı Kerimin birçok ayetinde insanların akıl sahibi ve doğruyu-yanlışı, iyiyi-kötüyü ayırt etme gücüne sahip olduğu ve sonucunda da kendi davranışlarını meydana getirdikleri (el-Mü'minün 23/67; el-Enfâl 8/29) vurgulanmıştır. Bununla birlikte sürekli muhataplarına "Ey akıl sahipleri ya da akletmez misiniz?" gibi hitaplarda bulunmuştur (el-Mâide 5/100; el-Bakara 2/44).

İnsan yaratılış itibarıyla iyiye ve kötüye karşı eğilimli olarak yaratılmıştır. Kur'an'da insana iyi ve kötünün gösterildiği "Ona iki yolu göstermedik mi?" (el-Beled 90/10) şeklinde ifade edilmiştir. Planlı davranış teorisinde davranışla ilgili düşüncelerin oluşması ve bu sonuçların değerlendirilmesi, olguların izah edilmesi ve neticesinde sahip olunan tutumun ortaya çıkması gibi Kur'an'ın bu ayetinde de Allah'ın insana bilgi edinme, düşünme, yargılama ve seçme yetenekleri verildiği, yetenekleriyle de insanın en seçkin varlık olarak yaratıldığı anlatılmaktadır (Karaman vd. 2017, 626). Ayetin devamında ise verilen uyarıları dikkate alıp iyi davranış sergileyenlerin, sergilemeyenlere karşı olumlu bir tutuma sahip olduklarını ve davranışa etki eden niyetlerinin iyilik yönünde olduğunu görmekteyiz (el-Beled 90/11-18). Nitekim Şems suresinde geçen "Nefse ve onu şekillendirip düzenleyene; Ona kötü ve iyi olma kabiliyetlerini verene! Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir. Onu arzularıyla baş başa bırakan da ziyan etmiştir." (eş-Şems 91/7-10) ayetlerinde vurgulanan kişinin nefesine, takva ve kötülüğün ilham edildiğidir. İnsana takvanın

kötülükten daha üstün olduğu bildirilmiş ve nefsinin günahlardan arındıran kişinin kurtuluşa ereceği, aksini gerçekleştireceklerin ise ziyana uğrayacağı söylenmiştir (Mahalli& Süyûtî, 2016, 595). Dolayısıyla verilen uyarıları dikkate alacak kişi veya kişilerin davranışların sonucunu önceden düşünüp tahmin etmeleri ve bu bağlamda takvaya karşı olumlu bir tutum, kötülüğe ise olumsuz bir tutum içinde olmaları beklenir. Nihayetinde verilen bu ayetler ışığında tutumların etki ettiği niyetleri açıklamak mümkündür.

Bu durumun teşkil ettiği bir başka örneği kavimlerde görmek mümkündür. Kur'an'da, bütün kavimlere bir uyarıcının gönderildiği ve doğru yola davet metotlarının peygamberler aracılığı ile gerçekleştirildiği; kavimlerin kendi dilleri ile uyarıldığı, tebliğ görevini yerine getirip tevhid için mücadele edildiği bilinmektedir (el-A'râf 7/6; İbrâhîm 14/4; el-En'âm 6/163). Nitekim peygamberlere inananlar, davranışlarının doğuracağı sonuçları düşünüp doğru yolda ilerlemek adına peygamberlerin ardından gitme niyetini oluşturmuş ve davranışlarını sergilemişlerdir. İnanmayanlar ise helak olmuşlardır. Bu bağlamda Kur'an'da geçen Nûh kıssası bu duruma örnek teşkil etmektedir. Hz. Nûh ve ona inananlar kurtulurken eşi, oğlu ve diğer inananlar boğulmuşlardır (Hûd 11/40-47; el-Mü'minûn 23/26-29; el-Furkan 25/37; el-Kamer 54/10-17). Netice şudur ki uyarılara karşı inananlar, inananlara göre olumlu bir tutum oluşturmuş ve niyetlerini doğru olduğunu düşündükleri tevhid inancıyla Hz. Nûh'a katılma davranışlarıyla sergilemişlerdir.

Kur'an'da niyete etki eden ahlaki tutumların belirtildiği bir diğer konuların şu şekilde sıralanması mümkündür:

- Alay edip küçültücü lakaplar kullanmak (el-Hucurât 49/11).
- Adaletli olmak ve alçak gönüllülük (el-Mâide 5/8; el-Hac 22/34).
- Cimrilik ve israfçılık (el-İsrâ 17/26-27; el-Hümeze 104/2-6).
- Bağışlanmayı istemek, şükretmek (Hûd 11 /3; ez-Zümer 39/66).
- Mal ve çoklukla övünmek (et-Tekâsür 102/1).
- Faiz yememek (Âl-i İmrân 3/130).
- Mazlumları, zayıfları korumak (en-Nisâ 4/75)
- Sorumluluklarını (ibadet) bilmek (namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek...) (el-Bakara 2/43-183).

İnsanın oluşturduğu iyi veya kötü davranışlarda niyet asıldır. Yolda olan bir taşın kaldırılması, toplumun sağlığının düşünülmesi, tebessüm edilmesi, yetimin başının okşanması gibi küçük bir davranışın sonuçlarını sırf Allah rızasını düşünerek gerçekleştirmek kişinin olumlu bir tutum içinde olmasını sağlar. Kişi aksini düşündüğünde (faiz yemek, zulmetmek, yetimin hakkını yemek vs.) ise olumsuz bir tutuma sahip olmakla beraber o davranışı oluşturma eğiliminin düşük olmasına neden olur. Dolayısıyla Kur'an'daki olay ve hadiselerdeki insan davranışları (iyi-kötü), tutumları ve tutumlar üzerine yapılan davranışların sonuçlarıyla ilgili olası düşüncelerin değerlendirilmesi gibi olgulardan etkilenip davranışlarını, tutumların oluşturduğu niyetler sonucunda sergiler.

1.1.3. Niyet-İhlas Etkileşimi

Müslüman bir kişinin Allah'ın rızasını kazanma noktasında ihlas içinde, ibadeti ve düşünceleri kötülüklerden ve ikiyüzlülükten arındırarak duruluk, içten bağlılıkla Allah dışındaki her şeyden uzak bir tutum sergilemesi beklenir (Isfahâni, 2010, 354). İhlas, ahlâki çerçevede bireyin, erdemlilik sürecine daha doğrusu gerçek anlamda insan olma yoluna girişinin ilk temel koşulu niteliğinde olması nedeniyle büyük bir önem ve değere sahiptir.

Bireyin kurtuluşu yolundaki esas faktörlerden biri olan ihlas, Kur'an'da muhlis, muhlas, muhlism, muhlasm, ed-dinu'l halis gibi kısımlarıyla da mevcut olmakla beraber niyet ile bağlantılı olup niyetin sıhhati ve sağlamlığı konusu ile alakadardır (Ekin, 2002, 148). İhlas, niyet kavramının önemli temel taşlarından birini teşkil etmektedir. Kişinin hal ve hareketlerinde aynı zamanda duygu ve düşüncelerinde ihlası barındırmak niyetin taviz vermediği unsurlardan olduğu gibi işleri de güzelleştirir. İhlas; İnsanın doğru ya da yanlış davranışlarını veyahut tutumlarının oluşturduğu iyi veya kötü niyetlerin açık veya gizli olanını ortaya koyabilmede önemli bir role sahiptir. Kur'an ise bunu "De ki, gönlünüzdeki duyguları saklasanız da açıklasanız da Allah hepsini bilir." (Âl-i İmrân 3/29) ayeti ile desteklemektedir. Yani davranışların, eyleme dönüştürülmemiş düşüncelerin veya söylemlerin arkasındaki asıl nedenin dolayısıyla niyetin doğruluğunu veya yanlışlığını açık olanının da gizlisinin de bilindiği belirtilmiştir. Ayette böyle geçmesine rağmen planlı davranış teorisine göre insanların bu doğrultudaki tutumlarının olumlu veya olumsuz olması yine niyetlerine etki etmektedir. Bu doğrultuda Kalem suresi 17-33. ayetlerde anlatılmış olan bahçe sahipleri kıssasında, bahçe sahiplerinin, infaktan yararlanacak kişileri bu durumdan habersiz bırakıp onları mahrum bırakmak istemeleri ve kendi planları ile sabah erkenden bahçeye gittiklerinde kendi mahsullerinin ziyana uğradığını görmeleri de kendilerinin gizlice planladıkları niyetin karşılığı olmuştur (Cora, 2020, 212). Dolayısıyla Kur'an'da verilen mesajlara karşı olumlu ya da olumsuz bir tutum içinde olmak bireyin, doğrudan davranışını oluşturan niyetine etki etmektedir.

2. Kur'an'da Algılanan Sosyal Baskı ve Niyet

Bir insanın, başka insanlar tarafından kendi davranışları hakkında ne düşüneceği, nasıl tepki vereceği ile ilgili inançları ve insanın bu beklentilere ne ölçüde uyacağı niyeti etkiler (Kağıtçıbaşı & Cemalcılar, 2014, 141). Bir başka tanıma göre planlı davranış teorisinde yer alan sosyal baskı, düşünülen bir davranışı gerçekleştirmek veya gerçekleştirmemek ya da insanın önemseydiği kişilerin, yapacağı davranışları onaylayıp, onaylamamasıdır (Yay & Çalışkan, 2016, 111). İnsanlarda olumlu ya da olumsuz etki

oluşmasına sebep sosyal çevre; aile bireyleri, akranları, öğretmenleri, rol modelleri denilebilir. Bu durum dini açıdan ele alınacak olursa, verilen etmenlerin yanında bir de peygamberler, sahabeler, evliyalar veyahut din adamları olabilir. Planlı davranış teorisi bağlamında kişiler, bu rol modellerin görüş ve düşüncelerine uygun olan davranışlar sergilemek isterken, bunun yanında rol modellerin uygun karşılamadığı davranışlardan ise kaçınırlar (Göktürk, 2019, 28).

İnsanların içinde yaşamış oldukları toplumun gelenek, görenek ve adetleri, baskı ve kuralları doğrultusunda kabul gören değerlerdir. Algılanan sosyal baskı, diğer bir ifadeyle kişisel normlar insanların kendi yollarını seçme doğrultusunda bireylere kılavuz olmaktadır. İnsanın kendisi, olumlu tutuma sahip olmakla birlikte diğer insanlarda oluşan olumlu tutumu da etkilemektedir. Kişilerin önemsedikleri, ne düşündüklerini merak ettikleri ve değer verdikleri insanların görüşlerini kapsayan algılanan sosyal baskı, insanların dini eğilimlerine etki etmektedir (Bozkurt, 2014, 31). Kişiler, sosyal baskıyı öncelikli olarak toplumun temelindeki ilk yapı taşı olan ailelerinde hisseder. Ailenin dini tutum, düşünce ve görüşleri kişiler için önemlidir. Örneğin, faizli kredi çekmeyi düşünen bir kişinin, ailesinin bu konudaki yani krediyi çekme davranışını onaylayıp onaylamayacağına ilişkin görüşü, o davranışı yapmaya ya da yapmamaya niyet etmesinin belirleyici unsurudur. Aynı zamanda kişinin içinde yaşadığı toplum, kültür, coğrafyanın dini değerleri ve görüşleri de kişi için önemli olup kişinin davranışını oluşturmasında niyetini etkiler.

2.1. Sosyal Baskıya Etki Eden Örf-Adet ve Gelenekler

Sosyal bir varlık olan insan, çevresi ile etkileşim halindedir. Kişilerin dini birikimleri ve tercihleri sosyalleşmenin temel taşı oluşturmakla beraber davranışlarına yönelik süreçleri bünyesinde barındırır (Güngör, 2012, 86). Dini açıdan kişi, davranışlarını gerçekleştirmeden önce etkileşim halinde olduğu çevredeki rol modellerin o davranış hakkındaki düşüncelerinin olumlu ya da olumsuz yönde olup olmadığını düşünerek, kendisine verilecek tepkilere göre hareket eder. Bireyin, davranışını oluşturmadan önce toplumun yazısız kuralları olan örf-adet ve geleneklerine yönelik ön kabulleri kişinin davranışını gerçekleştirme niyetine etki eder.

Kur'an'da, eski cahiliye Araplarına bakıldığında kabilecilik yaşamı ile birlikte putlara tapan, panayırlar düzenleyen, içki içen, kız çocuklarından utanç duyan, doğru olmayan çeşitli adet ve gelenekleri olan bir toplum olduğu görülmektedir (eş-Şuarâ 42/13; el-Bakara 2/219; et-Tekvir 81/8-9; el-Ahzâb 33/33). Hz. Peygamber'in İslam daveti onlara gittiğinde bir kısmı kabul etse de büyük bir kısmı atalarının veya içerisinde buldukları çevrenin kendilerini aşağılayıp, dışlayacaklarını düşündüklerinden dolayı inanmamışlardır. Daveti kabul edip İslam'a girenler ise bu adetleri terk ederek Hz. Peygamber'in söyledikleri doğrultusunda yaşamaya başlamışlardır. Yaptıkları her davranış öncesinde dinin bu

konuya bakış açısı bununla doğru orantılı olarak Hz. Peygamber'in bu davranışlara olan tepkisi niyetlerine ve niyetin eyleme dönüşmesini belirlemiştir. Dolayısıyla algılanan sosyal baskı kişilerin davranışı gerçekleştirmedeki niyetine eki etmiştir.

Kur'an, insanlara (cahiliye Araplarına) doğruları bildirmesine rağmen; onlar, atalarının, saygı duydukları ve önemsedikleri davranış ve düşüncelerini benimsemiş, o yolu takip etmeyi seçmişlerdir (es-Sâffât 37/69-70). Bu durum yine aynı şekilde Bakara suresinde, onların körü körüne bağlanmalarına, doğruyu inkâr etmelerine ve atalarını taklit etmelerine karşılık şaşkınlık ifade edilmiştir (el-Bakara 2/170). Aynı ayet üzerinden Kur'an, cahillerin atalar geleneğine olan bağlılıklarını ve onları yüceltmelerini sorgulamış; zihinlerini işleme geçirmelerini istemiştir (Sâbûnî, 1986, 114).

Kur'an'ın bu uyarılarına rağmen inkârcılar, atalar geleneğini yüceltmiş ve o yönde gitmenin en kutsal davranış şekli olduğu savunulmuştur. Çünkü onlara göre, yıllarca gerçekleşen dini törenler, inanışlar yanlış olmuş olsaydı atalar bunu bilir ve terk eder, kendilerine de miras bırakmazdı. Bu duruma Kur'an, ne onların ne de atalarının bir bilgisi olmadığını söylediklerinin çirkin ve yalan olduğunu ifade etmiştir (el-Kehf 18/5). Bu bağlamda cahiliye toplumları atalarından aldıkları, duydukları her şeyi kesin doğru kabul etmiş, koşulsuz bağlanmışlardır. Öyle ki, kendilerine doğru olan (vahiy) geldiğinde bile kabul etmemiş ve onlara (atalara) olan saygı ve bağlılık buna engel olmuştur (Yıldız, 2015, 192-194). Dolayısıyla cahiliye Arapları algılanan sosyal baskı (atalar geleneği) nedeniyle kendilerinin doğru yolda olduğuna ve bu doğrultuda ilerlemeleri gerektiğine inanarak davranışlarını gerçekleştirme niyetlerine tabi olmuşlardır. Bununla birlikte vahiy de inkâr ederek yani atalarının bu durumu onaylamayacağını düşünerek bu doğrultuda davranış geliştirmeme eğilimi içinde olmuşlardır.

3. Kur'an Bağlamında Algılanan Davranışsal Kontrol ve Niyet

Ajzen'e göre, algılanan davranışsal kontrol, kişilerin bazı davranışlarının diğer davranışlarından daha fazla kontrol altında olduğu ve önemli olanın kişinin kontrolle ilgili düşünceleridir (Kağıtçıbaşı & Cemalcılar, 2014, 141). Planlı davranış teorisinde önemli bir rol üstlenen algılanan davranışsal kontrol, kişinin bir davranışının zor ya da kolay olması ile ilgili inancını açıklamakta ve her durumda olmamakla birlikte davranışa direkt etki etmektedir (Yüzüak, 2017, 18). Algılanan davranışsal kontrol, genellikle durumlara ve eylemlere göre değişme gösterebilir (Ajzen, 1991, 183). Kişi bir davranışın ortaya çıkmasına yönelik imkân ve fırsatların var olduğuna ne kadar fazla inanırsa kişinin o davranış üzerinde algılanan davranışsal kontrolünün inandığı ölçüde fazla olması beklenir (Öztürk vd. 2015, 147). Bu doğrultuda kontrol inançları iki şekilde etki etmektedir:

1. Algılanan davranış zorlukları: Bireyin bir davranışı meydana getirme sürecinde karşılaşmış olduğu ya da karşılaşacağını düşündüğü zorluklar.
2. Algılanan davranış kolaylıkları: Bireyin bir davranışı meydana getirme sürecinde karşılaşmış olduğu ya da karşılaşacağını düşündüğü kolaylıklar (Kılıç, 2018, 13).

Kişilerin dini değerleri, sorumlulukları ve inançları da kişinin davranışlarının oluşumunda kolaylık ya da zorluk durumundan etkilenip kendi yeterlilikleri ve etkileri sonucunda belirleyici rol oynayabilmekte veya oynayamamaktadır.

3.1. Ödül-Ceza

Kur'an'da insanın yapması veya yapmaması gerekenler doğrultusunda belli başlı kurallar vardır. Bu kurallar kişiye özgür davranışlar sunarken aynı zamanda bireyin bazı konularda davranışlarını sınırlaması gerekmektedir. Bu bağlamda kurallara tabi olan kişiler mutlu olur, refaha erer ve ödüllendirilir; fakat uymayanlar ise kınanır, sertçe eleştirilir veya cezalandırılır (el-Zilzâl 98/7-8; Âl-i İmrân 3/200; en-Nahl 16/93-97). Kişi, irade yönünden hür, sergilediği davranış, eylem veya işlerinde yani bunları planladığı niyetler yönünden ise sorumlu bir varlıktır. Bu doğrultuda:

3.1.1. İrade ve Sorumluluk

Kişinin davranışlarındaki herhangi bir niyeti oluşturan koşulların mevcut olması, doğal bir durum teşkil etmektedir. Ortaya çıkan irade, istek ve ihtiyaç doğuran nitelikler içerisinde bir uygunluk var olmaktadır (Çetintaş, 2014, 55). Kur'an, sorumluluğun üzerinde önemle durmuş ve aynı zamanda bireylerin kendi iradeleri ile sergiledikleri davranışlar noktasında uyarmış ve yapılması gerekenlerden söz etmiştir. Planlı davranış teorisinde yer alan davranışsal kontrol bağlamında Kur'an, insanların hac ibadetini yaya olarak veya develer üzerinde dahi olsa yapmaları gerektiğinden bahsetmiştir (el-Hac 22/27). Bu durum, günümüz koşulları ile ilişkilendirildiğinde kişinin, yapılması gereken asıl davranışın kendi kontrolü altında olmadığına inanmasıdır. Hacca gitme sorumluluğunda "durumum yok" şeklinde kendini ifade etmesi, imkânının el vermediğini bildirmesi ya da hasta olması kişinin performansını düşürür. Bunu yapacak güce inanmış ve niyetlenmiş olsa dahi dinin ve kendisinin beklentilerini yerine getirme çabası fayda vermeyecektir. Bu konu aynı zamanda kişinin iradesi dışında bir durum teşkil ettiğinden sorumluluğunu ortadan kaldırır. Yapmaya imkânı olan ve bu davranışı gerçekleştirmeye inananların davranışı sergiledikten sonra dini sorumlulukları yerine getirdiklerinden bu kişiler ödüllendirileceklerdir.

Bakara suresinde "Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin." (el-Bakara 2/43) şeklinde geçen ayet için de söylemek mümkündür. Şöyle ki, kişi zekâtı verme konusunda olumlu bir tutuma sahip olabilir, aynı zamanda çevresindekilerin ve dinin bu düşünceyi onayladığını düşünebilir. Ancak zekâtı verecek parası veya herhangi bir mal varlığı yoksa kişinin tutumu davranışının belirleyicisi olamaz

ve kişi için zor bir durum söz konusudur. Dolayısıyla kişinin tutumuna dayanarak davranışını açıklamak veya bir çıkarımda bulunmak doğru sayılmaz. Aynı zamanda söz konusu sağlıklı bir şekilde ayakta namaz kılıp rükû etme konusunda olumlu tutuma sahip birisi içinde geçerlidir. Kişi sağlık sorunları nedeniyle yatalak olmuş ve bu durumu tam olarak yerine getiremiyorsa yine o kişinin tutumu davranışlarının belirleyicisi olamamaktadır.

Verilen ayetlerin (el-Hac 22/27; el-Bakara 2/43) neticesinde kişinin hacca gitmeye, zekât vermeye, yetimi doyurmaya, sadaka vermeye (el-İnsân 76/8) karşı olumlu bir tutum içerisinde olması, çevrenin ve dinin olumlu düşüncelerini gerçekleştirebilme niyetine ehil olması yanında en önemlisi kişinin bunları yapabileceğine inanması ve fırsatlarının bulunmasıdır. Kişinin performansına kolaylaştırıcı mevcut etkenler bulunduğundan, fayda içerdiğinden, kişisel normlarla örtüştüğünden ve inancı yüksek olduğundan niyetlerin etki ettiği davranışları sergilemesi yüksektir.

Algılanan davranışsal kontrolü doğrudan açıklayabilirliği durumunda Kur'an'da "Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından gecenin karanlığına kadar namazını kıl; bir de sabah namazını; çünkü sabah namazı şahitlidir" (el-İsrâ 17/78) şeklinde geçen bu ayette beş vakit namaz ve o namazların hangi zaman dilimlerinde kılınması gerektiğinden bahsedilmektedir (Yazır, 1993, 410). Ayette geçen "bir de sabah namazını kıl" cümlesi ele alındığında örneğin, iki kişiden bu sorumluluğu başaracağına ve sabah namazı vaktinde uykusundan uyanıp sabah namazını kılacağına olan güveni ve inancı yani yapılabirlik algısı yüksek olan kişi, uyanamayacağını düşünen, şüphesi olan kişiye kıyasla daha emin uyanmaya çalışır. Dolayısıyla bu konuda daha başarılı olması beklenir. Kişi iradesi neticesinde sorumluluğu yerine getirdiği için mükâfatını alır, getirmeyen başaramayan kişi ise cezalandırılır.

Algılanan davranışsal kontrol kişinin kendi kontrolü ile ilgili bir durum teşkil etmekte olup zorlaştırıcı ve kolaylaştırıcı etmenler karşısında, kişinin davranışı sergileme inancını konu ederken Kur'an bazında incelendiğinde de algılanan davranışsal kontrol etmenlerinin ilişkilendirildiği ve benzerlik içerdiği görülmektedir.

Sonuç

İnsan davranışlarının oluşumunda temel etkenin ne olduğu hususunda birçok iddia öne sürülmüş ve teoriler geliştirilmiştir. Bu teorilerden biri olan planlı davranış teorisinde, insan davranışlarının oluşumunda en etkili rol oynayan ana unsurun niyet olduğu sonucuna varılmıştır. Bununla beraber niyete etki eden etmenlerin de üç faktörden oluştuğu belirtilir. Bunlar; "davranışa yönelik tutum", "algılanan sosyal baskı" ve "algılanan davranışsal kontrol" dür. Planlı davranış teorisinde açıklanan niyet ve İslam

düşünce geleneğindeki niyet kavramı benzerlik içermekte olup, İslam dinindeki niyetin tanımı: Allah'ın istediği davranışa yönelen irade ve buna bağlı olarak bir şeyi gerçekleştirmeyi istemektir. Planlı davranış teorisinde ise niyet, meydana gelen davranışın ardındaki asıl etkidir. Dolayısıyla kişiler meydana getirdikleri birçok davranışı belirli nedenler doğrultusunda oluşturmaktadır.

İnsanlar, davranışlarını meydana getirmeden önce o davranışa karşı olumlu ya da olumsuz yönde birtakım yargılara sahip olmaktadır. Bu düşünce ile tutum kavramı ifade edilmektedir. Bu tutumların niyete etki ettiği ve sergilenen davranışların da niyet bağlamında ortaya çıktığı görülmüştür. İnsanların, yaşamında tutumlarına etki eden birçok etken mevcuttur. Bu etkenlerden bir tanesi inanışların temelini oluşturan dindir. Bu bağlamda İslam dinine mensup kişilerin davranışa yönelik tutumlarında en önemli unsur Kur'an'dır. İnsanın hem bireysel hem de toplumsal hayatına yönelik, içerisinde birçok konu barındıran Kur'an, insanda oluşan tutumlar yönünde ahlâka geniş bir yer vermiştir. Planlı davranış teorisi ile bu durum ele andığında, insanın zamanla rol modeli değişmekte olup olumlu ya da olumsuz yönde tutumunu ilk olarak toplumun temel yapı taşı olan ailesinden almaktadır. Planlı davranış teorisi bağlamında Kur'an'ın bu konuda verdiği tavsiyelerde Müslüman bir kişinin, aileye, evliliğe karşı olumlu; ahlâk dışı eylemlere yol açan davranışlara ise olumsuz bir tutum içinde olması gerekir. Kişinin bireysel veya topluma yönelik ahlâkı üzerindeki olumlu veya olumsuz tutumları, niyetlerini dolayısıyla davranışlarını oluşturması veya oluşturmaması yönündeki kararlarını doğrudan etkilemiştir. Planlı davranış teorisi bağlamında Kur'an'da üzerinde durulan bir diğer konu olan ihlas, insan davranışlarının iyi ya da kötü niyetler sonucunda oluştuğunu ve Kur'an'da da gönüllerde olanın, gizlisinin de açık olanının da bilindiği ifade edilir. Buna rağmen insanların bu yöndeki tutumlarının olumlu veya olumsuz olması davranışlarını oluşturan niyetlere etki etmiştir. İnsanın davranışlarının ardındaki niyetlere etki eden algılanan sosyal baskı ise düşünülen bir davranışın gerçekleştirilmesi veya gerçekleştirilmemesinde, insanın önemseydiği kişilerin, yapacağı davranışları onaylayıp onaylamaması durumuna bağlı olmaktadır. İnsanların, içinde yaşamış oldukları toplumun gelenek, görenek ve adetleri, sosyal baskıya etki etmiştir. Kur'an bağlamında örnek bir bakış olarak cahiliye toplumu gösterilebilir. Algılanan sosyal baskıyı temsil eden atalar geleneğine bakıldığında kişilerin, eski inanışları ve atalarına olan bağlılıkları sebebiyle davranışlarına yön verdikleri görülmüştür. Öyle ki, algılanan sosyal baskının, tarih öncesinden günümüze kadar yapılan çalışmalarda, niyet üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İnsanlar, sosyal hayatlarında bir davranışı gerçekleştirmeden önce çevre faktörünün (aile, arkadaş, din adamları vs.) olumlu-olumsuz (ne derler?) tepkileri doğrultusunda davranış gerçekleştirmiştir.

Kişilerin bir davranışın zor ya da kolay olması ile ilgili inancını açıklayan algılanan davranışsal kontrol, niyete etki eden diğer iki unsurdan farklı olarak, her durumda geçerli olmayıp davranışa doğrudan etki etmiştir. Asıl olanın, kişinin bir davranışının ortaya çıkmasına yönelik imkân ve fırsatlarının var olduğuna ne derece inanıp-inanmaması

durumu ile ilişkili olduğu görülmüştür. Dolayısıyla kişi, ne kadar fazla inanırsa, davranış üzerindeki algılanan davranışsal kontrolü o derece fazla olur ve davranışı gerçekleştirme ihtimali artar. Bireyin inanç seviyesi düşük ise algılanan davranışsal kontrol de düşük olmakla beraber davranışı gerçekleştirme eğilimi de o derece düşük olur. İnsanın davranışlarında etkili olan dine bakıldığında, imkânların ve fırsatların fazla olduğunu düşünen bireyler için dini davranışlarını oluşturmada etkili bir unsur olduğu görülmüştür. Günümüzde de bu durum göz önünde bulundurulduğunda hacca gitmek isteyen bir birey sadece istekle bu davranışı gerçekleştiremeyeceğinin farkında olup kendisinin iyi bir maddi imkâna sahip olması gerektiğinin bilincindedir. Maddi imkânının yeterli olmadığı düşüncesi davranışını gerçekleştirme ihtimalinin düşük olması sonucuna; maddi yeterliliğin olduğu inancı ise davranışı gerçekleştirme ihtimalinin yüksek olduğu sonucuna ulaştırmıştır. Kişilerin dini değerleri de davranışlarının oluşumunda kolaylık ya da zorluk durumundan etkilenip kendi yeterlilikleri sonucunda belirleyici rol oynamaktadır. Dolayısıyla kişinin sadece tutumu göz önünde bulundurularak davranışını açıklamak veya davranışından bir çıkarımda bulunmak yeterli olmamıştır.

Kaynakça

- Ajzen, Icek. "The Theory of Planned Behavior". *Organizational Behavior And Human Decision Processes* 50 (1991), 179-211.
- Ajzen, Icek. "Constructing a TpB Questionnaire: Conceptual and Methodological Considerations". (2006)<http://www.people.umass.edu/aizen/pdf/tbp.measurements.pdf> (Erişim Tarihi: 12.01.2021).
- Ajzen-Icek, Fishbein-Martin. "The İnfluence Of Attitudes Of Behavior". *The Handbook Of Attitudes* (2005), 173-221.
- Belçika Diyanet Vakfı. 28 Kasım 2020 "İslam Ahlakı". <https://www.diyaret.be/Dini-Bilgiler/%C4%B0slam-Ahlak%C4%B1>
- Bozkurt Kutluk-Avcıkurt, Ayşegül -Cevdet. "Planlanmış Davranış Teorisi ile Yerli Y Kuşağı Turistlerin Destinasyon Tercih Etme Niyetlerinin Belirlenmesi". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21/4 (2019), 1294-1307.
- Cora, Mustafa. "Kur'an Muhtevası Açısından Niyet ve Önemi". *Kesit Akademi Dergisi* 6/23 (2020), 198-236.

- Çetintaş, İbrahim. "Niyet Kavramı Bağlamında Fiillerin Hakikat Değeri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32/1 (2014), 51-70.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Niyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/169-172. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Ekin, Yunus. "İhlas Kavramının Semantik Analizi". *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 9 (2002), 147-160.
- Erten, Sinan. "Planlanmış Davranış Teorisi ile Uygulamalı Öğretim Metodu". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi* 19/2 (2002), 217-233.
- Gazâli. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*. Çev. Ahmet Serdaroğlu. 4 cilt. İstanbul: Bedir Yayınları, 1987.
- Göktürk, Emre Tunahan. *Tüketicilerin Helal Ürün Satın Alma Tutumlarının İncelenmesi: Planlı Davranış Teorisi Bağlamında Pilot Bir Araştırma*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Pazarlama Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Gündüz, Muhammed Muhdi. "Niyet Kavramı ve Din Eğitimi Açısından Anlam Katmanları". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2019), 301-332.
- Güngör, Özcan. "1. 5 ve 2. Nesil Türk Gençlerinin Ailede Dini Sosyalleşmeleri: New Jersey, USA Örneği". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53/2 (2012), 85-119.
- Güngör, Özcan. *İki Dünya Bir Aile*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2016.
- Güngör-Özcan, Şahin-Harun. "Sosyolojik Kur'an Okumalarının İmkânı". *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* 1/1 (2017), 26-37.
- İsfahânî, Ragıp. *El-Müfredat Fi Garibi'l Kur'an (Kur'an Kavramları Sözlüğü)*. Çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- Kafalı, Hasan. *Lisans Öğrencilerinde Dini İnanç ve Tutumların Sosyal İlişkilere Etkisi Ergani Örneği*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Kağıtçıbaşı-Çiğdem, Cemalcılar-Zeynep. *Dünden Bugüne İNSAN ve İNSANLAR Sosyal Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Evrim Yayınevi, 2014.

- Karahan, Mehmet Ozan. *Dijital Korsanlıkta Planlı Davranış Teorisi ve Etik Kavramının Etkisi*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2018.
- Karaman, Hayrettin. vd. *Kur'an-ı Kerim Meali*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Karaman, Hayrettin. vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*. 5 cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Kargılioğlu, Şaban. *Planlı Davranış Teorisi Bağlamında Sokak Lezzetlerinin Destinasyon Seçimi ve Tekrar Ziyaret Etme Niyetine Etkisi: İstanbul İli Örneği*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Kılıç, Mahmut Sami. *Planlanmış Davranış Teorisi Yoluyla Öğretmen ve Öğretmen Adaylarının Fen Bilimleri Dersi Kapsamında Laboratuvar Uygulamalarını Gerçekleştirmeye Yönelik Davranış Amaçlarının Belirlenmesi*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2018.
- Kocagöz-Elif, Dursun-Yunus. "Algılanan Davranışsal Kontrol, Ajzen'in Teorisinde Nasıl Konumlanır? Alternatif Model Analizleri". *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 12 /19 (2010), 139-152.
- Koç, Erdoğan. *Tüketici Davranışı ve Pazarlama Stratejileri*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2013.
- Küçük, Ergün. "Planlanmış Davranış Teorisi Çerçevesinde Mali Müşavir (SMMM) Olma Niyetinin Altında Yatan Faktörlerin Analizi". *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 7/14 (2011), 145-162.
- Özgenç, İzzet. "Davranış Normları Teorisi (Haksızlık ve Müeyyide İlişkisi)". *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 5/1-2 (1996), 443-454.
- Öztürk, Abdulkadir. vd. "Tüketicilerin Helal Tüketim Davranışlarının Belirleyicileri: Planlı Davranış Teorisi Çerçevesinde Bir Araştırma". *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2015), 141-160.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safoetü't Tefasir*. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l Kalem, 1986.
- Sandıkçı, Kemal. *Hadisler Işığında İslam*. 2 cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.

- Şavlı, Medeni. "Literatürde Meşhur Olan Niyet Hadisinin İslam Hukuku Açısından Ehemmiyeti". *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 42 (2018), 305-320.
- Subaşı, Necdet. "Din ve Toplum". İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Sosyoloji Lisans Programı, Ankara, 2014.
- Mahallî-Celâleddin, Süyûti-Celâleddin. *Tefsirül'l-Celaleyn*. Diyarbakır: Seyda Yayınları, 2016.
- Mercan, Nuray. "Ajzen'in Planlanmış Davranış Teorisi Bağlamında Whistleblowing (Bilgi İfşası)". *Sosyal ve Beşeri Bilimleri Dergisi* 7/2 (2015), 1-14.
- Tekkaya, Ceren. "Geri Dönüşüm Davranışının Planlanmış Davranış Teorisi İle Açıklanması: Sürdürülebilir Bir Kampüs İçin Geri Dönüşüm Anketi". *2nd International Conference on New Trends in Education and Their Implications (Antalya)*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2011.
- Teyfurov, Mansur. "Kur'an-ı Kerim'de Aile Yapısı". *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/4 (2014), 241-258.
- Türker, Ömer. vd. *Dinî ve Felsefî Düşüncede Niyet Kavramı*. Ankara: İlem Kitaplığı Yayınevi, 2017.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. 20 Aralık 2020. <https://sozluk.gov.tr/>
- Türkmen, Serkan. *Tüketici Etnosentrizminin ve Destinasyon Kişiliğinin Yerli Turistlerin Paket Tur Satın Alma Niyetleri Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesi*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2015.
- Vatandaş, Celalettin. "Sosyolojinin Konusu Olarak Ahlâk". *Eskişen Dergisi* 20 (2011), 66-72.
- Yay-Özlem, Çalışkan-Osman. "Planlı Davranış Teorisi Bağlamında Çevreci Otel Restoranında Yemek Yeme Niyeti". *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi* 13/2 (2016), 103-122.
- Yetim, Gözde. *Sağlıklı Yaşlanma Temelli Planlı Davranış Teorisi, Niyet ve Davranış İlişkisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Spor Yöneticiliği Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2019.

Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 6 cilt. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım-Masaüstü Yayıncılık, 1993.

Yıldız, İbrahim. "Kur'an-ı Kerim'de Atalar Geleneği ve İnanca Etkisi". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2015), 175-216.

Yüzüak, Ahmet Volkan. *Fen bilimleri öğretmen adaylarının sürdürülebilir davranışlarının planlanmış davranış teorisi temelinde değerlendirilmesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Zeydân, Abdülkerim. "İslam'a Göre Sadece Niyet". çev. Hasan Güleç. *Diyanet Dergisi* 15/4 (1976), 216-228.

Journal of Analytic Divinity
International Refereed Journal
E-ISSN: 2602-3792
Nisan/ April 2021/ 5 (1): ss-pp 111/128

Kendini Gerçekleştirme Bağlamında Kur'an'da Umut

Hope in the Quran in the Context of Self-Actualization

Cennet Feyza Cömert

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty of Islamic Sciences

Ankara, Türkiye, feyzacmrt@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9627-342X>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Derleme Makale/ Review Article

Geliş Tarihi / Date Received: 03 Şubat/ February 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 24 Mart/ March 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Nisan /15 April 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: İlkbahar-Nisan/ Spring-April

DOI: 10.46595/jad.874108

Cite as / Atıf: Cömert, Cennet Feyza. "Kendini Gerçekleştirme Bağlamında Kur'an'da Umut", *Journal of Analytic Divinity*, 5/1 (April 2021): 111-128.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Copyright © Published by Özcan Güngör, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Islamic Studies, Ankara-Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Birey, özünde var olan potansiyel ve yeteneklerini keşfederek kendisini tanı ve olgunlaşmaya başlayarak kendini gerçekleştirme yoluna girer. İnsanın kendini gerçekleştirmesi, bireyin hem kendini bulma sürecinde gerçek kimliğine ulaşması ve içindeki aradığı bütünlüğe ulaşması için atılmış önemli bir adım; hem de bu süreçte kendine doğru mesafe kat ettiren gelişimsel bir yürüyüştür. Umut ise bireyin yaşamı ile ilgili olumlu beklentileri ve geleceğe yönelik arzuları olup bireyin kendisine yabancılaşmasını engeller ve kendini gerçekleştirmesine yardımcı olur. Bu çalışmanın konusu; insanın kendini gerçekleştirmesinde önemli bir etken ve değer olan umut kavramının Kur'anî boyutlarını bilimsel açıdan tahlil etmektir. Çalışmanın temel amacı ise insanın kendini gerçekleştirmesinde önemli etkisi olan umut kavramının Kur'an bağlamında bireyin: a) harekete geçmesinde, b) hedefine ulaşmasında ve c) kendini gerçekleştirmesinde etkisini incelemektir. Bu çalışmada mikro yöntem bağlamında tarihsel dokümantasyon tekniği kullanılmıştır. Sonuç olarak, umut kavramının Kur'an'da hem doğrudan hem de dolaylı olarak geçtiği görülmektedir. Ayrıca insanın umutsuzluğa düşmemesi için harekete geçmesine, hedeflerine ulaşmasına ve kendini gerçekleştirebilmesine yardımcı olan birçok ayetin olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kendini Gerçekleştirme, Umut, Kur'an, Harekete Geçme, Hedefe Ulaşma

Abstract

The individual recognizes himself / herself by discovering its inherent potential and abilities, and it starts to mature and enters the path of self-actualization. It is an important step taken for self-actualization, for the individual to reach his true identity in the process of finding himself and reach the integrity he is looking for; It is also a developmental walk that gets you a distance in this process. Hope, on the other hand, has positive expectations about the life of the individual and desires for the future, prevents the individual from alienating himself and helps him to realize himself. The subject of this study; It is to scientifically analyze the Quranic dimensions of the concept of hope, which is an important factor in human self-actualization. The main purpose of the study is that the concept of hope, which has an important effect on human self-actualization, in the context of the Quran; to examine the effect of a) on taking action, b) on achieving its goal, and c) on self-actualization. In this study, historical documentation technique was used in the context of micro method. As a result, it is seen that the concept of hope is used both directly and indirectly in the Quran. In addition, it is seen that there are many verses that help people to take action so that they do not fall into despair, reach their goals, and be able to realize themselves.

Keywords: Self-actualization, Hope, Quran, Take Action, Achieving The Target

Giriş

İnsan, doğuştan getirdiği kendine özgü duygu, düşünce, özellik ve yeteneklerinin yanında istek ve özlemleriyle yeryüzünde benzersizdir. İnsana has bu özellikler doğuştan olmasına rağmen tamamen açığa çıkarılmamış, ham haldedir. Ayrıca bu özelliklerin gerçekleşim alanı olan kendini "bilme" ve onu "gerçek kılma" da insanın yaratıldığı günden bugüne gelen eski ve evrensel bir değer olarak karşımıza çıkar. Bu değeri ise hümanist psikolojinin literatüre kazandırmış olduğu "kendini gerçekleştirme" kavramının içerisinde görürüz. İnsanın kendini gerçekleştirme ve bilme süreci aslında bütün insanların hayatının en azından bir evresinde içinde bulunduğu bir dönemdir. Çünkü kendini gerçekleştirme, bireyin kendi içinde gelişmesine ve kişiliğinin birliğine yönelik bir istek, özlem ve arayıştır. Ayrıca insanla var olduğundan dolayı insani ama bir o kadar da dini bir olgudur (Göcen & Konar, 2014, 367).

İnsan kendini tanımak için "ben neyim?" sorusuna cevap arar. Kişi bu soruya cevap ararken kendini olmak istediği biri gibi değil de olduğu gibi değerlendirmesi gerekir. Ben neyim sorusuna cevap veren birey "amacım nedir?" sorusunu kendisine yönelterek kendisi için olmasını istediği toplumsal rolü ve yeri ortaya koyar. Yani birey kendisini, benliğinde nasıl görmek istediğini kendisine ne değer biçtiğini dile getirir. Amacını öğrendikten sonra "ne yapabilirim?" sorusunu sorarak kendi yeteneklerini tanımaya çalışır. En son olarak "ne doğru ne hatalıdır?", "değer yargılarım nedir?" gibi soruları kendisine sorarak içerisinde yaşadığı toplumdan kendine göre değerler edinir ve onları tanır. İnsan kendisine sorduğu bu sorulara cevap vererek benliğini tanır. İnsan bütün yaşamı boyunca bu sorulara bilinçli ya da bilinçsiz olarak cevap aramasıyla benliğin yapısını, gelişip oluşmasını sağlar (Köknal, 2005, 64-65) ve bu şekilde potansiyel ve yeteneklerini tanıyarak kendini tanır ve olgunlaşmaya başlayarak kendini gerçekleştirme yoluna girmiş olur. Kendini gerçekleştirme kavramını Abraham Maslow ilk kez 1954 yılında tartışmaya açmış ve kendini gerçekleştirmiş olan insanların başkalarına göre yaşamı daha sağlıklı ve zengin bir şekilde yaşadıklarına inanmıştır (Aracı, 2007, 86).

Kişiyi kendine özgü bir kişilik haline getiren ve onu diğer insanlardan ayıran şey; doğuştan getirdiği ve sonradan edinmiş olduğu güç ve yeteneklerini kullanmadaki başarısıdır. Umut ise bireyin yaptıklarını anlamlandıran, onun didinmesini ve harekete geçmesini sürekli kılan temel bir dürtüdür (Navaro, 2014, 291). Psikologlara göre ise umut; "gelecekle ilgili bir amacı gerçekleştirirken sıfırdan fazla olan beklentilerdir" (Seber, 1991, 4). Yani umudun; bireyin hedefe ulaşması için uygulamaya koyduğu planlarını başarabileceği öngörüsü olduğu söylenebilir.

Bireyin aktif olabilmesi için çevresel, kişisel ve toplumsal olarak hayatın bazı zorluklarına dayanabilmesi için olumlu bir ruh haline ve inanca ihtiyacı vardır. Bundan dolayı bazı psikologlar derin bir inancın, umudun bileşeni olduğunu belirtirler (Frankl, 1997, 120). Yani umudun bir iman temeli olmalıdır ve umutta imanı desteklemelidir. (Fromm, 1995, 168). Bu anlamda umut geleceğe ve hayata olan inançtır.

Kısaca umudu; bireyin amaca yönelik karar vermesiyle bu amaca hizmet eden yolları planlaması ve planladığı bu yolda kendini motive ederek algıladığı kapasiteyi ifade eden bilişsel bir yapıdır (Sandage & Morgan, 2013, 559) şeklinde tanımlamak mümkündür. Dolayısıyla umut, bireyde varoluş duygusunu oluşturarak bireyin kendisine yabancılaşmasını engeller ve kişinin kendisini gerçekleştirme yönündeki kararlılığının ortaya çıkmasına yardımcı olur.

Yapılan literatür incelemesinde kendini gerçekleştirme kavramını umut bağlamında Kur'ani boyutta ele alan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Ancak doğrudan olmasa da dolaylı olarak J. R. Sumerlin'in¹ kendini gerçekleştirme ve umut kavramını birlikte ele aldığı bir çalışma bulunmuştur. Bu çalışma kendini gerçekleştirme kavramını umuttan daha geniş bir yapı olarak desteklemiş ve bu iki kavramı birbirinden ayırmıştır.

Bu çalışmanın konusu; insanın kendini gerçekleştirmesinde önemli bir etken olan umut kavramının Kur'ani boyutlarını bilimsel açıdan tahlil etmektir. Çalışmanın temel amacı ise insanın kendini gerçekleştirmesinde önemli etkisi olan umut kavramının Kur'an bağlamında bireyin: a) harekete geçmesinde, b) hedefine ulaşmasında ve c) kendini gerçekleştirmesindeki etkisini incelemektir. Bu çalışmada mikro yöntem² bağlamında tarihsel dokümantasyon tekniği kullanılmıştır.

1. Kendini Gerçekleştirmek

Kendini gerçekleştirmek; insanın kendisi olması yani kendini tamamlamasıdır. Aynı zamanda bireyin olması gereken seviyeye gelebilmesi için sarf ettiği çaba ve bu esnada geçen süreçtir. Kendini gerçekleştirme, bireyin hem kendini bulma süreci içinde gerçek kimliğine ulaşmak ve içindeki aradığı bütünlüğe ulaşmak için atılmış önemli bir adım; hem de bu süreçte kendine doğru mesafe kat ettiren gelişimsel bir yürüyüştür (Maslow A., 2001, 122). Yani, bireyin olabileceği her şeyi olma arzusudur (Marshall, 2005, 396).

Carl Gustav Jung, adına tam olarak kendini gerçekleştirme demese de anlattıkları ile bu kavramdan bahseden ilk kişidir. Ona göre kendilik (self)'e sahip olan birey, yalnızca kendinin değil aynı zamanda insan ırkının da önemli bir tamamlayıcısı olur (Fordham, 2001, 7). Ayrıca Jung'a göre gelişimin amacı; olgun bir benlik geliştirmek, hayatın amacıysa; bireyin içindeki gücü keşfederek kendi gerçeklik algısını takip etmesi ve başlı başına bir bütün olmayı başarmasıdır (Stevens, 2001, 29, 42).

¹ J. R. Sumerlin, "Self-Actualization and Hope", *Journal of Social Behavior and Personality*, 1997, s. 1101-1110.

² Bkz. H. E. Bodur - İ. Çapcıoğlu "Sosyolojik Teori ve Din", *Din Sosyolojisi İçinde*, (ed.) N. Akyüz, İ. Çapcıoğlu, s. 131-132.

Jung ile beraber ortaya konulan kendini gerçekleştirme kavramını hümanistik psikoloji olgunlaştırmış ve kuramlaştırmıştır (Göcen, 2015, 566). Kendini gerçekleştirme dürtüsü ile gelişen hümanist psikoloji, kendini gerçekleştirmeyi başaran kişiler ile ilgili çalışmalar yapmaya başlamış ve insanın kendisini tanımlayarak ilgilerini öğrenmesini ve kendisinde olan potansiyelleri fark etmesinin yollarını bulmayı hedef edinmiştir. Hümanist psikolojinin babası olan Abraham Maslow kendini gerçekleştirme kavramını detaylı bir şekilde ele almış ve ilk kez "self-actualization" şeklinde tanımlanmış ve "yetenek, kapasite ve gücün son noktasına kadar geliştirilip, bunlardan yararlanılması ve uygulamaya konulması" olarak ifade etmiştir (Maslow A. H., 1970, 150).

Maslow, kendini gerçekleştirme kuramını ihtiyaçlar teorisi, insanın potansiyelleri ve doruk deneyimler olmak üzere üç önemli yapı taşı üzerine kurmuştur. Ona göre insanlarda da diğer canlılar gibi doğuştan gelen ve karşılanmadığı zaman gelişimin mümkün olmayacağı temel ihtiyaçları vardır. Ayrıca insan motivasyonunda sevgi, özgürlük, başarı, merak ve anlama gibi insana özgü ihtiyaçların da önemli olduğunu belirtir. Maslow, insanın hiyerarşik olarak düzenlenmiş olan ve üstteki ihtiyaçların alttakilerin doyurulmasına bağlı olan doğuştan gelen bir ihtiyaç dizisine sahip olduğunu söylemiş ve oluşturduğu bu ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramında, insanların ihtiyaçlarını hiyerarşik bir sırayla dizmiş ve her bireyin kendini gerçekleştirme arzusunda olduğunu belirtmiştir (Özgüngör, 2019, 204). Bu hiyerarşide kendini gerçekleştirme en üst basamağı oluşturmuştur. Bu ihtiyaçlar hiyerarşisinin basamakları alttan üste doğru sırasıyla fizyolojik, güvenlik, ait olma-sevgi, saygı, bilme-tanıma, estetik ve "kendini gerçekleştirme" ihtiyaçlarıdır (Maslow A. H., 1943, 394). İlk üç basamak temel ihtiyaçlar diğer kalanlar ise üst düzey ihtiyaçlardır. En üst basamağı oluşturan kendini gerçekleştirme ihtiyacı alt basamaklardaki temel ihtiyaçların doyuma ulaşması ile bireyde gerçekleşir. Alt basamaklarda doyuma ulaşan birey kendini daha iyi ve özgür hissetmeye başlayarak kendisinde var olan bütün potansiyellerini açığa çıkarmaya başlayacaktır.

Kendini gerçekleştirme kavramı "kişinin yapısında var olan yeteneklerini sonuna kadar kullanmasıyla istediği yere gelebilme ve hedeflerine ulaşma isteği ve çabası" (Erden & Akman, 2017, 225) şeklinde tanımlanabilir.

Hümanist anlayışta kişinin hayatı huzur ile huzursuzluk arasında bulunan geniş bir alan içerisinde kavranır. Bu kuram bireyin temelinde bulunan fizyolojik ihtiyaçları inkâr etmez ve bununla birlikte davranışların asıl amacının kendini gerçekleştirme olduğunu söyler. Kendini gerçekleştirmek, kişinin kişisel potansiyellerini keşfederek bu potansiyellerine işlerlik kazandırmasıdır. Bu dönemde kişi, iç ve dış çevreden kaynaklanan şartların etkisiyle, onlarla iletişime girer ve gizli yeteneklerini gün yüzüne çıkarır. Burada temel nokta; kişinin sözü edilen çevresel ve kişisel şartların güdümüne girmeyerek, insan olmanın gereklerini ve kendisinden beklenen şeyleri yerine getirmesiyle kendini gerçekleştirmesidir (Bahadır, 2018, 52-53).

Kişinin kendisini gerçekleştirmesi kolay bir şekilde ve kısa bir sürede olacak bir değişme ve gelişme değildir. Bu süreçte kişi çeşitli engeller ve mücadelelerle karşı karşıya kalabilir. Karşılaşılan bu engelleri, kişi ancak ruhsal etkinliği ile aşabilir ve sarsılan dengesine yeniden kavuşabilir. Birey, kişisel özelliklerini ne kadar tanırsa o kadar kendini gerçekleştirebilir. Kişi kendisine sorduğu “Ben kimim, varoluş nedenim ve amacım nedir, konumum nedir?” gibi sorulara verdiği cevaplar ile kendisini ne kadar tanıdığını, gücünü ve sınırlılıklarını ortaya koyar ve kendini gerçekleştirme sürecinde ulaşabileceği noktayı belirler (Bahadır, 2018, 53).

1.1. Kendini Gerçekleştirmiş İnsanların Özellikleri

İnsanlar önce kendilerini tanıyarak daha sonra dengeleyerek kendini gerçekleştirme, kendini aşma, kurtuluşa ve çözüme ulaşma süreçleri içerisinde yol alarak gelişirler. Bireyin kendini gerçekleştirmesinin ilk şartı, “olumlu benlik” kavramı geliştirmesidir. Bireyin kendisini tanıyıp kabul etmesi ve kendini güvende hissetmesi potansiyellerini gerçekleştirebilmesi için gereklidir.

Psikolojide sağlıklı insan, kendini gerçekleştirebilen; yani benliğini toplumsal otorite içerisinde eritmeden ve toplumla çatışmaya girmeden, kendi duygu ve ihtiyaçları doğrultusunda davranabilen ve sahip olduğu gizil güçleri sonuna kadar kullanabilen insan olarak tanımlanır (Göcen, 2015, 570-571).

Kendini gerçekleştiren bireylerin ölçütleri toplumsal olmayıp; içseldir. Bunun nedeni kendini gerçekleştiren bireylerin kendi kapasite ve potansiyellerine, yaratıcı güdülerine ve yeteneklerine uymalarıdır (Maslow A. H., 1970, 153). Maslow’a göre kendini gerçekleştirmiş bireylerin karakteristik özellikleri şunlardır:

- 1- “Gerçekliği daha açık ve etkili algılama,
- 2- Deneyime daha açık olmak,
- 3- Bireyin daha yüksek bir tamlık, birlik ve bütünsellik içinde olması.
- 4- Kendiliğindenlik, kendini ortaya koyabilme, işlevlerini tam anlamıyla kullanabilme, yaşam dolu olmada artış,
- 5- Gerçek bir benlik, sağlam bir kimlik, özerklik, özgünlük,
- 6- Nesnellik, bağımsızlık, benliğin aşkınlığında artış,
- 7- Yaratıcılığın yenilenmesi,
- 8- Soyut ve somutu bir potada eritebilme,
- 9- Demokratik karakter yapısına sahip olma
- 10- Sevme yeteneği vb. özelliklere sahiptir “(Maslow A., 2001, 167).

2. Umud

Umud kelimesi sözlükte "arzu ve beklentinin birleşimi" (Allen, 1991, 568) anlamına gelmektedir. Türkçe' de umud kelimesi yerine kullanılan ümit Arapça' da ki "ümmid" kelimesinden gelmekle beraber "emele", "reca" ve "tama" gibi kelimeler de umud anlamında kullanılır. Ama genel olarak "reca" kelimesi umud etme anlamında kullanılmaktadır (Yazır, 1979, 3579).

Bazı psikologlar, bireyin aktif olabilmesi için, kişisel, çevresel ve toplumsal olsun hayatın bazı zorluklarına karşı göğüs gerebilmesi için olumlu bir inanç ve ruh haline ihtiyacı olduğunu ve derin bir inancın da umudun bileşeni olduğunu belirtirler (Frankl, 1997, 120). Yani umud hayata ve geleceğe olan bir inançtır.

Psikologlar dini umudun bir şüphe unsuru içerdiğini ileri sürerler. Yani umud içerisinde tereddüt olan şeye denir, kesin olan bir şeye bu isim verilemez (İmamoglu & Yavuz, 2011, 213). Özcan Köknel ise umud kelimesini bir amaç ve beklentinin gerçekleşmesini ummanın ortaya çıkardığı hoş bir durum ve duygu olarak tanımlamış ve umudun bir duygu hali olduğunu söylemiş ve gelecek zaman boyutunu dile getirmiştir (Köknel, 2005, 60). Sufiler ise umud kelimesinin karşılığı olarak genelde reca kelimesini kullanmışlardır. Sufiler reca'yı "İstikbalde ortaya çıkacak olan ve arzu edilen şeye karşı kalbin duyduğu ilgi (Altıntaş, 1986, 131) ya da Allah'ın ihsanını umud etmek" (Kuşeyri, 2005, 134) şeklinde tanımlamışlardır. Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere psikologlar ve sufiler umudu kendi amaçları doğrultusunda tanımlamışlardır. Dolayısıyla yapılan tanımlarda vurgulanan unsurlar açısından farklılıklar olması kaçınılmazdır.

Umud, bireyin kendi dünyasında var olan bir olgudur. Bireyin birikimleri bu olguyu zayıf ya da güçlü bir şekilde yaşatır ve birey umuda ihtiyaç duyduğu zaman onu içinde bulabilir. Umud ile beraber yola çıkmak sevgi ve sevinç dolu bir yaşamı beraberinde getirir (Kasapoğlu, 2007, 156).

Umud, amaçlara yönlendirilen düşünceler üzerine kurulu anlama yeteneği ve bireylerin başarı duygularına ulaşmalarında onları amaca yönlendiren enerji ve yoldur. Umudun, kişinin amaca güdülenmek ve amaca ulaşmak için kullandığı düşünceler olmak üzere iki yönü vardır. Bireylerin amaçları umud üzerinde etkili olup zamanla değişkenlik gösterebilmektedir. Umudtaki amaçlar elde edilebilecek düzeyde ise, birey tarafından önemli olarak görülmekte; sosyal açıdan kabul edilebilir düzeyde ve bireyin denetimi altında ise daha kolay ulaşılabilir amaçlar olarak değerlendirilmektedir (Dağcı, 2020, 121). Umud, hedefe ulaşma beklentisinin bir ögesi olup duygu, istek ve beklentiden oluşur. Ayrıca umud hayatın içgüdüsel bir yönüdür ve insanların potansiyellerinin farkında olmalarına yardımcı olur (Dağcı, 2014, 43). En önemli özelliği ise bireyi en zor zamanlarda bile bir kurtuluş yolu olduğuna inandırması ve bu zor durumu değiştirebileceğine dair bireye inanç/güven vermesidir (Derebaşı, 1996, 3). İstenilen bir amaca ulaşmada bütün yollar tükenmiş olduğunda bile olumlu sonuç beklentisini sürdürmeye yardımcı olan umud

duyuşsal bir fenomendir. Yaşama yönelik beklentilerin en alt seviyede olduğunda bile kişiye destek olan çok boyutlu ve önemli bir kaynaktır (Dağcı, 2020, 122).

Umut, ego işlevlerinde önemli bir kavram olarak kabul edilir. Ayrıca insanların istek ve arzularını erteleyebilmesini, gerçekliği iyi tartmasını, düş kırıklıklarına katlanmasını sağlar (Tokur, 2013, 157). Bununla beraber logoterapik bakış açısı, umudu var olmayan bir şeyi yaratabilecek koşulsuz bir anlama inanmak olarak açıklar. Umut, bireyi gizli anlamı keşfetmeye zorlar. Birey yaratılışının derinliklerinde sadece kendisine ait bu özelliği ile yaşanan anın ve geçmişin problemlerinden kurtulup geleceğin güzelliklerine uzanır (Frankl, 1997, 71-72).

Kısacası umudun diğer canlılarda da görülebilen, ihtiyaç ve arzulardan kaynaklanan sıradan bir beklenti olarak değil de bireyi insanlaştırarak maneviyatını zenginleştiren, kişiliğini oluşturan, ahlak ve erdemlerle bağlantılı, insana has bir hususiyet olduğu düşünülebilir (Göka, 2020, 143).

2.1. Kur'an'da Umut

İnsanın maddi imkanlara, varlıklara sonsuza kadar güvenmesi ve onlara umut bağlaması mümkün olmayıp sınırsız beklentileri karşılayan fizik ötesi aşkın bir varlığa ihtiyaç duyar. Bunun yanında insan, umutlarını ölümle sona eren dünya hayatının dışına taşımak isteği duyar. Mutlak anlamda insanın umutlarını gerçekleştiren, ölüm sonrası hayatta insanı umutlu kılabilen tek varlık Allah'tır. Bu gerçeklikte, umut kavramını Allah-insan ilişkisinin temel öğeleri arasına sokmuştur. Bundan dolayı da Kur'an, umut olgusunu hep Allah insan ilişkisi bağlamında ele almıştır (Kasapoğlu, 2007, 156).

Umut, olması ve gerçekleşmesi istenilen ve beklenen coşkusal bir durumdur. Umut insanın yapmak istediği ya da yapmaya karar verdiği her şeyde ve her kesimde vardır (Kasapoğlu, 2007, 155). Bir hastanın tedavi olmayı istemesinde, günahkâr bir kimsenin tövbe etmesinde, peygamberlerin tebliğde bulunmasında ve bunlar gibi birçok durumda umut her zaman etkilidir. Kuran-ı Kerim'e bakıldığı zaman birçok ayette ümit temasının işlendiği ve mümin kimselere her zaman ümit veren, her zaman bir çözüm yolunun olduğunu gösteren, onları ümitsizlik, çaresizlik ve bütün kapıların kapandığı gibi bir psikolojiye girmesini engelleyen bir üslubun olduğu görülmektedir. Bunun yanında Kur'an insanın Allah'ın yardımı ve rahmetinden umudunu kesmesini ve karamsar bir tutum sergilemesini kınamaktadır. Ümitsizlikle ilgili ayetlerin bazıları şunlardır: *"..Allah'ın lütfundan ümidinizi kesmeyin. Çünkü kafirler toplumundan başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez."* (el-Yusuf 12/87),³ *"(İbrahim dedi ki: hak yoldan) sapanlardan başka Rabbinin*

³ Bu ayet ümitsizliğin küfür olduğunu açıkça söylemiştir. Ayrıca bu ayet müminlere güven telkin etmektedir (Namlı, 2020, 336).

rahmetinden kim ümit keser ki?" (el-Hicr 15/56),⁴ "De ki: Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Çünkü Allah bütün günahları bağışlar.." (ez-Zümer 39/53).⁵ Bu ayetlerde de görüldüğü üzere insanın Allah'ın rahmetinden umudunu kesmeyerek kendisini toparlaması ve yeni bir canlılıkla hayata sarılması istenmiştir. Çünkü ümitsizlik insanı rehavete, gaflete ve tembelliğe götüren ve insanın hareket ve mücadele kabiliyetini yok eden psikolojik bir bozukluktur (Öztürk, 2008, 45). Kur'an-ı Kerim kimi zaman ümit kavramından doğrudan bahsederek kimi zaman da Kur'an'ın çizdiği geniş tablo ile Müslümanların ümitsizliğe düşmemesi gerektiğini, Allah'ın yardımının mutlaka geleceğini, hiçbir şey olmasa bile ahirette Müslümanların mutlaka karşılığını alacağını söyleyerek insanlara en güzel rehberliği yapmakta ve onları başarıya ulaştırmaktadır.

3. Kur'an'da Umut Kavramının Bireye Etkisi

3.1. Kur'an'da Umut Kavramının Bireye Harekete Geçirmesindeki Etkisi

İnsan yaratılışı itibariyle gerek özgür iradesi gerek aklıyla diğer canlılardan daha üstün bir varlıktır. İnsanın bu üstünlüğü de çeşitli sorumlulukları beraberinde getirmektedir ve bu sorumlulukları da insanın iradesine dayalıdır. İrade sözlükte; dilemek ve istemek anlamlarına gelir. Terim olarak ise "yapılmasının veya yapılmamasının gerekli olduğuna karar verilen bir şeye nefsin meyletmesi" demektir (el-İsfahani, 1997, 371). İrade için kısaca harekete geçme gücü ve yeteneği diyebiliriz. Ayrıca irade fiilin gerçekleşmesinde de belirleyicidir. İrade insanı fiile yönlendirir ve fiilde iradeye bağlı olarak gerçekleşme imkânı bulur. İrade fiilden önce gelmiş olsa da fiil sürecinde de onunla birlikte olup onunla bütünleşen bir faaliyettir (Çağrı & Hökelekli, 2000, 381).

İnsanın harekete geçmesini sağlayan en önemli etken insanın kendisini tanmasıdır. İnsan yaratılış gayesini, kendi karakterini, yeteneklerini bildiği sürece harekete geçebilir. İnsanın kendisini tanması için Kur'an-ı Kerim en önemli kaynaklardan birisidir. Çünkü Kur'an-ı Kerim insanları fiziki yapıları ya da görünüşlerine göre değil; karakterlerine huylarına ve inançlarına göre yani davranışlarına göre değerlendirmektedir. İnsanı yaratan ve onu en iyi şekilde tanıyan Allah, insanın kişiliğini oluşturan mizacını, huylarını ve karakterini Kur'an-ı Kerim'de hem olumlu hem de olumsuz yönleri ile ele almış ve psikolojik açıklamalarda da bulunmuştur (Kırca, 1997, 364).

Kur'an-ı Kerim'de "Sizi anlamsız yere yarattığımızı ve asla bize gelmeyeceğinizi sandınız değil mi?" (el-Müminun 23/115) denilerek insanın boş yere yaratılmadığı belirtilmiştir. Başka bir ayette ise "Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." (ez-Zariyat 51/56) denilerek insanın yaratılış gayesinin Allah'a kulluk ve ibadet olduğu dile getirilmiştir. İnsan bu asıl gayesini iradesiyle gerçekleştirir. Allah insanın iradesini

⁴ Bundan önceki surelerde ümitsizlik küfür olarak değerlendirilirken burada sapkınlık olarak değerlendirilmiştir (Namlı, 2020, 376).

⁵ Mekkeliler arasında Müslüman olduklarında bile günahlarının affedilmeyeceğini düşünenler vardı. Allah onların kafasındaki kuşkuyu kaldırmak için bu ayeti indirmiştir (Namlı, 2020, 464).

hürleştirmiş, ona doğru ve yanlış ayırt etme kabiliyeti vererek insana iki seçenek sunmuştur. Bu seçenekler ayeti kerimede “*Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik. İster şükredici olur, isterse nankör olur*” (el-İnsan 76/3) şeklinde belirtilmiştir. Yani insan kendi özgür iradesiyle isterse doğru yolu seçer isterse yanlış yolu seçer. Buna bağlı olarak Kur’an-ı Kerim’de “*biz kişiye ancak istediğini veririz*” (el-İsra 17/18-19) ifadesi kullanılmıştır.

İnsanın harekete geçmesini sağlayan bir diğer etken ise sürekli rahatlığın ve durağanlığın hüküm sürdüğü bir ortamdan uzaklaşmasıdır. Çünkü sürekli rahatlığın ve durağanlığın olduğu bir ortam insanın gelişimini engeller, hiçbir değişimi kabullenmemeye sebep olur ve hayat monotonlaşmaya başlar. Ayrıca sürekli refah içinde olan insanların doğruyu yanlış ayırt etmelerine de gerek yoktur. Çünkü ortada tek bir doğru ve tek bir yanlış vardır. İnsanların imtihan edilmelerinin sebebi de budur. Çünkü insanın yaşadığı ıstıraplar, zorluklar, belalar, dertler, acılar insanı hamlıktan kurtarıp olgunlaştırır ve insanı kemale erdirir. Hud suresinin yedinci ayetinden de⁶ anlaşıldığı gibi Allah gökleri ve yeri, insanı yaratmak için; insanı ise imtihan ederek denemek için yaratmıştır. Peygamberler tarihine bakıldığında hiçbir peygamberin tamamen refah içinde yaşamadığı görülmektedir. Hepsi farklı imtihanlardan geçmişlerdir. Ama imtihanlarından sonra hepsinin de istedikleri hedeflere ulaştıkları görülmektedir. Mesela Hz. Peygamber doğduğu yerden zulme uğradığı için hicret etmiştir. İlk başlarda bu hicret Hz. Peygamberin aleyhine gibi görünse de sonradan lehine olduğu görülmektedir. Çünkü Hz. Peygamber Medine’ye hicret ederek Mekke dışında yaşayan insanlara İslam’ı anlatabilme fırsatı bulmuş ve bu şekilde de İslam daha geniş bir kitleye ve daha çabuk bir şekilde yayılma imkânı bulmuştur. Aslında peygamberlerin hayatlarında yaşadıkları imtihanlar sonucu ulaştıkları hedefleri bilmek bizlere umut vermektedir. Çünkü ayeti kerimede de söylendiği gibi muhakkak her güçlükle beraber bir kolaylığın olduğu (el-İnşirah 94/5) görülmektedir.

Kısaca Kur’an-ı Kerim’de birçok yerde insanların harekete geçmesi istenmiştir. Nisa suresi 32. ayette “*..Çalışarak Allah’ın lütfundan isteyin..*”, en-Necm suresi 39 ve 40. ayetlerde de “*Hakikaten insana, kendi çalışmasından başkası yoktur. Hakikaten çalıştığı(nun karşılığı) görülecektir.*” ifadeleri insanların inançlarından aldıkları güç ile dünyada karşılaştıkları sıkıntılara sabretmelerini, Allah’ın kendilerine bir ferahlık vereceğine inanarak, yaptıkları iyi eylemlerin karşılığını hem bu dünyada hem de ahirette alacaklarını umarak yaşamalarını sağlamıştır (Göka, 2020, 135).

⁶ “Arş’ı su(dan ibaret olan kainat) üzerinde (her şeyi kuşatmış) iken, hanginizin amelinin (sevapça) daha güzel olacağı hususunda sizi imtihan etmek için gökleri ve yeri altı günde yaratan O’dur.”

3.2. Kur'an'da Umut Kavramının Bireyin Hedefe Ulaşmasındaki Etkisi

İnsan yapıp-eden, aktif bir varlık olup yaşamı boyunca çeşitli ilişkiler, kaygılar, hayat durumları ve olaylar içinde bulunur. Yaşayabilmesi için de bu bulgular ile hesaplaşmak durumundadır. Bu da insanın yapıp-eden ve aktif bir varlık olmasını gerektirir (Mengüşoğlu, 2015, 144).

İnsanın fiziksel özelliklere sahip olmasının yanında en önemli özelliği bir zihne sahip olmasıdır. Bu özelliğinden dolayı insan düşünen, iş yapan ve hedefler peşinde koşan bir varlıktır (Güngör, 2013, 65). McClelland, Maslow ve White gibi psikologlar insanın birey olarak gelişme ve öz yeteneklerini geliştirme fırsatlarıyla güdülendiklerini söylüyorlar. Ayrıca Maslow ve diğer hümanist kuramcılara göre de insanlara gerçekçi fırsatlar verildiği zaman hedefleri doğrultusunda çaba harcarlar (Aydın, 2007, 20-21).

İnsan sahip olduğu bu kendine has özellikler sayesinde hayatındaki sorunları fark eder, bu sorunlarını çözebilmek için hayal kurar ve bu hayaller sonucunda kendisine hedef belirleyerek istediği şeyi elde etmek için bir yol çizer ve hedefleri sayesinde de mücadele arzusunu artırır.

İnsan hedeflerini gerçekleştirmek için planlamalar yapar. Bu planlamalar doğrultusunda çalışır ve sonucunda hedefine ulaşmış olur. İnsan, hedeflerini gerçekleştirirken birçok engelle karşılaşabilir. İnsan bu engelleri gayret, mücadele ve azim ile aşabilir. Karşılaşılan bu engeller, zorluklar ve sıkıntılar karşısında kişi üzüntüye ve ümitsizliğe düşebilir, bireyin azmi ve arzusu azalabilir. Böyle durumlarda insan kendisini motive edecek gayret ve azmini sürdürmesine yardımcı olacak bakış açılarına ihtiyaç duyar. Bundan dolayı farklı nedenlerle hayatında çeşitli sıkıntılar ve zorluklar yaşamış kişilerin azmederek hedeflerinden vazgeçmediklerini ve direndiklerini bilmek, engellerle karşılaşan insanları cesaretlendirebilir, onlara ümit verebilir ve motive edebilir.

Kur'an-ı Kerim, insanları karşılaştıkları zorluklara ve engellere karşı cesaretlendirmek ve onlara ümit vermek için birçok peygamberin hayatından örnekler vermiştir. Peygamberlerden Hz. Muhammed'in hayatına bakıldığında hedefinin diğer bütün peygamberler gibi zalim ve zorba kimselerin insanlar üzerindeki baskılarını kaldırmak (Çelik N., 2019, 83) ve ilahi emri insanlara tebliğ etmek olduğu görülmektedir. Hz. Muhammed'e peygamberlik görevi verilmesiyle beraber müşrikler kıskançlıklarından (ez-Zuhuruf 43/31; Sad 38/6-8) dolayı Ona kin ve öfke beslemişlerdir (el-Hac 22/72). Hz. Muhammed'e vahyedilen ayetlere karşı Müşriklerin içlerinde büyük bir kibir ve gurur vardı (el-Lokman 31/7; ez-Zümer 39/59). Bundan dolayı Hz. Muhammed'i ve O'na vahyolunan mesajı tebliğ etmesini engellemek için çeşitli yollar denemişlerdir. Kimi zaman sihribaz, deli ve yalancı gibi kötü lakaplar takmışlar (el-Hicr 15/6; Sad 38/4; el-Kalem 68/51) kimi zaman iftiralar atmışlardır. Ama Hz. Peygamber büyük bir sabırla, "güneşi sağ elime, ayı da sol elime verseler, ben yine bu dinden, bu tebliğden vazgeçmem." (İbn Hişam, 1955, 265-266; Taberi, 1992, 323) sözleriyle büyük bir azimle hedefinden vazgeçmemiş,

bütün bu olumsuzluklara rağmen ümidini kesmemiş ve bütün bunları kendisine yapanlara karşı güzel davranışlar sergilemiştir. Bütün bu engellemelere karşılık ise İslam dini bütün dünyaya yayılmış ve Hz. Peygamber hedefine ulaşmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de hedeflerini gerçekleştirmeye çalışırken çeşitli zorluklarla karşılaşan sadece Hz. Peygamber değildir. Hz. Peygamber gibi bütün peygamberler de hedeflerini gerçekleştirmeye çalışırken birçok zorluklarla engellerle karşılaşmışlardır. Hz. Nuh putperestliğe karşı çıkıp tevhidi yaymaya çalışırken kendisine inanmayan en yakınları eşi ve çocukları olmuştur (el-Hud 11/42-43), ama Hz. Nuh yine de hedefine ulaşmış inşa ettiği gemisiyle inananları kurtarmıştı. Hz. Yusuf kardeşleri tarafından kuyuya atılmış, köle olarak satılmış ama bütün bunlara rağmen Mısır'ın emiri olmuştur (el-Yusuf 12/55-56). Bu tür umut artırıcı hikayeleri hatırlamak ve geçmişteki başarıları bilmek insanlardaki umudu artırmaktadır (Shirvani, 2018, 5).

Kısacası Kur'an-ı Kerim bizlere hedefimize giden yolda karşılaştığımız zorlukları sabırla, umut ederek aşacağımızı ve çalıştığımızın karşılığını mutlaka alacağımızı gösteren önemli bir rehberdir.

3.3. Kur'an'da Umut Kavramının Bireyin Kendini Gerçekleştirmesine Etkisi

Bireyin kendini gerçekleştirmesi, içindeki insan olma potansiyelini ortaya çıkarmasıdır. Birey sahip olduğu potansiyelleri kendini tanıyarak, varoluşsal amacını bilerek ortaya çıkarabilir. Bu noktada dinler insanın kendini tanımada önemli bir kaynaktır. Çünkü dinin temelini insanın kendi özelliklerinin farkına varması oluşturmaktadır. İnsanın varoluşsal problemlerine çözüm üretmek onun huzur ve mutluluğunu inşa eden din, insana aradığı varoluş gerçekliğini göstermekte ve onu yüksek değerlere sevk etmektedir (Göcen & Konar, 2014, 367). Din insanın kendini gerçekleştirmesi için vardır ve insanın hayatına anlam katar.

Kendini olduğu gibi gerçekleştirmek, yeryüzündeki bütün bitki, hayvan ve insanın yaratılıştan getirdiği tek amaçtır (Cüceloğlu, 1999, 42). Kendini gerçekleştiren varlıklar yaratılış gayelerini yerine getirdikleri zaman değer kazanmakla beraber fitratına uygun davranan insanda mutlu ve huzurlu olacaktır (Sert, 2004, 39). Din fitrattır (Rum 30/30) ve birey yüksek değerleri kendi özünde bulur. Yani insanın kendi fitratını arayıp bulması ve onu yaşaması dinin istediği bir şeydir. İnsan kendi fitratına uygun olarak kişilik gelişimini gerçekleştirmezse kimlik krizine girer. Kimlik krizi ise bir tür şahsiyet ve ruh krizidir. Güvensizlik, normsuzluk, güçsüzlük ve Durkheim'in kuralsızlık dediği kendine yabancılaşmak ile nitelenir. Bireydeki bu kuralsızlık durumları, artan bir psikolojik ızdırıp hissi yüksek beklenti ve kitlesel çekimlere karşı hassaslık doğurabilir (Güngör, 2020, 79). Kendisine yabancılaşan insanın hayatı da anlamını yitirir. Derinden hissedilen bir amacın

yokluğu, bireyin çevresine ve dostlarına yabancılaşması, insanın kendine yabancılaşmasının belirtileridir (Sayar, 2000, 11).

Bireyin kendine yabancılaşması Tanrı inancına uzak kalmasının bir sonucudur. *“Allah'ı unuttuklarından dolayı, (Allah'ın da) kendilerini kendilerine unutturduğu kimseler gibi olmayın. Onlar, yoldan çıkan kimselerdir.”* (el-Haşr 59/19). Allah'a bağlılık ve imandan uzak kalan birey, içinde bunun boşluğunu duyacaktır. Allah'a boyun eğme ve teslimiyetten uzaklaşan insanların istedikleri nesnelere arasında sıkışıp kalması ve içlerinde hiçbir zaman susturamadıkları bir huzursuzluk ve anlam kaybı yaşamaları bunun somut işaretleridir. Ayette bu durumdaki bireylerin yoldan çıkan kimseler olduklarının ifade edilmesiyle bu olgunun bireyleri ahlaki değerlerden uzaklaştırdığı ifade edilmiştir (Çelik A., 2004, 92).

Din, bireyi yersizlik, umutsuzluk ve anlamsızlık gibi duygulardan kurtararak insanı özgürleştirir. Özgürlük insana sorumluluk duygusu getirir. Bu sorumluluk bireysel olarak kendini inşa etme, kendini gerçekleştirme; toplumsal olarak adalet ve ahlakın egemen olduğu bir toplum yaratma olarak karşımıza çıkar. Aynı zamanda bütün bunlar uygarlık ve kültür yaratma, dünyayı güzelleştirme sorumluluğudur (Onat, 2020).

Maslow'da kendini gerçekleştiren insanların karakteristik özelliklerinin dinler tarafından konulan ideallerle aynı doğrultuda olduğunu söylemiştir. Benliğin aşkınlığı, gerçek, güzel ve iyiliğin bir arada düşünülmesi, diğer insanlara katkı, dürüstlük, doğallık ve bilgelik, kişisel ve bencil güdülerini aşkınlık, daha alt düzeydeki tutkuların daha yüce olan için terkedilmesi, incelik ve arkadaşlık, araçlar ve amaçların rahatlıkla ayırt edilebilmesi, acımasızlık, düşmanlık vb. duyguların azalması gibi (Maslow A., 2001, 169).

Kur'an-ı Kerim'de insanın yeryüzünde halife olarak görevlendirildiği (Bakara 2/30) ve insanın şerefli kılındığı (el-İsra 17/70) söylenmiştir. Buradaki halifelikten kasıt genel kabule göre yeryüzünü ıslah ve imar görevidir ve insanda bu görevin gerektirdiği güçlerle donatılmış bir varlıktır. İnsana kötülük ve iyiliği kavrama yeteneğiyle beraber bunlardan birini seçme yeteneği de verilmiştir (el-İnsan 76/3; el-İsra 17/18-19). Bundan dolayı insan kendisini sorumlu kılmaya yeten bir güce sahiptir. İnsanın bu görevle yükümlü olması yeryüzündeki varlığının başlıca anlamlarından birisidir. Bu görevi yerine getirirken insanın aşması gereken en önemli engel kendisidir. Çünkü insanın imtihan varlığı olmasının bir gereği olarak cimrilik, unutkanlık, umutsuzluk, geçici hazlara düşkünlük, gerçeğe karşı direnme, böbürlenme vb. zaafı bulunmaktadır ama birey ahlaki gelişim sürecinde bu zaafı yenmeyi öğrenmesi gerekir.

İnsan kendisine verilen akılla kendi insani varlığında ortaya çıkan hakikati kavrama gücüne sahip olup bu bilginin ışığında mümkün varlığına dönük benliğini aşarak kemale ermektedir (Kutluer, 2000, 323).

Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette hoşgörü (Al-İmran 3/159), adalet (en-Nisa 4/58), doğruluk, dürüstlük (es-Saff 61/2), azim, dostluk, kardeşlik (Al-İmran 3/103), dayanışma (et-Tevbe 9/71), sevgi, barışçılık (el-Enfal 8/61), cömertlik (el-Leyl 92/17), hayırda yarışma,

ölçü, hikmet ve tartıda dürüst olmak (el-En'am 6/152) gibi birçok erdemli tutum ve davranış üzerinde durulmuştur. Mesela Al-İmran suresinde (3/133-135) temel fazilet olarak vurgulanan takvaya sahip kimselerin özelliklerini "bollukta ve darlıkta Allah rızası için sarf ederler, öfkelerini yutarlar ve insanları affederler, kötülükte ısrar etmezler" şeklinde zikretmiştir. el-Bakara suresi 177. ayette de Kur'an bir diğer temel ahlak kavramı olan iyilik kapsamı içerisinde iman, hayır severlik ve ibadet konularının yanında sabır, doğruluk, ahde vefa gibi faziletlere de dikkat çeker. Kur'an'da bahsedilen bu tür sosyal davranışlar toplumdaki umudu da artırmaktadır (Shirvani, 2018, 5).

Kısaca Kur'an-ı Kerim insana kendini tanıtarak kendisine yabancılaşmasını ve bundan dolayı da insanın umutsuzluğa düşmesini engellemiştir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde insanın içinde bulundurduğu özelliklerden bahsetmiş ve nasıl mutlu olacağını yollarını göstermiştir. Bu yüzden insanın umutsuzluğa düşmesini engellemiş her zaman her durumda umutlu olmasını sağlamıştır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim ideal Müslümanın özelliklerini belirtmiştir. Bu özelliklerin kendini gerçekleştiren insanda bulunması gereken özelliklerle örtüşmektedir. Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen insanın kendini gerçekleştirebilmesi için kendisinde bulundurması gereken benzer özellikleri içerisinde bulundurarak insanın kendini gerçekleştirme umudunu her zaman diri tutmuştur.

Sonuç

Psikoloji kaynaklarına bakıldığında kendini gerçekleştirmiş insanın sağlıklı insan olarak tanımlandığı görülüyor. Sağlıklı bir insan, kendini tanıyan, yetenek ve potansiyellerinin farkında olandır. Her insan hayatının bir bölümünde varoluşsal amacını sorgulayarak kendini tanımaya çalışmış ve bu yolda olgunlaşmaya başlayarak kendini gerçekleştirmek için çaba sarf etmiştir. Çalışmada insanın kendini gerçekleştirmesini sağlayan en önemli faktörün umut olduğu görülmüştür. Çünkü umut, bireyde varoluş duygusunu oluşturarak kendisine yabancılaşmasını engeller ve bireyin kendini gerçekleştirme yönündeki kararlığının ortaya çıkmasında yardımcı olur. Ayrıca umudun, bireyi zor zamanlarda mutlak bir kurtuluş yolu olduğuna inandırdığı ve bu zor durumu değiştirebileceğine olan inancını oluşturduğu görülmüştür.

İnsan, maddi varlık ve kaynaklara sonsuza kadar güvenemez ve onlara umut bağlayamaz. Bundan dolayı sınırsız istek ve beklentilerini karşılayacak aşkın bir varlığa ihtiyaç duyar. İnsanın bu istek ve beklentilerini karşılayacak aşkın varlıkta Allah'tır. Bu yüzden de Kur'an-ı Kerim umut olgusunu Allah-insan ilişkisi bağlamında ele almış ve umut kavramından kimi zaman doğrudan bahsederek kimi zamanda geniş bir tablo ile Müslümanların umutsuzluğa düşmemesi gerektiğini, Allah'ın yardımının mutlaka geleceğini, hiç olmazsa mutlaka yapılan şeyin karşılığını alacağını söyleyerek başarıya giden yolda insanlara rehberlik yapmaktadır.

İnsanın, başarıya giden yolda harekete geçmesini sağlayan en önemli etken yaratılış gayesini, karakterini, yeteneklerini bilerek kendini tanımasıdır. Kur'an insana kendisini tanıtan en önemli kaynaklardan biridir. Çünkü Kur'an'da insanlar karakter, huy ve inançlarına göre değerlendirilir. İnsanı en iyi şekilde tanıyan Allah'ın, Kur'an'da insanın kişiliğini oluşturan mizaç, huy ve karakter gibi özelliklerini hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle ele aldığını ve psikolojik açıklamalarda bulunduğu çalışmada belirtilmiştir.

Her insanın kendine özgü doğuştan getirdiği hayal kurma, iyiyi kötüyü ayırt edebilme gibi özellikleri vardır. İnsan bu özellikleri sayesinde hayatındaki olumsuzlukları fark ederek hayal kurar ve hayalleri doğrultusunda da kendine çeşitli hedefler belirler. Kendine belirlediği hedefler doğrultusunda planlar yaparak hedeflerine ulaşmaya çalışır. Ama bu yolda birçok zorluklarla, engellerle karşılaşır ve bu engelleri aşmak içinde kendisini motive edecek bir bakış açısına ihtiyaç duyar. Bundan dolayı hedeflerini gerçekleştirmeye çalışırken çeşitli sıkıntılar ve zorluklar yaşayan kişilerin azmederek hedeflerinden vazgeçmediklerini ve en sonunda hedeflerine ulaştıklarını bilmek bireyi cesaretlendirir, umut verir ve motive eder. Kur'an'da da insanın hedeflerine ulaşması ve bu yolda azmetmesi için çeşitli zorluklar yaşamalarına rağmen hedeflerinden vazgeçmeyen kişilerin hayatından kesitler anlatarak insanlara umut verir.

Çalışmada kendini olduğu gibi gerçekleştirmenin, yeryüzündeki bütün varlıkların yaratılıştan getirdiği tek amaç olduğu belirtilmiştir. Kendini gerçekleştiren varlık yaratılış gayesini yerine getirdiğinden ve fitratına uygun davranmasından dolayı mutlu ve huzurlu olacaktır. Din de insanın kendi fitratını arayıp bulmasını ister. Eğer birey fitratına uygun olarak kişilik gelişimini gerçekleştirmezse kendi benliğine yabancılaşır ve bireyin hayatı da anlamını yitirir.

Kur'an insana kendini tanıtarak kendisine yabancılaşması ve umutsuzluğa düşmesini engellemeye çalışmıştır. Bunun yanında ideal Müslümanın kendisinde bulundurması gerektiği özellikleri belirterek yaratılış gayesi üzerine yaşamasını sağlamak istemiştir. Kur'an'da bahsedilen ideal Müslümanın sahip olması gereken birçok özelliğin kendini gerçekleştiren insanların karakteristik özellikleriyle benzerlik göstermektedir. Buradan da insanın kendini gerçekleştirebilmesi için Kur'an'ın insana bir umut kaynağı olduğu sonucu çıkarılmaktadır.

Sonuç olarak, umut kavramının Kur'an'da hem doğrudan hem de dolaylı olarak geçtiği görülmektedir. Ayrıca insanın umutsuzluğa düşmemesi için harekete geçmesini, hedeflerine ulaşmasını ve kendini gerçekleştirebilmesi için ona yardımcı olan birçok ayetin olduğu görülmektedir.

Kaynakça

Allen, R. E. *The Concise Oxford dictionary of current English*. 568. New York: Oxford University Press, 1990.

Altıntaş, Hayrani. *Tasavvuf Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1986.

Aracı, Ulaş. *Sufi Hikayelerinin Kullanıldığı Bilişsel-Davranışçı Yaklaşımınla Bütünleştirilmiş Biblioterapinin İşlevsel Olmayan Düşünceler ve Kendini Gerçekleştirme Üzerindeki Etkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Aydın, Mustafa. *Eğitim Yönetimi*. Ankara: Hatiboğlu, 8. Baskı., 2007.

Bahadır, Abdülkerim. *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*. İstanbul: İnsan, 2018.

Bodur, Hüsnü. E. - Çapcıoğlu İhsan. "Sosyolojik Teori ve Din". *Din Sosyolojisi*. ed. Niyazi Akyüz - İhsan Çapcıoğlu. 111-148. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.

Tokur, Behlül. "Gaye Anlam Bağlamında Kendini Gerçekleştirmek". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2013), 149-162.

Cüceloğlu, Doğan. *Savaşçı*. İstanbul: Sistem Yayınları, 1999.

Çağrı, Mustafa - Hökelekli, Hayati. "İrade". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 22/380-384. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2000.

Çelik, Adem. *Dini Değerler Bağlamında Kişilik Gelişimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Çelik, Nizamettin. "Hz. Peygamber'in (sav) Diplomatik İlişkilerinin Mahiyeti ve Temel Hedefi". *Hadith Dergisi* 2 (2019), 72-109.

Dağcı, Abdullah. *Huzurevindeki Yaşlıların Manevi Gereksinimlerinin İncelenmesi: Bir Model Önerisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Dağcı, Abdullah. *Pozitif Psikoloji Bağlamında Umudun Dindarlıkla İlişkisi*. Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Derebaşı, Işık. *Beck Umutsuzluk Ölçeğinin Ege Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Geliştirilmesi*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.

Erden, Münire - Akman, Yasemin. *Eğitim Psikolojisi Gelişim-Öğrenme-Öğretme*. Ankara: Arkadaş Y., 2017.

Feyizli, Hasan Tahsin. *Feyzül Furkan*. İstanbul: Server Yayınları, 2019.

Fordham, Freida. *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*. çev. Aslan Yalçın. İstanbul: Say Yay., 4. Baskı., 2001.

Frankl, E. Viktor. *İnsanın Anlam Arayışı*. çev. Selçuk Budak. Ankara: Öteki Yayınevi, 1997.

Fromm, Erich. *Umut Devrimi*. çev. Şemsa Yeğin. İstanbul: Payel Yayınevi, 1995.

Göcen, Gülüşan. "Dini İnanç ve İbadetin Kendini Gerçekleştirme İle İlişkisi". *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*. ed. Hayati Hökelekli. 559-608. İstanbul: Dem Yayınları, 2015.

Göcen, Gülüşan - Konar, Ayşegül. "Din Psikolojisi Açısından İnsan Olma Sürecinde Kendini Gerçekleştirme ve Din". *Toplum Bilimleri Dergisi* 8/15 (2014), 365-383.

Göka, Erol. *Yalnızlık ve Umut*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2020.

Güngör, Özcan. "Sosyolojik Bir Teori Olarak Sembolik Etkileşimciliğin Ontolojik Temeli ve Din Olgusu". *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13/1 (2013), 57, 91.

Güngör, Özcan. *Türkiye'de Dini Gruplar*. Ankara: Son Çağ Yayınları, 2020.

Özgüngör, Sevgi. "Motivasyon". *Psikolojiye Giriş*. ed. Şerife Işık. 181-212. Ankara: Pegem Akademi, 2019.

İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik. *es-Siretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakka 2 Cilt. Kahire, y.y., 1955.

İmamoğlu, Abdulvahit - Yavuz, Adem. "Üniversite Gençliğinde Dini İnanç ve Umutsuzluk İlişkisi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/23 (2011), 205-244.

İsfahani, Ragıb el-. *Müfredatu elfazi'l-Kur'an*. thk. Saffan Adnan Davudi. Dımaşk: Daru'l Kalem, 1997.

Kasapoğlu, Abdurrahman. "Kur'an'da Ümit-İman İlişkisi". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8/18 (2007), 155-176.

Kırca, Celal. *Kur'an ve Fen Bilimleri*. İstanbul: Marifet Yayınları, 4. Baskı., 1997.

Köknel, Özcan. *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2005.

Kuşeyri, Abdülkerim. *Risale*. thk. Ahmed İnaye-Muhammed el-İskendirani. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 2005.

Kutluer, İlhan. "İnsan". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 22/320-323. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2000.

Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005.

Maslow, Abraham H. "A Theory Of Human Motivation". *Psychological Review* 50/4 (1943), 370-396.

Maslow, Abraham H. *İnsan Olmanın Psikolojisi*. çev. Okhan Gündüz. İstanbul: Kuraldışı Yayınları, 2001.

Maslow, Abraham H. *Motivation And Personality*. Harper & Row Publishers, 1970.

Mengüşoğlu, Takiyettin. *İnsan Felsefesi*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2. Baskı., 2015.

Namlı, Tuncer. *Kur'an Aydınlığı Kronolojik Kur'an Meali*. Ankara: Fecr Yayınları, 2020.

Navaro, Daniş. *Kariyer ve Varoluş: Bir Benlik Eylemi*. Ankara: Elma, 4. Baskı., 2014.

Onat, Hasan. "Din İnsanı Özgürleştirir". hasanonat.net, ts. <http://www.hasanonat.net/index.php/69-din-insan-oezguerlestirir>. 2020

Öztürk, Resul. "Kelami Açından Ümitsizlik (Yeis) ve İman-Amel İle ilişkisi". *Ekev Akademi Dergisi* 34 (2008), 43-56.

Sandage, Steven J. - Morgan, Jonathan. "Hope And Positive Religious Coping As Predictors Of Social Justice Commitment". *Mental Health, Religion And Culture* VI/17 (2014), 557-567.

Sayar, Kemal. *Sufi Psikolojisi*. İstanbul: İnsan Yay., 2000.

Seber, Gülten. *Beck Umutsuzluk Ölçeğinin Güvenirliliği ve Geçerliliği Üzerine Bir Araştırma*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Doçentlik Tezi, 1991.

Sert, H. Emin. *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*. İstanbul: Bilge Yay., 2004.

Shirvani, Seyed M. H. "Raising Hope İn Quran And Psychology". *HTS Teologiese Studies/Theological Studies* 74/1 (2018), 1-6.

Stevens, Anthony. *Jung*. çev. Çayır A. Ankara: Kaknüs Yay., 2001.

Sumerlin, Jhon R. "Self-Actualization and Hope". *Journal of Social Behavior and Personality* 12/4 (1997), 1101-1110.

Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*. çev. Zakir Kadiri Ugan-Ahmed Temir, 5 Cilt. İstanbul: y.y., 1992.

Yazır, M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979.

Journal of Analytic Divinity
International Refereed Journal
E-ISSN: 2602-3792
Nisan/ April 2021/5 (1): ss-pp 129-149

Tüketim Kültürünün Bir Örneği Olarak Kur'an'da Gösterişçi Dindarlık

Conspicuous Religiosity in the Qur'an as an Example of Consumer Culture

Meryem Sümeyye Atmaca

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty of Islamic Sciences

Ankara, Türkiye, meryematmac@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4703-0691>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Derleme Makale/ Review Article

Geliş Tarihi / Date Received: 10 Şubat/ February 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 12 Nisan / April 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Nisan /15 April 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: İlkbahar-Nisan/ Spring-April

DOI: 10.46595/jad.881172

Cite as / Atıf: Atmaca Meryem Sümeyye. "Tüketim Kültürünün Bir Örneği Olarak Kur'an'da Gösterişçi Dindarlık", *Journal of Analytic Divinity*, 5/1 (April 2021): 129-149.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Copyright © Published by Özcan Güngör, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Islamic Studies, Ankara-Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

İnsanın yaşadığı her dönemde var olan ancak, dünya üzerinde son yüzyılda etkisi daha fazla hissedilir hâle gelen tüketim kültürü, sosyal yaşamdaki birçok dengeyi de etkilemiştir. Böylece tüketim, insanın ihtiyacına yönelik gerçekleştirdiği bir davranış olmaktan çıkmış ve artık insan, tüketmeyi bir ihtiyaç olarak görmeye başlamıştır. İnsan, varlığını tüketimle görünür hâle getirmeye çalışmıştır. Kapitalist düzenin hâkim olduğu dünyada, toplumdaki yabancılaşma artmıştır. Samimi insan ilişkileri yerini, daha bireysel ilişkilerin var olduğu küresel bir dünyaya bırakmıştır. İnsanlar, göstergelerle birbirlerine mesaj vermeye başlamışlardır. Bu göstergeler, genellikle marka değeri olan ürünlerdir. Bu çalışmada, tüketim kültürü bağlamında Kur'an'da gösterişçi dindarlığın görünümüleri sosyolojik olarak ele alınmıştır. Araştırmanın amacı ise, tüketim kültürü bağlamında gösterişçi dindarlığın sosyolojik görünümünü a) lüks tüketim ve yapılan harcamalar bakımından gösterişçi dindarlık, b) itikadi açıdan gösterişçi dindarlık ve c) ameli açıdan gösterişçi dindarlık yönünden ele almaktır. Bu çalışmada, açıklayıcı yöntem bağlamında tarihsel dokümantasyon tekniği kullanılmıştır. Öyle ki Kur'an, gösterişçiliği eleştirmiş ve dünya hayatının geçiciliğinden bahsetmiştir. Bu anlamda samimiyetle yapılmayan ibadetlerin kabul edilmeyeceğini ve katıldıkları ilim meclislerinin, münafıklara hiçbir faydasının olmayacağını vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tüketim Kültürü, Kapitalizm, Dindarlık, Gösterişçi Dindarlık, Kur'an'da Gösteriş

Abstract

The consumption culture, which existed in every period of human life, but whose effect on the world has become more noticeable in the last century, has also affected many balances in social life. Thus, consumption ceased to be a behavior carried out for the needs of human beings and people started to see consumption as a need. Man has tried to make his existence visible through consumption. In a world dominated by the capitalist order, alienation in society has increased. Sincere human relationships have given way to a global world where more individual relationships exist. People started to send messages to each other with signs. These indicators are generally products with brand value. In this study, the appearances of ostentatious religiosity in the Qur'an in the context of consumption culture are discussed sociologically. The aim of the study is to examine the sociological aspects of conspicuous religiosity in the context of consumption culture in terms of a) pretentious religiosity in terms of luxury consumption and expenditures, b) religious conspicuousness in terms of belief, and c) pretentiousness in terms of work. In this study, historical documentation technique was used in the context of explanatory method. So much so that the Qur'an criticized pretentiousness and talked about the transience of worldly life. In this sense, it was emphasized that prayers that are not performed sincerely will not be accepted and that the scientific assemblies they attend will not be of any use to the hypocrites.

Keywords: Consumer Culture, Capitalism, Religiosity, Pretentious Religiosity, Showiness in The Qur'an

Giriş

Tüketim (*consumption*), üretilen veya yapılan ürünlerin kullanılıp harcanması, üretimin karşıtıdır. Tüketim, ihtiyaçları doyuracak "sarf etme"ler demektir (Ülken, 1969, 32). Yüzyıllar boyunca önemli kavramlardan birisi olmasına rağmen tüketim, son yüzyıldan itibaren farklı boyutlarıyla da incelenmeye başlanmıştır. Geçen yüzyıla kadar tüketim, daha çok iktisat biliminin ilgilendiği bir konu olmuştur. Günümüzde, başta sosyoloji olmak üzere psikoloji, siyaset bilimi, tarih, felsefe ve güzel sanatların ilgi duyduğu konular arasına girmiştir (Orçan, 2008, 22).

İnsanların harcamaları ve tüketim alışkanlıkları, ekonomiktir. Kişilerin harcamalarında psikososyal ve kültürel durumlar da ön plandadır. Alışılan yaşam standartları, yaşanan çevre ve kurulan insan ilişkileri, kişinin tüketim kültürünün oluşmasında oldukça önemli bir yere sahiptir (Tan, 2019, 195). Bir eşyanın tüketimi, yalnızca fiziksel değil, iktisadi, sosyoloji ve psikolojiyi de içine alan bir bütündür (Batı, 2015, 27). Tüketim toplumunda insan, bir nesneye ihtiyaç hisseder, daha sonra aldığı eşyanın gerçek ihtiyacı olmadığını, asıl ihtiyacının başka bir şey olduğunu düşünür. Öyle ki tüketim toplumunda ki bir insanın ihtiyaçları, hiçbir zaman son bulmaz (Aydoğan, 2015, 205). Tüketim sayesinde toplumda bireylerin kendilerine olan güveni artmaktadır. İnsanlar, tüketerek sahip oldukları iradeyi, yaşadıkları topluma kanıtladıklarını düşünmektedirler. Tüketimi, sosyal sınıfları belirlemede bir araç olarak kullanılmaktadırlar. Neticede tüketim toplumunun, var olan bütün nesnelere yok etme anlayışı üzerine kurulduğu görülmektedir.

Tüketim kavramı üzerine çalışan ilk sosyal bilimci, Thorstein Veblen'dir. Veblen, gösterişçi tüketim kavramını kullanan ilk kişidir (Açıklan vd., 2004, 6). Bu konunun işlenmesinde dönemin yaşam biçimi etkili olmuştur. Veblen, 1899 yılında yayımlanan kitabına Aylak Sınıfı ismini vermiştir (Orçan, 2008, 26).

Literatür incelendiğinde, tüketim kültürü ve gösterişçi dindarlık konusunda Kur'an merkezli bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak doğrudan olmasa da dolaylı olarak "Gösterişçi Dindarlık" adlı çalışmada Okumuş (2017) insanların gösterişe verdikleri önemi, birbirlerini gösteriş eşyalarıyla etiklediklerini dile getirmiştir. Ayrıca o, insanların sosyal yaşamlarında da bu etiketler aracılığıyla etkileşim hâlinde olduklarını anlatmıştır.

Bu çalışmada tüketim kültürü bağlamında Kur'an'da eleştirilen gösterişçi dindarlık, sosyolojik olarak ele alınmıştır. Yine bu araştırmada gösterişçi dindarlığın sosyolojik görünümüleri olarak düşünülen gösteriş ve lüks tüketim ve yapılan harcamalar bakımından gösterişçi dindarlık, itikadî açıdan gösterişçi dindarlık ve ameli açıdan gösterişçi dindarlık gibi konuların tüketim kültürü bağlamında incelenmesi hedeflenmiştir. Bu çalışmada açıklayıcı yöntem bağlamında tarihsel dokümantasyon tekniği kullanılmıştır. Kavramın sosyolojik boyutlarının anlaşılması için sosyoloji kitapları, sözlükleri ve konuyla ilgili makaleler incelenmiştir. Çalışmanın Kur'ani bağlamı ele alınırken de mealler ve çeşitli tefsir kitaplarından yararlanılmıştır.

1. Tüketim

İnsanların yaşamlarını devam ettirebilmeleri için fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik ihtiyaçlar başta olmak üzere birçok ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu ihtiyaçlarını karşılamak için yaptıkları harcamalar, tüketim olarak adlandırılmaktadır. İnsanların ihtiyaçlarının bir kısmı yaşamlarını devam ettirebilmeleri için önemli ihtiyaçlar olmaktadır. Fakat insanlar sosyal varlıklardır, dolayısıyla kimi zaman arzularını doyurabilmek adına tüketim yapmaktadırlar. İnsanların yaptıkları harcamaların nedeni ne olursa olsun, harcamalarının tamamı tüketim kavramının kapsamına girmektedir (Torlak, 2016, 21-22).

1. 1. Tüketim Kültürü

Tüketimin oluşturduğu kültür, dünya üzerinde toplumun tüm tabakalarını kapsamaktadır (Duman, 2018, 203). Tüketim kültürü, pazar dinamiklerinin egemen olduğu toplumların kültürüdür. Bu nedenle tüketim kültürü, "yeni üretici güçlerin ortaya çıkmasıyla ve yüksek verimlilik gerektiren ekonomik bir dizgenin tekeli yeni yapılanmasıyla orantılı, yeni ve özgül bir toplumsallaştırma tarzıdır." (İlter, 2009, 3) olarak anlaşılmaktadır. Tüketim kültürü, sosyal, siyasal ve ekonomik özelliklerini kendisiyle bir uyum içinde bulundurur ve içinde hiçbir karışıklık yoktur (Orçan, 2008, 29). Toplumun alım gücünün yükselmesi ve bankalardan kredi alan insanların sayısının artması, tüketim toplumunun en önemli özelliğidir. Tüketim toplumunda insan, cebinde bulunmayan parayı da harcayan insan olmaktadır. (Demirezen, 2015, 11-45). Küresel boyutta tüketim kalıpları, insanların yaşam biçimlerini birbirine benzetmektedir. Bu bağlamda insanlarda yeni olana karşı büyük bir istek vardır. Bazıları ise tüketimi, çok yanlış olarak modernliğin ve gücün sembolü olarak algılanmakta olduğunu belirtmektedir (Eglitis, 2010, 434-445).

Tüketim kültüründe kapitalizm, en önemli kavramlardandır. Bu, 15. yüzyıl ortalarında Avrupa'da ortaya çıkmıştır. En genel anlamıyla kapitalizm, "piyasa ekonomisinin zaferidir." (Özbolet, 2015, 85) olarak tanımlanmaktadır. Kapitalizmin hâkim olduğu toplumlarda ekonomi, kişisel çıkarlara ve bireysel özgürlüğe dayanır (Çiçek, 2012, 157). Bu sistemde malların kalite ve kullanım değerinden çok, işaret değeri önemlidir. Kapitalist sistemlerde insan, her türlü ihtiyacını karşılayabilmek için paraya sahip olmalıdır. Bu ideoloji, devamlı olarak insana ihtiyaçlar çıkararak, ardından onlara yönelik ürünleri piyasaya süren bir sistemdir (Ertit, 2014, 46). Modern toplumda kapitalizm, hem arzı hem de talebi üretir. Örnek olarak, yoğun çalışan bir iş insanının, tatil günlerinde dinlenebilmek için bir bahçe satın alması, bu sefer de aldığı bahçenin ödemelerini yapabilmek için daha yoğun mesai yapması gösterilebilir.

Gelir-gider dengesindeki eşitsizlik, topluma hâkimdir. Kapitalizmin sınırları birçok insan için görünür olmamakla birlikte, bu sistemin yasaları insanlar üzerinde oldukça etkili

olmaktadır (Guevera, 2016, 86). Kapitalizmin, toplumlara benimsetmeye çalıştığı tüketim çerçeveleri, bireylerin yaşam alanlarını daraltmaktadır. Buna rağmen kapitalizm ürün çeşitliliğini artırmakta, insanlara sınırsız alternatifler sunmaktadır (Ertit, 2014, 46). Para kaygısı, kapitalizmde üreticilere hâkim olmakta, böylece maddi çıkar endişesi, samimi insan ilişkilerinin kurulmasını olanaksız kılmaktadır. Eşyalar, toplumsal kimliği ve sınıf ayrımını belirlemede önemlidir. Eşyalar; tutkularımızı, duygularımızı ve egomuzu tatmin ederler (Özcan, 2007, 144-145). Hazcı tüketim insana yapay mutluluklar sağlamak ve onu, sürekli yeni ihtiyaçları olduğuna inandırmaktadır. Tam olarak kapitalizm de bunu amaçlamaktadır. Bu bağlamda "duyguların deneyimi yarattığı ve duygusal kodun da tüketiciyi oluşturduğu" (Batı, 2015, 161) ifade edilmektedir.

Kapitalizmin hâkim olduğu toplumlarda, elde ettikleriyle yetinmeyen, onları çabucak tüketen ve ihtiyacından daha fazlasını kazanma hırsı olan insanlar vardır. Dolayısıyla tüketim kültürü, bu tür toplumlarda oldukça yüksektir (Köroğlu, 2012, 30). Kapitalizmin hâkim olduğu toplumlarda rekabet, ekonomiyi düzenleyen en temel faktör olarak görülmektedir. Bu bağlamda rekabet, toplumların gelişmesini, zenginleşmesini ve ekonominin canlanmasını sağlar (Demir, 2012, 4-6). Kapitalizmde durgunluğa yer yoktur, dişleri durmadan dönen bir çark gibidir. Kapitalizm sayesinde zengin daha da zenginleşmiş, fakir ise daha da fakirleşmiştir. Toplumlar ekonomik dengenin bozulması, sosyal alan da dâhil olmak üzere birçok dengeyi alt-üst etmiştir. İnsanlar arasındaki ekonomik farklılıkların artmasıyla birlikte, toplumda insanlar arasında sınıflar oluşmaya başlamıştır. Bu sınıflar, batı toplumlarında burjuvazi ve proletarya olarak adlandırılmıştır. Ekonomik olarak toplumun en varlıklı sınıfını oluşturan burjuvaziler, aynı zamanda iş gücünü ucuzlatan yöneticiler konumundadırlar. Buna karşın proletarya ise emeği sömürülen alt tabakadır. Bu durumda tüketim toplumlarında bireylere söz hakkı veren, toplum yönetimini şekillendiren güç, tüketim olmaktadır (Demirezen, 2015, 34).

Tüketim, sosyal sınıfların kendilerini ifade etme biçimi olarak da kendini gösterebilmektedir. Sosyal statülerin gösterişle belirlendiği toplumlarda insanlar, ihtiyaçlarını geri plana atmakta, buna karşın gösteri imgelerini öne çıkarmaktadırlar (Saad, 2007, 92). Statülerin belirlenmesinde tüketimin ön planda olduğu toplumlarda insanlar, birbirlerine sahip oldukları değerler üzerinden değer atfetmemekte, aksine sahip olunan metalar üzerinden değer yüklemektedirler (Batı, 2015, 35). Bu durum, Veblen'in Aylak Sınıfın Kuramı isimli kitabında bahsettiği gibi gösterişçi insanların oluşmasına zemin hazırlamaktadır (Veblen, 2020, 51).¹

Maslow, insanın ihtiyaçlarını hiyerarşik biçimde incelemektedir. Ona göre çevre, insanların ihtiyaçlarını belirlemede çok etkili olmaktadır. İhtiyaçlar, genellikle biyolojik veya içgüdüsel olarak tasvir edilmektedir. Temel bir ihtiyacın karşılanması, bir üst

¹ Gösterişçi insanlar, gereksiz eşyalara yüksek para ödeyerek sahip olurlar. Öyle ki bunların giyimleri, evdeki eşyaları, hatta evdeki yardımcıları bile gösteriş içindir. Davranışlarındaki tek ve asıl amaç, kendilerini çok zengin gibi göstermek ve insanlardan parayla saygı satın almaktır. (Veblen, 2020, 15-30)

basamaktaki ihtiyacı ortaya çıkaracaktır. Hiyerarşi piramidinin ilk üç basamağında bulunan fizyolojik, güvenlik ve sosyal ihtiyaçlar düzenli olarak giderilmekte buna karşın üst kısımda yer alan saygınlık ve kendini gerçekleştirme ihtiyacı daha az insan tarafından karşılanabilmektedir (Parıltı, 1999, 270; Maslow, 2011, 163). Toplumda konumu yükselen kişi, aynı zamanda piramidin tepesine yükselmektedir. Az gelişmiş toplumlarda tüketim, hiyerarşideki fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamaktadır (İslamoğlu vd., 2010, 72). Yeni ihtiyaçlar üreten kapitalizmin etkisiyle, günümüzde insanların tüketim kültüründe bazı değişimler görülmektedir. Bu durumda sıralama, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisindeki gibi gerçekleşmemekte, buna karşın insanların ihtiyaç olarak gördüğü nesnelere farklılaşmaktadır. Neticede tüketimde belirleyici etken, bireyin temel ihtiyaçları olmaktan çıkmaktadır. İnsanların istekleri, ihtiyaçların belirlenmesinde belirleyici konuma gelmektedir. İstek ve arzulara yönelik gerçekleştirildiği için böylesi bir tüketimin sonu, asla gelmeyecektir. Eğlencenin ön planda olduğu tüketimde insan, mutluluğa ulaşmayı amaçlamaktadır. Tükettiklerini ödeyebilmek için durmaksızın çalışan insan, amaçladığı huzura da hiçbir şekilde ulaşamamaktadır (Dal, 2017, 12).

Üretim yapan sanayi sektörü işletmeleri, fabrikanın ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve hedefledikleri kâr payına ulaşabilmek için, üretim miktarlarını belirli bir bantta tutmaları gerekmektedir. Dolayısıyla insanlar, daha fazla tüketime teşvik edilmektedirler. Tüketim toplumlarında parola, içinde bulunulan ânı yaşamaktır. Bu toplumlarda "hayat kısa, hayatını yaşa" gibi sloganlar da yaygındır. Kişi, arzu ettiği ürünü hemen almalıdır. Yaşadığı günü, hayatının son günü gibi düşünmeli, isteklerini gerçekleştirmelidir. Çünkü sistem, tüketimi belirsizliğe bırakmayı istememektedir. Tüketim çarkı, pazara sunulan malı, bir an önce satmayı ve yeniden üretmeyi hedeflemektedir. Kişi cebindeki parayı, vakit kaybetmeden istekleri için kullanmalı, tasarruf yapmamalıdır. Hatta kişinin cebinde para olmasa dahi buna bir çözüm yolu bulunmalıdır. Bu durumda kapitalizmin vazgeçilmez sistemi bankalar ve onların kredileri devreye girmektedir. Kredi kartları, insanlara para vermeden alma hissiyatını yaşatmaktadır. Şimdi harca, sonra öde anlayışı hâkim olmaktadır (Duman, 2018, 208). İnsanlara isteklerini hemen gerçekleştirmesi gerektiği her daim vurgulanır. Erteleyen insan kendini yetersiz hisseder. Tüketim toplumu "şimdi" toplumdur (İnce vd., 2018, 74-75).

Üretimde üretici söz sahibidir. Tüketici, üretilen eşyalara göre isteklerini şekillendirir. Üretici ürünü üretir, onu pazara sunar. Yenilik arayan insanlar da bu ürüne ihtiyacı olduğunu düşünerek satın alma eylemini gerçekleştirir (Demirezen, 2015, 45). Suni ihtiyaçlar, tüketim isteğini harekete geçirir. Böylece toplumlar, "tüketim toplumu" hâline gelmektedirler (Demir, 2012, 6-7).

Tüketim toplumlarında insanlara tüketim alışkanlığını benimsetebilmek için hatırı sayılır ekonomik yatırımlar yapılmaktadır. Pazarlama politikaları, sosyal medya kaynakları

ve reklam yöntemleri, oldukça önemlidir. Öyle ki reklam tasarımlarına, kullanılan renklere, fonda çalan seslere kadar her şeye düşünülmekte, tüketicinin alma isteğini harekete geçirmek ve ürünü satmak amaçlanmaktadır. İnsanların alışverişlerdeki tutum ve davranışlarını, medya ve reklam sektörü belirlemektedir (Çınar vd., 2010, 277-278; Demirel vd., 2015, 125-129; Solomon vd., 2010, 17).

1.2. Tüketim Kültürünün Bireysel ve Toplumsal Perspektiflerden İncelenmesi

Tüketimin sembolik yönden bireysel ve toplumsal etkisi, önemli bir husustur. Kişilerin tüketim alışkanlıklarının şekillenmesinde yaşadıkları toplum, benimsedikleri dinî inançlar, oldukça büyük bir önem arz etmektedir. Dahası bireyin yetiştiği toplumun kültürü, alışkanlıkları ve bireyin eğitim seviyesi de oldukça önemli görülmektedir. İnsanlar, satın aldıkları ürünlerin markası, kalitesi ve modağa uygunluğuyla birbirleriyle sözsüz iletişim kurmakta ve birbirlerine mesaj vermektedirler. Bireyler, benimsedikleri tüketim alışkanlıklarıyla sosyal düzeni ve anlamları inşa etmektedirler (İlter, 2009, 9). Eşyanın işaret ettiği değer üzerinden statü sağlayacağını düşünen insan, bunun sonucu olarak kendine, değerlerine ve kültürüne yabancılaşmaktadır. Tüketim, kapitalizmin de etkisiyle yabancılaşmayı ve kimlik krizlerini de beraberinde getirmektedir (Demirezen, 2015, 38). Toplumda bireyler arasında yabancılaşma, uzaklaşma ve nesneleşme hüküm sürmektedir (Batı, 2015, 55).

Tüketimin bir diğer şekli ise gösterişin ön planda olmasıdır. Toplumda statüsünü yüksek göstermek isteyen insan, gösterişe yönelmektedir. Yani statüyü yüksek göstermeye bağlı bu tüketim, lüks harcamalar kısmına girmektedir. Bu kişiler, kullandıkları ürünlerin ne kadar lüks ve pahalı olursa, yaşadıkları toplumda o kadar saygın olacaklarını ve otorite sağlayacaklarını düşünmektedirler. Lüks ürün tüketimi, bireylerin saygın bir referans grubuyla uyum sağlama arayışından ibarettir. (İlter, 2009, 471).

Bocock, tüketim konusunda: "Tüketim, artık insanların kim oldukları, kim olmak istedikleriyle ilgili duyarlılıklarını ve bu duyarlılıkları korumalarını sağlayan yöntemleri etkilemektedir. Kimlik duygusunun gelişimini çevreleyen olgularla iç içe geçmiş durumdadır. Bu nedenle tüketim, ekonomik olduğu kadar, toplumsal ve kültürel bir olgudur." (Bocock, 2009, 10) ifadelerini kullanmıştır. Tüketim ve istekler birbirinden ayrı düşünülemez. İstekler, tüketimi canlı tutar (Öztaş vd., 2020, 116). Tüketim, yirminci yüzyıl sonlarına doğru tanrısı olmayan ve pratikleri tüketmekle yerine getirilen din hâline gelmiştir (Yanıklar, 2006, 11).

1.3. Dindarlarda Tüketim Kültürü

Din, insanın yaşamında manevi ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Dinin etkisiyle, toplumun sosyolojik kodları oluşmaktadır. Tüketim ise maddi ihtiyaçları karşılar.

Dindarlık, kişinin mensubu olduğu dinin kurallarına uyma, dininin pratikleri yerine getirmesi ve bunları içselleştirerek yaşamının her alanında uygulamasıdır (Kurt, 2009, 3). Dindarlık, kişinin günlük yaşamında inancına bağlanma derecesini gösteren bir olgudur. Kişinin yaşı, sosyoekonomik durumu, yetiştiği ortam ve eğitim seviyesine bağlı olarak değişmektedir. Denilebilir ki dindarlık, kişinin din algısına bağlı olarak bir görecelilik göstermektedir (İnce vd., 2018, 68). Dindarlık, kişiye özgüdür. Dünya üzerinde yaşayan kişi sayısı kadar dindarlık anlayışı bulunmaktadır. Dindarlık tiplerini bakımından incelendiğinde dindarlığın, inançsızlık, gösterişçilik, taklidi, tahkiki ve zevk alınan dindarlık gibi boyutları da ele alınmıştır (Okumuş, 2017, 42). Bu çalışmada ele alınan dindarlık tipolojisi ise "gösterişçi dindarlıktır."

Dindarlık ve satın alma süreci arasında doğrudan bir ilişki vardır. Bireyin dindarlık düzeyine göre marka tercihi ve satın alma kıstası değişmektedir. Bu durum tüketilenlerin hepsini kapsamayabilir. İnanılan dinin kesinlikle yasakladığı ürünler vardır ki bu kurallar oldukça etkilidir. Bir Müslüman, alkol içeren bir ürünü dinî hassasiyetlerini göz önünde bulundurarak satın almaz. Hindistan'da inek ve sığira saygı duyulduğu için bunların etlerini tüketmek yasaktır. Ama söz konusu bir ceket yahut bir elbise için dikkat edilen dini hassasiyetler daha esneklerdir. Tüketim alışkanlıkları bağlamında dindarlık, inanılan dinin emir ve yasakları, bireylerin din algıları ve dindarlık seviyelerine göre farklılık gösterir (Haşiloğlu vd., 2012, 16).

1980'den sonra ekonomide finansal serbestleşmelerle alım gücü artan Müslümanların, kapitalizmin etkilerini hissettikleri bilinmektedir. Batıyı göz önüne alarak yaşamlarını yeniden biçimlendirdikleri, ama dinlerini de yaşamaya devam ettikleri görülmektedir. Müslümanların değişen tüketim odaklı yaşam biçimleri, toplumsal normların değişmesine de yol açmaktadır (Özbolet, 2015, 19). İslam'ın emrine göre tesettürün amacı dikkat çekmemek iken, yeni dönem muhafazakârları, "moda" adı altında kıyafetleriyle kendilerini daha belirgin hâle getirmekte ve bazılarının tesettürü bir aksesuar olarak kullandıkları görülmektedir. Bunlar, yeni oluşan tüketim kodları sayesinde, sosyal yaşamda kendilerine yeni bir konum elde etmektedirler (Demirezen, 2015, 11-70). Oysaki İslam ve moda kelimelerinin yan yana getirilmesi bile mümkün olmamaktadır.

Bu durumda olanlar, tesettüre çift yönlü bir görev atfetmektedirler. Böylece tesettür, hem kadının sosyal yaşamda fark edilmesini sağlamak hem de kendilerine bir sınır koymaktadırlar. Neticede dindar kadın, "hem Müslüman hem de modern olabilmektedir (Göle, 2012, 41). Göle, dindarlardaki bu değişimi, "İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri" olarak isimlendirmektedir. Moda ve takva kelimeleri karşı karşıya gelmektedir (Pişkin, 2016, 10). Maddi refahın yükselmesiyle tasavvufi etkinlikler ile hac-umre ziyaretlerinin arttığı bilinmektedir. Ancak bu ibadetler, bir yerden sonra ibadet olmaktan çıkarılmakta ve din gezilerine yani "inanç turizmine (Demirezen, 2015, 14)" dönüştürülmektedir. Fakat yapılan

çalışmalar, cami cemaatlerinde herhangi bir artış olmadığını göstermekte, aksine cemaat oranlarının giderek azaldığı anlaşılmaktadır. Sonuçta muhafazakârların günlük yaşamlarına ve dini pratiklerine ilişkin bahsettiğimiz bu hususlar, kapitalizmin kültürel formlarıyla uyum sağlayan örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır (Özbolet, 2015, 83). Bu veriler, muhafazakârlarda seküler hayatlarıyla ilgili bilgi vermektedir.

Bu yeni trendde İslam ile kapitalizm ve dindar ile seküler kavramları, bir araya getirilmektedir. Oysaki kapitalizm ve İslam'ın aynı sınırlar içinde olduğunun söylemesi mümkün değildir. Kapitalizmde insana aşılana tüketim kavramını, İslam dini israf olarak görmektedir. İslam'da ölçülü olmak esastır. Kapitalizmin tanrısı üretim, mabedi ise tüketimdir. Hatta AVM'ler, kapitalizmin tüketim mabetleri olarak telakki edilmektedir. İslam ise bunlara karşı net bir karşı duruşu simgelemektedir. Dindar bireyler, dindarlık ile kamusalılığı, Müslümanlık ile çağdaşlığı birleştirmenin yollarını aramakta, ancak ikisinin de anlamını yitirmektedirler (Göle, 2012, 46). Belki burada çağdaşlık yerine gelmektedir, ancak Müslümanlık namına çok değerler yitirilmektedir. İslam dini, son dönemlerde ortaya çıkan hem seküler hem dindar tipolojisinden de oldukça zarar görmektedir. Yine kamusal alanda dindarlık belki kendine yer bulmakta ise de dindarlık, hep zemin kaybetmektedir.

Tüketim kültürü ile toplumun kültürel yapısındaki değişimlerin, kapitalizmin ve dindarlığın anlamı ve bağlamı üzerinde oluşturduğu etki, sınırların belirsizleşmesidir. Pratikte seküler ve dindar kesimler, ayrı değillerdir, ama muhalif olarak açıkça karşı karşıya da gelmezler. Aralarındaki sınırlar belirsizdir ve sürekli değişim içindedir (Özbolet, 2015, 84). Tüketim kültürünün dindarlığa etkisini inceleyen Miller'a göre (2003), tüketim kültürünün dinî inançların değerini düşürmemektedir fakat dinin gerektirdiği pratikleri etkilemektedir (Özbolet, 2015, 155'den atfen Miller, 2003). Dini hassasiyetleri yüksek bireyler, tüketim kültürünün dini "metalaştırdığını" düşünmektedirler (Özbolet, 2015, 173). Weber, John Wesley'in bu konu hakkındaki sözlerini dikkat çekici biçimde aktarmaktadır: "Korkarım ki, zenginliğin arttığı yerde dinin içeriği aynı ölçüde azalmıştır. Bu yüzden de eşyanın doğasına uygun olarak, gerçek bir dinin yeniden doğuşunun uzun süre kalıcı olabileceğini olanaklı görmüyorum. Çünkü din, hem çalışkanlık hem de tutumluluk üretmek zorundadır ve bunlar da ancak zenginliğe yol açar. Fakat zenginlik artınca, gurur, kırgınlık ve dünya sevgisi de artacaktır." (Weber, 2008, 151).

2. Gösterişçi Dindarlık

Gösteriş kelimesinin Arap dilindeki karşılığı, riyadır. Bu sözcük Farsça'da nüma yani gözükme fiili ile karşılanmaktadır. Bu durumda gösteriş hem göstererek hem de duyurarak yani süm'a olmaktadır. İnsanın kendini bir nevi vitrinleme çalışmasıdır. Gösterişçi dindar, olduğu gibi görünmez, görüldüğü gibi de değildir (Okumuş, 2017, 30). Hareketlerinin temel motivasyonu, dünya hayatından zevk almaktır. Kişisel çıkarları ön planda olur, dini pratik ve kuralları kendi çıkarları için kullanmaktadır. Dinî inanç ve

pratiklerin kendilerine gerçekten fayda sağladığına inanmamakla birlikte girdikleri ortama göre de farklı rolleri benimsemektedirler (Hökelekli, 2001, 76). Dinini kişisel menfaatları uğruna kullanan insanlar hakkında Allport'un dış güdümlü dindarlık ifadesinin kullanılması doğru olacaktır (Allport, 2004, 13).²

Gösteriş yapan insanın hareketleri abartılıdır, ilgiden beslenir ve ikiyüzlüdür. Saygı, statü elde etme, toplumda kabul görmeme korkusu vs. gibi nedenlerden dolayı kişinin iç benliğini yansıtamaz. Başrol, her zaman sosyal benliğidir. İhtiyaçtan doğan isteklerimiz olduğu gibi, gösterişten doğan isteklerimiz de vardır. Eşarp takmak, dinî bir sorumluluk iken, marka eşarp takarak bunu insanlara göstermek, gösterişten kaynaklanmaktadır (Koroğlu, 2012, 80). Gösteriş yapan insan, birden fazla kişiliğe sahiptir. Benimsediği veya inandığı değerleri ve düşünceleri yoktur. Gösterişçi insan, kendisini diğer insanlardan değerli görmektedir. Kendini beğenmektedir ve oldukça bencildir. Yine bu insan, övülmeyi sever. Giyim kuşamını ve davranışlarını toplumdan övgü kazanma arzusuyla şekillendirir. Gösterişçi dindar, herhangi bir konuda kendisinden daha iyi bir insan olmasına tahammül edemez ve haset eder. Her durumda haklı çıkma arzusu bulunmaktadır. Davranışlarında tutarsızlıklar bulunmaktadır. Katıldığı toplumun düşüncelerini ve inançlarını benimsemiş gibi görünmekle birlikte bu davranışlarından ötürü bu kişilerde karakter bozukluğu, kaygı, şüphe, güvensizlik, korku gibi psikolojik rahatsızlıklar da bulunmaktadır (Okumuş, 2017, 115-148).

Gösterişçi dindarlığın din istismarı olduğunun söylenmesi yerinde olacaktır. Çünkü kişisel menfaatler uğruna, toplumun kutsalları, değerleri ve hassasiyetleri ya itibarsızlaştırılmakta ve basitleştirilmektedir. Bu manada bir ayette "*Zalim olanlar ise yalnız kendilerine verilen refahın ardına düştüler.*" (Hud, 11/116) denilmektedir. (Diyamet Meali, Altuntaş). Oysa din, dünya hayatında insanın kalbinin gösterişe kaymaması gerektiği vurgulamaktadır.

Gösterişin gerçekleştirileceği zaman ise en çok fayda sağlanacağı, gösterişçi dindarın amacını gerçekleştirebileceği en uygun zamandır. Kıyafet, yapılan ibadet, söylenen sözler, gerçekleştirilen davranışlar, gösterişçi dindarlığın ayrılmaz vasıtalarındandır (Okumuş, 2017,49). Gösterişçi dindarların elde etmek istedikleri çıkarlar, kişiden kişiye göre farklılık göstermektedir. Kimilerinin amacı maddi yönden fayda sağlamak iken kimilerinin amacı da itibar ve saygınlık kazanmak olmakla birlikte bu davranışların altında yatan sebepler kişiden kişiye göre değişiklik göstermektedir. Bazı insanlar, toplumda saygınlık kazanmayı amaçlarken, bazıları da dini otorite sağlamayı hedefleyebilir.

² Dış güdümlü dindarlıkta dinî değerler, öncelikli olarak bir anlam taşımamaktadır. Bu bağlamda kişisel çıkar ve istekler ön planda olmaktadır. Bunun yerine fonksiyonel din kavramı da kullanılabilir.

2.1.Gösterişçi Dindarlığın Boyutları

Gösterişçi dindarlığın en önemli nedenlerden biri, toplumun sosyal yapısıdır. Toplumda kabul gören ve uygulanan dine tabi olmadıkları hâlde bireyler, topluma uyum sağlayabilmek adına o dini kabul ediyor gibi görünebilir. Dinin büyük ölçüde referans olma ve meşrulaştırma gücü bulunmaktadır (Subaşı, 2004, 148). Dini çıkarları uğruna kullanan kimseler, toplumda güvene dayalı sosyal ilişkiler kuramazlar. Bu durum Kur'an'da "*Onlar, iman edenlerle karşılaştıkları zaman 'İman ettik.' derler...*" (el-Bakara, 2/14) ayetiyle dile getirilmektedir. Bunun toplumda sosyal ve siyasal yaşamda kabul görmek gibi nedenleri vardır. Takiyyenin bireye ve dine olumsuz etkileri bulunmaktadır. Psikososyal araştırmalara göre çevrenin baskısını hisseden insanlar, içinde buldukları çelişkiden kurtulmak için kendilerini aldatma yoluna gitmektedirler. Onlar, toplumun normlarına görünüşte uymaktadırlar fakat kendilerini istemedikleri bir şeye zorladıkları için psikolojileri de olumsuz etkilenmektedir (Koç, 2017, 97). Bu durum Kur'an'da, "*Sizler niçin yapmadıklarınızı söylüyorsunuz?*" (el-Saff, 37/2) ayetiyle sorgulanmaktadır. Bu aşamada diğer inanç ve kabullere de saygı duyulduğu takdirde, toplumda samimiyet artacak, gösteriş azalacaktır.

Damgalama, gösterişçi dindarlığın sosyolojik nedenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Toplamların geçmişten bu yana getirdikleri normları vardır. Bu normların dışına çıkanlar, kimi toplumda bazen yaftalanmaktadır. Bu durumda insanlar, ayrımcılığa uğramaktan ve statü kaybetmekten sürekli olarak çekinmektedirler. Damgalanmış olan insan, toplum önünde daha az değerli olan insandır. Böylece toplum tarafından etiketlenen kişi, toplumda azınlık olarak kalmaktadır (Adler-Nissen, 2014, 147). Damgalamadan kurtulmak isteyen birey ise farklı bir özelliğiyle öne çıkmakta ve böylece, olumsuz yanını perdelemeye çalışmaktadır. İnsanlar arasında sözüne güvenilmeyen bir kişi, damgalanmaktan korktuğu için ihtiyaç sahiplerine maddi açıdan cömert yardımlarda bulunabilir. Ya da cezaevinden yeni çıkmış bir insan, toplum nezdinde itibarını yeniden kazanabilmek için namazlarını düzenli olarak camide kılabılır. Damgalanmaya karşı geliştirilen davranışları insanların başa çıkma yolu olarak değerlendirmek mümkündür.

Bir diğer toplumsal neden de sosyal kontrolün oldukça baskın olmasıdır. Sosyal kontrol, toplumsal normların benimsenmeye zorlanmasıdır. Farklı düşünen bireyin kendini toplumda güvensiz hissetmesi veya topluma uyum sağlayabilmek adına gerçekleştirdiği davranıştır. Sosyal kontrol, bireylere sınırlar belirlemektedir. Söz gelimi bir kimsenin babasının imam olduğu biliniyorsa ve birey ramazan ayında oruç tutmuyorsa, bu durum toplum tarafından hoş karşılanmamaktadır. Dolayısıyla babası imam olan birey, oruç tutmadığını kimseye söylememektedir, tutuyormuş gibi davranmaktadır. Allah'a karşı sorumluluğunu yerine getirmeyen insan, Allah'tan değil de toplumun çekinir hâle gelmektedir. Özet olarak söylemek gerekirse, gösterişçi dindarlığın toplumsal boyutlarına, statülere ve fikirlere meşruiyet kazandırma yollarından en önemlisi, dindir (Okumuş, 2017, 154-194).

3. Kur'an'da Tüketim Kültürü Bağlamında Gösterişçi Dindarlık Tipolojileri

Gösterişçi dindarlık tiplerini, lüks tüketim ve yapılan harcamalar bağlamında gösterişçi dindarlık, ameli gösterişçi dindarlık ve itikadi gösterişçi dindarlık olmak üzere üç kısma ayırabiliriz. Lüks tüketim ve yapılan harcamalar bağlamında gösterişçi dindarlıkta kişi, küresel tüketim kodlarını kullanarak toplum nezdinde statü kazandığını düşünmektedir. Ameli gösterişçi dindarlıkta kişi, samimiyetle, Allah rızası için yapılması gereken bir ibadeti, insanların rızasını kazanmak ve kişisel çıkarlar uğruna yapmaktadır. Yine o, eylemlerinin karşılığını Allah'tan değil de insanlardan beklemektedir (Özdemir, 2015, 156). İtikadi gösterişçilik ise münafıklık olarak kabul edilmektedir. Yani inanmadığı halde, toplum içinde inaniyormuş gibi görünmektir. (Okumuş, 2017, 30). Oysaki bir dine inandığını ifade eden bireyler, inandıkları dinlerdeki dini pratikleri herhangi bir çıkar kaygısı düşünmeden yerine getirmelilerdir.

3.1. Lüks Tüketim ve Yapılan Harcamalar Bağlamında Gösterişçi Dindarlık

Gösterişçi dindarlığın bir diğer boyutunda da lüks tüketim yer almaktadır. Kendilerinin toplumdaki bireylerden daha seçkin olduğunu düşünürler. Gösteriş yapan insanlar, tüketimin sınırlarını büyük ölçüde aşmaktadır. Maddi, manevi, sosyal ve siyasal çıkarları uğruna, israfa yönelmektedirler (Okumuş, 2017, 256). Sahip oldukları her şey, onlar için birer gösteriş aracı olmaktadır. Öyle ki gösterişçi insanlar, sahip olmadıklarıyla da övünürler. Bireyler, marka değeri olan kıyafetlerle toplumda kabul görürler. Kişilerin fikirleri değil, kıyafetleri ön plandadır. Bu durumda sözlerinin değeri olmayan kişiler, fikirlerini topluma empoze etmeye çalışacaklardır. Bir ayette bu duruma "*Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider. Konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Onlar sanki elbise giydirilmiş kereste gibidirler. Her kuvvetli sesi kendi aleyhlerine sanırlar...*" (el-Münafikun, 63/4) şekliyle temas edilmektedir. Her kuvvetli sesi kendi aleyhlerine sanmaları, onların korkaklığından kaynaklanmaktadır. Korku geldiği zaman insanlara yakın davranırlar, ancak ortalık sakinleşince yine insanlara hoş davranmazlar (İbn Kesir, 2017, 435). Bu şekilde gerçekleştirilen tutarsız davranışlar ancak zayıf kişilikli insanların gerçekleştireceği türden davranışlardır.

Kur'an'da sıklıkla dünya hayatının geçiciliğine, dünya nimetlerine aldanıp ahiret hayatını unutmamaya vurgu yapılmaktadır. Ancak gösterişçi insan, tüketimin yapay hazzına öylesine alışmıştır ki, o insanın kalbi hastalıklıdır, kulakları sağırdır, gözleri kördür (Süleyman, 2003, 33). Kur'an'da birçok yerde uyarılmıştır ancak bu uyarılar ona fayda hiçbir sağlamamaktadır. Sonunda pişman olan ve hezeyana uğrayan yine kendisi olur (İlgili ayetler için bk. el-İbrahim, 14/3; el-Kasas, 28/60). İslam dini sosyal bir din olmakla birlikte dinî pratikleri de olan bir dindir. Kur'an'da insana yapılan uyarıların amacı insanın dünya

hayatı ve ahiret hayatı dengesinde kalmasını sağlamaktır. İnsanın, yaratıcısına ve inandığı kutsallara yabancılaşması engellenmeye çalışılarak, insanı dünyaya olan aşırı bağlılıktan kurtarmak amaçlanmaktadır (Altıntaş, 2005, 172-173).

3.2. Amelî Açıdan Gösterişçi Dindarlık

Tüketim kültürünün farklı bir boyut kazanmasıyla toplumda, yeni kimlik belirleyiciler ortaya çıkmaya başlamaktadır. Dinî pratiklere toplumsal görünürlük kazandırmak önemli kimlik belirleyicilerden olmaktadır (Özbolet, 2015, 155). Dinî pratiklere görünürlük kazandırmanın amaçlanmasıyla, ibadetlerdeki samimi duygular yerini gösteri duygularına bırakmaktadır. Dinin gerektirdiği pratikleri yapay duygularla gerçekleştiren gösterişçi dindar, çeşitli ibadetler ile kendini ön plana çıkarabilir. Bu tür kimselerin ibadetlerin manevi boyutuna inancı olmadığı gibi ibadetlerin kendisine faydası olacağına da inanmaz. Oysa insan, Allah'a kulluk için yaratılmıştır. Bu kulluğun gereği olan dinî pratikleri de şuurunu anlayarak ve içinden gelerek gerçekleştirmelidir (Namlı, 2018, 568). Gösterişçi dindar, ibadetleri insanlara rol yaparken kullandığı ve ibadetin ruhundan uzaklaştığı için, faydasından öte zararı vardır.

Gösterişçi insanlar, ibadetleri insanlara duyurarak yaparlar; Nafile oruçlarını insanlara duyurarak tutarlar, hacca gittiklerinde ibadet boyutunu geri planda tutarlar. İbadetlerini Allah'ın rızasını kazanmak için yapmadıklarından, onlara oldukça zor gelmektedir. Bu davranış, kişilik açısından ikiyüzlülük olarak değerlendirilmektedir. Kur'an, davranışlarında samimi olmayan ve ikiyüzlü davranan insanı Allah'ın sevmeyeceğini belirtmektedir. (ilgili ayet için bk. en-Nisa, 4/36). Bu insanlar yalnızca kendilerini değerli görürler. Fakat Allah katında bir değeri olmayan, basit kimselerdir (İbn Kesir, 2015, 175). Samimi bir kalp ile yapılmayan ibadetler, şirk kapsamına da girmektedir. Çünkü Allah'ın emirleri kullanılarak, insanların övgüsü arzulandığı için Allah'tan başkası da amele ortak edilmiş olmaktadır. Bu durum, insanın kendine zulmetmesi olarak da değerlendirilmektedir. (Özdemir, 2015, 156). Gösteri amacıyla en sık kullanılan ibadetler namaz ve infak olmaktadır.

3.2.1. Namaz

Zamanla değişen tüketim kalıpları ile küreselleşen dünyada yaşayan insanlar, farklı nedenlerden dolayı (statü kaygısı, itibar kazanma vb.) gösteriş odaklı bir yaşam benimsemeye başlamaktadırlar. Bu insanların davranışları genellikle samimiyetten uzak duygularla gerçekleştirilmektedir. Bu tür samimi bir altyapısı bulunmayan davranışlar, insanların benliklerine, kişiliklerine ve inançlarına zarar vermektedir. İnsanlar tüketim kültürünü öylesine benimsemişlerdir ki kimi zaman çıkarları, inançlarının önüne geçmiştir. İslam dinine inanan insanlar için namaz önemli bir ibadet olmasına rağmen, sekülerleşen dünyada ibadetlerin insanlar üzerindeki manevi boyutları değer kaybetmektedir. Öyle ki

bireyler, ibadetleri menfaatleri uğruna birer araç edinmektedirler. Bu durum hem bireyin kişiliğine hem de ibadetlerin özüne oldukça zarar vermektedir. Dinî semboller, bu insanların çıkarları uğruna araç olarak kullanılmakta, özünden uzaklaşmaktadır.

Gösterişçi dindarlığın farklı boyutlarından birisi de gösterişle kılınan namazdır. Bu insanların asıl amacı namazı kılıyormuş gibi görünerek, toplum nezdinde itibar, saygı vb. gibi çıkarlar sağlamaktır. Öncesinde de belirtildiği üzere yapılan davranış, insanların dinî hassasiyetlerini istismar etmekten başka bir şey değildir. Gösteriş için namaz kılan insanlar, sürekli ibadet yaptıkları anlaşılın diye dizleri eskimiş pantolonlar giyebilir. Yahut bu insanlar, namazlarını toplumun dikkatini çekecek şekilde kılarlar. Namazlarını genellikle camide ya da insanların göreceği toplu yerlerde kılmakla beraber, kendilerine kolay gelen vakitlerde (sabah namazına camiye gitmeyip, ikinci namazını camide kılmak gibi) kılarlar. Maun suresinde "*Onlar namazlarından gaflettedirler, onlar sürekli gösteriş yaparlar.*" (el-Maun, 107/5-6) ayetleriyle münafıklardan bahsedilmekte ve riyanın benliklerine zarar verdiği vurgulanmaktadır.

Namazı yalnızca gösteriş için kıldıklarından dolayı çevrelerinde gösteriş yapabilecekleri insanlar olmadığında namaz kılmazlar. Münafıkların ibadetleri Kur'an'da (bk. el-Bakara, 2/264) kayanın üzerine gelip geçen yağmur damllarına benzetilmektedir. Allah katında bir karşılığı da yoktur (Karaoğlu, 2019, 57-39). Kur'an'da, gösteriş ile namaz kılan ve bu namazda bir çıkar amacı güden kimselerin ibadetlerinin faydasız olacağı kesin bir şekilde söylenmektedir (bk. en-Nisa, 4/142-143).

3.2.2. İnfak

İslam dininde tekelleşmenin önüne geçebilmek adına zekât ve infak gibi mal ile gerçekleştirilen dinî görevler bulunmaktadır. Bu görevler bir malın tek elde toplanmasını engellemekle birlikte, ekonomik olarak düşük seviyedeki insanlara maddi fayda sağlamaktadır (Altıntaş, 2005, 62). Toplumsal bağlamda infak, insanlar arasında sosyal ilişkiler kurulmasını ve toplumda insanlar arasında ekonomik açıdan uçurum oluşmasını engellemektedir. İnfak ibadeti, inanan kimsenin samimi duygularla yapması gereken bir görevdir. Ancak o şekilde geçerli sayılır ve manevi anlamda bir değeri olur. Samimi olarak infak yapmayan kimsenin niyetini Allah bilir. Bu kimsenin Allah'ın rızasını kazanma gibi bir niyeti de bulunmamaktadır. Bu kimseler, infak davranışında bulunurken, mallarını gereksiz harcadıklarını düşünürler. İstemeyerek verirler (Kasapoğlu, 2017, 32-33). Bu oldukça yanlış bir düşüncedir. Sosyal bir varlık olan insanın, dinî ibadetlerini gerçekleştirmesinin yanında; empati yapabilme ve cömert bir şekilde yardım yapabilme gibi insanî duygularının da gelişmesi oldukça önem taşımaktadır.

Gösterişçi dindarlarda dünya sevgisi, maddiyata bağlılık vardır. Sahiplenme

duygusu onları hâkimiyet altına almıştır. Cimriler, mal biriktirir, zorunda kalmadıkça harcamazlar. Toplumla samimi ilişki kurmamakla birlikte, kurulan ilişkiler de çıkara dayanır. Bu oldukça erdemsiz bir davranıştır. Münafık ölmeyecekmiş gibi mal biriktirir ama bu malın kendisine bir faydası olmayacağını düşünemez. Cimri insan, tükenir korkusuyla infakta bulunmaz. (Kasapoğlu, 2017, 294-298/ 278-280). Cimriliğin hoş bir davranış olmadığı Kur'an'da söylenmiştir ve yasaklanmıştır (İlgili ayetler için bk. el-Muhammed, 47/38; el-Al-i İmran, 3/180). Maddi ibadetlerden biri olan infakın, toplumu birbirine yaklaştırma, insanları cimrilikten koruma, toplumdaki ekonomik eşitsizlikleri giderme gibi toplumsal yönleri de vardır. Kur'an her zaman dengeyi ve ölçüyü savunmaktadır. İnsanlar arasındaki birlik ve beraberliğin sağlanabilmesi için, ekonomik olarak dengeli bir toplum olması gerekir (Güngör, 2007, 184). İnfakta, veren, alan, kabul eden olmak üzere üç boyut vardır. Kabul eden Allah'tır. Samimi bir kalple yapılmadığı sürece hep bir boyutu eksik olur ve infak gerçekleşmiş sayılmaz (Kasapoğlu, 2017, 42). Yaptıkları hayırları gösteriş amacıyla ve insanları üzerek sevaplarını boşa çıkaranların durumu; çeşitli ağaçlarla ve meyvelerle dolu bir bahçeye vuran fırtınaya benzetilmiştir (bk. el-Bakara, 2/266) (Çakar, 2016, 298).

Gösteriş amacıyla yapılan infak Kur'an'da eleştirilmiştir (bk. el-Beled, 90/6). Allah katında bir değeri yoktur. İnfak yapılacağı zaman açıkça ve karşısındaki kişiyi incitecek şekilde yapmanın ahirette bir karşılığı olmadığı gibi, yardıma muhtaç kişiyi de üzer. Kur'an'da bu durumun tehlikeli ve faydasız olduğu "*mallarını insanlara gösteriş olsun diye infak ederler.*" (en-Nisa, 4/38) belirtilmekte ve toplumsal beraberliği sağlayabilmek için insanların cömert olmaları, bencillikten sakınmaları gerektiği de vurgulanmaktadır.

Kur'an'da insanların samimi bir kalp ile ve birbirlerini incitmeden infak yapmalarının önemi açıklanmış ve ihlaslı davranmayan kimseler eleştirilmiştir (İlgili ayetler için bk. el-Bakara, 2/264; el-Müddessir, 74/6). Allah'ın ihlasla yapılan iyiliğin karşılığını fazlasıyla vereceği, ayrıca her yardım yapana değil ancak samimi bir kalp ile yapılan yardımın karşılığını verecektir (bk. el-Bakara, 2/261) (Nesefi, 2003, 2/147). İnsan, ihlaslı bir kalple sevdiği ve değer verdiği mallardan verdiğinde ibadeti kabul olmaktadır (Kasapoğlu, 2017, 196). Allah'ın rızasını kazanmak dışında başka bir niyetle Allah'a yaklaşmak, ihlasla manidir (Kuşeyri, 2009, 89). Zeyd b. Elsem, bir insana yardım yaptığında, selamının bile ona ağırlık vereceğini hissediyorsan, selam verme! buyurmuşlardır (İbn Acibe, 2011, 700).

Kur'an'da, (İlgili ayetler için bk. el-Leyl, 92/ 19-20; el-Bakara, 2/ 265; el-Bakara, 2/195; el-Bakara, 2/270-274; el-İnsan, 76/8; et-Teğabün, 64/17; et-Tevbe, 9/54) Allah yolunda infak etmeyi, infakta samimi olmayı, verilen malların aslında insanlara değil de Allah'a verildiğini ve karşılığını da Allah'tan alınacağından, münafıkların ise istemeyerek verdiklerinden bahsedilmektedir. Münafıklar, infaklarında samimi olmadıkları gibi, ihlasla ibadetlerini yapan Müminlerle de alay etmişlerdir. Durumu zayıf olup, Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla ellerinden geldiğince yardım yapan Müslümanları akılsız olarak görmüşlerdir. Onları küçümsemişlerdir. İnfakta ki gaye, malın miktarı değildir. İnsanın

samimiyetidir (Kasapoğlu, 2007, 35).

3.3. İtikadî Açından Gösterişçi Dindarlık

İtikadî açıdan gösterişçi dindarlık münafıklıktır. Münafıklar, inanmadıkları hâlde inanmış gibi davranan insanlardır. Davranışları çıkarlarına göre şekillenir. İçinde buldukları toplumun kalıplarına göre değişmektedir. Bu insanlar bencil davranışlarda bulunmaktadırlar. Kendileri başta olmak üzere, çevrelerindeki insanlara da saygıları yoktur. Yine bu insanların inandıkları kutsallar da bulunmamaktadır. Münafıklar, insani ilişkilerde de iki yüzlü davranırlar. Tüketim kültüründen etkilenen insanlar, toplumda kabul gören değerleri kullanarak onlardan bir çıkar elde etmeye çalışırlar ve daha fazla kazanma hırsı benliklerine öylesine işlemiştir ki kimi bireyler ekonomik açıdan fayda sağlayabilmek için dindarmış gibi davranmaktadırlar. Bu yapay dindarlık ise toplumun kutsallarını bir nevi hafife almak anlamına gelmektedir. Ticaretle uğraşan bir insanın, satışlarını artırmak ve dine bağlı kişileri de kazanmak amacıyla iş yerine dinî semboller koyması, gösteriş olarak algılanmaktadır. Bu duruma Kur'ân'da "*Onların ticaretleri kâr etmemiş, doğru yolu da bulamamışlardır.*" (el-Bakara, 2/16) ayetiyle temas edilmektedir.

Gösterişçi dindarlar, Müslümanların iyiliğini istiyor gibi görünüp, arkalarından iş çevirirler. Yahut Müslümanlara toplumun zor zamanlarında kendilerine zarar gelecek kaygısıyla destek olmazlar. Hendek savaşı esnasında da geri planda durmuşlardır. Savaş esnasında varlıklarını kaybetmekten çekinerek geride beklemişlerdir. Savaş sonrası ganimetler paylaşılmaya gelince büyük bir kıskançlığa ve hırsa kapılarak, Müslümanların yanındaymış gibi davranmışlardır (Kasapoğlu, 2017, 7/280-281). Müslümanların sahip olduğu maddi imkânlarla ve siyasi itibara sahip olmayı istemektedirler (Okumuş, 2017, 279). "*Rabbinden bir yardım gelecek olsa, o zaman da aslında biz sizinle olduk derler* (el-Ankebut, 29/10). Kendi düşüncelerini kıyafetlerle, davranışlarla gizlediklerini sanarlar (bk. el-Hud, 11/5). İnsanların fikirlerini kıyafetlerle ve gösteri imgeleriyle sürekli olarak gizlemeleri mümkün değildir. Mutlaka bir şekilde açık vereceklerdir, elde ettikleri yapay itibar ve saygı bir gün yerle bir olacaktır.

Mü'minlerin meclislerine girer, sohbetlerini dinlerler. Bu meclislerden bir fayda sağlayamazlar, geldikleri gibi giderler. (İlgili ayetler için bk. el-Bakara, 2/8-14; en-Nisa 4/60,81; en-Nur, 24/47; el-Münafikun, 63/1,3; el-Maide, 5/61). Öyle ki münafıklar, Mü'minlerin arasına nifak sokmak, onlara zarar vermek amacıyla Dırar Mescidi'ni inşa etmişler. Mescidi, Müslümanların namazlarını kılmaları için yaptıklarını söylemişlerdir. Amaçları Müslümanlar arasında ayrılıklar çıkarmak ve Kuba mescidine zarar vermektir (İbn Kesir, 2015, 395). Peygamber'e, o mescitte namaz kıldırmaması gerektiği, mescidin kötülük amacıyla yapılan bir yer olduğu, Allah tarafından bildirilmiştir. Daha sonra ise

mescit Müslümanlar tarafından yakılmıştır, münafıklar amaçlarına ulaşamamışlardır (bk. et-Tevbe, 9/107-110).

Münafıklar, insanları aldatan, güvenilmez kimselerdir. Mü'minlerle karşılaştıkları zaman onlarla sözde samimi ilişkiler kurarlar, arkalarından da alay ederler (İlgili ayetler için bk. el-Bakara, 2/9; en-Nisa, 4/142; 11/Hud,5). Allah, her şeyi bildiği hâlde onları imtihan etmektedir. Onlara yaptıklarının kötülüğünü fark edip, bu kötülüklerden dönme fırsatı vermektedir. Bunu anlamazlar, kötülüklerinden vazgeçmezler. Allah'ı ve Mü'minleri aldattıklarını düşünerek yalnızca kendilerine kötülük etmektedirler. Kendilerine yapılan uyarılara, imtihanlara rağmen doğruyu görmek istemezler, kendi tutarsızlıklarından vazgeçmezler (İlgili ayetler için bk. el-Bakara, 2/16; el-Muhammed, 47/16, 23-24).

Sonuç

Geçmişten bu yana var olan tüketim kavramı, küresel boyutta yeni anlamlar kazanmıştır. Dünya üzerinde ortak tüketim kodları oluşturulmuş, artan tüketim miktarının sonucunda, farklı ekonomik sistemler ortaya çıkmıştır. İnsanlar, çeşitli yöntemlerle tüketime teşvik edilmişlerdir. Değişen tüketim kalıplarıyla çevrilen dünyada, isteklerini ertelen insan değil de onları hemen satın alan insan tipolojileri oluşturulmaya çalışılmıştır. Tüketim çarkının bir an bile durmasına izin verilmemiştir. Reklam sektörü ve medya kuruluşları tüketimin gün geçtikçe daha da artmasına olanak sağlamıştır.

Modern insan, kendisini tükettikleriyle ifade eden insandır. Bu sağlıklı bir yöntem olmayıp, psikolojik ve sosyolojik açıdan bireyselleşme, yalan söyleme, kendine ve topluma karşı güvensizlik gibi birçok olumsuz sonuçlara neden olur. Ortaya çıkan olumsuz sonuçlardan bir diğeri ise gösteridir. Gösteri toplumlarında insanlar, tükettiği kadar var olduğu düşüncesiyle, sınırsız bir tüketim döngüsüne girer. Bireyler, zamanla kendilerini oluşturdukları ortak tüketim kodlarıyla, işaret değeri olan nesnelere ifade etmeye başlarlar ve mutluluğu tüketerek elde etmeye çalışırlar. Artan tüketim bireylere hayal ettikleri mutluluğu getirmez, aksine kişiler hep daha fazlasını istedikleri için kendilerini yetersiz hissetmeye başlarlar. Bu durum, birçok psikolojik ve sosyolojik olumsuzluğa neden olmaktadır.

Tüketim kültürü insanların benliğine öylesine işlemiştir ki modern dünyada insanlar adeta her şeyi tüketmeye programlanmış robotlara dönüşmüştür. Tüketim kültürünün etkileri dinde bile hissedilir olmuştur. İnsan ile inandığı kutsal arasında olan bağ zayıflamıştır. İnsanlar dinî pratiklere de maddi anlamlar atfederek onlardan da kazanç sağlamayı amaçlayan bir varlıklara dönüşmektedirler. Bu durumda dini pratiklerin itibarını zayıflatmakla kalmayıp; kendilerine manevi açıdan fayda sağlayan din kurumunu da kaybetmektedirler.

Tüketim kültüründe insan, sahip olduklarını toplumda sergilediği ölçüde görünür olduğuna inanmaya başlamıştır. Toplum içinde dindar görünüp, yalnız kaldığında farklı

davranan insan tipleri ortaya çıkmaya başlamaktadır. Bu şekilde gerçekleştirilen tutarsız davranışlar, insanların psikolojilerine de olumsuz yönde etki etmektedir. Bu insanlar, -mı gibi yaparak kişisel çıkarlarını önemserler. Bu çıkarlar, kişiden kişiye değişebilir. Gerçekleştirilen davranış, insanların dinî hassasiyetlerini kullanmaktan ve inanılan kutsallara saygısızlık yapmaktan başka bir şey değildir.

İslam'da, gösterişçilik hoş karşılanmamış ve Kur'an'da birçok yerde eleştirilmiştir. Gösterişçilik, pahalı kıyafetler, yapılan ibadetler ve insan ilişkileri gibi birçok durumda yapılmakta olup; yeri, zamanı ve şekli tamamen gösterişçi insanın en çok çıkar sağlayacağı zamanda ve şekildedir. İnsanların yüzüne gülüp, arkalarından alay etmek de alay eden kimselere bir şey kazandırmadığı gibi; diğer insanları küçük düşürmek ve değersiz hissettirmek, kişiyi yüceltmez. Bu davranışı gerçekleştiren kişinin, kişiliğindeki zayıflığın göstergesidir. Kur'an bağlamında da ahlak ve değerler bağlamında da etik bir davranış olmayıp, nahoş karşılanmıştır. Gösterişle yapılan ibadetlerin değeri ve karşılığı yoktur. Dinî değerleri hafife alma ve insanların gönlünü kırma gibi durumlar söz konusu olduğu için, gösteriş yapanlar cezalandırılacaklardır.

Sonuç olarak tüketim kültürünün etkileri sosyal, siyasal ve dinî alanlar başta olmak üzere birçok alanda hissedilmektedir. Sahip olduğu her şeyi tüketmeye, harcamaya ve ondan maddi veya manevi bir kazanç sağlamaya çalışan insan tipleri ortaya çıkmaya başlamaktadır. Kontrolsüzleşen tüketim alışkanlıkları ve önüne geçilemeyen dünya sevgisi insanın benliğine ve inandığı değerlere zarar vermektedir. İnanılan kutsalların insanlar üzerindeki etkileri kaybolmaktadır, kutsallar araçsallaştırılmaktadır. Gösterişçi dindarlar, dinin meşrulaştırma gücünden faydalanmaktadır. Bunun sonucunda ise her zaman daha fazlasını isteyen ve arzuları için tüm değerlerini ayaklar altına alan, yalnızca ve her koşulda kendi isteklerini önemseyen bencil insan tipleri yaygınlaşmaya başlamaktadır. Gösterişçilik, gerek toplumsal hayatta, gerek İslam dininde tasvip edilmeyen bir davranıştır. İnsanların olduğundan farklı davranması sosyal ilişkilerdeki güven duygusunu zedelemektedir ve toplumda insanlar arasında yapay ilişkilerin oluşması kaçınılmazdır.

Kaynakça

Açıkalin, Sezgin vd. "Veblen'ci Gösteriş Amaçlı Tüketim". *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 4/7 (01 Haziran 2004), 1-18.

Adler-Nissen, Rebecca. "Stigma Management in International Relations: Transgressive Identities, Norms, and Order in International Society". *International Organization* 68/1 (Ocak 2014), 143-176. <https://doi.org/10.1017/S0020818313000337>

Allport, W. Gordon. *Birey ve Dini*. çev. Bilal Sambur. Ankara: Elis Yayınları, 2004.

- Altıntaş, Ramazan. *Din ve Sekülerleşme*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2005.
- Altıntaş, Halil vd. *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an'ı Kerim Meali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Aydoğan, Filiz. "Tüketim Kültürünün Gölgesinde Kentler". *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 27/2 (11 Mart 2015), 203-215.
- Batı, Uğur. *Tüketici Davranışları Tüketim Kültürü, Psikolojisi ve Sosyolojisi Üzerine Şeytanın Notları*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2015.
- Belhî, Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdi. *Tefsir-i Kebir*. 3 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 2003.
- Bocock, Robert. *Tüketim*. çev. İrem Kutluk. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Çakar, Ferihan. "Amellerin Boşa Çıkması Bağlamında: Riya". *Ekev Akademi Dergisi* 66 (01 Ocak 2016), 289-289. <https://doi.org/10.17753/Ekev602>
- Çiçek, Refikullah. *İslam Ve Kapitalizm*. Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2012.
- Çınar, Recai vd. "Tüketim Toplumunun Şekillenmesi ve Tüketici Davranışları - Karşılaştırmalı Bir Uygulama-". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13/1 (20 Nisan 2010), 277-300.
- Dal, N.Esra. "Tüketim Toplumunu ve Tüketim Toplumuna Yöneltilen Eleştiriler Üzerine Bir Araştırma". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/19 (30 Haziran 2017), 1-21. <https://doi.org/10.20875/makusobed.311006>
- Demir, Recep. "Doyumsuz Tüketim Arzusu ve Çevre Sorununa Kuran Çerçevesinde Bakış / A View Within the Quran's Perspective to the Desire of Over- Consumption and Enviromental Issue". *Journal of History Culture and Art Research* 1/4 (25 Aralık 2012), 1-12. <https://doi.org/10.7596/taksad.v1i4.105>
- Demirel, Songül vd. "Tüketim, Postmodernizm ve Kapitalizm Örgüsü". *Ankara Üniversitesi İlef Dergisi* 2/1 (10 Haziran 2015), 115-138. <https://doi.org/10.24955/ilef.305275>
- Demirezen, İsmail. *Tüketim Toplumu Ve Din*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2015.
- Duman, M.Zeki. *Tüketimin Bireysel, Toplumsal ve Kültürel Etkileri*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2018.
- Eglitis, Daina. "Class, Culture, and Consumption:Representationsof Stratification in Post-communist Latvia". *Cultural Sociology* 5/3 (2010), 423-446.
- İbn Acibe, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdî el-Hasenî eş-Şâzelî. *Bahrü'l-Medid fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid Kur'an'ın Tefsiri ve Tasavvufi İşaretleri*. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2011.
- Ertit, Volkan. *Sekülerleşme*. Ankara: Liberte Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Göle, Nilüfer. *Seküler ve Dinsel Aşınan Sınırlar*. İstanbul: Metis Yayınları, 2012.

- Guevera, Ernesto Che. *Gençlik Üzerine Yazılar*. çev. Baran Aladanlı. İstanbul: Arya Yayıncılık, 2016.
- Güngör, Özcan. "Kur'an'da Sosyal Bütünleşme". *Diyanet İlmi Dergi* 43/2 (2007), 173-190.
- Haşiloğlu, S.Burak vd. "Dindarlık Olgusunun Satın Alma Davranışı Faktörleri Üzerinde Etkisi". *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi* 4/1 (01 Ocak 2012), 1-18.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2001.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail İmadu'd-Din ibn Ömer ibn Kesir İbn Davud ibn Kesir el-Dımaşkî el-Kureyşî. *Muhtasar İbn-i Kesir Tefsiri*. çev. Savaş Kocabaş. 10 Cilt, İstanbul: Karınca- Polen Yayınları, 2015.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail İmadu'd-Din ibn Ömer ibn Kesir İbn Davud ibn Kesir el-Dımaşkî el-Kureyşî. *Büyük Kur'an Tefsiri*. çev. Abdulvehhab Öztürk. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2017.
- İlter, Esat. "Tüketim Kültürünün Tarihsel Gelişim Süreci ve Bireysel, Toplumsal ve Kültürel Etkilerinin İncelenmesi". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12/2 (2009), 461-476.
- İnce, Abdullah vd. "Tüketim Dinamikleri Ölçeği: Kurumsal Din Eğitimi Almış Bireylerde Tüketim Eğilimleri". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/1 (15 Haziran 2018), 63-92. <https://doi.org/10.18505/cuid.377688>
- İslamoğlu, A. Hamdi vd. *Tüketici Davranışları*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 3. Basım, 2010.
- Karaoğlu, Arslan. "Kur'an'da Anlatılan Münafık Tipolojilerinin En Belirgin Karakteristik Özellikleri -Nisâ 142-143. Ayetleri Örneği-". *Eskiye* 38 (20 Mart 2019), 45-76.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. *Kur'an Psikoloji Atlası- Uygulamalı Psikolojik Tefsir*. 8 Cilt, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2017.
- Koç, Mustafa. "Dindarlığın Oluşumuna Din Eğitiminin Psiko-Pedagojik Katkıları: 'Değer-Yoksun Dindarlık' Tipolojisi Bağlamında Teorik Bir Yaklaşım*" 15/ (2017), 87-138.
- Koroğlu, C. Zehra. *Tüketim Kültürü ve Din*. Ankara: Gümüşhane Üniversitesi, 2012.
- Kurt, Abdurrahman. "Dindarlığı Etkileyen Faktörler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 / 2 (Haziran 2009), 1-26.
- Kuşeyri, Abdulkerim. *Tasavvuf İlimine Dair Kuşeyri Risalesi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2009.
- Maslow, Abraham. *İnsan Olmanın Psikolojisi*. çev. Okhan Gündüz. İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık, 2011.

- Miller, Vincent J. *Consuming Religion: Christian Faith and Practice in a Consumer Culture*. Newyork: Contiuum, 2003.
- Namlı, Abdullah. “İbadetler ve Allah’ın Çeşitlendirilmiş Sevaplandırma Şekilleri”. *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 4/2 (30 Aralık 2018), 564-598.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Nesefî Tefsiri*. 2 Cilt. İstanbul: Ravza Yayınları, 1. Basım, 2003.
- Okumuş, Ejder. *Gösterişçi Dindarlık*. İstanbul: Özgü Yayıncılık, Lord Matbaası, 2. baskı, 2017.
- Orçan, Mustafa. *Osmanlı'dan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü*. Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı, 2008.
- Özbolet, Abdullah. *Kapitalizme Eklemlenme Dindar Orta Sınıfta Tüketim Kültürü*. Adana: Karahan Kitabevi, 2015.
- Özcan, Burcu. “Hedonizm ve Kimlik Temeline Dayalı Postmodern Tüketim Yaklaşımı”. *Istanbul Journal of Sociological Studies* 0 / 35 (Eylül 2011), 119-130.
- Özdemir, Ahmet. “Kur’an’da İhlas”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (01 Aralık 2015), 153-166.
- Öztaş, Fatih vd. “Kimlik, Mekân, Kutsallık: Tüketim Mabetlerinde Kimlik Arayışı”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (15 Ocak 2020), 111-128.
- Parıltı, Cemalettin. “Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramında Kendini Gerçekleştirme”. *Kamu-İş Dergisi* 4/4 (1999), 267-277.
- Pişkin, Mücahid. “Tüketim Toplumu’nda Din ve Dinî Değerler: Lüks Hac ve Umre Örnek Olayı”. *İnsan ve Toplum*, 6/2 (2016), 1-24.
- Saad, Gad. *The Evolutionary Bases Of Consumption*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, 2007.
- Solomon, Michael vd. *Consumer Behaviour A European Perspective*. New Jersey: Prentice Hall/Financial Times, 2010.
- Subaşı, Necdet. *Gündelik Hayat ve Dinsellik*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Tan, Mehmet. “Tüketim Kültürü Bağlamında İstek ve İhtiyaçların Oluşumu: Kavramsal Bir Analiz”. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 3/2 (31 Aralık 2019), 193-218.
- Torlak, Ömer. *Tüketim Bireysel Eylemin Toplumsal Dönüşümü*. İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2016.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 1969.
- Veblen, Thorstein. *Aylak Sınıfın Kuramı*. çev. Cumhur Atay vd. İstanbul: Urzeni Yayıncılık, 2020
- Weber, Max. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. çev. Zeynep Gürata. Ankara: Ayraç Yayınevi, 2008.
- Yanıklar, Cengiz. *Tüketimin Sosyolojisi*. İstanbul: Birey Yayıncılık, 2006.

Journal of Analytic Divinity
International Refereed Journal
E-ISSN: 2602-3792
Nisan/ April 2021/ 5 (1): ss-pp 150-176

Kur'an'da Olumsuz Duyguların Kontrolü

Control of Negative Emotions in the Qur'an

Büşra Kara

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty of Islamic Sciences

Ankara, Türkiye, busrakara543@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6172-2072>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Derleme Makale/ Review Article

Geliş Tarihi / Date Received: 02 Şubat/ February 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 21 Mart / March 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Nisan /15 April 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: İlkbahar-Nisan/ Spring-April

DOI: 10.46595/jad.874067

Cite as / Atıf: Kara, Büşra. "Kur'an'da Olumsuz Duyguların Kontrolü", *Journal of Analytic Divinity*, 5/1 (April 2021): 150-176.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Copyright © Published by Özcan Güngör, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Islamic Studies, Ankara-Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

İlk başlarda üzerinde fazla durulmayan duygu kavramı zamanla bir ivme kazanarak araştırılmaya ve hakkında konuşulmaya başlanan bir ifade haline gelmiştir. Çünkü hayatın merkezinde bulunan insanın duygularından soyutlanması ve onlar yokmuş gibi yaşaması mümkün değildir. Kişi duygularını bastırmaya ya da denetim altında tutmaya çalışsa da duygular ilk fırsatını bulduğu zaman ortaya çıkabilir ve bu ortaya çıkış yön değiştirerek de olabilir. Bu sebeple kişilerin duygularından kaçması veya duyguları yokmuş gibi davranması yerine onları tanıyarak onlarla beraber yaşamayı ve onları kontrol altına almayı öğrenmesi gerekir. Kur'an'ın duyguların kontrolü bağlamında inanlardan istediği bazı şeyler vardır. Kur'an, bu isteklerinde bazen doğrudan duyguların kontrolünü hedef alırken bazen de davranışlarla kişilerin duygularını kontrol etmelerini istemiştir. Bu çalışma, Kur'an'ın olumsuz duyguların kontrolü bağlamındaki mesajlarını; kişinin yaratıcıyla arasında kurduğu bağlılık, kişinin ibadetlerine etkisi ve kişinin toplumda kendini doğru ifade edebilmesi bağlamında tarihsel dokümantasyon tekniği ile psikolojik ve sosyolojik olarak açıklamaktadır. Sonuç olarak, Kur'an'ın kişilerde doğuştan var olan güvenme isteğinin Allah'a yönelmesi sonucunda kurulan bağlılık ve bu bağlılığın getirileri olan kişilerin sergiledikleri ibadetler ve topluma karşı davranışları gibi pek çok konuda olumsuz duyguların kontrol edebildiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Duygu Kontrolü, Duygu Yönetimi, Olumsuz Duygular, Kur'an

Abstract

The concept of emotion, which was not emphasized too much at first, gained momentum over time and became a concept that began to be explored and talked about. Because it is not possible for people who are in the center of life to be isolated from their emotions and live as if they do not exist. Even if the person suppresses their emotions or tries to keep them under control, after a while, emotions will emerge when they find the first opportunity, and there is a possibility to make this emergence by changing direction. For this reason, people should learn to live with and control them by getting to know them, rather than running away from their emotions or pretending they don't exist. There are some things the Quran wants from believers in the context of controlling emotions. In these requests, the Quran sometimes aimed directly at the control of emotions, and sometimes wanted people to control their emotions with behavior. This study explains the Quran's messages about the control of negative emotions psychologically and sociologically with the historical documentation technique in the context of the commitment that the person establishes with the creator, the effect on the person's worship, and the person's ability to express himself correctly in the society. As a result, it has been found that the Qur'an can control people's negative feelings in many issues such as the devotion that is established as a result of the innate desire to trust in people, and the prayers and behaviors of people who have the benefits of this devotion.

Keywords: Psychology of Religion, Emotion Control, Emotion Management, Negative Emotions, Qur'an

Giriş

İnsanlar düşünebilen, seçim yapabilen ve yaşadıkları şeylere tepkiler veren varlıklardır. Hiçbir kişi bir diğeri ile aynı zekâyâ sahip olmadığı gibi olaylar karşısında verecekleri tepkiler veya hissedecekleri duygular da aynı değildir. Kişi kendini madde kullanımı veya münzevi hayat tercihi ile toplumdan soyutlamadığı sürece toplumun içinde bulanacaktır. Bu sebeple toplumun kendisine belirlediği rollere ve normlara uygun olarak davranmalıdır (Fichter, 2016, 22). İnsanlar gerek olumlu gerek olumsuz olmak üzere birçok duyguya sahip olan canlılardır. Sahip oldukları bu duygular içinde buldukları zaman, mekân ve ruh haline göre farklılıklar gösterebilir yani değişebilir. Her duygunun her yerde verilmesi doğru değildir. Bu yüzden duyguların kontrol edilmesi gerekir. Duyguların kontrol edilme sebepleri psikolojik olabileceği gibi toplumun insana belirlediği ve kişilerin davranışlarını sınırlandıran normlar ile rollere uyum sağlayabilmek için sosyolojik de olabilir. Duygu kontrolü insanın kendisiyle başa çıkmasını, kendini daha iyi ifade etmesini ve normlara uygun davranmasına bağlı olarak sosyal çevresinden kabul görmesine yardımcı olur.

Düşünceler duyguları besler ve şekillendirir. Aklımızda var olan düşünce gerçekleşmeye başladığı zaman duygular devreye girer. Yani insanlar bir gün öleceklerini hep bilirler ve bu düşünceye sahiptirler fakat ölüm anının yaklaştığını fark edince içlerini korku, pişmanlık ve üzüntü gibi çeşitli duygular kaplamaya başlar. Jules Payot, *İrade Terbiyesi* kitabında bu konuyu “Çekim gücü yüksek bir metal çubuğun manyetik alanlar için etkisi neyse düşünce de duygular için aynıdır. Hatta katbekat daha güçlü bir şekilde duyguları aynı yöne doğru hizaya sokar, duygusal karmaşayı bitirir, disipline eder.” (Payot, 2019, 157) şeklinde bir teşbihle ifade etmiştir.

İnsanların duyguları düşüncelerini etkiler (Frijda ve Mesquita, 2000, 45). Çünkü duygular, düşüncelerden daha güçlüdür (Atay, 1961, 103). Bu sebeple bize geçmişte yaşanan bir olayı veya bir bilgiyi hatırlatmada en çok işe yarayan şey duygularımızdır. Kişi o anda yaşadığı duyguyu hatırladığı zaman aklında o ana gider ve oradaki diğer her şeyi de hatırlar. Bu da duyguların nasıl güçlü ve kontrol edilmesi zorunlu olduğunu bizlere bir kez daha gösterir.

Duyguların dışı vurumu davranışlar ile olur (Tuna, 2018, 31). Bu dışı vurum da sinirlenince eli yumruk yapma, dişleri sıkma gibi çoğu insanda aynı şekilde gerçekleşir. Bu sebeple kişi hareketlerini kontrol ettiği zaman bir nevi duygularını da kontrol etmiş olur. Yani kişi mutsuz olduğu zaman mutluyken yaptığı hareketleri düşünüp uyguladığı zaman ruh hali ve duygu durumu da mutluluğa doğru evrilir. Bununla beraber çok güçlü olan duyguları kontrol altına almamızı sağlayacak diğer gücümüz ise akıldır (Payot, 2019). Zaman içinde sabırlı olarak, aklımızı kullanarak ilerlediğimizde duygularımızı artık

çözmüş ve onları kontrolümüz altına almış oluruz. Bununla beraber eylemlerin duygular üzerinde etkisi olduğu gibi duyguların da eylemler üzerinde etkileri vardır. Şöyle ki kişi bir işi yapacağı zaman bu işi kendisine sevdiren veya bu işe güzel ve olumlu duygularla başlarsa o işi daha rahat ve daha kolay yapar.

Duygularımıza doğrudan hâkim olamasak da onları kontrol altında tutmaya çalışabiliriz. Yani korkulu bir anımızda aniden o korkuyu unutmamız ve mutluluğa geçmemiz mümkün değildir ama korku miktarını kontrol altına alarak korkunun tüm vücudumuzu etkisi altına almasına engel olabiliriz. Duyguları kontrol edebileceğimiz tek kuvvet “mantık”tır ki o da bayağı zayıftır. Ancak zamanla bir şeyleri çözüme ulaştırır (Payot, 2019, 172). Fakat burada işe Kur'an tarafından baktığımızda kişinin böylesi anlarda gerek Kur'an'ın kendisine belirlediği sınırlarla gerek buradaki gibi korku boyutundan bakacak olursak teslimiyetle duygularını daha rahat kontrol edebileceğini söyleriz. Örneğin kişinin başına korktuğu bir şey geldiğinde kişi içinde bulunduğu durumun mutlaka geçeceğini, şu anda yalnız olmadığını veya mutlaka kendisine bir yardım geleceğini düşünür ve dua ederek sakinleşebilir. Böylece de durumu daha hafif ve rahat bir şekilde atlatır.

Literatüre baktığımız zaman Kur'an'da olumsuz duygu kontrolünü doğrudan ele alan çalışma yoktur. Mevcut olan çalışmalarda daha çok duygu yönetimi ele alınmıştır. Bunlar dışında belirli duyguları ele alan çalışmalar da vardır.¹ Bu çalışma Kur'an'da insan psikolojisi veya duygularla ilgili olmayıp duyguların kontrolü ile ilgilidir. Bu bağlamda çalışmanın konusu duygu kontrolünün Kur'ânî boyutlarını bilimsel açıdan tahlil etmektir. Bu probleme bağlı olarak çalışmanın temel amacı duygu kontrolünü bilimsel kaynaklar bağlamında ele alarak Kur'an'da olumsuz duyguların kontrolünü a) kişinin yaratıcıyla arasında kurduğu bağlılık, b) kişinin ibadetlerine etkisi ve c) kişinin toplumda kendini doğru ifade edebilmesi bağlamında tartışmaktır. Çalışmada nitel yöntemin tarihi dokümantasyon tekniği kullanılmıştır.

1. Kavramsal Olarak Duygu Kontrolü

Arapçada مشاعر (el-Isfahani, 1997, 456), İngilizcede *feeling, sense, emotion* kelimeleriyle ifade edilen duygu kelimesi İngilizcede “güçlü zihinsel veya içgüdüsel his” (Allen, 1990, 383), Türkçede “hak duygusu, ahlak duygusu, kişilik duygusu gibi farklı şekilleri olan, olay veya kişilerin insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenim, his, duygularla algılama” (TDK, 2005, 580; Ülken, 1969, 88) şeklinde tanımlanmıştır. Genel olarak literatürde yapılmış

¹ Konuya ilişkin geniş literatür için bkz.: Yeğin (2010) tarafından kaleme alınan “Öfke Duygusu ve Dinî Açından Baş Edebilme Yolları”, Pak (2012) tarafından kaleme alınan “Kur'an'ın Duyguları Eğitmesi Bağlamında Öfkenin Kontrolü Meselesi”, Günay (2015) tarafından kaleme alınan “Kur'an-ı Kerim'de Gençlerin Duygu Gelişimi ve Eğitimi”, Bolay (1989) tarafından kaleme alınan “Kişide Güven Duygusu ve İslam”, Altıntaş (1983) tarafından kaleme alınan “İslam'da Mesuliyet Duygusu”, Karaca (1997) tarafından kaleme alınan “İnsanın Bazı Güdü ve Duygularının İslami Açısından Değerlendirilmesi”, Gözütok (2010) tarafından kaleme alınan “Çocukta Dini ve Ahlaki Duyguların Eğitimi”, Han (2017) tarafından kaleme alınan “Kur'an Işığında Duyguların Eğitimi” isimli çalışmalar konumuza yakın olan çalışmalara örnek olarak verilebilir.

tanımlara bakıldığı zaman her bir tanımda soyut ve görelî bir kavram olan, insan davranışlarının şekillenmesinde önemli bir yer tutan duygu kavramının farklı bir özelliğinin ön plana çıkarıldığı ve ortak bir tanım yapılamadığı fark edilmektedir. Bu tanımlar ise şu şekildedir; Goleman (2016)'a göre duygu, "bir his ve bu hisse özgü belirli düşünceler, psikolojik ve biyolojik haller ve bir dizi hareket eğilimi" dir (Goleman, 2016, 373). Konrad ve Hendl (2003) duygu kavramını "mutluluk, üzüntü, korku, nefret ya da hoşlanma gibi bilinci etkileyen, bilme ve bilinçli irade durumlarını fark etme ve birbirinden ayırmayı sağlayan bir durum" olarak tanımlamışlardır (Çoruk, 2012, 13'ten atfen Konrad ve Hendl, 2003). Barutçugil (2004) duyguyu, "hislerde ve zihinsel tutumlarda fizyolojik değişiklikler ve açıklayıcı davranışlarla ortaya çıkan bir hareket" şeklinde tanımlamıştır (Avcı, 2014, 7'den atfen Barutçugil, 2004, 73). Çoruk'a (2012) göre duygu; bireyin hem iç çevresinden hem de dış çevresinden gelen uyarılar karşısında ilk etapta içsel olarak beliren, sonra da bireyin duruşuna, davranışlarına ve beden ifadesine etki eden yapılandırılmış his ve durumlardır (Çoruk, 2012, 16).

Bu tanımlar çerçevesinde duyguyu genel olarak tanımlayacak olursak duygu; sadece kişiyi değil aynı zamanda kişinin içinde olduğu sosyal çevreyi de etkileyen, insanların algılarını, görüşlerini, etkileşimlerini ve davranışlarını şekillendiren, bireyin gerek iş, gerek aile, gerek sosyal yaşamında ortama uyum sağlamasında ve karar vermesinde ona yardımcı olan, kişinin içsel ve dışsal uyarıcılara karşı önce içinde ortaya çıkıp daha sonra davranışlarını etkileyen hislerdir.

Antik Yunan filozoflarından beri tartışılan, uzun yıllardır sosyolog ve psikologların üzerinde durduğu duygu, hakkında ortak bir kavramsallaştırma ve tanımlama yapılamayan bir kavramdır. Platon, duyguların insanların tüm davranışlarını etkilediği üzerinde dururken; Aristoteles ise duyguların herkeste var olduğunu ama önemli olanın bunları kontrol etmek olduğunu vurgulamıştır (Çakar ve Arbak, 2004, 30; Pelit vd., 2018, 87).

17. yüzyılda Spinoza, Tanrı'nın eşit parçaları olan ruh ile bedenin zorunlu bir birliktelik içinde olduğunu ve bedenin öğrendiği şeyleri duygular aracılığıyla ruha öğrettiğini söylemiştir (Atış, 2015, 144). 18. Yüzyıla gelindiği zaman ise duygularla ilgili düşüncelerin olması gerektiği hakkında görüşler bildirilmeye başlamıştır fakat sanayi devrimi ile rasyonalizmin her şeyi çözebileceği ve aklın duygular üzerinde hâkim olduğu görüşü ortaya atılmıştır (Özdemir, 2017, 7'den atfen Robbins, 2001).

17. yüzyıldan itibaren duygu hakkında konuşulmaya başlansa da nitelikli akademik çalışmaların 1980'den itibaren başladığı görülmektedir. İlk başlarda konuşulmayan, üzerinde fazla durulmayan duygu kavramı 1980'lerden sonra yükselişe geçmiş, o zamana kadar daha çok tutumlar ve davranışlar hakkında konuşulurken artık duygular hakkında daha fazla görüş bildirilmeye ve çalışılmaya başlanmıştır (Bekman, 2016, 5'den atfen

Koptagel İlal, 1984, 93). İnsanlar toplumun içinde yaşayan ve sürekli gerek canlı gerek cansız varlıklarla etkileşim halinde olduğu için duygularından soyutlanması mümkün değildir. Kendisi üzerinde olumlu ve olumsuz etkilere sebep olan, içinde bulunduğu zaman ve mekâna göre değişen bu duygularını hâkimiyeti altına alarak kontrol etmesi, yönlendirmesi hem yaptığı işten daha fazla verim almasını hem de başarılı ve mutlu bir hayat yaşamasını sağlar (Bekman, 2016).

Duyguların rasyonel düşünme üzerindeki olumsuz etkileri olduğu görüşünün aksine son zamanlarda yapılan araştırmalar sonucunda duyguların rasyonel düşünmeyi olumsuz etkilemek yerine insanların rasyonel düşüncelerini yönettiği ortaya çıkmıştır (Robbins ve Judge, 2012). Çünkü duygular insanlara enerji vererek onları harekete geçirir ve davranışları üzerinde etkilidir. Buna Latince de duygu kelimesinin “motus anima” yani “harekete geçiren ruh” kavramıyla ifade edilmesi örnek olarak verilebilir (Karakaş, 2017, 82’den atfen Cooper ve Sawaf, 2000, 20).

Literatürde ortak bir duygu tanımı bulunmamasına rağmen yapılan tanımların genel olarak insanların hissettikleri duygular ile bunların davranışa dönüşmesi gibi duygunun aynı yönleri üzerinde durduğu görülmektedir (Durmuşoğlu Saltalı, 2010, 14’den atfen Özbayrak, 2006). İnsanı birçok yönden ve birçok şekilde etkileyen, yaşamı organize etmeyi, çevreye tepki verebilmeyi sağlayan, temelinde toplumsal kurallar, görüşler, inançlar bulunan duygular yaşanırken onlara eşlik eden bedensel değişimler de vardır. Yani duygular hem bilişsel hem davranışsal hem de fizyolojik niteliklerden meydana gelir. Bu bileşenlerin hangi sırayla ortaya çıktığı konusunda görüş birliği sağlanamamıştır.²

Izard (1993) ortak bir tanımın tartışmalara sebep olacağını bu yüzden duyguların çoğunluk tarafından kabul göreceği temel özelliklerinin belirtilmesinin daha doğru ve yerinde olacağını söylemiştir (Beyhan Mayda, 2017, 35). Hem kişinin başkalarıyla olan ilişkilerini hem de kişinin kendisi ile olan ilişkisini etkileyen duyguların her ne kadar ortaya çıkışlarında ve yapılarında farklılıklar gözlemlense de birtakım ortak özelliklere sahiptirler. Bu özelliklerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

Duygular önce bedene yansır yani jest- mimiklerle dışarı yansıtılır; geçicidirler, aynı duyguyu uzun süre yaşamak normal değildir; önceden kestirilemezler çünkü duygular irademizin dışında kendiliğinden meydana gelirler; kişiye özeldirler ve bireylerin kişilik yapılarına göre farklılık gösterirler; ifade edilmeleri eğitime, sosyalliklere, ailelere, bölgelere hatta ülkelere göre farklılık gösterebilir; istekleri, hedefleri ve hareketleri etkilerler. Bu özellikler tüm duyguları kapsamaktadır. Olumlu ve olumsuz tüm duygular bu özelliklere sahiptir. Aynı zamanda tüm duygular yaşanan duruma ve ortama göre

² Duyguların oluşumu konusundaki farklı düşüncelerin temelini duyguların nasıl meydana geldiği ve bedende meydana getirdiği değişimler hakkındaki farklı duygu kuramları oluşturmaktadır. Pek çok kuram olsa da en yaygın olanları James-Lange, Cannon-Bard ve Schachter-Singer kuramlarıdır. Konuya ilişkin ileri okumalar için bkz.: (Tuna, 2018, 26-30).

bazen aynı anda hissedilmektedir. Bu özellikleriyle duygular birbirinden bağımsız düşünülemez (Baltaş, 2006, 38; Acar, 2007; Konrad ve Hendl, 2003, 17-18; Güney, 2021).

Ortak özellikleri dışında her duygunun kendine has bir özelliği vardır ve kişi farklı hissettiği her duyguda vücudunda meydana gelen değişim de farklıdır. Kişi sınırlendiği zaman kan akışının ellere, korktuğu zaman ise kan akışının ayaklara yönelmesi buna örnek olarak verilebilir (Aybatan, 2018, 23).

İnsanlar yaşamları boyunca gerek büyük gerek küçük pek çok konuda birçok karar alırlar. Duygular bir konuda sadece akılla beraber karar vermez. Aynı zamanda bazı konularda akıl olmadan sadece duygular ile karar verilir. Çünkü duygular kişinin karşılaştığı durum karşısında hareket etmesini, mantığının algılayamadığı yerlerde, acil karar vermesi gereken durumlarda, tehlike anlarında, zorluklara rağmen hedefe ilerlemede, aile kurmada geçmiş tecrübelerinden yola çıkarak bir karar vermesini sağlar. Bu sebeple duygular kadar duyguların işlevlerini bilmek de insan için önemlidir (Özdemir, 2017).

Duygunun tanımı konusunda olduğu gibi işlevleri konusunda da ortak bir karara varılamamıştır. Frijda (1986) duyguların kişiyi harekete hazırlamak, kişinin gelecekteki davranışlarını şekillendirmek ve kişinin etkin iletişim kurmasını sağlamak olarak üç ayrı işlevi olduğunu (Özdemir Yaylacı, 2006, 39-40); Scherer ise duyguların; bireyi harekete geçmek için hazırlama, olası davranışları biçimlendirme ve bireyin sosyal ilişkilerini düzenlemeye yardımcı olma olmak üzere üç temel işlevi (Acar, 2007, 13'den atfen Çakar, 2002, 4) olduğunu söylemiştir.

Duyguların biyolojik, iletişimsel ve güdüsel olmak üzere üç temel görevi vardır. Biyolojik görevleri, insanların hissettiği duyguları çevresine yüz ifadeleri, beden hareketleri gibi yollarla aktarmasıdır. İletişimsel görevler, kişinin gerek kendi hissettiği duyguyu doğru ifade edebilmesi gerek karşısındaki kişinin duygularını doğru anlayabilmesi gibi kişiler arası iletişimi etkilemesidir. Güdüsel görevleri ise kişinin yaşadığı bir olayda nasıl bir hareket sergilemesi gerektiğini öğretir (Durmuşoğlu Saltalı, 2010, 15-16).

1.1. Duyguların Sınıflandırılması

Duyguların tanımlanması konusunda ortak bir karara varılamadığı gibi birçok bileşenden meydana gelen duyguların sınıflandırılması konusunda da ortak bir sınıflandırma mevcut değildir. Bu konuda yapılan birbirinden farklı sınıflandırmalar vardır. Bunlara kısaca bakacak olursak;

Plutchik, insanları ve hayvanları harekete geçiren duyguları sevinç, umut, kabul edilme, korku, üzüntü, hayret, öfke ve tiksinti olarak sekize; Goleman (2016) öfke, korku, zevk, sevgi, şaşkınlık, iğrenme, üzüntü, utanç olmak üzere sekize (Goleman, 2016, 373-374); Cüceloğlu olumlu-olumsuz ve güçlü-zayıf olarak ikiye (Cüceloğlu, 1997); Barutçugil (2004)

üzüntü, kıskançlık, sevinç-neşe ve korku olmak üzere dörde (Avcı, 2014, 9); Tarhan (2014) temel duygular ve yüksek duygular olmak üzere ikiye (Tarhan, 2014); Sayan (2002) ilki birincil duygular olarak adlandırılan kişinin karşılaştığı olaya aniden verdiği refleksler gibi tepkiler, diğeri ise ikincil duygular olarak adlandırılan olay anında değil daha sonra olay hakkında düşünüldükten sonra ortaya çıkan duygular olmak üzere ikiye (Kervancı, 2008, 30' dan atfen Sayan, 2002, 1) ayırmıştır.

Duygular bu şekilde sınıflandırılrsa da sadece bu duygular yoktur. Duyguların bir araya gelmesi ve harmanlanması ile ortaya yeni duygular çıkabilmektedir. Bu sınıflandırmalarda ele alınan duygular, diğer duyguların ortaya çıkmasını sağlayan ana duygulardır. Bununla beraber duyguların nasıl sınıflandırılması gerektiği konusundaki tartışmalar devam etmektedir (Aybatan, 2018, 25). Daha sonra yapılan araştırmalarda ortaya atılan ve en çok kabul görüp, kullanılan sınıflandırma ise temel duygular üzerinden yapılan olumlu ve olumsuz duygular sınıflandırmasıdır (Kervancı, 2008).

İnsanların varlığının ilk anlarından beri onlara eşlik eden ve hayatta kalmalarını sağlayan duygular içinden kişilerin yaşamak istedikleri ve onlara canlılık veren duygular olumlu duygulardır. Her ne kadar istendik olsalar da olumlu duyguların da miktarları ve şiddetleri insanlar için önemlidir ve kişilere zarar vermemesi için kontrol edilmelidir. Olumlu duyguların kişilere katkıları ise şu şekildedir; kişinin kendisine ve çevresine duyduğu güveni arttırarak kişinin çalışma isteğini arttırır, kişinin hem iş hem de özel hayatında başarılı olmasını sağlar (İşeri, 2019, 12'den atfen Barutçugil, 2004, 11; Kervancı, 2008, 35). Bu duygulara ümit, haz, sevgi, mutluluk ve sabır örnek olarak verilebilir. Fakat bu duygular çalışmanın kapsamına girmediği için detaylı olarak açıklanmayacaktır.³

Olumlu duygular dışında kalan ve çalışmanın kapsamına giren diğer grup ise olumsuz duygulardır. Mutsuzluk ve özgüven eksikliği yaratan korku, öfke, üzüntü gibi olumsuz duygular bireyin sadece kendisini değil çevresini de olumsuz algılamasına sebep olduğu için çevresini de olumsuz etkiler (Çeşitcioğlu, 2003, 135-136).

Olumsuz duygulardan birincisi öfkedir. Bireylerin temel duygularından olan öfke, olumsuz duygular içerisinde yer almaktadır. Kişiler haksızlığa ve saygısızlığa uğradıklarını düşündüğünde, istediklerini elde edemediklerinde, kavga ettiklerinde kendini gösteren öfke duygusu, örneklerden de anlaşılacağı üzere kişinin haz almasını engelleyen bir durum veya kişi ile karşılaştığı zaman ortaya çıkmaktadır. Bu çevresel etmenlere ek olarak kişisel yaşamla ilgili olan uykusuzluk ve yorgunluk gibi etmenlerde öfke hissedilmesine yol açar. Bununla beraber kişi öfke hissettiği zaman vücudunda birtakım biyolojik değişiklikler de olur (Goleman, 2016, 33; Kervancı, 2008, 32). Uygun şekilde ifade edildiğinde gayet doğal ve sağlıklı olan öfke duygusu eğer kontrol edilemezse yıkıcı bir hal alarak hem kişiye hem içinde bulunduğu sosyal çevreye hem de yaşam kalitesine birçok zarar verir. Bu sebeple bu

³ Olumlu duygulardan mutluluk, sevgi ve haz için bkz.: (Çetinkaya, 2006, 40), (Kervancı, 2008, 36-37), (Tarhan, 2010, 105, 65), (Goleman, 2016, 33).

kadar yüksek ve güçlü olan öfke duygusu kontrol edilmelidir çünkü doğru ifade edilemeyen öfke, bireylerde kalıcı hasarlar meydana getirebilir (Kervancı, 2008, 33).

Olumsuz duyguların ikincisi üzüntüdür. Çoğunlukla bireydeki öfke duygusu etkisini kaybettikten sonra ortaya çıkan üzüntü bir diğer olumsuz duygudur çünkü insanlar psikolojik dengeleri bozulduğunda ilk olarak kaygı ve üzüntü hissederler. Üzüntünün asıl görevi kişinin içinde bulunduğu duruma ayak uydurarak bu süreci en az hasarla ve doğru bir şekilde geçirmesini sağlamaktır. Kişinin enerjisini azaltan üzüntü duygusu eğer uzun süreli olur ve kişiyi depresyona yönlendirirse kişi kendini çevresinden soyutlar ve hayattan zevk almamaya başlayarak içine döner. Bu süreçte yaşadığı şeyleri değerlendirerek yavaş yavaş enerjisini arttırmaya ve bundan sonrasını planlamaya başlar (Tarhan, 2010, 192; Goleman, 2016, 34).

Olumsuz duyguların üçüncüsü kaygıdır. İçerisinde sıkıntı, üzüntü, korku vb. birçok duyguyu barındıran kaygı, endişe duygusuyla başlar ve kişinin sürekli kötü bir şey olacağını düşünmesi halidir. Kişinin olması muhtemel tehlike ve tedbirlerle baş etme yolu olan kaygı, kişileri bu muhtemel sorunlara çözüm üretmekten çok aynı şeyleri tekrar tekrar düşünerek bu düşüncelerine sıkışmalarına yol açar. Kişinin kaygı hissetmesinin belli bir sebebi yoktur. Çünkü kişi etrafında olan şeylere farklı bir gözle bakar ve kimsenin tehlike olarak görmediği şeylerin bile tehlikeye yol açacağı düşüncesine sahiptir. Tedirginlikten panik haline kadar farklı boyutları vardır. Bireylerin bu düşünceleri ve kafalarında kurdukları muhtemel tehditlerle mücadele etmelerine yardımcı olan kaygı eğer belirli bir sınırdan olursa kişinin hayatına olumlu katkıları da olabilir. Çünkü kaygılı bireyler tüm ihtimalleri hesaba kattıkları için harekete geçerler ve verimli işler yapabilirler ama eğer kaygının miktarı artarsa işte o zaman kişiyi olumsuz etkiler ve kişi dikkatini toplayamaz ve enerjisini tam olarak kullanamaz (Goleman, 2016, 100-101; Özer, 2003, 76; Kervancı, 2008, 34'den atfen www.yasamsuyu.com).

Olumsuz duyguların dördüncüsü ise utanmadır. Cürcani tarafından "kınanma korkusuyla bazı şeyleri yapmaktan nefsinin tutma ve o işi terk etme" (Cürcani, 2003, 158) olarak tanımlanan haya yani utanma, kişilerde olması beklenen özelliklerden biri olmakla beraber kişiye rahatsızlık veren bir duygudur. İçerisinde mahcubiyet, üzülme, suçluluk gibi birçok duyguyu barındırır. Utanma duygusu yoğun bir şekilde yaşandığı zaman kişinin özgüvenini kaybetmesine, kendini sosyal yaşamdan soyutlamasına, yaratıcılıktan uzaklaşmasına, derslerinde ve iş hayatında başarısız olmasına, yeniliklerden korkmasına ve bu korkunun zaman içinde kişinin benliğini ve ruhunu sararak iç dünyasına hükmeden ruhsal bir sendrom haline dönmesine yol açar ve kişi normal hayatında toplumun değerlerine ve sosyal ilişkilerine ters düşecek hareketler sergiler. Bu sebeple utanma duygusu dengede tutulmalıdır (Goleman, 2016).

1.2. Psiko-Sosyal Açıdan Duygu Kontrolü

Doğuştan gelen ve insanların psikolojik yapılarının temeli oluşturan duygular, insanların sağlıklı ve dengeli yaşamasını sağlarlar. Duygular her insanda bulunmasına rağmen her insanda aynı şekilde dışa vurulmaz, insanların içinde buldukları duygu halini ifade etmeleri ve bunu davranışlarına yansıtılmaları farklı kişiliklere sahip oldukları için farklı şekillerde olur. İnsanların günlük yaşamlarında çevreden aldıkları uyarıcılara verecekleri tepkileri de duyguları yönlendirir. Eğer kişi bir nesne veya kişiye karşı sevgi duyuyorsa ona karşı olumlu tepkiler sergilerken; eğer nefret ve öfke gibi duygular besliyorsa olumsuz tepkiler sergilemektedir. İnsanların sergiledikleri bu davranışlar sevgi kaynaklı olduğu zaman toplumda kabul görürken, öfke kökenli olduğu zaman ise toplum tarafından kabul görmemektedir.

Yaşamımızın vazgeçilmez birer parçası haline gelen, harekete geçmemiz için gerekli olan enerjiyi sağlayan, temel psikolojik (sevme, güvenme vb.) ve fizyolojik (uyuma, beslenme vb.) ihtiyaçlarını karşılamak için insanları yönlendiren, doğru kararlar vermeyi sağlayan en önemli deneyimlerimizden olan duygularımız davranış ve düşüncelerimizin merkezinde yer almaktadır. Karşılaştığı herhangi bir durumda kişinin nasıl tepki vereceğini o anda hissettiği duygular karar vererek insanları yönlendirir. Bu yüzden gerek kişinin kendisini anlamasında gerek çevresindekileri doğru anlayarak iletişim kurmasında oldukça etkili ve önemlidir. Çünkü kişi nasıl hissederse çevresine de o şekilde davranır ve çevresinin de bu duygudan etkilenmesine sebep olur. Bu sebeple kişi duygularından tamamen kaçmak veya tamamen duygularına yönelmek yerine duygularını zamana ve mekâna göre kontrol etmelidir.

Duyguları tamamen yok sayıp yaşamaktan kaçınmak birey için zararlı bir hale gelebilir. Çünkü duygularını yaşayamayan ve bunları aktaramayan kişiler yaşamlarını bir baskı altında yaşamış olurlar bu ise onların hem bedenleri hem de ruhenin yok olmasına ve karanlık bir yaşam sürmelerine sebep olur. Bu kararmanın yaşanmaması için duygular dışa vurulurken de dikkatli olunmalı ve aşırıya kaçılmamalıdır. Çünkü kişi duygularını aşırı yaşadığı zaman karşısından yeterli karşılığı alamadığı, anlaşılmadığı gibi hislere kapılarak yine kendine zarar verebilir.

Goleman, kişinin hayatında kullandığı iki zihni olduğundan bahsetmektedir. Bunlardan ilki kişinin rasyonel düşünmesini, mantıklı ve planlı kararlar vermesini sağlayan halk diliyle "kafa" yani akılcı zihindir. Diğeri ise planlanmamış olarak, ani şekilde sergilenen davranışların kaynağı olan, sezgilerle hareket etmemizi sağlayan halk diliyle "kalp" yani duygusal zihindir. Önemli olan kişinin bir şeye tepki vereceği zaman bu iki zihni aynı seviyede kullanabilmesidir ki bunu da duygu kontrolü ile sağlayabilir (Goleman, 2016, 35).

Kişinin iç dünyalarının yansımaları olan, hayatta kalmasına, karar vermesine, harekete geçmesine, gerek bugününü gerek yarınını şekillendirmesine ve planlamasına yardımcı olan, bireyin beynine gönderdiği sinyaller aracılığıyla kişinin sergileyeceği davranışları

yönlendiren duygular kaybedilirse kişi yaşamın anlamını da kaybeder (Beyhan Mayda, 2017, 37). Bu sebeple kişi kendini hissettiği duygulardan soyutlayamaz, onlar yokmuş gibi davranamaz fakat duygularını tanıyarak, hangi duygunun ne zamanda ve ne şekilde ortaya çıktığını, hangi duygunun kendisinde ne gibi tepkilere sebep olduğunu öğrenir ve duygularını kontrol edebilir, yönetebilir. Çünkü duygular kişinin davranışlarını yönetmekle beraber kişinin davranışlarının anlamlarını öğrenmesine de yardımcı olur ve eğer yaşamımızın her alanında önemli bir yere sahip olan duygular kontrol edilmez veya yönetilmezse zamanla sorunlara yol açabilir (Akça Erdoğan, 2018, 30).

Tarhan (2014)'in "Duygular ata benzer ve kendi haline bırakılırsa, sorumsuz, sınırsız bir şekilde hareket etmek ister" şeklindeki ifadesi duyguların kontrol edilmesi gerektiğine, Yazıcı (2007) tarafından vurgulanan Descartes'in "duygular uygun alışkanlıkların kazanılmasıyla kontrol altına alınabilir ve yönlendirilebilir" şeklindeki ifadesi ise duyguların kontrol edilebileceğine işaret etmektedir (Yazıcı, 2007, 7).

Duyguların işlevlerini yerine getirebilmeleri için kişinin duyguları tanınması ve eğitmesi gerekmektedir. Kişi duygularını tanıdığı zaman kendi bilincini de tanımış olur. Kendi bilincini tanıyan insan ise karşılaştığı olaylara daha doğru ve kendisi için daha yararlı kararlar verebilir. İnsanların her şeyi kontrol etmesi mümkün değildir ama yaşamlarını düşünce ve davranışları üzerine yapılandıran insanların, duygularını iyi tanıyıp onları kontrol etmeleri mümkündür (Avcı, 2014, 8'den atfen Barutçugil, 2004, 82). Duygularını ve davranışlarını tanıyıp, kontrol edebilen kimseler, duygusal yönden sağlıklı kimselerdir (Gençoğlu ve Yılmaz, 2013; Abdullah vd. 2013, 365).

Henri Bergson'un "Bilimden, sanattan yoksun insan toplulukları geçmişte var olmuştur. Şimdi de vardır. Fakat dinsiz bir toplum hiç bir zaman var olmamıştır" ifadesi dinin insanlar hayatında ne kadar önemli ve kesin bir yere sahip olduğunu ifade eder (Bergson, 1962, 127). Bu sebeple insanlar hakkındaki bir konu olan duygu kontrolünü ele alırken insanlara hitap eden ve onları çok iyi tanıyıp, onlar hakkında çok iyi analizler yapan Kur'an-ı Kerim'e bakmakta fayda vardır (el-Mearic 70/19; el-İsra 17/11; en-Nisâ 4/28; el-Enbiyâ 21/37).

2. Kur'an'da Olumsuz Duyguların Kontrolü

İnsanların sergilediği davranışların kaynağı duyguları, düşünceleri, inançları ve içinde buldukları toplumun kurallarıdır (Dodurgalı, 1995, 51). İçerisinde insanların mutluluğu için öğüt (el-Müddessir 74/54-55), tavsiye (en-Nahl 16/98), emir (el-Kalem 68/48) ve yasaklar (ed-Duhâ 93/9) gibi ihtiyaç duyacakları her şeyi barındıran bir kitap olan Kur'an, insanların düşünce ve davranışlarını şekillendirmiştir (Vural, 2011, 128). Kur'an insan eğitiminde sadece akla yönelmemiş, o kişileri eğitirken onların hem akıllarını hem de duygularını esas almıştır (Uludağ, 1985, 178; Y.Ş. Yavuz, 1983, 104). İnsanların iyi

duygulara sahip olmasını isteyen Allah, insandaki bu duyguların nasıl olması gerektiğini Kur'an'da belirtmiştir (Han, 2017, 88).

Duyguları yok edemeyiz ama yönlerini değiştirebiliriz (Gözütok, 2010, 807). Duyguları kontrol etme onlar ortaya çıkmadan önce onları tanıyarak yapabileceğimiz bir şeydir. Nasıl ki insanlar başlarına bir hastalık gelmeden önce tedbirler alıp hastalıklara hazırlanıyorsa aynı şekilde kendilerini yaşamaları muhtemel duygulara onları tanıyarak hazırlayabilirler. Veya insanlar tabiatları gereği öfkelenebilir. Bir müminin yapması gereken öfkelenmemek değil öfkelenildiği zaman öfkesini kontrol edebilmektir. Kişinin duygularını kontrol etmesi için dinin ona sunduğu bazı sebepler ve motivasyonlar vardır. Bu motivasyonların en önemlisi dünyada yaptığı her şeyin ahirette karşılığını alacağı düşüncesidir (Kasapoğlu, 2016, 76). Kişiler pekiştirilen davranışlarını sergilemeye devam ederken cezalandırılan davranışlarını sergilemekten vazgeçerler. Bu sebeple Kur'an'da inananlar azap ile tehdit edilmiştir. Örneğin yalan, zulüm, gıybet gibi eylemlerin cezası bu dünyada verilmese bile ahirette karşılığı olacağı düşüncesi insanların kendilerini bunlardan alıkoymasına yol açar.

Araf Suresi 7/172'de⁴ ve Rûm Suresi 30/30-31'de⁵ yer alan ifadelerle bakıldığı zaman dinin insanların doğuştan içlerinde olduğu yani fitratlarında bulunduğu söylenmektedir. Çünkü var olan düzen ve gerçeklikler kişileri bu düzen arkasında bir yaratıcı olması gerektiği düşüncesine itmektir (Yapıcı, 2003, 129). İnsanlar bu düşünce sonucunda kendilerine kutsallar bulurlar ve kutsallar ile duygusal bir bağ kurarlar. Bireylerin yaşamlarında bu kadar etkin olan duygularının, dini yaşamlarında pasif olması gibi bir şey söz konusu olamaz.

İnsanların dindarlık düzeyleri içlerinde buldukları zaman, mekân ve şartlara bağlı olarak değişim gösterebilir. Örneğin aile, dini inanç ve uygulamaları çocuğa öğretirken ondaki dini duyguyu güçlendirebileceği gibi çocuğu dinden uzaklaştırarak ondaki dini duyguyu köreltebilir (Güngör, 2012, 88). Bunlara ek olarak kişinin dindarlık boyutunu etkileyen en önemli unsur içinde bulunduğu duygu durumlarıdır. Çünkü inançlar içerisinde pek çok duygusal süreç barındıran tecrübelerdir. Bununla beraber inançların duygusal boyutları diğer boyutlardan daha çok etkilidir. Duygular kişilerin en çok dini yaşantıları ve dini yaşantıları yoluyla sergiledikleri davranışlarını etkilemektedir.

Dini duygular bireylerin hayatlarının çok farklı yönlerini etkilemektedir. Örneğin din kişiye nefretten çok sevgiyi, kızgınlıktan çok güler yüzlülüğü tavsiye eder. Bunlara ek olarak kişi inançlarının gereği olarak günlük yaşantısının her alanında kendinden beklenen

⁴ Rabbin Âdemoğulları'ndan -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin rabbiniz değil miyim? "Elbette öyle! Tanıklık ederiz" dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde, "Bizim bundan haberimiz yoktu" demeyesiniz (el-Araf 7/172).

⁵ O halde sen hanîf olarak bütün varlığına dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler. Hepiniz O'na yönelerek O'na karşı gelmekten sakının, namazı kılın; müşriklerden olmayın (er-Rûm 30/30-31).

duygu durumuna göre davranışlar sergiler. Ya da içinde bulunduğu duygu durumu dini yaşantısını etkileyebilir (Koçak, 2016, 36).

Kişilerin dine olan inançları farklı zamanlarda ve farklı şekillerde ortaya çıkabilir. Dinin kişiler üzerindeki etkileri de olumlu ve olumsuz olabilir. Mesela kişinin yaratıcıya karşı hissettiği duygular ve bağlılık derecesi onun zorluklarla başa çıkmasında kendisine yardımcı olduğu için olumlu sayılırken, kişinin kendi bir şeyler yapmak zorunda hissedip bunları gerçekleştiremediği zaman kendisini suçlaması ise olumsuz yönlerindedir.

Kur'an-ı Kerim insanları bir tasavvuf terimi olarak insân-ı kâmil (الإنسان الكامل) yani mükemmel bir insan diğer bir deyişle insan olarak doğan kişilerin insan olarak kalmasını, ahlaklı bir şekilde hareket etmesini amaç edinmiştir.⁶ Bu sebeple insanların olumsuz duygularını ve davranışlarını yönetmiş ve onlara bir yol göstererek onları eğitmiştir. Onlara yapmaları ve yapmamaları gerekenler neler olduğunu söylemiş, hangi durumlarda nasıl davranmaları gerektiğini de açıklamıştır. Gerek ahlakla gerek hukukla kontrol altına aldığı konulara hırsızlık, zina, cinayet, fakirlik-zenginlik, iftira gibi durumları örnek olarak verebiliriz. Özellikle Kur'an'ın indiği Arap toplumuna baktığımız zaman Kur'an toplumda var olan kabilecilik anlayışına bir son vermiş ve onlara Hucurat Suresi 13.ayette "Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık..." (el-Hucurat 49/13) diyerek üstünlük duygusunu ortadan kaldırmış olması Kur'an'ın yani dinin insanların olumsuz duygularını kontrol ettiğine dair çok açık bir örnektir. Bu konuya verebileceğimiz bir diğer örnek ise birçok insanda bulunan ve çok keskin bir duygu olan kibirdir. Kur'an insanların kibirlenmemesi ve kibirlenenlerin sonunun nasıl olacağı konusunda birçok yerde (en-Nisâ 4/172-173; en-Nahl 16/23, 29; el-İsrâ 17/37; el-Lokmân 31/18; es-Secde 32/15; ez-Zümer 39/60, 72; el-Mü'min 40/35,76) örnekler verilmiştir.

Kur'an'ın olumsuz duygulara olan bu müdahalesi kişilerin üstün bir varlık olan yaratıcıya bağlanmalarıyla başlar. Kişiler yaratıcıya bağlandıktan sonra O'nun kendilerinden istediklerini yapmaya çalışırlar. Bu bağlanma kişinin ibadetleri veya toplumsal hayatlarında kendilerini ifade edebilmeleri gibi pek çok alanda inananların hayatlarına müdahil olur.

2.1. Kişinin Yaratıcısıyla Arasındaki Bağlılık

Bağlanma, gelişim için kritik bir dönem olan bebeklik döneminde ebeveyn veya bakıcıya bağlanma ile başlar. Özellikle bebeğin annesine duyduğu bağlılık güven duygusunun oluşmasında etkilidir. Anne veya bakıcı ile kurulan bu bağlılık sonucunda çocuğun davranışları anne veya bakıcı tarafından şekillendirilir. Bununla beraber çocuk,

⁶ Aslında insan-ı kamil felsefi tasavvufi bir düşünce olsa da, olgun insan anlamında kullanılmasında beis yoktur. Detaylı bilgi için bkz.: (Yılmaz, 2019, 149).

annesini veya bakıcısına karşı hissettiği duyarlılık ile onların sergiledikleri davranışlar sonucunda hareketlerini oluşturur. Anne ya da bakıcı ile bebek arasında oluşan bu duygusal bağlanma sonucunda tehlikeli durumlarda bu iki kişinin kendini koruduğunu fark eden bebek ile anne veya bakıcı arasında güvenli bir bağlanma ve bebekte güvenlik duygusu oluşur (Kirkpatrick, 2006, 136).

Daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan ve bireyin yaşamındaki en kritik bağlanmalardan birisi de dini bağlanmadır. Erich Fromm'un insanda başlangıçtan beri ayrılmaz bir şekilde bulunduğunu söylediği bir şeye bağlılık ve yönelme sistemi hayat boyu değişik şekillerde devam etmektedir (Peker, 2003, 79). Sevgi ve güvene bağlı olarak bireyin ilk gününden beri var olan bağlanma, zamanla kişinin iç bütünlüğünü oluşturmasına yardım eden bir inanca bağlanmasına yol açar (Mehmedoğlu, 2005, 25). Birey dini bağlanmada var olan gerçeklikler içerisinde en üstte bulunan Tanrı'yı bağlanma figürü olarak kabul eder. Çünkü yaşamda kendini güvende hissetmek ve karşılaştığı zorlukların üstesinden gelebilmek için aradığı desteği aşkın bir güç olan Tanrı'dan alır. Bazı araştırmacılara göre bağlanma duygusu normalde bireye zarar veren bir duyguyken bağlanılan varlık Tanrı olduğu zaman bu birey için olumlu sonuçlar doğurabilir. Çünkü normalde birey bağlandığı kişi veya nesnenin gitmesi ile mutsuzluğa ve derin bir üzüntüye bürünecekken Tanrı'ya bağlandığı zaman hem kendine yeni bir bağlanma figürü bulmuş hem de gitmeyecek bir varlığa bağlanmış olur ve bağlanma bitmez.

Bağlanma hissinin temelinde sevgi bulunur (Bovet, 1958, 25). Sevgi, Allah'a karşı hissedilen bağlılık ve güvenin zorunlu ögesidir ve eğer birey ile kutsal arasındaki ilişkide sevgi bulunmazsa bağlılık ve güven de bulunmaz. Bu sebeple daha genel bakıldığında zaman sevgi, inancın temel öğelerinden birisidir denilebilir (Koçak, 2016, 46). Kişinin Allah'a duyduğu bu sevgi sonucunda dini uygulamaları ortaya çıkar. Çünkü Allah'ı seven ve ona inanan kişi, Allah ile ruhen bütünleşebilmek amacıyla davranışlarını şekillendirir (Yapıcı, 1997, 224). Bu açıdan bakıldığında zaman normalde insanın hayatı üzerinde çok etkili olmayan sevginin, Allah sevgisi sonucunda gelen dini inanç ile kişinin hayatını şekillendirdiği görülmektedir. Bununla beraber kişinin Allah'ı sevmesine ek olarak Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın kimleri sevip kimleri sevmediği de yer almaktadır ve bu bilgiler doğrultusunda inananlar davranışlarını şekillendirmektedir. Allah'ın sevmediği kimseler Kur'an'da Allah'ın kendisine inanıp itaat etmeyen kâfirler (el-Âl-i İmrân 3/32, er-Rûm 30/45), zalimler (el-Âl-i İmrân 3/57, eş-Şûrâ 42/40), aşırıya kaçarak ölçsüz davrananlar (el-En'âm 6/141) şekilde zikredilmektedir.

Sözlükte iman, "kalp ile tasdik etmek" (Cürcani, 2003, 99) olarak tanımlanır. Kişinin iman etmesinin temelinde kendisine güveneceği ve bağlanabileceği birini arama isteği yatmaktadır. Sevgi ve güven duygusu olmadan kişinin ne bir yaratıcıya güvenip bağlanması ne de çevresiyle sağlıklı ilişkiler kurması mümkün değildir (Türk, 2014, 151). Günümüze kadar pek çok din ve inanç ortaya çıkmıştır. Bunların hepsi birbirinden farklı

olsa da ortak bir noktaları vardır. Bu ortak nokta ise inananları inanılana yönelten içsel motivasyonlarıdır. Dini tecrübelerin hepsinin duygusal bir yönü vardır (Koçak,2016, 25).

TDK sözlüğünde “Korku, çekinme ve kuşku duymadan inanma ve bağlanma duygusu, itimat” (TDK, 2005, 816) anlamlarına gelen güven, bağlanma ile ilişkili olan bir diğer duygudur. İnsanın temel psiko-sosyal ihtiyaçlarından olan güven, kişiyi huzur ve başarıya götürür fakat kişi kendini güvende hissetmezse kaygı ve başarısızlık ile karşılaşır (Sert, 2008, 198). Kur’an Peygamberlerin insanlarla sağlıklı bir bağ kurmaları için onların güvenilir olmaları üzerinde durmuştur ve tüm peygamberlerin güvenilirlikleri onların vasıfları olarak Kur’an’da zikredilmektedir. Kur’an’da Lut (eş-Şuara 26/162), Şuayb (eş-Şuara 26/178), Nuh (eş-Şuara 26/107), Hud (eş-Şuara 26/125) ve Salih (eş-Şuara 26/143) peygamberlerin kavimlerine gönderilen güvenilir elçiler oldukları belirtilmektedir. Hz. Muhammed’in peygamber olmadan önce bile Mekkeliler tarafından “*el-Emîn*” yani “güvenilir insan” olarak anılması peygamberlerin güvenilirliklerin kendilerinde peygamberlikten önce de bulunduğunu göstermektedir. Bununla beraber Allah kendisine yürekte inanan Peygamberine ümitsizliğe ve endişeye düştüğü zamanlarda güven duygusunu vermiştir (et-Tevbe 9/40) (Karaman vd., 2012, 11).

Kişide yaratıcının kontrol ettiği olumsuz duygulara; öfke (el-Al-i İmran 3/134; eş-Şurâ 42/37), üzüntü, ümitsizlik (el-Yusuf 12/87; el-Hicr 15/55-56; ez-Zümer 39/53), kıskançlık (el-Felak 113/5), kindarlık (el-Mâide 5/2, 8), kibir (en-Nisâ 4/173; en-Nahl 16/23, 29; el-İsra 17/37; ez-Zümer 39/60) ve böbürlenmek (en-Nisâ 4/36; el-Hadîd 57/23) gibi duygular örnek olarak verilebilir.

İnsanların algılarını yönlendirmeleri ve hayat şartlarını kabul etmeleri üzerinde etkili olan dua ve dini bağlılık, kaygı ve stres gibi olumsuz duygulara karşı bir teselli kaynağıdır (Yapıcı, 2013, 116-117). Kişinin dindarlığı ister bireysel ister kurumsal olsun kişinin depresyona girmesini de engeller (Yapıcı, 2005, 134).

Din kişilerin duygu, düşünce ve davranışlarını bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak kontrol etmektedir (Yapıcı, 2005, 138). Kur’an insandan yukarıda da belirtildiği gibi birtakım şeyler ister. Bunların içinde doğrudan insanların duygularını kontrol etmelerini isteyen emirler de vardır (el-Al-i İmran 3/134), dolaylı olarak sergileyecekleri davranışlar için duygularını kontrol etmeleri gereken emirler de vardır (el-Lokman, 31/18-19) (Kuşeyri, 1999, 181).

Kişi bu emirleri yerine getirdiği zaman dinin yani Allah’ın dediklerini yapmış olacak ve böylece yaratıcı ile arasında bir etkileşim başlayacaktır. Buna ek olarak kişi yaratıcı ile arasında başlayan ilişkiler sonucunda oluşan bu bağlılık ile duygusal olarak da bir ilişki kuracaktır. Kurduğu bu duygusal bağ hayatının her anında yanında olan, onu asla yalnız bırakmayan ve ihtiyacı olduğu zaman ona yardımcı olacak bir yaratıcının varlığını hissettirecektir. Yaratıcı ile insan arasındaki ilişki bir süre sonra ebeveyni ile çocuk veya

öğretmen ile öğrenci arasındaki ilişkiye benzemeye başlayacaktır. Bu evreden sonra öğrenci veya çocuk konumunda olan insan hem kendisinin değer verdiği hem de kendisine değer veren öğretmen - ebeveyn konumundaki yaratıcıyı üzmemek adına onun isteklerine uymaya daha çok dikkat edecek ve onun için onun gözünde daha iyi bir insan olabilmek için eylemlerini ve duygularını istediği şekilde sergilemeye başlayacaktır. Sonuç olarak insanların Tanrı ile iletişim kurma istekleri, kişileri Tanrı ile ilişki kurmaya ve bununla beraber Tanrı'nın istediği davranışları sergilemeye yönlendirir (Altıntaş, 1980, 175).

2.2. Kişinin İbadetlerine Etkisi

Beden ve ruh olmak üzere iki yönlü yaratılmış olan insanın bedeninin olduğu kadar ruhunun da gıdaya ihtiyacı vardır ve bu gıdayı kişi ibadetler ile sağlar (Şimşek, 2015, 151). İnanıldığı ve sevdiği varlığa ibadet etmek insanlar için en yüce zevk kaynağıdır (Demirci, 2016, 177). Kur'an'da kişilerin yaratılma sebepleri "*Cin ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım*" (ez-Zâriyât 51/56-58) şeklinde açıklanmaktadır. İbadetler sadece namaz, oruç, hac gibi vakti belirlenmiş olanlarla sınırlı değildir. Allah'ın inananlardan yapmasını veya yapmamasını istediği her şey ibadet kapsamına girmektedir (Şimşek, 2015, 153). Yani ibadet, sadece şekillerle sınırlı kalmayıp kişinin günlük yaşamında ve ahlaki davranışlarında samimi olarak sergilediği her şeyi kapsar (Şimşek, 2015, 157). Kişiyi negatif özelliklerinden arındırmak, ahlak sahibi, çevresi ile iyi ilişkiler içerisinde olan kişiler yetiştirmek, kişiyi Allah'a yakınlaştırmak amacıyla insanları değiştirmeye ve geliştirmeye çalışan din, inananlardan dua, namaz, oruç, zekat ve benzeri birtakım ibadetler ister (Kayıklık, 2014, 129).

Özel ibadetler dışında kalan ve gerçekleştirmek için kişilerin olumsuz duygularını kontrol etmeleri gereken genel ibadet olarak adlandırabileceğimiz konulara hırsızlık (el-Mâide 5/38-39; el-Mümtehine 60/12), gıybet (en-Nisâ 4/148; el-Hucurât 49/12; el-Hümeze 104/1), zina (el-En'âm 6/151; el-İsrâ 17/32; en-Nur 24/30-31; el-Furkân 25/68; el-Mümtehine 60/12), cinayet (el-Bakara 2/178; en-Nisâ 4/29, 92-93; el-Mâide 5/32; el-En'âm 6/151; el-İsrâ 17/33; el-Furkân 25/68), fakirlik (el-Bakara 2/155; el-Fecr 89/16), iftira (el-Al-i İmran 3/24, 94; en-Nisâ 4/20, 48, 50, 112; en-Nur 24/23-25; el-Hucurât 49/11-13) gibi başlıkları örnek olarak verebiliriz.

Sözlükte "mükellefin, rabbini yücelterek kendi nefsinin isteklerine karşı çıktığı filleri (Cürcani, 2003, 223)" olarak tanımlanan ibadet, çocukluk dönemlerinde taklit ile başlar ama aslında içten gelen duygularla yapılır ve çocuğun Allah ile içten bir ilişki kurmasını sağlar (K. Yavuz, 1983, 152).

Ribot, ibadetlerin din duygusunun yaşamdaki yansımaları olduğunu söylemektedir. Ona göre ibadetler psikolojik temellidirler ve gelişimler iki aşamada ele alınabilir. Ribot, ibadetlerin ilk aşamada doğrudan dini duyguyu yansıttığını ama ikinci aşamada hakikatten mecaza geçilmesi ile ibadetlerin artık sembol haline geldiğini söylemektedir (Ribot, 2014, 317).

İnsanlar, zamanla duygu dünyalarını kontrol altına aldıkları zaman ibadetlerini ve davranışlarını kendilerine gelen duyum ve algılar ile yapmaya ve bunun sonucunda huzur duymaya başlarlar. William James'in deyişiyle "Duygu, dindarlığın ilk ve en derin kaynağıdır. Allah'tan korku, Allah'a saygı ve bağlılık, Allah aşkı tamamen insana özgü psikolojik hallerdir" (Armaner, 1980, 115).

Kişiyi ibadet etmeye motive eden toplumsal ve bireysel bazı etkenler vardır. Bunlardan toplumsal olanlardansa bireysel olanlar kişi üzerinde daha etkilidir. Borç ödeme düşüncesi, ceza korkusu ve şükür gibi nedenler bazı bireysel motivasyonlardır. Bunlardan borç ödeme düşüncesi ve ceza korkusu kişinin gerçek tutum değişimini ortaya koymazken, şükür ödül ve ceza düşüncesinden tamamen bağımsız olarak ortaya çıkar. Şükürde kişi kendisine yapılan iyilik karşısında gönüllü olarak bir yakınlaşma sergiler. Bu sebeple kişi ibadetleri şükür mantığı ile yaptığı zaman Allah ile arasındaki yakınlaşma ve bağlılık artmaktadır. Bunun sonucunda ise birey kendisine yapılan iyiliğe iyilik ile karşılık vermeye ve Allah'ın istediği gibi bir insan olmaya yönelir (Karaca, 2015, 149-150).

Kişinin sergilediği ibadetin kalitesini içerisinde bulunan zaman ve mekan gibi etkenler dışında bireyin fizyolojik ve psikolojik yapısı da etkiler (Karaca, 2015, 155). Örneğin kişi namaz (el-Bakara 2/43; en-Nisâ 4/103) ve hac (el-Bakara 2/196; el-Al-i İmran 3/97) gibi ibadetleri yerine getirdiği zaman sosyal sınıfların hiçbir öneminin olmadığı düşüncesine sahip olmakla beraber namazda gününü planlamayı, hac da ise sosyal ilişkiler kurabilmeyi öğrenirken, oruçta (el-Bakara 2/183) nefsinin terbiye etmeyi, sadaka ve zekat (el-Bakara 2/43) ibadetlerini yerine getirdiği zaman ise kendini beğenmemesi, zayıfı ezmemesi ve en önemlisi maddeye köle olmaması gerektiğini anlar. Şükürde kişi sınırsız arzularına rağmen kulluk bilincini hatırlarken kanaatte ise, kişinin kazanma hırsı, diğer insanları kontrol etme gibi duygularını kontrol etmede çok etkilidir (Karaca, 2015, 156-157).

İbadetlerin özü olan dua ise bir nevi kul ile Allah arasındaki diyalogdur. Kul ihtiyaçlarını, arzularını dua aracılığıyla Allah'a iletir, ruhu ve kalbi ile Allah'la konuşur. Yani dua ile insan sürekli Allah ile iletişim içerisinde (Erten, 2014, 220; Kayıklık, 2014, 129). Duanın İslam için ne kadar önemli olduğu Kur'an'ın dua ile başlayıp (el-Fatiha 1/5-7) dua ile bitmesinden (en-Nas 114/1-6) anlaşılabilir. Aynı zamanda "Duanız olmadıktan sonra Rabbim sizi ne yapar?" (el-Furkan 25/77) ayeti insanların yaratılma amaçlarının dua olduğuna işaret etmektedir.

Yapılan bir araştırmaya göre insanların %30'u gibi bir oranın sıkıntılı anlarında ve ihtiyaçları üzerine dua ettikleri bilinmektedir (Kayıklık, 2014, 145). Kişileri dua etmeye yönelten güdüler Kur'an'da temelde ihtiyaçlar ve istekler ile güçsüzlük ve çaresizlik olarak iki grupta ele alınır. İhtiyaç ve istek grubunda ele alınacak dualar dünya hayatı ile ilgili olanlar ve ahiret hayatı ile ilgili olanlar olmak üzere iki gruba ayrılabilir (Kayıklık, 2014, 132). Kişilerin dünya hayatı ile ilgili olarak yaptıkları dualara; çevresindeki

ahlaksızlıklardan uzak durma (eş-Şuara 26/169), kötülük kışkırtma ve vesveselerden korunma (en-Nas 114/1-6; el-Felak 113/1-5), zalimlerin içinde kalmama (el-Mü'minun 23/94), düşmanlarına karşı yardım isteme (el-Bakara 2/286) gibi konular örnek olarak verilebilir. Kişinin ahiret hayatı ile ilgili olan duaları ise; bağışlanma (el-Al-i İmran 3/16; el-A'raf 7/23, 149) ve doğru yoldan ayrılmama (el-Al-i İmran 3/8) gibi konular örnek olarak verilebilir. Bir diğer grup olan güçsüzlük ve çaresizlik ise çaresizlik karşısında yapılanlar (el-A'raf 7/94; el-Yunus 10/12; el-A'raf 7/126), darlık ve zorluk anında yapılanlar (el-Yunus 10/22; el-Lokmân 31/32) ve aniden ortaya çıkan zamanlarda yapılanlar (el-Enbiya 21/83; el-Kamer 54/10; eş-Şuara 26/169) olmak üzere üç grupta ele alınır.

Kişi yaratıcı ile arasındaki bağılılığı arttırdıktan, arasında duygusal bir bağ kurduktan sonra onun kendisinden istediği ibadetleri yerine getirirken daha hassas ve daha dikkatli davranır. Çünkü ibadetler değer verdiği bir yaratıcının kendisinden istediği eylemdir. Sonuçta ibadetler yaratıcının kullarından istediği buyruklardır kullar normalde bu buyrukları yerine getirmektedir. Fakat işin içine bir de yaratıcı ile kurulan duygusal bağ girdiği zaman her şey daha farklı olmaktadır. O zaman kişi ibadetlerini yerine getirirken yaratıcının kendisini daha çok sevmesi, yaratıcıyı memnun edebilme, yaratıcıya daha çok yakınlaşabilme, iyi bir kul olabilme ve öteki dünyada daha üstün olabilme gibi motivasyonlarla ibadetlerini daha samimi ve özenli yerine getirir.

İbadetler, içerisinde heyecan ve duygusal tecrübeler barındıran, bireysel olduğu kadar toplumsal da olan fillerdir. Bu özellikleri göz önüne alındığı zaman ibadetlerin psiko-sosyal duygusal tecrübeler olduğunu söyleyebiliriz. Bu sebeple bireylerin dini duyguları sadece kendi yaşamlarını değil içlerinde buldukları toplumla da etkileşim içerisindedir. Yani bireyin dini yaşantısı hem toplumu etkiler hem de toplumdan etkilenir (Koçak, 2016, 34-35). Çünkü dinlerin insanları bütünleştirici bir etkisi vardır ve bu etki en açık şekilde İslam'da görülür (Güngör, 2007, 190).

2.3. Kişinin Toplumda Kendini Doğru İfade Edebilmesi

İnsanlığın temel unsurlarından olan, insanların gerek kendileriyle gerek çevreleriyle olan iletişimlerini ve aralarındaki bağı oluşturan duygular; insanların yaşamı anlamlandırmalarında, karar vermelerinde, hayatlarını devam ettirmelerinde, verdikleri tepkiler ve sergiledikleri davranışlar üzerinde akıldan daha fazla etkilidir. Kişi ne kadar farkında olmasa da günlük hayattaki olaylara verdikleri tepkiler, ruh halleri ve performansları hissettikleri duygularla alakalıdır. Bu sebeple insanlar kendilerini duygulardan tamamen soyutlayamaz fakat duygularını kontrol altına alarak onları istediği şekilde yönlendirebilir ve hayatlarından daha fazla verim almayı sağlayabilirler. Bununla beraber unutulmamalıdır ki duygular rastgele ortaya çıkmış şeyler değildir. Belirli süreçler sonucunda meydana gelmişlerdir ve insanların hayatlarını sürdürebilmeleri için gereklidir. Geçmiş dönemlere baktığımız zaman insanların hissettikleri duygular sayesinde kendilerini koruyabildikleri, avlanabildikleri ve hayatta kaldıkları söylenebilir.

İlk başta bu şekilde insanların hayatta kalmalarını sağlayan duygular zamanla değişime uğrayarak sosyal bir varlık olan insanın diğer insanlarla olan ilişkilerini düzenleyen normların ve rollerin kaynağı haline gelmiştir. İnsanların duygularını bu sebeple de davranışlarını şekillendiren, bunların sınırlarını belirleyen temel etken kişinin ve kişinin içinde bulunduğu toplumun düşünceleri, normları ve rolleridir. İnsanın davranışları içsel olarak hissettiği duygular sonucunda olabileceği gibi toplumun kendisine belirlediği normlar ve rollerden dolayı dışsal da olabilir. Gerçekte duygular aynı olmakla beraber kültür, yaş, cinsiyet, meslek, toplumun kişiye belirlediği normlar ile rollere uygun davranmak ve toplum tarafından kabul görebilmek için duygularını kontrol etmek zorundadır.

Duyguların ifade ettikleri şeyler kişiden kişiye ve toplumdaki topluma değişebilmektedir. Her duygu her toplumda aynı şeyi ifade etmediği için kişinin sosyal çevresinden kabul görebilmesi sebebiyle içinde bulunduğu toplumun normlarına ve toplumun kendisine belirlediği rolün getirilerine uygun davranması ve duygularını bunlara göre ifade etmesi, yaşaması gerekir. Kişiler her ne kadar yanlış da olsa kabul görebilmek için genellikle duygularını bastırırlar. Ama eğer kişinin farkındalığı yüksekse ve kişi hangi düşünce sonucunda hangi duygunun kendinde ortaya çıktığını biliyorsa duygularını kontrol ederek duruma müdahil olabilir (Gençoğlu ve Yılmaz, 2013; Voltan Acar, 2013, 55; Yalçın, 2010).

İnsanlar birbirleriyle olan sosyal ilişkilerinin yönlerini sergiledikleri tutum ve davranışlar ile belirlemektedir. Sergiledikleri davranışların nasıl olacağı ise ahlaki sisteme bağlıdır. Ahlaki kuralların kaynağı; insanların hayatını düzenleyen kanunların ve insani görevlerin de kaynağı olan dindir (Babanzâde, 2004, 22). Ahlaki değerlerin korunması, kişinin içinde bulunduğu toplumla sağlıklı ilişkiler kurabilmesi ve toplumun huzurunun sağlanması gibi pek çok konuda dinin ve dindarlığın çok önemli işlevleri vardır (Yapıcı, 2005, 59). Toplumsal yapılarda ahlaki değerlerin korunmasını sağlayan dinler, aynı zamanda bireylerin sosyal uyum sağlamaları üzerinde de etkilidir (Hökelekli, 2005, 118-119).

Bireyin çocuklukta ebeveynleri ve öğretmenleri vasıtasıyla öğrendiği davranış kuralları ile kişi sosyal öğrenmeye ve bu şekilde ahlaki sistemini oluşturmaya başlar. İlk etapta aileden daha sonra toplumdaki öğrenilen ahlaki kazanımlar, kişilerin bireysel ve sosyal alanda davranışlarını dolayısıyla da duygularını kontrol etmesine yol açar.

Toplumların iyi olması için ilk başta bireylerin iyi olması gerekir. Bu sebeple dinler bireylerle olduğu gibi bireylerin içerisinde yaşadığı toplumlarla da ilgilenmişlerdir. Kişilerin ahiret hayatını önemseydiği kadar kişilerin dünya hayatını da önemseydiğinden dolayı Kur'an-ı Kerim içerisinde toplumlar için hem ahlakla ilgili konulara hem emir ve yasaklara hem de cezalara yer vermiştir (Şimşek, 2015, 179). Kur'an aile kurumu dışında

toplumla ilgili diğer konularda çok ayrıntıya girmemiştir. Ve İslam toplumunun genel olarak vasat/orta (el-Bakara 2/143), hayırlı (el-Al-i İmran 3/110) ve birlik içinde (el-Mü'minun 23/52) olan bir toplum olduğunu söylemiştir.

İslam toplumunun hayırlı bir toplum olması için Kur'an'da onlara belirlenen sınırlara bakacak olursak öncelikle; Kur'an'ın indiği dönemde gerek dine dayalı gerek beşeri hukukların hepsinde yasal bir kurum olan köleliği İslam, getirmemiş hatta tamamen kaldırmasa bile sınırlarını belirlemiş ve köleliğin kaynağını savaşla sınırlı tutmuştur (Şimşek, 2015, 199). Aynı zamanda kölelerin özgür olabilmeleri için birçok imkân sunmuştur (eş-Şems 91/11-13; en-Nur 24/33). Kur'an'da toplumla ilgili belirlenen bir diğer konu ise etnik köken yani ırkçılıktır. Kur'an her türlü ırkçılığı reddetmiş ve kişinin de etnik kökeninden ayrı bireysel olarak değerlendirilmesi gerektiğini (en-Necm 53/36-40; el-İsra 17/15) söylemiştir. Kişiler için geçerli bu düşüncesini gruplar için de geçerli kılmış ve İslam'ın indiği zamanki toplumda çok yaygın olan kavmiyetçiliği kaldırmıştır (el-Hucurat 49/13).

İnsanların davranışlarının sınırlarını belirleyen Kur'an-ı Kerim aynı zamanda onların istenmeyen davranışları sergiledikleri zaman ne ile muhatap olacaklarını da belirlemiş ve Peygamberine *"insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği şekilde hüküm veresin"* (en-Nisâ 4/105) buyruğuyla da bildirmiştir. İnsanlardan istediklerini ise *"Allah adaleti, ihsanı, akrabaya vermeyi emreder. Edepsizlikten, kötülükten ve azgınlıktan meneder. Öğüt almanız için size böyle öğüt verir."* (en-Nahl 16/90) şeklinde bildirmiştir. İnsanların yapmamaları istenen ve yaptıkları zaman karşılığını bulacakları adam öldürme (el-Maide 5/32), hırsızlık (el-Maide 5/38-40), zina (en-Nisâ 4/15-16; en-Nur 24/2), iffetli kadınlara iftira atma (en-Nur 24/4-5), yetime kötü davranma (ed-Duhâ 93/9) ve fesat çıkarma (el-Maide 5/33-34) gibi konular Kur'an'da yer almaktadır.

Hukuk ile ilgili konularda bu şekilde sınırlar belirleyen Kur'an kişilere ahlak ile ilgili de bir sınır çizmiştir. Bu sınırlar sadece kişinin Allah'a karşı olan ahlaki sorumlulukları ile sınırlı değildir. Kur'an aynı zamanda kişilerin içerisinde yaşadığı topluma ve kendilerine karşı da ahlaki sorumluluklarını bildirmiştir (Demirci, 2016, 255). Bu sorumluluklar iyiliğe yönelip kötülükten uzaklaştırmak (el-Al-i İmran 3/104, 110), ana-baba ile yetimlere iyi davranmak (el-Bakara 2/83, 177,215), din ve kan kardeşleriyle iyi geçinmek (el-Hucurât 49/10) olarak örneklendirilebilir.

Sonuç

İnsanların doğdukları ilk andan hayatlarının son anına kadar her zaman onlarla beraber olan, yaptıkları her eylemde farklı şekillerde hissedilen duygular, kişilerin hem içerisinde bulunduğu ruh halini hem kişinin motivasyonu ile enerjisini hem de sergileyeceği davranışları üzerinde etkilidir. Kişinin duyguları ve davranışları karşılıklı etkileşim halindedir. Kişinin hissettiği duygular sergileyeceği davranışları etkilediği gibi

sergilediği davranışları da içinde bulunduğu duygu durumunu etkiler. Aynı zamanda duygular kişinin sadece içinde olduğu zamandaki duruma göre şekillenmezler. Duyguların hafızası vardır ve duygular geçmişte yaşanan herhangi bir olaya benzer bir olay yaşandığı zaman o duygu haline girebilir ya da kişi geçmişte sergilediği bir davranışı sergilediği zaman geçmişte hissettiği duyguları hissedebilir. Kişinin tehlikeli gördüğü durumlarda onu harekete geçiren duygu kişilerin yaşamları üzerinde çok etkilidir. Hatta ilk çağlarda insanlar duyguları sayesinde hayatta kalmış ve yaşamlarını devam ettirmişlerdir.

Kişiler üzerinde bu kadar etkili olan duygular kontrol altına alınmayıp bastırıldığı veya görmezden gelindiği zaman yok olmaz daha sonra fırsatını buldukları bir anda yön değiştirmiş bir şekilde ortaya çıkarlar. Bu sebeple kişiler hayatlarının her alanında etkili olan duygularını görmezden gelmek yerine onları tanımalı, kontrol etmeyi öğrenmeli ve duyguları kişileri değil kişiler duygularını kontrol etmelidir. Hayatı neredeyse tamamen duygular üzerine kurulan insanın duyguları hakkında Kur'an-ı Kerim'de görüş bildirmiş ve bu alana müdahil olmuştur.

Kur'an-ı Kerim muhatap aldığı insanların hayatlarına ahlak, hukuk, ibadet, eğitim gibi pek çok alanda müdahale etmiş ve bu alanlarla ilgili onlara yapıp yapmayacakları veya hangilerini yapmalarının daha doğru olacağı ile ilgili birer çerçeve belirlemiştir. İnananlardan beklenen ise bu çerçevelere uygun olarak yaşamalarıdır. Kur'an'ın belirlediği çerçeveler çoğu zaman ceza-ödül mantığı ile işlemektedir. Çünkü kişiler cezalandırılacaklarını bildikleri davranışları daha kolay bırakır ve ödüllendirilecekleri davranışlara daha kolay yönelirler. Bu alanda kişilere sunulan motivasyonlardan birisi de ahiret hayatıdır. Kişi bu dünyada yaptığı iyi veya kötü her şeyin karşılığını ahirette alacağı düşüncesi ile kendisinden istenilenleri yapmaya daha çok dikkat eder. Kişilerin hayatlarının her anında ve yaptıkları her eylemde duyguları onlarla beraberdir ve onları yönlendirir. Bu sebeple Kur'an'ın belirlediği çerçeveler arasında hem doğrudan kişilerin olumsuz duygularına hitap eden hem de dolaylı olarak kişilerin eylemlerine müdahale etmesi ile olumsuz duygularını kontrol eden emirler bulunmaktadır.

Kur'an tarafından kişilerin duygularına müdahale edildiğinin en temel göstergelerinden birisi kişinin yaratıcı ile arasında kurduğu bağlılıktır. Kişinin fitratında var olan birisine güvenme ve inanma isteği bebekliğinden beri belirli şekillerde tezahür ettikten sonra kişi belli bir olgunluğa gelince bu ihtiyacını gidermek amacıyla tanrıya yönelir ve bu yönelme ile birlikte tanrı ile arasında duygusal bir bağ kurar. Bu duygusal bağlanma sonucunda hem davranışlarını hem de duygularını kendinden istenilen biçimde şekillendirir. Kişi davranışlarını istedik yönde şekillendirdiği zaman aslında duygularını da kontrol etmektedir. Çünkü kişilerin davranışlarının temelinde duyguları bulunmaktadır. Kişinin sergilediği ibadetler de davranışları içerisinde değerlendirilebilir. Kişi bu ibadetleri bazen ödül-ceza motivasyonu ile yaparken bazen de güvendiği ve sevdiği

yaratıcıyı memnun etmek ve onun istediği gibi birisi olmak amacıyla tamamen duygusal olarak yapar.

Kişinin ibadetleri dışında sergilediği davranışlar da Kur'an'ın yani yaratıcının ondan istediği biçimde şekillendiği için bu durum kişinin içerisinde yaşadığı sosyal çevreyle olan ilişkilerini de etkiler. Kur'an hem bireylere hem de bireylerin içerisinde yaşadıkları toplumlara hitap etmiştir. Bundan dolayı içerisinde toplumsal düzen ile ilgili pek çok başlıkta pek çok bilgi, istek, emir ve yasak mevcuttur. Bunlar kişilerin çevresine nasıl davranması gerektiği, aileden başlayarak içerisinde bulunduğu grup ve kuruma karşı olan sorumlulukları, toplum içerisinde istenilen dışında yani toplum düzenini bozacak şekilde davranıldığında ne olacağı ile ilgili konulardır. Kur'an bu şekilde kişilerin olumsuz duygularını kontrol ederek onların hem daha iyi inananlar hem de daha iyi insanlar olmasını hedeflemiştir.

Sonuç olarak Kur'an-ı Kerim kişilerde doğuştan var olan güvenme isteğinin Allah'a yönelmesi ile kurulan bağlılık ve bu bağlılığın getirileri olan kişilerin sergiledikleri ibadetler ve topluma karşı davranışları gibi pek çok konuda kişilerin olumsuz duygularını kontrol etmekte ve böylece onların davranışlarını da şekillendirmektedir.

Kaynakça

- Abdullah, Che Haslina vd. "Emotional Management Skill at Work Place: A Study at Government Department in Seberang Perai Tengah". *International Journal of Social Science and Humanity* 3/4 (2013), 365-368.
- Acar, Ergül. *İşletme Yönetiminde Duygusal Zekânın Yeri ve Önemi Üzerine Bir Araştırma*. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Akça Erdoğan, Bahar. *Okul psikolojik Danışmanlarının (Rehber Öğretmenlerinin) Kullandıkları Mizah Tarzlarına Göre Duygu Yönetimi Becerilerinin ve Psikolojik İyi Oluşlarının İncelenmesi*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Allen, R. E. (ed.). *The Concise Oxford Dictionary of Current English*. 383. America: Oxford Universty Press, 1990.
- Altıntaş, Hayrani. "Din Psikolojisi ve Tasavvuf". *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi* 4 (1980), 171-197.
- Altıntaş, Hayrani. "İslam'da Mesuliyet Duygusu". *Diyanet Dergisi* 19/2 (1983), 14-20.
- Armaner, Neda. *Din Psikolojisine Giriş*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1980.
- Atay, Hüseyin. *Kur'an'a Göre İman Esasları*. Ankara: Ajans-Türk Matbaası, 1961.

- Atıf, Naciye. "Spinoza Felsefesinde Beden ile Zorunlu Birlik İçerisindeki Ruhun Gücü". *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 20 (2015), 143-160.
- Avcı, Nevin. *Okul Müdürlerinin Duygu Yönetimi Yeterliklerinin Çeşitli Değişkenlerle İncelenmesi ve Kişilik Özellikleri ile İlişkisi*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Aybatan, Kemal. *Çalışanların Proaktif Kişilik Özellikleri ile Duygu Yönetimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Babanzade, Ahmed Naim. *İslam Ahlakının Esasları*. İstanbul: Bedir Yayınevi, 2004.
- Baltaş, Zuhâl. *İnsanın Dünyasını Aydınlatan ve İşine Yansıyan Işık Duygusal Zeka*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 2006.
- Bekman, Müge. *Duygu Yönetimi Açısından Uçuş Personeli ve Yolcu İletişimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Bergson, Henri. *Ahlak ile Dinin İki Kaynağı*. çev. Mehmet Karasan. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1962.
- Beyhan Mayda, Melek. *Genel Psikolojik Sağlığın Yordayıcıları Olarak Duyguları Yönetme Becerileri ve Çocukluk Çağı Örselenme Yaşantıları*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Bolay, Hayri Süleyman. "Kişide Güven Duygusu ve İslam". *Kutlu Doğum Haftası Konferansları*. 159-161. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Bovet, Pierre. *Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi*. çev. Selahattin Odabaş. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1958.
- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1997.
- Cürcani, Seyyid Şerif. *Kitâbu't-Ta'rifât*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2003.
- Çakar, Ulaş - Arbak, Yasemin. "Modern Yaklaşımlar Işığında Değişen Duygu-Zeka İlişkisi ve Duygusal Zeka". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/3 (2004), 23-48.
- Çeşitçiöğlü, Mustafa. *Kaliteli İnsan*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2003.
- Çetinkaya, Bayram. *Türkiye Türkçesinde Mutluluk ve Üzüntü Göstergeleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Çoruk, Adil. *Yönetim Süreçleri Açısından Yöneticilerin Duygu Yönetimi Davranışları*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.

- Demirci, Muhsin. *Kur'an'ın Ana Konuları*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- Dodurgalı, Abdurrahman. *Eğitim Sosyolojisi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1995.
- Durmuşoğlu Saltalı, Neslihan. *Duygu Eğitiminin Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Duygusal Becerilerine Etkisi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- el-Isfehani, Ragıb. *Müfredatu elfazi'l-Kur'an*. 456. Dimaşk: Daru'l Kalem, 1997.
- Erten, Mevlüt. "Kur'an'da Murâkabe ve Münafıklar". *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 207-231.
- Fichter, Joseph H. *Sosyoloji Nedir*. çev. Nilgün Çelebi. Ankara: Anı Yayıncılık, 2016.
- Frijda, Nico H. - Mesquita, Batja. "Beliefs Through Emotions". *Emotions and Beliefs: How Emotions Influence Thought*. 45-77. Cambridge University Press, 2000.
- Gençoğlu, Cem - Yılmaz, Müge. "Duygusal Farkındalık Eğitim Programının Duygu Kontrol Düzeyine Etkisi". *International Journal of Social Science* 6/5 (2013), 961-980.
- Goleman, Daniel. *Duygusal Zeka Neden IQ'dan Daha Önemlidir?* çev. Banu Seçkin Yüksel. İstanbul: Varlık Yayınları, 2016.
- Gözütok, Şakir. "Çocukta Dini ve Ahlâki Duyguların Eğitimi". *Çocuk Sorunları ve İslâm Sempozyumu*. 797-807. İstanbul: Nesil Matbaacılık, 2010.
- Günay, İlhami. "Kur'an-ı Kerim'de Gençlerin Duygu Gelişimi ve Eğitimi". *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 10/2 (2015), 435-460.
- Güney, Salih. "Duygu, Çekicilik, Sevgi, Yakınlaşma, Aşk, Öfke ve Saldırganlık". *Sosyal Psikoloji*. 104-141. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2021.
- Güngör, Erol. *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000.
- Güngör, Özcan. "1.5 ve 2. Nesil Türk Gençlerinin Ailede Dini Sosyalleşmeleri: New Jersey, USA Örneği". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53/2 (2012), 85-119.
- Güngör, Özcan. "Kur'an'da Sosyal Bütünleşme". *Diyanet İlim Dergi* 43/2 (2007), 173-190.
- Han, Tekin. *Kur'an ışığında Duyguların Eğitimi*. Iğdır: Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- İsfehani, Ragıb el-. *Müfredatu elfazi'l-Kur'an*. 456. Dımaşk: Daru'l Kalem, 1997.
- İşeri, Büşra. *Üniversite Öğretim Elemanlarının Duygu Yönetimi Yeterlilikleri*. Kırşehir: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Karaca, Faruk. *Din Psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2015.
- Karaca, Faruk. "İnsanın Bazı Günü ve Duygularının İslâmî Açından Değerlendirilmesi". *Ekev Akademi Dergisi* 1/1 (1997), 159-172.
- Karakaş, Ayhan. "Duygusal Emek, Tükenmişlik ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişki: Otel İşletmesi Çalışanları Üzerine Bir Araştırma". *İşletme Araştırmaları Dergisi* 9/1 (2017), 80-112.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. V Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "Kur'an'a Göre Dinin Toplumsal Bütünleşmedeki Rolü". *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 9/17 (2016), 21-116.
- Kayıklık, Hasan. *Din Psikolojisi Bireysel Dindarlık Üzerine*. Adana: Karahan Kitabevi, 2014.
- Kervancı, Ferda. *Büro Çalışanlarının Duygu Yönetimi Yeterlilik Düzeylerinin Geliştirilmesinde Duygu Yönetimi Eğitimi Programının Etkisi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Kirkpatrick, Lee A. "Din Psikolojisinde Bağlanma Teorisi". çev. Mustafa Koç. *Bilimname Dergisi* 10/1 (2006), 133-172.
- Koçak, Ali. *Duygular ve Din Duygusu*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Konrad, Stefan vd. *Duygularla Güçlenmek*. İstanbul: Hayat Yayıncılık, 2003.
- Kuşeyri, Abdulkerim. *Kuşeyri Risalesi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Emek Matbaacılık, 1999.
- Mehmedoğlu, Yurdağül. *Ahlâkî ve Dinî Gelişim*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, 2005.
- Özdemir, Emine. *Duygu Yönetimi Eğitim Programının AVM Çalışanlarının Duygularını Yönetme Beceri Düzeylerine Etkisi*. Mersin: Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Özdemir Yaylacı, Gaye. *Kariyer Yaşamında Duygusal Zeka ve İletişim Yeteneği*. İstanbul: Hayat Yayıncılık, 2006.

- Özer, Zuhâl. "Üniversite Sınavına Doğru Sınav Kaygısıyla Başederken". *Bilim ve Teknik Dergisi*, 76-77.
- Pak, Süleyman. "Kur'an'ın Duyguları Eğitmesi Bağlamında Öfkenin Kontrolü Meselesi". *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2012), 69-103.
- Payot, Jules. *İrade Terbiyesi*. çev. Hakan Alp. İstanbul: Ediz Yayınevi, 2019.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003.
- Pelit, Elbeyi vd. "Duygusal Zekânın İletişim Becerilerine Etkisi: Turizm Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 85-107.
- Ribot, Théodule. "Dini Duygu". ed. Figen Kasapoğlu - Mustafa Şekip Tunç. *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 7/13 (2014), 303-321.
- Robbins, Stephen P. - Judge, Timothy A. "Duygular ve Duygu Durumlar". çev. Hayat Ebru Erdost Çolak. *Örgütsel Davranış*. 98-131. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012.
- Sert, Hüseyin Emin. "Kur'an-ı Kerim Işığında Güven Duygusunun Kaynağı Olarak Müslümanlık Bilinci". *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2008), 197-225.
- Şimşek, M. Sait. *Kur'an'ın Ana Konuları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Tarhan, Nevzat. *Duyguların Dili*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- TDK. *Türkçe Sözlük*. 580-581. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005.
- Tuna, Yavuz. "Duygular". *Birey ve Davranışı*. 20-40. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2018.
- Türk, Esra. "Çocukluk Döneminde Duygusal Gelişim ve Din Eğitimi". *Marifet Divanı Araştırmalar Dergisi* 14/3 (2014), 143-158.
- Uludağ, Süleyman. *İslâm Düşüncesinin Yapısı*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1985.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Sosyoloji Sözlüğü*. 88. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- Voltan Acar, Nilüfer. *İnsan İlişkileri İletişim*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013.
- Vural, Faruk. "Yusuf Suresi Bağlamında Kıskançlık Haset Duygularına Psikolojik Bir Yaklaşım". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2011), 127-152.
- Yalçın, S Barbaros. *Üniversite Öğrencilerinin Duygularını İfade Edebilmelerinin Aleksitimi ve Psikolojik İhtiyaçlarına Göre İncelenmesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.

- Yapıcı, Asım. “Fiziksel ve Sosyal Hadiselere Sebep Atfetmede Dinin Rolü”. *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2003), 127-165.
- Yapıcı, Asım. *İslam’da Tövbe ve Dinî Yaşayıştaki Rolü*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1997.
- Yapıcı, Asım. *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*. Adana: Karahan Kitabevi, 2013.
- Yavuz, Kerim. *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1983.
- Yavuz, Yusuf Şevki. *Kur’ân-ı Kerîm’de Tefekkür ve Tartışma Metodu*. İstanbul: İlim ve Kültür Yayınları, 1983.
- Yazıcı, Aslı. “William James’in Descartes’in Duygu Kuramına Eleştirisi”. *Araştırma Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 1-17.
- Yeğin, Hüseyin İ. “Öfke Duygusu ve Dinî Açından Baş Edebilme Yolları”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/2 (2010), 235-258.
- Yılmaz, Ömer. *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2019.

Journal of Analytic Divinity
International Refereed Journal
E-ISSN: 2602-3792
Nisan/ April 2021/5 (1): ss-pp 177-204

Kur'an'daki İletişim Yöntemlerinin Toplumsal Bütünleşmeye Olan Katkıları

Communication as an Element Ensuring Social Integration in the Quran

Ali Öge

Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Assoc. Prof. Necmettin Erbakan University Faculty of Divinity Ahmet Kelesoglu

Konya, Ankara, alican_042@hotmail.com.tr
<https://orcid.org/0000-0001-6688-3908>

Fatma Berva Ersöz

Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ph. D. Cand. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Institute of Social Sciences

Konya, Ankara, ersozberva@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8226-5269>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Derleme Makale/ Review Article

Geliş Tarihi / Date Received: 02 Şubat/ February 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 21 Mart / March 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Nisan /15 April 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: İlkbahar-Nisan/ Spring-April

DOI: 10.46595/jad.869589

Cite as / Atıf: Kara, Büşra. "Kur'an'daki İletişim Yöntemlerinin Toplumsal Bütünleşmeye Olan Katkıları", *Journal of Analytic Divinity*, 5/1 (April 2021): 177-204.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Copyright © Published by Özcan Güngör, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Islamic Studies, Ankara-Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Kur'an, iletişimi toplumsal bütünleşme için vazgeçilmez bir unsur olarak görür. İnsan sosyal bir varlıktır. Bu nedenle hayatını sürdürebilmesi için toplumsal bir yaşama ihtiyaç duyar. Toplumsal bir yaşam ise insanlar ve milletler arasında iletişimi zorunlu hale getirir. İletişim, bireylerin ve milletlerin ilişkilerinde toplumsal bütünlük oluşturan bir araçtır. Toplumsal birlik ve dayanışma, sosyal bir iletişim sayesinde mümkün olur. Bu anlamda Kur'an'ın ortaya koyduğu iletişim; çok yönlü, doğruluk, iyiliğe, barışa götüren, birlik şuurunu geliştiren, sosyal uyum ve bütünlük oluşturmaya yöneliktir. Evrensel bir iletişim özelliğine sahip olan İslam dini, iletişime yeni bir boyut ve gelenek getirmiştir. Kur'an, insanların toplumsal yaşamlarını düzenleyen ve farklı birçok grubun bir arada yaşamasını mümkün kılan bir sistem oluşturmuştur. Müslümanları din kardeşliği vasfı ile; insanlığı da tek nefisten yaratılma sebebiyle insanlık ailesi etrafında toplayarak sosyal bütünlük inşa etmiştir. İnsanlık ailesinin üyesi olan her birey; din, dil, ırk ve kültür gibi olgular sebebiyle farklı niteliklere ve düşüncelere sahip olsa da bu farklılıklar toplumsal olarak ayırma sebebi olarak değerlendirilmez. Kur'an, bu farklılıkları insanların ve toplumların tanışma ve kaynaşmaya vesile olarak görülmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Çalışmada Kur'an'ın öngördüğü iletişim unsurlarının toplumsal bütünleşmeye katkısının mahiyeti ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, Toplumsal İlişki, Dayanışma, Kardeşlik

Abstract

The Quran sees communication as an indispensable element for social integration. Human is a social entity. For this reason, it needs a social life in order to survive. A social life requires communication between people and nations. Every person and society can establish social unity and social integrity by communicating with individuals and nations. Communication is a tool that creates a social unity in the relations of individuals and nations. Social unity and solidarity is possible through social communication. In this sense, the communication of the Quran; multi-faceted, leading to righteousness, goodness, peace, developing the consciousness of unity, and creating social harmony and integrity. Islam, which has a universal communication feature, has brought a new dimension and tradition to communication. The Quran has created a system that regulates the social lives of people and enables many different groups to live together. The Muslim ummah, as a religious brotherhood, built a social unity by gathering humanity around the human family, as it was created from a single soul. Every individual who is a member of the human family; It has different qualities and opinions due to phenomena such as religion, language, race and culture. However, these differences are not

considered as a reason for social segregation. The Quran emphasizes that these differences should be seen as a means for people and societies to meet and coalesce. In the study, the nature of the contribution of the communication elements envisaged by the Quran to social integration will be tried to be revealed.

Keywords: Qur'an, Tafsir, Relations, Social Solidarity, Brotherhood

Giriş*

İletişim, varlıkların yaşamlarını sürdürebilmeleri için diğer varlıklarla ilişki kurmalarını sağlayan ve varlıklar arası mesaj aktarım sürecini ifade eden hayatın vazgeçilmez bir unsurudur. Gerek insanlar gerekse toplumlar arasındaki iletişim düzeni hayatta kalmanın gereğidir. Kur'an, konusu itibarıyla insan ve ilişkileri hakkında zengin bir bilgi hazinesidir. Neyi iletteceğimiz ve nasıl iletteceğimiz sorularının cevaplarını ayetlerde bulmaktayız.

Kur'an'ın, iletişim bilimine olan katkısında dikkat çeken en önemli husus iletişimi toplumsal bütünleşmeye katkı sağlayan bir unsur olarak görmesidir. Çünkü toplum için sosyal yaşam içinde düzen, birlik ve istikrar önemlidir. Toplumsal birlik ve uyumun sağlanamadığı ortamlarda insanlar sosyal yaşam için hedefledikleri sonuçlara ulaşamazlar.

İnsanlar sözlü ve sözsüz iletişim kurarak birbirleri ile karşılıklı bağlar kurmak suretiyle ortak bir toplumsal ağ ve bütünlük oluştururlar. İslam, bu iletişim ve sosyal ağ için ikna edici ilkeler benimseyerek hayatta uygulanabilir bir sistem geliştirmiştir. İnsanlar arasındaki selamlaşmadan başlayarak milletler arası ilişkilerin nasıl olması gerektiğine kadar birçok öğütler vermiştir.

Hz. Peygamber Yüce Allah'ın son dinini insanlara aktarmak için İslam geleneğine uygun iletişim şekillerini kullanarak bizlere örneklik teşkil etmiştir. Peygamberlik görevini yerine getirirken uyguladığı iletişim teknikleriyle insanlar arasında birlik şuurunu yerleştirmeyi amaç edinmiştir. Bu yöntem ile evrensel bir boyut kazanan İslam dini için Hz. Âdem'den başlayıp günümüze kadar gelen bir iletişim ağına bağlı sosyal bütünlük tesis edilmiştir.

Makalenin amacı toplumsal bütünleşme ile alakalı genel bir perspektif oluşturarak iletişimin bu bütünlüğe olan katkılarını ele almaktır. Bunun yanı sıra toplumların ve insanların bir arada barış ve huzur içinde yaşayabilmeleri için iletişimin önemine vurgu yapmaktır. Kur'an'ın insanlar için herhangi bir ayırım gözetmeksizin insana verdiği değeri ortaya koyarak, insanlar ve toplumlar arasındaki farklılıklara rağmen hoşgörü ve saygı çerçevesinde daha yaşanılabilir bir dünyanın kurulmasının mümkün olduğunu göstermektedir. Makale, nitel desen ile literatür taraması yapılarak çoklu bir bakış açısıyla betimleyici ve açıklayıcı yöntemlerle yazılmıştır.

*Bu makale "Toplumsal Bütünleşme Bağlamında Kur'an'ın İnsanlığa Bakışı" isimli tezin bazı bölümlerinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

1. Toplumsal Bütünleşmenin Kapsamı

Birleşmek, kaynaşmak, birlik olmak, dengeli ve yekvücut olmak manalarına gelen bütünleşme, sosyolojide toplumdaki grup, menfaat birlikleri, müesseseler gibi sosyal yapıların çeşitli unsurları ile aralarındaki tamamlanma ve kaynaşma durumunu ifade etmektedir.¹ Yani birden fazla toplumun yahut toplumsal alt grupların, belirli amaçları gerçekleştirmek için yeni ve ortak bir kimlikte birleşmesidir.² Dolayısıyla sosyal bütünleşme, bir toplumu meydana getiren fertlerin ve farklı grupların karşılıklı bağıllık ve ahenk içerisinde bir düzen teşkil edecek şekilde birleşme sürecinden ibarettir. Ayrıca toplumdaki her sosyal grubun kendi içinde bulunduğu işbirliği ve cemiyetteki bütünleşmeyi bozmayacak şekilde diğer gruplar ile ortak amaçlar etrafında buluşmasıdır.³

Toplumsal bütünleşme toplumun yapısına göre farklı türlerde ve nitelikte meydana gelmektedir. "Bir topluma mensup kişilerin fiil ve davranışlarının, o toplumun ilişkilerini yöneten normlarla ahenkli bir şekilde koordine edilmiş olması halinde ortaya çıkan bütünleşmeye "normatif bütünleşme" adı verilmektedir."⁴ Fonksiyonel bütünleşme ise "fertlerin mensup oldukları toplumda işgal ettikleri mevkiler ve oynadıkları roller itibariyle yani sosyal fonksiyonları bakımından birbirlerini karşılıklı olarak tamamlamalarıdır." Buna göre fonksiyonel bütünleşme, toplumdaki iş bölümünün ahenkli bir şekilde gerçekleşmesinin bir sonucu olarak kültür unsurlarının toplum mekanizmasını ahenkli bir biçimde işler hale getirecek şekilde fonksiyon ifa etmeleri neticesinde ortaya çıkan entegrasyonu ifade etmektedir.⁵

Bir toplumda insanların ve grupların birbirlerine yaklaşması ve aralarında karşılıklı anlayışı, saygı ve sevgiyi hâkim kılabilmek için ilk yapılacak şey, birlik ve beraberlik şuurunu uyandırmaktır. Çünkü aynı ortamda fakat farklı inanç, gelişim düzeyi, zekâ, yetenek ve etnik köken gibi özellikler bakımından farklı yönlerde sahip bireyler ve toplumlar haliyle farklı düşünüş, duyuş ve davranış sergileyeceklerdir. Bu düşünüş, duyuş ve davranışlardaki farklılık insanların zaman içinde yapı, kurum ve kaynakların dağıtımında anlaşmazlıklarına ve çatışmalarına sebep olacaktır.⁶ Bunun yanı sıra birbirlerinden farklı oldukları gibi yaşadığı çevrenin etkisiyle kültürü, yaşam tarzı, dini, dili, düşünce yapısı ve tutumlarında da farklılıklar söz konusudur. Bu farklılıklara rağmen toplumsal bütünleşme nasıl mümkün olacaktır?

Toplumsal bütünleşme insan yaşamı için kaçınılmaz bir durum olduğu gibi insanın tabiatına da uygun bir olgudur. Çünkü insan birbirine zıt özelliklere sahip ama birbirlerini tamamlayan kişilerle ancak bir toplumsal bütünleşme ortaya koyabilir. Bu sebeple bireysel ve toplumsal açıdan farklılıklar büyük önem arz eder.

¹ Ünver Günay, "Toplumsal Bütünleşme ve Din", *Din Sosyolojisi*, ed. Niyazi Akyüz - İhsan Çapcıoğlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 453.

² Ömer Demir - Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü* (Ankara: Vadi Yayınları, 2002), "Toplumsal bütünleşme", 406.

³ Mustafa Erkal, *Sosyoloji(Toplumbilim)* (İstanbul: Der Yayınları, 1991), 226.

⁴ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 344-345.

⁵ Günay, *Din Sosyolojisi*, 345.

⁶ Seyfettin Arslan - Ümit Öztürk, "Toplumsal Bütünleşme ve Ayrışma Kavramlarına-Olgularına Yönelik Algılar", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 16/2 (2016), 8.

Farklılık olgusu bütün insanlarda ve toplumlarda gözlenen bir şey olmakla birlikte sadece insan fıtratı ile alakalı olarak değil insan yaşamını da kapsayan bir olgudur. Toplum içerisinde yaşayan insan, kendinden farklı birey ve gruplarla iletişim kurarak toplum düzenini bozmadan toplumda bir kimlik kazanmak ve yer edinmek zorundadır. Bireyselliğin yanı sıra toplumsallaşmaya muhtaç olan insanoğlu kâinatın varlık korosunun bir parçasıdır. Çünkü insan toplumsal bir varlıktır. İbn Haldun (ö.1406) "*insan toplumu zaruridir*"⁷ ifadesiyle toplum hayatının gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bu sebeple toplumsal entegrasyonu sağlamadaki en temel amaç toplumda bulunan tüm farklılıklara rağmen birlik şuuruyla yekvücut olup yaşanır bir dünya kurmaktır. Bir sosyal sistemin varlığını devam ettirmesi, o sosyal sistemi meydana getiren bireylerin birbirleriyle etkileşimde olması, birbirine uyum sağlamış ve bir ahenk halinde bulunmasına bağlıdır.

Bireylerin ve toplumların bir arada yaşam sürebilmesi için sahip oldukları farklılıklara rağmen ortak bazı değerleri ve çıkarları paylaşmaları esastır. Bütün toplumlarda kabul gören özgürlük, eşitlik, kardeşlik, adalet, sevgi, hoşgörü ve dayanışma gibi değerler insanlık için vazgeçilmez ortak insani değerlerdir. Bu değerlerin toplumlarda var olabilmesi, korunması ve yaygınlaşması için toplumlar arası temasın ve bağlılığın oluşması ortak amaçlar etrafında karşılıklı iletişimin sağlanması gerekir.

1.1.Kur'an'da Toplumsal Bütünleşme

Din, toplumsal bütünleşmeyi tesis etmede çok büyük bir role sahiptir. Özellikle insanların kişilik gelişimlerini ve toplumla olan münasebetlerini düzenleme noktasında oldukça etken bir yapıdadır. Özellikle Durkheim, K. Davis, E. Norberk gibi çağdaş birçok sosyolog dinden evrensel bir fenomen olarak söz ederler. Din bu anlamda evrensel, süreklilik arz eden ve toplumun her alanına nüfuz etmiş bir pozisyonadadır. Bu sebeple toplumu ve topluma bağlı olguları anlamak için dini hakıyla bilmeli ve anlamalıyız. Kısacası nerede insan varsa din de vardır.⁸

Dinin sosyal yapıda icra ettiği esas görev, toplumu bir arada tutan ve bütünlüğünü sağlayan manevi değer ve kuralları insan ruhunda canlandırarak içselleştirmesi ve toplum fertlerinin manen birbirine bağlılığını sağlıklı bir iletişim kurarak sağlamaktır.⁹ Din insanlar ve toplumlar üzerinde en etkili olgu olarak düşünüldüğünde, Kur'an'ın ortaya koyduğu sevgi, saygı, hoşgörü ve barış gibi değerlerin toplumsal bütünleşmeye katkı sunan sağlıklı iletişimin ayrılmaz unsurları olduğu görülecektir.

İslam'ın evrensel bir din olması, kendisi dışında diğer dinlere mensup olan bireylerle ve milletlerle iyi ilişkiler kurmayı ve tanışıp kaynaşarak insanlık ailesi içinde buluşmayı gerekli kılmaktadır. "*Ey İnsanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınmanızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.*"¹⁰ ayetinde insanlığın farklı kabileler halinde yaratılmasının hikmetine vurgu yapılmaktadır. Fertler, gruplar, kavimler, milletler; siyasi, kültürel, biyolojik, coğrafi vb. sebeplerle birbirlerinden

⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989), 1/472.

⁸ İsmet Altıkardeş, *Din ve Toplumsal Bütünleşme* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004), 56.

⁹ Rahmi Balaban, *İlim-Ahlak-İman* (Ankara: DİB Yayınları, 1950), 45.

¹⁰ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), el-Hucurât 49/13.

farklıdır. Ancak bu farklılıklar “tanışasınız diye”¹¹ denilerek sadece bir sebebe dayandırılmaktadır. Dolayısıyla farklı yaratılmak, “kimlik edinme ve bu kimlikle tanınma ve tanışma” hikmetine bağlanmaktadır.

Allah’ın yeryüzüne dağıttığı bu farklılıklar yeryüzünde yaşayan insanlığın bir aile bütünlüğü içinde yaşamasını isteyen Allah’ın bir hikmetidir. Dillerin ve renklerin farklılığı Allah’ın varlığının delilidir.¹² Dolayısıyla herhangi bir renge dile karşı kökten bir saldırı, Allah’ın varlığına delil olan bir ayetine saldırıyla eş anlamlıdır. Hz. Peygamber “*Hepiniz Âdem’in oğullarısınız. Âdem ise, topraktanır.*”¹³ demek suretiyle insanları yaratılışı itibarıyla bir olduğunu ve farklılıkların bir üstünlük sebebi olmadığını ifade etmiştir.¹⁴ Vahyin amacı insanlara yol göstermektir. Bu sebeple ırk, dil ve topluluk ayrımı gözetmeden bütün insanlığa mesajlarını sunar ve onları insanlık ailesinin bir üyesi kabul eder. Diğer taraftan da insanların farklılıklarını bir ayrışma aracı olmaktan çıkarır ve ortak hedefler etrafında bir araya getirerek bir tanışma ve iş birliği vesile olarak gösterir.¹⁵

“*Bütün insanlık (başlangıçta) tek bir ümmet idi, (sonradan yoldan çıkıp parçalandı)*”¹⁶ ayetini Hz. Peygamberin “*Her doğan, fıtrat üzere doğar.*”¹⁷ hadisi çerçevesinde değerlendirecek olursak aslında Kur’an’ın insanlık ailesini bir bütün olarak kabul ettiğini çok rahat görebiliriz. Kısacası Kur’an, insanlar arasında görülen aile, soy, ırk, renk, cinsiyet, etnik kimlik farklılıkları göreceli olgular olarak değerlendirmekte ve insana insan olduğu için değer yükleyerek toplumsal bütünleşmeye en büyük katkıyı sağlamaktadır.

2. İletişimin Kapsamı ve Önemi

İletişim, mesajı gönderen ve alan olmak üzere temel iki unsuru olan ve bilgi, görgü, deneyim, duygu, görüntü, yazı veya sesin, birden fazla taraf arasında kullanılması ile oluşan etkileşim sürecidir. Kelimelerin yazılı, sözlü veya görüntülü olarak yer aldığı iletişim türüne sözlü iletişim, beden dili başta olmak üzere söz kullanılmadan gerçekleşen iletişim türüne de sözlü olmayan iletişim denir.¹⁸

İletişim, insanın sosyalleşmesinin ve toplumun bütünleşmesinin bir gereğidir. Sosyalleşme, insan için kaçınılmaz bir durum olduğu gibi iletişim de, insanın varoluşunun ayrılmaz bir parçasıdır. İnsan, iletişim sayesinde sürekli yeniden tanımlanan ve diğer

¹¹ Fahrüddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beirut: Dârü İhyâi't-türâsi'l-arabî, 1420), 28/113-114; Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, çev. Hakkı Şengüler vd. (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1972), 13/507-508.

¹² er-Rûm 30/22.

¹³ Süleyman b. el-Eş'as Ebû Dâvud, *es-Sünen*, thk. Ahmed Sa'd Ali (Mısır, 1952), “Edeb” 120.

¹⁴ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmü'l Kur'an*, çev. Ahmed Asrar (İstanbul: Bengisu, 1997), 6/39.

¹⁵ Muhsin Demirci, *Kur'an'da Toplumsal Düzen* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 315.

¹⁶ el-Bakara 2/213.

¹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır (Dımeşk: Dârü Tavki'n-Necât, 1422), “Cenâiz” 80.

¹⁸ Demir - Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, “İletişim” 209.

insanlarla etkileşim halinde olan bir varlıktır. Bu nedenle diğer insanlarla iletişim kurmayan bir insan düşünülemez.¹⁹

Sosyal ortamda yaşayan her birey, bilincinde olsun ya da olmasın diğer bireylerle iletişim halindedir. Günlük hayatta iletişim kurmak için belirli bir davranış veya etkiye tepki gösterme zorunluluğu yoktur. Tepkisizlikte bazen anlamlı bir mesaj oluşturur.²⁰

Bireylerin, bilgi/symbol üreterek, bunları başka bireylere aktarmak ve yorumlamak suretiyle oluşturdukları iletişim; kaynağını ve hedefini insanların oluşturduğu "kişilerarası iletişim" olarak adlandırılır. Kitle iletişimi ise, toplumsal dayanışma ve bütünleşme, kültürel gelişme ve ilerleme yönünden kitlelerin iletişimini ifade eder.²¹

İnsanlar ve kitleler arası iletişim de bazı noktalara dikkat edilmelidir. Mesela iletiyi kodlarken kullandığımız ifadeler ve semboller, ileteceğimiz hedef kitlenin nasıl yorumlayacağını bilmeden, araştırmadan ve ne gibi davranış değişikliklerine sebep olabileceğini öngörmeden oluşturulursa ne kadar etki edebileceğini ve ne kadar verimli olacağını saptayamayız. Bu yüzden toplumu etkileyen ve dönüştüren olgulara ihtiyaç vardır.

İletişim, insanlar arasında bir bilgi alışverişidir. Bu bilgi alışverişinin amacı, insanların öğrenme, öğretme, anlama, tanışma ve eğitim görme ihtiyaçlarını gidermektir.²² İnsanın iletişim şekli genel olarak konuşmaya dayanır. Zihninde çevresinde gördüğü nesnelere, anlamlandırmaya ve o nesnelere ifade edecek simgeler oluşturmaya odaklanmıştır. İnsanın zihninde oluşturduğu bu anlam ve simgeler, toplum içinde gördüğümüz değer yargılarına zemin hazırlamaktadır.

İnsanları bir araya getiren, bir arada tutan, toplum halinde birleştiren bir amaç ve bu amaç etrafında bir takım normlar, değerler ve inançlar bulunmaktadır.²³ Bu normlar ve değerler insanın toplumda kendisini bir konuma yerleştirebilmesinin ve sosyo-kültürel ortama uyum sağlayarak iletişim kurulabilmesinin en önemli yardımcılarıdır. Böylece normlar ve değerler sayesinde insanlar ve kitleler arası iletişimde toplumu bütünleştirici bir etkileşim sağlanabilir.

İslam'a göre, insanlık, evrensel olarak tek ümmettir. Kur'an insanların tek hücreden yaratılıp çoğaltıldığını ve farklı milletler, zümreler, toplumlar gibi oluşumlar halinde yaratılmış olmalarını, birbirleriyle bütünleşerek iletişim düzeni içinde hayat sürmeleri için bir hikmet olarak görmektedir.²⁴

İnsanlar arası iletişim çok yönlülük esasına dayanır. İslam, bir hücreden yaratılan insanlık âlemini bir bütün olarak değerlendirir ve bu bütünüün parçaları arasındaki sürekli iletişimi de "teâruf"²⁵ (tanışma/bilişme) olarak isimlendirir. İnsanlar arası iletişimi

a. İnsanın kişisel iletişimi

¹⁹ Doğan Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1994), 13.

²⁰ Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana*, 20.

²¹ Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati* (İstanbul: Sistem Yayınları, 1994), 23.

²² Ali Türkmen, *İslam İletişim Hukuku* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 1995), 13.

²³ Orhan Gökçe, *İletişim Bilimi Giriş* (Ankara: Turhan Kitabevi, 1993), 107.

²⁴ Türkmen, *İslam İletişim Hukuku*, 14.

²⁵ Muhammed İbn Cerir Ebû Ca'fer Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2000), 22/312.

- b. Gruplar arası iletişim
 - c. Toplumlararası iletişim
 - d. Uluslararası iletişim
- olarak dört gruba;
- a. İnsanın diğer insanlarla iletişimi
 - b. İnsan topluluklarıyla iletişimi
 - c. İnsanın diğer yaratıklarla iletişimi

olmak üzere üç kısma" ayırabiliriz.²⁶ Bu iletişimin çeşitliliği insan olarak hem kendimizle hem de etrafımızda bulunan insanlar, toplumlar ile iletişim halinde olduğumuzu göstermektedir. Kısacası yeryüzündeki canlı ve cansız varlıklar arasında bir iletişim korusu vardır ve biz insanlar bu iletişim ağının bir parçasını oluşturmaktayız. Bu sebeple Kur'an bize çevremizde gördüklerimiz hakkında "tefekür" etmemizi önermektedir.²⁷ Bu tefekür sayesinde insan kâinat ile birliğinin ve bütünlüğünün farkına varır.

İslam birbirleriyle olan ilişkileri açısından Müslümanları tek bir beden organları gibi görür.²⁸ Aralarındaki ilişkilerin samimiyet ve dürüstlük zemininde gelişmesini ve böylece bireyler ve toplumlar arasında yardımlaşma, işbirliği ve sosyal bir bütünlük tesis edilmesini sağlar.²⁹ Öte yandan İslam, yeryüzündeki tüm insanların bir asıldan yaratıldıklarını hatırlatarak bu zemini tüm insanlık ailesi için de oluşturur.³⁰ Ayrıca sadece insanlar arasında değil diğer varlıklarla olan ilişkilerinde de dikkat edilmesi gerekli hususlara işaret ederek bu ortak paydayı genişletir.³¹

2.1. Toplumsal Bütünleşmeye Katkıları Açısından İletişim

Kur'an iletişimin bazı ilkeleri ve vazgeçilmez özelliklerinin olması gerektiğini ortaya koyar. Bunun için iletişimin bazı nitelikleri olması gerektiğini vurgular.

2.1.1. Doğru ve Güzel Sözün Toplumsal Bütünleşmeye Etkisi

Muhataplardaki karşılıklı güven, iletişimi daha sağlıklı temeller üzerine oturtmak için önemli bir olgudur. Bu da görüşlerin rahatlıkla ve açık yüreklilikle paylaşılmasını sağlamıştır. Birbirleriyle iletişimlerini sağlıklı bireylerin oluşturdukları toplumlar şüphesiz bütünlüğü daha iyi sağlamakta ve bu bütünleşme sonraki nesillere de sağlıklı bir şekilde aktarılabilir.

Kur'an, insanların işittikleri sözlerin en iyisini alıp, kabullenip kötüsünü atmanın müminlerin iyi vasıflarından olduğunu söyler. Çünkü böyle olan kimse temiz kalplidir ve

²⁶ Türkmen, *İslam İletişim Hukuku*, 197-198.

²⁷ el-Bakara 2/219, Âl-i İmrân 3/190-191, el-En'âm 6/50, el-A'râf 7/176, Yûnus 10/24, er-Ra'd 13/3.

²⁸ Türkmen, *İslam İletişim Hukuku*, 295-296.

²⁹ Ebu'l-A'lâ Mevdûdi, *Tefhîmü'l Kur'an*, 6/38.

³⁰ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvûd (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2001), 5/411.

³¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/102-103.

güzel sözü alır.³² Nitekim Allah, "Söylenenleri dinleyip de en güzeline uyan kullarımı müjdele! İşte Allah'ın doğru yolu buldurduğu kimseler onlardır, asıl akıl sahipleri de onlardır."³³ buyurmuştur. İbn Abbas bu âyeti şu şekilde yorumlamıştır: "Kişi, bir toplulukla beraber oturur; oradaki iyi, güzel ve kötü sözleri dinler, ama sonunda, dinlediği şeylerin, en güzelini alır; diğerlerini ise terk eder."³⁴ Bu âyette diğer dikkat çeken nokta, muhatabın sözünü iyisi kötüsüyle saygı duyarak dinlemek sonra ayırt etmektir. Yani muhatabın sözüne değer ve kıymet vererek insanlar arasındaki iletişimde dinlemek fiilinin önemine vurgu yapılmaktadır. Böylece insan, iletişim anında diğer insanların sözlerini dinleyerek toplumsal iletişime katkıda bulunmuş olur.

Bireyin muhatabını dinlerken dikkat etmesi gereken odak nokta onun güzel sözleridir. Yani kişi bütün sözün içeriğinden kötü, işe yaramayan sözleri ayırt edip güzel söze odaklanmalıdır. "Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti." "O ağaç, Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara böyle misaller getirmektedir. Kötü sözün misali de kökü yerden sökülmüş, ayakta duramayan kötü bir ağaçtır."³⁵ âyetinde söz, ağaca benzetilmiştir. İnsanın yeryüzünde her zaman şahit olduğu ağaçlara bakarak sözün güzelliğinin tıpkı güzel meyveleri olan verimli ağaçlar gibi olduğuna vurgu yapılmıştır.³⁶

Mevdûdî bunu şu şekilde açıklamaktadır: "‘Kelime-i Tayyibe’ öyle verimli ve kesin bir kelimedir ki, bu temel üzerine kendi hayatını ve diğer bütün düzenini bina eden kişi ve millet meyvesini yiyebilir. Bu öylesine sihirlî bir sözdür ki, bununla fikirde netlik, tabiat ve huyda sükûnet, mizaçta ılmîlik, karakterde sağlamlık, ahlakta güzellik, ruhta letafet, davranışlarda sevimlilik, muamelelerde doğruluk ve dürüstlük, vaatlerde sağlamlık, sosyal ilişkilerde sağlıklı iletişim, medeniyette fazilet, kültürde denge, ekonomide adalet ve eşitlik, siyasette dürüstlük, savaşta efendilik, barışta içtenlik ve anlaşmalarda güven yaratır."³⁷

Kur'an, sosyal hayatın ve insan ilişkilerinin sağlam ve düzenli bir yapıya sahip olabilmesi için insanla ilgili hiçbir alanı boş bırakmadan her türlü olaya örnek vermiş ve her türlü probleme çözüm üretmiştir. İnsanlar arası ilişkinin en temel yapı taşını oluşturan insan sözlerinin niteliğine dair ayrıntılı bilgiler vermiştir.

İnsanın ağzından çıkan her söz, bir ağaç gibidir. Bazı sözler; kökü sağlam, verimi güzel ve canlılara fayda verecek özellikteki dalları gökyüzüne yükselmiş "kökü sağlam" ihtişamlı bir ağaca, bazısı ise kökü çürük, yerinde duramayan, verimi olmayan ve yıkılması kaçınılmaz bir son olacak "ağaca" benzetilmiştir. İnsan diğer insanlarla doğru ve güzel bir söz ile ilişkiler kurarak, tıpkı kökü sağlam bir ağaç gibi toplumda güven ve sarsılmaz bir birlik şuurunu oluşturabilir.³⁸

Ağzımızdan çıkan her doğru ve güzel söz, aslında toprağa atacağımız bir tohum gibidir. Bu tohum bize kökü sapasağlam, dalları göklere uzanmış, heybetli bir duruşa sahip, çevresine meyvesiyle, gölgesiyle, yeşilliğiyle huzur ve fayda sağlayan bir ağaca

³² Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 12/444.

³³ ez-Zümer 39/18.

³⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 26/437-438.

³⁵ İbrâhîm 14/24-26.

³⁶ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 9/53-54.

³⁷ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmü'l Kur'an*, 2/542.

³⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 19/89-92.

dönüşür.³⁹ Tıpkı bu ağaç gibi iletişim anında söylenen her söz de sağlıklı ve sağlam ilişkiler meydana getirir. Bu şekilde toplumun bireyleri bu güzel sözler etrafında birleşip insanlık ağacının dallarını oluşturarak sosyal iletişim ağı oluşturmuş olur. Ve bu insanlık ağacının dalları semaya yani Rablerine uzanan bir yüksek mertebeye doğru uzanır. Güzel bir ağaç, Rabbinin izniyle meyvelerini verir ve insanlar için faydalı olur.⁴⁰ İnsanın iletişim halindeki tavırları, davranışları ve sözleri de faydalı meyveler gibidir. Çünkü muhatabına faydalı mesajları iletmenin yolu da iletişimin niteliğine bağlıdır.

Yumuşak, güzel, doğru bir söz ve uygun bir üslup ile toplumda barıştıracı ve bütünleştirici iletişim sağlamak mümkündür. *"Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış. Kuşkusuz senin Rabbin, yolundan sapanların kim olduğunu en iyi bilendir. O, doğru yolda bulunanları da çok iyi bilir."*⁴¹ âyetin de insan psikolojisine uygun olan bir iletişim yöntemi tavsiye edilmektedir. Samimi bir davranış ile güler yüzle, güzel sözle ve tatlı dil ile sağlıklı bir iletişim kurulması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Çünkü kaba ve sert bir davranış, kırıcı ve incitici sözler soğutur, kaçıtır, nefret uyandırır ve toplumda bütünleştirici bir iletişime engel teşkil eder.⁴²

İnsanlara samimi, saygılı, iyi niyet göstererek ve hoşgörü ile yaklaşmak Müslümanın özelliklerindedir. Nitekim Hz. Peygamber *"Ya Rabbi! Kim ümmetimin herhangi bir işini üzerine alır da onlara yumuşaklık ve güzellikle davranırsa sen de ona güzellik ve rıfkla muamele et"*⁴³ şeklinde dua ederek buna dikkat çekmektedir. *"Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size çok düşkündür, mü'minlere karşı şefkat ve merhamet doludur."*⁴⁴ âyetinde iletişim kurulan toplumun ilişkiler yönünden örf ve âdetlerine dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber de hitap ettiği toplumuyla güven ve merhamet duygusu ile iletişim kurmuştur.⁴⁵ Hz. Peygamberin iletişim yöntemi bu açıdan sosyal bütünleşmeyi sağlamada etkili olmuştur. Çünkü insanlar kendi toplumu içinden olan insanlara karşı daha hızlı güven hisseder ve güçlü bir bağ kurabilirler.

İslam dinine göre, iletişimde dikkat edilmesi gereken noktalardan biri de söze sadık kalmaktır. Bu davranış ile iletişim kurmak ilişkilerin daha kuvvetli ve güçlü olmasını sağlar. *"Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir. Asıl erdemli kişi Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlarına, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılp, zekâtı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takva sahipleri bunlardır."*⁴⁶ âyetinde erdemli insanların özelliklerine dikkat çekilmiştir. Âyete göre, "sözünde durmak" eylemi Allah katında bir ibadet olarak kabul edilmiş ve nasıl ki namaz ve zekât

³⁹ İbrahim 14/24. (burada temsili bir anlatım söz konusudur.)

⁴⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, 16/567.

⁴¹ en-Nahl 16/125.

⁴² Ahmed Önkal, *Resulullah'ın Dâvet Metodu*, 265-266.

⁴³ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "İmaret" 19.

⁴⁴ et-Tevbe 9/128.

⁴⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/2653-2654.

⁴⁶ el-Bakara 2/177.

uygulanması gereken ibadetler ise “sözünde durmak” eylemi de bir erdem ve ahlak olarak görülmüştür.

2.1.3. Kardeşlik Projesinin Toplumsal Bütünleşmeye Katkıları

İslam dininin temel kaynaklarını Kur'an ve sünnet oluşturur. İslam medeniyeti, Kur'an'ın inanç esasları ve Hz. Peygamber'in örnek uygulamaları ile inşa edilmiştir. Ümmet içinde tesis edilecek olan sosyal bütünleşme de ancak Allah'ın kitabı ve peygamberin hayatında uyguladığı yöntemler ile olmalıdır. Bu bağlamda Müslümanlar arası iletişim ve etkileşim için İslam kültürüne uygun bir ümmet olma bilinci ve kardeşlik projesi ortaya koyulmuştur.

Hucurât sûresi, genel itibariyle insan ilişkilerini düzenleme ve toplumda uyum oluşturmak amacı ile bazı uyarılar içermektedir. Aynı zamanda ahlaki prensipler bağlamında insanın karakter inşası için insanın ve insanlığın değerini öne çıkararak ahlak ve edebe dair etik ilkeler sunmaktadır. “Müminler ancak kardeşirler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah'a itaatsizlikten sakının ki rahmetine mazhar olasınız.”⁴⁷ âyetinde mü'minlerin sadece kardeş olmalarının ve Müslüman bir toplum için evrensel bir kardeşlik bağı oluşturmanın önemine vurgu yapmaktadır.⁴⁸ Bu ifade bütün Müslümanların ilişkilerinde bu bağı korumanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Mü'minleri kardeşlikle vasıflandıran bu ifade, ümmetin dayanışma ve birbirleriyle olan iletişimini sağlam temeller üzerine kurulmasına atıf yapmaktadır.⁴⁹ Nitekim “İşte sizin bu ümmetiniz (Tevhid ve İslam milleti) tek bir ümmettir. Rabbiniz de benim, öyleyse yalnız bana kulluk edin”⁵⁰ ayeti tam da bu ümmetin dayanışma ve yardımlaşma ile birlik içerisinde olmasına işaret ederek ümmeti tek bir toplum olarak nitelendirmektedir.⁵¹

Din kardeşliği, insanları kan bağından, etnik kökenden, coğrafi sınırlar ve sınıfsal bağlardan öte sevgi ve kardeşlik bağı ile birlik ve bütünlük sağlamaya davet etmektedir. Yani nesepte değil de dinde ve haklarının korunmasında birbirlerinin kardeşi olma vasfı ile vasıflandırmaktadır. Çünkü kan bağından oluşan kardeşlik din ayrılığı halinde kesintiye uğrarken, din kardeşliği ise neseplerin farklılığı sebebiyle kesintiye uğramayacak kadar evrensel bir kardeşliktir.⁵²

Hz. Peygamber “Müminler, birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermeye, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer.”⁵³ buyurarak din kardeşliğinin ne anlama geldiğine dikkat çekmiş ve Müslümanların dertleriyle dertlenmenin ve bunlara çözüm bulma gayretinde olarak ümmetin birliğini sağlamak ancak bu kardeşlik ile mümkün olacağını vurgulamıştır.⁵⁴

⁴⁷ el-Hucurât 49/10.

⁴⁸ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmü'l Kur'an*, 6/23.

⁴⁹ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 13/497-498.

⁵⁰ el-Enbiyâ 21/92.

⁵¹ Kurtubî, *Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 11/338.

⁵² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3370; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/107.

⁵³ Buhâri, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Edeb” 27; Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Birr” 66.

⁵⁴ Muhammed b. Ali Muhammed Abduh-Reşid Rıza, *Tefsîru'l-menâr* (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye'l-âmme lil-kitâb, 1990), 10/95.

Müslümanları tevhit çatısı altında toplayan ve hayat yoldaşlığına çağıran âyetler ve hadisler birliğe ve bütünlüğe çağrı yapar. İslam medeniyetini oluşturan temel prensip vahdet yani birliktir.⁵⁵ Bu husus ilk peygamberden başlayarak tüm peygamberlerin çağrıda bulunduğu Tevhit ilkesidir.⁵⁶ Tevhit akidesini bizlere gösteren en iyi örneklerden biri, kulların ibadet halinde yeryüzünün neresinde olursa olsun, hangi milletten olursa olsun, hangi mezhebe bağlı olursa olsun yöneleceğin yerin Kâbe olmasıdır.

Her birey aslında ayrı bir âlemdir. Çünkü dünyada ne kadar insan varsa o kadar farklı yaşam ve hayat felsefesi vardır. Her insan dünyaya kendi tecrübe ve bakış açısıyla bakar. Bu kadar farklı bakış açıları ise, ancak eşsiz bir değerlendirme ile Allah'ın koymuş olduğu tevhit ilkesi ile bir araya getirilebilir.⁵⁷ Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"Allah'ın ipine sınımsız sarılın, sakın dağılmayın. Allah'ın size olan nimetlerini hatırlayın. Siz birbirinize düşman iken sizin kalplerinizi birleştirdi. Onun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz ateşten bir uçurumun kenarında idiniz, sizi oradan çekip çıkardı."*⁵⁸

*"Mü'minlerin gönüllerini birleştiren O'dur. Dünyanın bütün servetini harcasaydın onların gönüllerini birleştiremezdin, fakat Allah onların aralarını düzeltti. O izzet ve hikmet sahibidir."*⁵⁹ Bu âyetler bizlere gösteriyor ki; Müslümanların birliği ve bütünleşmesi ancak Allah'ın ipine sarılmak, Müslümanlar arasında sevgi ve muhabbet ile kurulan bir iletişimle mümkün olmaktadır.⁶⁰ Çünkü cemaat halinde birliktelik ve bütünlük ile kurulan iletişim ümmetin selameti için bir rahmettir.⁶¹

Tevhit akidesini ve ümmetin birliğini Seyyid Kutub (ö. 1966) şu şekilde değerlendirmiştir. *"Tevhit akidesi ile oluşan ümmet birliği bizlere en büyük nimetlerdendir. Bu nimete kavuşmanın yolu ise, yüreklerde bulunan imandan geçmektedir. Bu öyle bir imandır ki, dünyanın bütün servetlerini yıkıp geçmektedir. Kur'an, duyguların ve bağların kaynağı olan "kalbe" dayanmakta, "aranızı uzlaştırdı" demeyip, "kalplerinizi uzlaştırdı" demek suretiyle derin noktalara nüfuz etmektedir. Böylece kalpleri, Allah'ın misakı, ahdi ve eli altında görünümüyle tasvir etmektedir. Ayrıca içinde buldukları durumu resmederek canlı ve beraberinde kalpleri süsleyen hareket halindeki bir sahne şeklinde gözler önüne sermektedir."*⁶²

Toplumların milletlere ve gruplara ayrılması, ayrışmayı ve parçalanmayı destekleyen bir durumun ötesinde insanlık ailesine mensup olarak birliği sağlayabilmenin gereğidir.⁶³ Çünkü her şey zıttı ile var olur.⁶⁴ Farklılığın olması aslında bütünleşmenin gerçekleşebilmesi içindir.

⁵⁵ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmü'l Kur'an*, 3/302.

⁵⁶ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, 10/170-174.

⁵⁷ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı-Meal-Tefsir*, 2/663.

⁵⁸ Âl-i İmrân 3/103.

⁵⁹ el-Enfâl 8/63.

⁶⁰ Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, 15/502.

⁶¹ Kurtubî, *Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 4/164.

⁶² Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, 7/383.

⁶³ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı-Meal-Tefsir*, 3/1057-1058.

⁶⁴ Nevzat Tarhan, *İnanç Psikolojisi ve Bilim* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2018), 10.

Toplumlar ve insanlar arasında uzlaşma ancak sevgi ve hoşgörü ile olur. Bu sevginin tohumu ise, kalbe Allah tarafından ekilmiştir.⁶⁵ Nitekim insan toplumsallaşmak için iletişime ihtiyaç duyduğu gibi iletişimde gönüller arasındaki uzlaşmayla mümkün olur. Çünkü insan, iletişim kurduğu kişiler ve toplumlarda huzuru ve sükûneti hissetmek ister. Bu ancak "biz olma şuuruna" ulaşmakla sağlanabilir. Böyle bir toplumda da sosyal bir ahenk, işbirliği ve dayanışma ortaya çıkar.⁶⁶

Ümmet içinde toplumsal dayanışmanın bozulduğu ve iletişimin kesildiği durumlarda bizleri bekleyen olumsuz durumu Allah şöyle ifade etmiştir. "*Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayınız. İşte onlar için büyük bir azap vardır.*"⁶⁷ Ayrılığa düşmenin sonucu Müslümanlar için azaptır. Burada tehlikeli olan ayrılık, görüş farklılığı değil, bu farklılıkların inanç birliğini parçalamasına sebep olmasıdır.⁶⁸ Müslümanlar arasında tesis edilmeye çalışılan bu kardeşliği Hz. Peygamber "*Müslüman Müslümanın kardeşidir. O, kardeşine zulmetmez, onu sahipsiz bırakmaz. Kim kardeşinin ihtiyacına koşacak olursa Allah da onun ihtiyacını giderir. Kim Müslüman kardeşinin bir sıkıntısını giderecek olursa Allah da onun kıyamet gününün sıkıntılarında bir sıkıntısını gidermiş olur. Kim bir Müslümanın kusurunu örterse Allah da kıyamet gününde onun ayıbını örter.*"⁶⁹ diyerek açıklamaktadır.

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret eder etmez ilk uygulamalarından biri, kardeşlik projesidir.⁷⁰ Bu kardeşlik ilkesi, hem Muhacirleri hem de Medine'de bulunan Ensarı tek ümmet halinde bir araya getirmiştir. Böylece mülteciler ile yerli halkın arasındaki farklılıklar, ayrılık meydana getirici olmaktan çıkmış ve toplumsal bütünlüğü sağlamıştır.⁷¹ İslam dini, ümmet kardeşliğini kan bağı ile oluşan kardeşliğin önüne geçirmiştir. Bunun nedeni ise, din araya girdiği takdirde, kan bağından kaynaklı kardeşlik kesintiye uğramasına rağmen, kan bağı ile oluşan kardeşlik araya girdiğinde din kardeşliği hiçbir şekilde kesintiye uğramamasıdır.⁷²

Bedir savaşında akrabalar ve aralarında kan bağı bulunan kişiler birbirlerine karşı savaşmıştır. Bu savaşta, iman kardeşliği kan kardeşliğine tercih edilmiştir. Bu açıdan Hz. Peygamber'in oluşturduğu Medine toplumu ümmetin birliğini hayata geçirmiş en mükemmel örneği bize sunmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber kardeşlik projesinin özünü "*İster zalim olsun, ister mazlum olsun din kardeşine yardım et.*" şeklinde açıklamış ve bunun üzerine ashaptan biri şöyle bir soru yönelmiştir: "*Ya Resûlallah! Mazlumunu mazlum olduğu için yardım edelim, ya zalime nasıl yardım da bulunalım?*" Allah Resulü ona şu şekilde cevap vermiştir: "*Onu zulümden alıkoyarsın, bu ona yardımda bulunmandır.*" sözleriyle karşılık vermiştir.⁷³ Hz. Peygamber din kardeşinin kötü işlere bulaşsa bile ilişkiyi kesmemeyi ve onu mümkün mertebe düştüğü hatalı tutumlarından vazgeçirmeye çalışmayı tavsiye etmektedir. "*İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun.*

⁶⁵ el-Hucürât 49/7-8.

⁶⁶ Altıkardeş, *Din ve Toplumsal Bütünleşme*, 155.

⁶⁷ Âl-i İmran 3/105.

⁶⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 7/92.

⁶⁹ Buhâri, *el-Câmiu's-Sahih*, "Nikah" 45, "Edeb" 57, 58, "Feraiz" 2.

⁷⁰ Martin Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Nazife Şişman (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004), 181.

⁷¹ Muhammed Hamidullah, *İslam'ın Doğuşu* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2002), 59.

⁷² Kurtubî, *Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 16/322-323.

⁷³ Buhâri, *el-Câmiu's-Sahih*, "Mezalim" 3, "İkrah" 7.

İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”⁷⁴ âyetinde buna işaret edilmekte ve ümmet içindeki otokontrol sistemi uhuvvetin bir gereği olarak ortaya konulmaktadır.

Ümmetin birliği ve bütünlüğünü koruyacak, kendilerine ve ümmete zarar verecek durumlardan sakındıracak bir sosyal kontrol mekanizması oluşturulması gerekmektedir. Sosyal kontrol da, ümmetin içinde bulunan iyiliği “emr”, kötülükten “nehy” görevini yerine getirecek bir toplulukla mümkündür. Ümmet içinde sağlanan bütünleşmenin önemini yansıtan düşünür Garaudy: “İslam dünyasında çöküş, imanın sosyal boyutunu (toplumsallaşmadığı) kaybettiği zaman başlamıştır.” demektedir.⁷⁵

Ümmetin parçalanıp bölünmesi hakkında Allah, el-En’âm sûresi 7/159. âyetinde şöyle buyurmaktadır. “Dinlerini bölüp gruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir alakan yoktur. Onların işi ancak Allah’a kalmıştır. Sonra Allah onlara yaptıklarını bildirecek.” Kur’ân, toplumların birlik ve beraberliğinin önemini vurgulamakta ve bu hususta ayrılığa düşenlerin ümmetten uzaklaşmış olacakları uyarısında bulunmaktadır. Mü’minlerin kardeş olduğunu vurgulayan ve ayrışmaya sebep olacak sıkıntılı bir durum karşısında Hucürât sûresi 49/10. Âyette “kardeşlerin arasını düzeltin” buyurarak birliğe zarar verecek durumların önüne nasıl geçileceğini söylemektedir.

Ümmet olarak kardeşlik, İslam dinine gönülden bağlı olan bireyleri evrensel aileye dâhil etmektir. Bu evrensel ailede ortaya çıkan anlaşmazlıkların giderilmesi ve birliğin dağılmasını önlemek amacı ile yukarıda bahsedilen âyetle barış ortamının tesis edilmesi gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Hz. Peygamber bir hadisinde “İnsanların arasını bulmak için hayırlı haber götüren veya hayırlı söz söyleyen kimse yalancı sayılmaz.”⁷⁶ buyurmuş ve âyetin pratiğe geçirilmesi noktasında Müslümanların önünü açmış ve tavsiyede bulunmuştur. Diğer bir hadiste de “İnsanın her bir eklemi için her Allah’ın günü sadaka vermek gerekir. İki kişinin arasını bulmakta bir sadakadır.”⁷⁷ buyurarak insanlar arası ilişkilerde oluşan olumsuz durumların düzeltilmesi her gün verilmesi gereken bir sadaka olarak nitelendirilmiştir. Kur’an’ın sunmuş olduğu toplumsal bütünleşmenin gerçek anlamda hayata geçirilebilmesi için iletişim yönüyle insanların toleranslı bir tavra sahip olması ve aralarında bir dayanışma kurulması gereklidir. Bu nedenle insan yaşadığı topluma karşı sorumluluk sahibi olmalıdır. Ayrıca Kur’ân, birliğe ve beraberliğe zarar verecek her türlü tehlikeye yerinde önlemler alarak ayrışmanın önüne geçmeyi tavsiye etmektedir.

2.1.4. İletişimi Başlatması Açısından Selamlaşma

Kur’an’ın insanlar arası etkileşimi belirgin hale getiren ve iletişime yeni bir boyut kazandıran selamlaşma ilkesinin, toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında büyük etkisi vardır. Peygamberimizin Medine’ye hicretlerinin ilk günlerinde yaygınlaştırarak oluşturmaya çalıştığı selam ahlakının, Müslümanlar arasında güçlü bir bağ oluşturmada,

⁷⁴ Âl-i İmrân 3/104.

⁷⁵ Altıkardeş, *Din ve Toplumsal Bütünleşme*, 56.

⁷⁶ Buhâri, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Sulh” 2; Müslim, “Birr” 101.

⁷⁷ Buhâri, *el-Sahîh*, “Sulh” 11; Müslim, “Zekât” 56.

sevgiyi ve hoşgörüyü yaymada ve fertleri topluma kazandırmada etkileri büyük olmuştur.⁷⁸

“Size bir selam verildiğinde ya daha güzeli ile veya dengi ile cevap verin...”⁷⁹ âyetinde selam almanın adabına değinilmiştir. Bu âyete göre muhataba verilecek tepkinin ölçüsü o kadar ince anlatılmıştır ki dengi ya da daha güzeli bir selam ile karşılık vermek gerekir. Bu tavrın muhataba verilen değeri hissettirmede önemi açıktır. Nitekim Peygamberimiz: “Sizler iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Size, yaptığınız takdirde, birbirinizi sevmiş olacağınız bir şeyi göstereyim mi? Aranızda selamı yayın.” buyurmuştur.⁸⁰

Selam, her millet için farklı şekillerde tezahür eden bir iletişim aracıdır. Mesela, Hristiyanların selamı, elini ağzına koymak; Yahudilerin birbirine selamı, parmaklarla işaret etmek; Mecusilerin selamı, eğilme; Arapların birbirine selamı ise “Allah ömürler versin” demek, şeklindedir.⁸¹ Müslümanlar da birbirlerine “Allah’ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerine olsun” şeklinde selam vermektedir.⁸² Hz. Peygamber de selamın yayılması, barışın ve kardeşliğin tesisi için birçok tavsiyelerde bulunmuştur. Çünkü Kur’an, yeryüzünde barış ve huzur içinde adil bir şekilde yaşanabilir bir toplum düzeni inşa etmeyi gaye edinmiştir.⁸³

Toplumlarda sözlü iletişimin yanı sıra sözsüz iletişim de vardır. Fertler ve toplumlar arasında iletişimin önemli bir yönünü de bu sözsüz iletişim oluşturur.⁸⁴ İnsanlar birbirlerine gülümseyerek, el işaretleriyle ve birçok farklı sembol ile selam vermektedir.

Hz. Peygamber’in, Müslüman olsun olmasın genel olarak insanlara karşı tavrı nezaket ve saygı çerçevesinde olmuştur. Özellikle de sözsüz iletişime ve hoşgörüye örneklik teşkil eden olay şu şekildedir: “Hanife kabilesi reislerinden Sümâme b. Üsâl’i, Hz. Peygamber hicretinden evvel Mekke’ye geldiğinde İslam’a davet etmiştir. Sümâme “Şayet bunu bir daha tekrar edersen seni öldürürüm.” şeklinde sert cevap vermiştir. Medine’ye hicretten sonra, Hz. Peygamber’in huzuruna bir kişi onu yakalayıp getirmiş, Hz. Peygamber de onun mescitte tutulmasını ve kendisine iyi davranılmasını emretmiştir. Hz. Peygamber, namaz için mescide çıkıp da onun yanından geçerken onu İslam’a davet etmiş ve ne düşündüğünü sormuştur. Üçüncü davetinde Sümâme’den olumsuz cevap alınca, karşılıksız serbest bırakılmasını emretmiştir. Serbest bırakılan Sümâme kısa süre sonra abdest almış halde geri gelmiş ve “Şimdiye kadar sen benim nazarımda dünyanın en nefret edilecek adamı idin. Fakat şu anda her şeyden çok sana hayranım. Bu vakte kadar İslam’dan tiksindiğim kadar hiçbir şeyden tiksini memiştim. Fakat şimdi İslam’ın kurbanı olayım.”⁸⁵ diyerek Müslüman olmuştur.” Bu olayda iletişimde mekânın, ortamın manevi atmosferinin, Müslümanların tavır ve davranış biçimlerinin etkisinin önemi görülmektedir.

⁷⁸ Kutub, *Fî zilâli’l-Kur’an*, 3/368.

⁷⁹ en-Nisâ 4/86.

⁸⁰ Ebü’l-Huseyn Müslim b. Haccâc Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki (Beyrut, 1375), “İman” 93; Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. (Mısır, 1975), “Kıyamet” 56.

⁸¹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili* (İstanbul: Eser Kitabevi, 1971), 1408-1409.

⁸² Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 10/163.

⁸³ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur’an*, çev. Alpaslan Açıkgenç (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1996), 37.

⁸⁴ Anthony Giddens - Philip W. Suttan, *Sosyoloji*, çev. Metin Şenol (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2016), 312.

⁸⁵ İzzüddin İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe fî ma’rifeti’s-sahâbe* (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, 1994), 1/294; Şemseddîn ez-Zehabî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ* (Kahire: Dâru’l-hadîs, 2006), 2/14; Ahmet Önkâl, *Resulullah’ın Davet Metodu* (Konya: Esra Yayınları, 1990), 268-269.

Hız. Peygamber Medine'ye hicret eder etmez mescidi inşa etmiştir. Bu mescit bir ibadethane, ordu karargâh, eğitim merkezi, kimsesizlerin sığındığı bir yuva ve en önemlisi de esirlerin tutulduğu bir ıslah evi niteliğindedir.⁸⁶ Sümâmê'nin olayında olduğu gibi mescidin nitelikli konumu ve mescidin içindeki ortam, İslam'ın yayılmasında iletişimin en önemli faktörü olarak yer almıştır.

İletişimde jest, mimikler, insanın hal ve hareketleri oldukça önemlidir. "Gurura kapılarak insanlara burun kıvrırma, ortalıkta çalın satarak yürüme; unutmaya ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmeyiz. Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini yükseltme; çünkü seslerin en çirkinini eşeğin anırmasıdır."⁸⁷ âyeti iletişimde ölçülü bir şekilde muhabata karşı hoşgörü ve saygı içerisinde davranmamızı bize öğretmektedir. Ayrıca "Rahmânın kulları yeryüzünde vakarla yürüyen, cahiller onlara laf attığı zaman, "selâm" deyip geçen kullardır."⁸⁸ Kendilerine karşı herhangi olumsuz bir tavır sergilendiğinde, "selâm" derler" ifadesi, "Sizin yaptığınıza karşılık size selam verip, size bulaşmayız" anlamındadır.⁸⁹ Aynı zamanda selam kelimesinin kullanılması yumuşak sözlerle karşılık verirler⁹⁰ ve selamla neticelenecek söz söyler ve toplumun huzurunu bozacak tavır halinde olmazlar, anlamındadır.

İnsanın iletişim anında tüm hali, konuşması, konuşma şekli, mimikleri, giyim tarzı, duruşu, bakışları, yürüyüşü, toplumsal kimliği vb. durumları muhabata etkileyen mesajlar niteliğindedir. Bu sebeple İslam, insanın iletişim halinde olduğu toplum içindeki duruşunu inşa etmeyi amaçlamıştır. Toplumsal bütünleşmeyi gerçekleştirecek ilk adım insanların iletişiminden geçmektedir. İnsanın birey olarak kişisel bütünlüğünü sağladıktan sonra diğer kişilerle iletişim bütünlüğünü sağlaması daha kolay ve sağlam olacaktır. Birey kendi kişilik bütünlüğünü sağlamalıdır ki, diğer insanları anlayabilsin ve saygı duyabilsin. Çünkü kişiliğin oluşmadığı toplumlarda denge kurulamaz. İ'tidâl üzere hareket edilemez ve dolayısıyla iyi ilişkiler kurulamaz.⁹¹ Sağlıklı ilişki kurulamayan toplumlarda birbirini anlamayan, saygı duymayan bireyler vurdumduymaz tavırlar içinde olup toplumda kargaşa meydana getirir. Kargaşanın hâkim olduğu toplumlarda bütünleşmeden de söz edilemez.

2.1.4. Toplumsal Bütünleşmeyi Sağlamada Birlikte Karar Verebilme Mekanizmasını Oluşturma/İstişare

İnsanlar ve toplumlar belirli kararlar alabilmek için dayanışmaya ve fikir alışverişine ihtiyaç duyarlar. Kelime olarak istişare "danışma, görüş alışverişinde bulunma, danışan kimseye fikrini söyleyip onu yönlendirme"⁹² anlamında şûrâ kökünden gelmektedir. İslâmî literatür de ise yöneticilerin ve özellikle devlet başkanının görev alanlarına giren işler hakkında ilgililere danışıp onların fikirleri göz önünde bulundurmasını ifade eder. Bir mesele

⁸⁶ Ahmet Önkal, "Cami- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi" (Erişim 21 Kasım 2020).

⁸⁷ Lokmân 31/18-19.

⁸⁸ el-Furkân 25/63.

⁸⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 24/480-481.

⁹⁰ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 10/562.

⁹¹ Altıkardeş, *Din ve Toplumsal Bütünleşme*, 103-104.

⁹² Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânu'l-arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), 4/437.

hakkında isabetli karara varabilmek amacıyla kişilerin fikirlerinin açığa çıkmasını sağlamaktan ibaret olduğu dikkate alındığında⁹³ istişare, toplumdaki bireylerin ve yöneticilerin özgür bir biçimde birbirleriyle olan iletişime fırsat sunmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de istişare hakkında müstakil bir sûre bulunmaktadır. Allah Teâla bu bahse geçen Şûrâ suresinde, *"Rablerinin çağrısına uyarlar, namazı özenle kılarlar. İşleri de aralarındaki danışma ile yürür."*⁹⁴ buyurmaktadır. Müslüman toplumların aralarında dayanışma, birlik, bütünlük ve danışma/istişare ile darmadağınık değil, toplanıp karar verme durumunda sözü bir hale getirilmeleri için bir çağrıdır.⁹⁵ Şûrâ, zaten *"teşâvür"* yani birbirinin görüşünü almak demek olup, Kur'an'a muhatap olan toplumun bir tek toplum (ümme) halinde bir arada bulup bütünlük oluşturmasını istemektedir.⁹⁶

Peygamberin hayatı, istişareyi hayata geçirme nasıl geçirebiliriz, sorusuna cevaplarla doludur. Mesela Bedir savaşı öncesi el-Hubab adında bir sahabi peygamberimize gelerek görüşünü şöyle ifade etmiştir. *"Ya Resulallah! Bizi bu mevziye yerleştirmen ilahi vahiyle ise, diyeceğimiz yok; ama vahiy değil de bir görüş ise, biliniz ki burası savaş mevzii olarak uygun değil! Onun için münasip görürseniz, suya yakın bir yerde mevizelerimizi kuralım ve kuyudan çıkaracağımız suyla dolduracağımız bir havuz yapalım ki, savaş sırasında kuyudan su çekme derdi olmasın, bu havuzdan içelim, savaşmaya devam edelim."* demiş, Hz. Peygamber de bu genç sahabinin görüşüne uymuştur.⁹⁷ İstişarenin en güzel örneğini sergileyen bu hadise, Hz. Peygamber'in her durum ve şartta bireylerle fikir alış-verişi yapabilecek bir pozisyonda olduğunu göstermektedir. İşin ehli olan kişilerle istişare etmenin önemine vurgu yapan bu örnek, istişare sonucunda peygamberimizin şahsi görüşünden vazgeçebildiğini,⁹⁸ ashabının görüşlerini almaktan geri durmadığını göstermektedir. Aynı zamanda ashabına istişare etme noktasında o kadar güven vermiştir ki, arkadaşları Hz. Peygamber'e görüşünün vahiy kaynaklı olup olmadığını sorabilecek cesareti bulabilmiştir.

İslam, toplumsal düzeni tesis etme konusunda tamamen donuk kalıplardan oluşmaz. Sosyal çevrede, siyasette, ekonomide, yargıda ve idarede birçok alanda tartışılmaz kurallardan ibaret değildir. Toplumsal konularda şura ilkesinin uygulanış amacı, bu temel özelliğin etrafında toplanarak hayatın içinde yürürlüğe konulmak üzere her toplumun ve çağın koşullarına bırakılmıştır.⁹⁹

*"Sen onlara sırf Allah'ın lütfu sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile. İş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven."*¹⁰⁰ Uhud savaşından sonra inen bu âyette Allah, sonuç ne olursa olsun, zarar ne derece büyük olursa olsun, ümmette ayrışma tehlikesi olsa

⁹³ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dimeşk: Dâru'l-ilm, 1412), 470.

⁹⁴ eş-Şûrâ, 42/38.

⁹⁵ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Kitabevi, 1971), 6: 4248.

⁹⁶ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı-Meal-Tefsir*, çev. Cahid Koytak - Ahmed Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), 992.

⁹⁷ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü'l-gâbe* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1994), 1/665; İhsan Süreyya Sırma, *Müslümanların Tarihi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 232.

⁹⁸ Bahaüddin Varol (ed.), "Hz. Peygamber'in Tebliğ Yöntemi", *Prof. Dr. Ahmet Önkâl Kitabı* (Konya: NEÜ Yayınları, 2020), 524.

⁹⁹ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, 13/136-137.

¹⁰⁰ Âl-i İmrân 3/159.

bile “şûra” ilkesinin uygulanmasının gerekli olduğunu bizlere açık ve net göstermektedir.¹⁰¹

İslam’ın şûrâya büyük önem atfetmesindeki amaç, uzlaşma ve dayanışma yoluyla müslümanların bireysel olarak birbirleriyle ayrıca ümmetin kendi içinde ve diğer toplumlarla iletişim halinde bir bütünlük ve düzen oluşturmasıdır. “İş hakkında onlara danış”¹⁰² demek “onların arasında bir hâdise meydana geldiğinde, bir araya gelmeli ve karşılıklı görüş alışverişinde bulunmalısın.” demektir ki, Allah, böyle davrananları övmüştür.¹⁰³

İbnü’l-Arabî (ö. 638/1240) “İstişare cemaat için bir ülfet, akılların derinliklerini ölçmek için bir alet, doğruya ulaşmaya sebeptir. Bir toplum istişare edecek olursa, mutlaka doğruya iletilirler.”¹⁰⁴ demek suretiyle istişare etmenin önemine vurgu yaparak teşvik etmiştir. Şûra, esasen farklı görüşlere dayanır. İstişare eden kişi de bu farklı görüşler üzerinde düşünüp kendisi için uygun olan en iyi görüşe karar vermek için çalışır. Nihayetinde bir karara ulaşıncı Allah’a tevekkül ederek onu uygulamaya koyar.¹⁰⁵ İstişare sonucu verilen bir karar için Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer’e Allah Resûlü şöyle buyurmuştur. “Siz bir danışmada fikir birliğine varırsanız ben size aykırı hareket etmem.”¹⁰⁶ Resûlullah, bu sözü ile istişare sonucu alınan kararların önemine dikkat çekmiştir.

Bireysel, aile içinde, devlet yönetiminde ve toplumlar arasında iletişim İslam’a göre istişare ile yapılır. Bu yöntemle yapılan her iletişim aslında muhatabın görüşüne değer verildiğini, saygı duyulduğunu, hoşgörü ahlâkının ve yaşamın getirdiği bir birliktelik şuurunun yansımasıdır. İnsanlar ve toplumlar arası kurulan bu iletişim, bir sosyal bütünleşme senfonisine dönüşen mükemmel bir olaydır.

2.1.5. Diğer Din Mensuplarıyla İletişim

İslam’ın evrensel olma özelliği, Müslümanların diğer dinlere mensup olan bireylerle ve milletlerle iyi ilişkiler kurmasını gerektirmektedir.¹⁰⁷ İslam, bireyler ve milletler arasında tesis edilecek olan bütünleşmenin adalet ile gerçekleşeceğine vurgu yapmıştır. Bu sosyal adaleti ikame edecek olan temel esasları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Mutlak vicdan özgürlüğü
2. İnsani eşitlik
3. Sağlam ve güvenilir sosyal dayanışma.¹⁰⁸

¹⁰¹ Âl-i İmrân 3/159.

¹⁰² Âl-i İmrân 3/159.

¹⁰³ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 9/408-410.

¹⁰⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh Kurtubî, *Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’an* (Kahire: Dâru’l-kütübi’l-Mısriyye, 1964), 16/37.

¹⁰⁵ Kurtubî, *Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’an*, 4/248-252.

¹⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/227.

¹⁰⁷ Günay, *Din Sosyolojisi*, 348.

¹⁰⁸ Seyyid Kutub, *İslam’da Sosyal Adalet*, çev. Harun Ünsal (İstanbul: Beka Yayınları, ts.), 63.

Yukarıda zikrettiğimiz adaleti hâkim kılacak olan değerlerin toplumda birliği ve bütünlüğü tesis edilmesi için milletlerarası ilişkilerin kurulması büyük önem arz etmektedir.¹⁰⁹ Çünkü Kur'an'da bu konuda şöyle buyurur. "O'nun kanıtlarının biri de, gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olmasıdır. Kuşkusuz bunda bilenler için ibretler vardır."¹¹⁰ Göklerin ve yerin ayet oluşturması ile insanlar arasındaki dil ve renk farklılıklarının bağlantısı şöyle açıklanabilir: İnsanoğlunun yaratılış aşamaları aynı olmasına rağmen görülen dil ve renk farklılıkları yeryüzündeki atmosfer ve ortam farklılıklarıyla bağlantılıdır.¹¹¹

İnsanlar ve toplumlar arasında bulunan farklılıklarının Allah'ın ayetlerinden oluşu, tanışıp kaynaşma sebebi olması bizler için ibret vesikası ve iletişim kurmak için bir amaçtır. Bu farklılık yanında yeryüzünde bulunan bölgelerin iklimlerinin de farklılıklar oluşturması birer ayettir. Yeryüzündeki coğrafyaların iklimlerinin farklılık arz etmesi aynı zamanda insanları ihtiyacını giderecek olan nimetlerin farklılıklarında içerir. Bir bölge petrol yönünden zengin ancak meyve ve sebze yönünden kısıtlıdır. Yine bazı bölgeler çöl iken bazı bölgeler denizle, gölle ve nehirle süslenmiştir. Yeryüzünde bulunan her nimet belirli bölgelere ihdas edilmiştir. Her nimet her bölgede bulunmaz.¹¹² Bu sebeptendir ki, insanlar her yönüyle birbirlerini korumaya ve yardımlaşmaya muhtaçtırlar.¹¹³ Bu muhtaçlık durumu aslında insanların birbiriyle iletişimsiz kalmasının önüne geçen bir set gibidir. Bu muhtaçlık durumuna bağlı olarak insanlar içinde yaşadıkları dış dünyayı kendi içinde uyumlu ve koordineli çalışan bir yapıya dönüştürürler.¹¹⁴ Yani insanlar tek birey olarak kendine yetemez. Diğer bireylerle yardımlaşma ve dayanışmaya ihtiyacı vardır.

Allah'ın yeryüzüne yaydığı toplumların dillerinin ve renklerinin farklı olması Allah'ın bir hikmeti ve bir ayetidir.¹¹⁵ Dolayısıyla herhangi bir renge dile karşı kökten bir saldırı, Allah'ın bir ayetine saldırıyla eş anlamlıdır. Hz. Peygamber "Hepiniz Âdem'in oğullarımız. Âdem ise, topraktır."¹¹⁶ demek suretiyle insanları yaratılışı itibarıyla bir olduğunu ve farklılıkların bir üstünlük sebebi olmadığını ifade etmiştir.

Veda Hutbesinde Peygamberimiz "Ey İnsanlar! Şunu iyi bilin ki Rabbiniz birdir. Arap'ın başka ırka, başka ırkın Arap'a, beyazın siyaha, siyahın beyaza, dindarlık ve ahlak üstünlüğü dışında bir üstünlüğü yoktur. Dinleyin! Bu ilahi gerçeği size tebliğ ettim mi, bildirdim mi?" Hep birlikte "Evet" dediler. "Öyleyse burada olanlar olmayanlara bildirsin" buyurdu.¹¹⁷ Hz. Peygamber tarafından asabiyet net olarak kınanmış ve terk edilmiş, insanlar arası üstünlük, dindarlığa ve ahlaka bağlanmıştır.

Yukarıda ele alınan âyetlerde dikkat çeken başka bir husus da her kesimin mensubu olduğu toplumu beğenmesidir. Yani içinde bulunduğu toplumun üyesi olmanın övüncünü taşımasıdır. Ancak Allah ve resulü bizleri böyle tutumlardan sakındırmışlardır. Çünkü birlik ve beraberliğin karşısı kendini beğenme ve asabiyettir. Farklılıkların bir rahmete

¹⁰⁹ Demirci, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, 315.

¹¹⁰ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, er-Rûm 30/22.

¹¹¹ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, 11: 416.

¹¹² İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/207.

¹¹³ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/326.

¹¹⁴ Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 206.

¹¹⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/3813.

¹¹⁶ Ebû Dâvud, *es-Sünen*, "Edeb" 120.

¹¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 38/474.

dönüşüp birliğin ve bütünleşmenin tesis edildiği topluluk hiç kuşkusuz Hz. Peygamber'in Medine'de uygulamaya geçirdiği kardeşlik müessesesi ve Medine Vesikası'dır. Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde yaptığı ilk çalışmalar, toplumun bütünleşmesine yönelik çalışmalardır. Müslümanlar arasında oluşturulan kardeşlik projesinden sonra, Medine'de bulunan Yahudiler ve az sayıda da olsa Hristiyanlarla bir anlaşma metni hazırlamıştır. Bu belgede dini özgürlük hakkı açıkça vurgulanmaktadır. Medine'nin savunulmasına dair düzenlemeler ve savaşa ve barışa dair kurallar ortaya konulmuştur. Ayrıca idareciler ile halkın hak ve sorumlulukları açıklığa kavuşturulmuş ve bunlar hukuki bir zemine aktarılmıştır. Bundan dolayı bu belge Medine şehir-devletinin anayasası mesabesinde¹¹⁸ Hz. Peygamber'in Medine'de oluşturmaya çalıştığı toplumsal düzen, hem ümmet içinde hem de ümmet dışındaki toplumlarla iletişim halinde olup toplumsal bütünleşmeyi oluşturmanın en iyi örneğini sunmaktadır. Ayrıca bu örnek, İslam dini üzere birleşen bir toplumun diğer toplumlara karşı tutumu noktasında önemli çıkarımlara da vesile olmuştur. Müslüman toplum, İslam'a karşı herhangi olumsuz bir tavır içinde olmayan diğer dinlere mensup toplumlar ile hoşgörü ve barışçıl bir iletişim kurabilir. Her toplum kendi kimliklerini koruduğu ve birbirlerinin dinlerine saygı duyduğu müddetçe farklı toplumlardan oluşan bir toplumsal bütünleşmenin sağlanabileceğini bize göstermektedir.

Muhatapla diyalog kurarken dikkat etmemiz gereken iletişim şekli, iletideki ortak noktalardır. Yani iletişim sürecinde karşı tarafında kabul ettiği meseleler ile aradaki düşünce ve inanç farklılıklarını en aza indirgeyerek ortak bir noktada ve hak bir söz ile buluşmalıdır. Allah öyle bir yöntem ile bize yol gösteriyor ki, insanlar ne kadar farklı milletlere, inançlara, düşüncelere, renklere ve gruplara ayrılırlarsa ayrılınsınlar mutlaka bir ortak nokta üzerinde birleşebileceğini ve insanlık ailesi olarak bütünleşebileceğini göstermektedir.¹¹⁹ Nitekim *"De ki: "Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin: Yalnız Allah'a tapalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da içimizden bazıları diğer bazıları rab edinmesin."* Eğer yine yüz çevirirlerse, Şahit olun ki biz Müslümanlarız" deyin."¹²⁰ âyetinde ortak değere çağrının bulunduğu görülmektedir. Yani onlarla iletişim kurulurken, öncelikle mevcut olan düşünce ve inanç farklılığı en aza indirerek saygı ve hoşgörü gibi ortak insani değerleri ön plana çıkarmak suretiyle güzel ve olumlu bir iletişim süreci oluşturmanın mümkün olduğunu ortaya koymuştur.

2.1.6.İletişimde Dikkat Edilmesi Gereken İlkeler

Kur'an, iletişim hususunda insanı ve toplumları yönlendirerek bir bütünlük içinde ilişkilerini nitelikli bir hale getirmek için birçok ilkeler koymuştur. İletişimde önemli ilkelerden bir tanesi muhataba samimiyetini göstermek ve onunla alakalı gizli bir gündemi olmadığını göstermektir. *"Bakınız ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Bunun için sizden bir karşılık beklemiyorum. Benim ecrimi*

¹¹⁸ Muhammed Hamidullah, *İslam'ın Doğuşu*, 150.

¹¹⁹ Ahmet Özel, "Gayri Müslim - TDV İslâm Ansiklopedisi" (Erişim 25 Kasım 2020); Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/1131-1132.

¹²⁰ Âl-i İmrân 3/64.

vermek yalnız âlemlerin Rabbine aittir."¹²¹ âyetlerinde Hz. Peygamber'in herhangi dünyevi bir karşılık beklemeden tebliğ görevini yaptığı anlatılmaktadır. Muhatablarını ikna etmek için Allah'ın gönderdiği peygamberlerin kullandığı bu yöntem, içtenlik ve samimiyetin en güzel örneğidir.

Bireysel ve toplumsal ilişkilerin sağlıklı bir etkileşime dönüşebilmesi için insanların tavır ve davranışların belirli ilkeler dâhilinde olması gereklidir. Çünkü her birey ve millet aynı tarz ve ölçüde anlayışa sahip değildir. İslam dini, bu hususta insanları doğruya, güzele yönlendirmek ve nitelikli bir iletişimi sağlamak için bir takım prensipler getirmiş ve bu prensiplere uyulduğu ölçüde birey ve toplumların huzurlu ve mutlu bir şekilde birliği ve bütünlüğü sağlayacağını ifade etmiştir.¹²²

*"Ey iman edenler! Erkekler diğer erkeklerle alay etmesinler; onlar kendilerinden daha iyi olabilirler; kadınlar da diğer kadınlarla alay etmesinler; alay edilen kadınlar edenlerden daha iyi olabilirler. Biriniz diğerinizi karalamayın, birbirinize kötü ad takmayın. İman ettikten sonra fâsıklıkla anılmak ne kötüdür! Günahlarına tövbe etmeyenler yok mu, işte zalimler onlardır."*¹²³ İnsanın tavır, davranış, konuşma ve mimik hareketleriyle iletişim kurarken muhatabını, küçümseyerek bakması, ona iltifat etmemesi ve onu olduğundan aşağı görmesi bu âyetle beraber yasaklanmıştır.¹²⁴ Aslında iletişim de insanlar arası samimi duygu geçirimini ayarlamak önemlidir.

*"Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahtır. Gizlilikleri araştırmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın; herhangi biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Bak bundan tiksindiniz! Allah'a itaatsizlikten de sakının. Allah tövbeleri çokça kabul etmektedir, rahmeti sonsuzdur."*¹²⁵ Kur'an, insanların birbirleri ile ilişkilerinde uyulması gereken bir prensip getirirken, aynı anda insanların haklarını, dokunulmazlıklarını, korumayı da ihmal etmemiştir.¹²⁶ Her insan İslam dinini göre değerlidir. Ve insan kişisel haklarını bizzat Allah gözetmiştir. Âyet-i kerimede, bütün zanlardan değil de bunların bazısından kaçınılması emredilmektedir. Buradan kötü zanda bulunmanın yasak olduğu, müminler için iyi zanda bulunmanın ise hayırlı bir şey olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁷ Yani kötü zanın panzehiri hüsnü zan beslemektir. Nitekim iyi zanda bulunmanın hayırlı bir şey olduğu hususunda Allah şöyle buyurmaktadır: *"İftirayı işittiğiniz zaman, mümin erkeklerin ve mümin kadınların birbirlerine hüsnü zanda bulunup da "Bu apaçık bir iftiradır." demeleri gerekmez miydi?"*¹²⁸ Bu âyetler bağlamında Kur'an insanlar üzerinde empati duygusunu uyandırmaya çalışmaktadır. Çünkü bir insanı öldürmek tüm insanlığı öldürmek gibidir.¹²⁹ Tüm insanlığın içinde biz de bulunmaktayız. *"Herhangi biriniz ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?"* sorusunun muhatabı olan gıybet yapan insanlar için aslında tüm insanlığı öldürmüş gibi dehşet verici bir misal getirilmiştir. Bir insanı ayıpladığımızda aslında kendi nefislerinizi ayıplamış oluyoruz. Cenâb-ı Hakk *"Kendi kendinizi*

¹²¹ eş-Şu'arâ 26/107-109; Hûd 11/51.

¹²² Altıkardeş, *Din ve Toplumsal Bütünleşme*, 67.

¹²³ el-Hucurât 49/11.

¹²⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/107-109.

¹²⁵ el-Hucurât 49/12.

¹²⁶ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, 13/ 502-503.

¹²⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, 22/303.

¹²⁸ en-Nûr 24/12.

¹²⁹ el-Mâide 5/32.

öldürmeyin.”¹³⁰ âyetinde buna işaret etmektedir.¹³¹ Kısacası insan iletişim kurarken empati ile insanları anlama, saygı duyma ve hoşgörü çerçevesinde hareket etmelidir. Çünkü insanların birbirlerine karşı saygı duyabilmesi için ilk önce empatik bir anlayışa ve hoşgörüyü sahip olmaları gerekir.¹³²

Empati, “bir insanın, kendisini karşısındaki insanın yerine koyarak onun duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlamasıdır.”¹³³ Eğer bir insanı anlamak istiyorsak, dünyaya onun bakış tarzıyla bakmalı, olayları onun gibi algılamaya ve yaşamaya çalışmalıyız. Bunu gerçekleştirmek için de ilk olarak kendimizi iyi tanımalı ve hislerimizi fark etmeli¹³⁴ sonra da empati kurmak istediğimiz kişinin rolüne girmeli, onun yerine geçerek adeta olaylara onun bakış açısı ve duygularıyla bakmalıyız. Empatinin bir diğer yönü ise, muhatabımızın gözüyle bakmanın yanında sözlere kulak verip en güzel söze uymaktır.¹³⁵

İnsan ilişkilerinde önemli olan ilkelerden biride kişinin söylemi ile eylemin uyumluluğu ve tutarlı olmasıdır. “Sizler kitabı okuduğunuz halde insanlara iyiliği emredip kendinizi unutup musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?”¹³⁶ âyetinde buna dikkat çekilmekte ve sözüyle fiili uyuşmayan kimseler eleştirilmektedir. İslam dininin Müslümanlara yüklediği tebliğ görevinin en etkili yolu kişinin kendisinin doğru olması ve çevresine örnek olacak davranışlar sergilemesidir. Çünkü Allah “Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında çok çirkin bir davranıştır.”¹³⁷ buyurmuştur. İnsanın kendi kişiliği ile tavırlarının tutarlı olması, etrafındaki diğer insanları davet ettiği “iyiliği emredip kötülükten sakındırma” hususundaki etkisini arttıracaktır.

Hız. Peygamber’in insanlarla iletişiminde muhatabın kişisel özelliklerine ve karakterine dikkat ettiği görülmektedir. Bir rivayete göre; “Allah’ın resûlü hutbe okurken yanına vardım ve hutbe esnasında dedim ki: “Ya Resullallah (kendimi kastederek) Yabancı bir adam geldi; dini hakkında bilgi istiyor; dinini iyice bilmiyor.” Bunun üzerine Hız. Peygamber bana döndü; hemen hutbesini yarım bırakıp indi ve yanıma geldi. Oturdu ve Allah’ın kendisine öğrettiğinden bana öğretmeye başladı. Sözü bitince döndü; tekrar hutbeye çıktı ve kaldığı yerden devam ederek hutbesini tamamladı.”¹³⁸ Bu olay, iletişimde hoşgörülü ve muhataba yakın ilginin önemini ortaya koymaktadır. Peygamberimizin uygulamasına baktığımızda, kim olursa olsun kendisinden dini konuda yardım ve bilgi isteyen kişiye hutbesini kesip, sırf onu muhatap alarak onunla ilgilenmesi, İslam dininde bireye verilen değer ve iletişimin önemine dikkat çekmektedir. Peygamberimizin iletişim kurarken insanları bire bir muhatap almasının sebebi, birlik ve bütünlüğe ulaşmış toplumların, toplumla sağlıklı iletişim kuran bireylerden oluştuğunu bilmesidir.

¹³⁰ en-Nisâ 4/29.

¹³¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/110-111.

¹³² Ali Galip Gezgin, *Kur'an'a Göre Empatik Anlayış* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019), 32.

¹³³ Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, 135-136.

¹³⁴ Gezgin, *Kur'an'a Göre Empatik Anlayış*, 49.

¹³⁵ ez-Zümer 39/18.

¹³⁶ el-Bakara 2/44.

¹³⁷ es-Saff 61/2-3.

¹³⁸ Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, “Cuma” 60.

2.1.7. İnsanlığa Şahit Olma Misyonunun İletişime Etkisi

"İşte böylece, siz insanlara şahit olacaksınız, peygamber de size şahit olsun diye siz vasat bir ümmet yaptık..."¹³⁹ âyetinde diğer dini inanç sahiplerine şahitlik görevinin bu ümmete ait olduğu ortaya konulmaktadır. Bu görevin en önemli gerekçesi bu ümmetin denge unsuru bir topluluk olmasıdır. Elmalılı (ö. 1942), ümmetin şahitlik görevini şu sözleriyle açıklamaktadır. "*Şahit bir gerçeği ispat konusunda şahitliğine, yani bilgisine ve görüşüne dayanarak verdiği habere başvurulacak verilecek hükme delil niteliğinde olan kimsedir. Şahit, tarafsız, adil ve yalnızca gerçeği söyleyen ve sözüne itibar edilen bir kimse demektir. Bundan dolayı da hareket ve davranışları bakımından örnek alınan kimselere ve toplumlar şahit olarak nitelendirilir.*"¹⁴⁰ Bu vasıflara sahip vasat ümmet, insanlığın sorumluluğu ve bir nevi emanetçisi niteliğine taşımaktadır.

Hz. Peygamber, ümmetini insanlar arasında doğru sözlü, adil, dürüst, iyilikte önder ve şahitlik yapmaya layık bir toplum yapmak ve sosyal birliktelik etrafında buluşturmak için örnek bir ümmet farkındalığını her müslümana aşılama çalışmıştır. Ümmetin başka milletlere örnek ve danışılacak bir merci haline gelmesi için çalışmak ümmetin sorumluluğudur. Bu sorumluluğu yerine getiren ümmet diğer toplumların boyunduruğu altında olmaktan çıkıp önder toplum olma statüsünü kazanmış olur.¹⁴¹ Bu manada Hz. Muhammed'in ümmeti, bütün insanlığa şahit bir ümmettir.¹⁴² Nitekim "*Kıyamet gününde Nuh (a.s) çağırılır. Yüce Allah ona, 'Tebliğ ettin mi?' diye sorar. O, 'Evet' deyince; ümmetine, 'Size tebliğ etti mi?' diye sorulur. Onlar da, 'Bize bir uyarıcı, peygamber gelmedi' der. Yüce Allah, 'Sana kim şahitlik edecek?' diye sorar ve Hz. Nuh, 'Muhammed ve ümmeti' diye cevap verir. Siz de Hz. Nuh'un tebliğ ettiğine dair şahitlik edersiniz.' Sonra Resulüllah, 'İşte böylece insanlığa şahitler olmanız, Resulün de size şahit olması için sizi vasat bir ümmet kıldık' âyetini okumuştur.*"¹⁴³

Her peygamber tebliğ görevini yerine getirdiğine dair şahitler istemiştir. Hz. İsa ve havarileri arasında geçen şu diyalog şahitliğin önemini vurgular niteliktedir. "*İsa onlardaki inkârcılığı sezince, "Allah'a giden yolda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?" diye sordu. Havariler cevap verdiler: "Biz Allah için yardımcılarız; Allah'a inandık, şahit ol ki bizler Müslümanlarız." "Rabbimiz! İndirdiğine inandık ve peygamberlere tabi olduk; artık bizi şahitlerle beraber yaz"*¹⁴⁴ demişlerdir. Bu âyet aslında İslam dininin evrenselliğine vurgu yaparak, ilk peygamberden son peygambere kadar bütün ümmetleri birleştiren ve Müslümanlıkla vasıflandıran bir yapı ile ümmetler arası müthiş bir iletişim ağı ve bütünlüğünü ortaya koymuştur.¹⁴⁵

Şahitlik, toplumların uluslararası sistemlerini oluşturma noktasında önemli bir olgudur. Çünkü birbirlerine şahitlik edecek olan bireyler iyi ilişkiler kurmakla ve şahitliğin gereği olarak adil tavırlar sergilemekle yükümlüdürler. Toplumun birleştirecek bir düzen idealine ulaşmak isteyen her birey çevresinde iyiliğe ve adalete şahit olacak bireyler ve toplumlar oluşturmak zorundadır.

¹³⁹ el-Bakara 2/143.

¹⁴⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/ 524.

¹⁴¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/ 524-525.

¹⁴² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/ 525.

¹⁴³ Buhâri, *el-Câmiu's-Sahîh*, "İ'tisâm" 19; "Enbiyâ" 5; Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Es-Sünen*, ed. Muhammed Fuad Abdülbâki (Mısır, ts), "Züh'd", 34.

¹⁴⁴ Âl-i İmrân 2/52-53.

¹⁴⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, 6/451-452.

"De ki: 'Ey kitap ehli! Sizinle bizim aramızda ortak olan bir söze geliniz. Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim, O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da içimizden bazıları diğer bazılarını rab edinmesin.' Eğer yine yüz çevirirlerse, 'Şahit olun ki biz Müslümanlarız' deyin."¹⁴⁶ âyeti şahit bırakmanın, şahit olmanın ve şahitlik istemenin nasıl bir "sosyal tesir" ve "sosyal etkileşim" meydana getirdiğini göstermektedir. Allah katında tek dinin İslam olması,¹⁴⁷ bu şahitlik mekanizmasıyla beraber tüm insanlığı insani değerler etrafında bütüncül bir iletişime çağırarak, ayrımcılığı önlemek ve en önemlisi de dünyadaki her insanı sahiplenmek bu ümmetin görevi haline gelmektedir.

"Allah yolunda, gerektiği gibi cihad edin. Sizi o seçti ve size din konusunda hiçbir güçlük yükledi; ceddiniz İbrahim'in dininde olduğu gibi. O size hem daha önce hem de Kur'an da 'Müslümanlar' adını verdi ki peygamber size şahitlik etsin, siz de insanlara şahitlik edesiniz."¹⁴⁸ âyetinde tevhit inancı, geçmiş ve gelecek tüm zamanları birbirine bağlayan kuşaklar boyu ümmetleri bir araya getiren, İslam dinini bir bütün halinde değerlendiren bir sistemdir.¹⁴⁹ Bu bilince sahip olan ümmetin fertleri şöyle tavır sergiler ve dua ederler: "Rabbimiz! İman ettik, bizi hakka şahitlik edenlerle beraber yaz. Bütün emelimiz Rabbimizin bizi erdemliler topluluğuna dâhil etmesi olduğuna göre, Allah'a ve bize gelen gerçeğe niçin iman etmeyelim?"¹⁵⁰

Özetle insanlık birbirine şahittir. Bu şahitliğin yükü Muhammed ümmetinin sırtındadır. Toplumsal bütünlüğü sağlamak isteyen toplumlar, birbiri ile iletişim kurarak şahitler olmalı ve arkasından şahit bırakmalıdır. Böylece insanlık ailesi ahirette buluştuğunda ve bir şahitlik zinciri oluştuğunda birbirlerine karşı olan şahitlik vazifelerini yapmış olsunlar. Toplumsal bütünlüğü korumak için insanlar birbirleriyle iletişim halinde olup ve düzeni bozacak bir durumun önüne beraberce geçmelidir. Bu durum Allah'ın kâinata koyduğu birlik, bütünlük ve düzenin işaretidir. İslam'ın yayılma serüveni bizlere milletlerarası ilişkiler ve İslam'ın yayılma tarzı hakkında örneklik oluşturmaktadır.

Sonuç

İslam dini, insana insan olduğu için değer vermekte ve onu insanlık ailesinin bir bireyi olarak ele almaktadır. İnsanın toplumsal bir varlık olmasından hareketle, onun sosyalleşmesine yardımcı olacak şekilde çevresindeki insanlar ve toplumlarla ilişkilerini düzenlemektedir. Bireyler ve milletler arası iletişim konularını özenle ele almakta ve insanlık ailesini bir araya getiren bütüncül bir iletişime çağırılmaktadır.

Kur'an, ümmet içinde bütünleşmeyi sağlamak için din kardeşliğine vurgu yapmaktadır. Bu kardeşlik; kan bağından, etnik kökenden ve coğrafi sınırlardan bağımsız olarak Müslümanları birlik ve bütünlük oluşturmaya davet etmektedir. Aynı zamanda ümmetin birbiriyle olan iletişimde sevgi ve hoşgörü dili kullanılmasının önemine dikkat çekmektedir. Özellikle Hucurât suresinde Müslümanların ancak kardeş olabileceklerine ve ümmetin tevhit ilkesi etrafında birlik oluşturarak iletişim halinde olmalarının önemini

¹⁴⁶ Âl-i İmrân 3/64.

¹⁴⁷ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 2/306.

¹⁴⁸ el-Hac 22/78.

¹⁴⁹ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 10/285-286.

¹⁵⁰ el-Mâide 5/83-84.

ortaya koymaktadır. Ayrıca ümmetin ayrılığa düşmelerini önlemek için Müslüman bireylerin ve toplumların ilişkilerini düzenler nitelikte tavsiyeler vermektedir.

İstişare, sosyal dayanışma ve iletişim için vazgeçilmez bir unsurdur. Kur'an, toplumsal meselelerin doğru karar ve sonuçlara ulaşmasının yolunun bu yöntemle sağlanacağını belirtmektedir. Aynı zamanda karşılıklı bilgi alışverişi sayesinde toplumsal birçok problem çözüme kavuşabilir ve farklı düşünceler dile getirilir. Sosyal düzende, devlet yönetiminde, ekonomide, idarede, ailede ve birçok alanda iletişiminin evrensel, bütünsel ve sürekli olmasına katkı sağlar. Ayrıca insanlar arasında karşılıklı ilişkilerin gerçekleştiği toplumlarda sosyal dayanışma ve bütünleşme sağlanmış olur.

Toplumların ve bireylerin birbirlerine olan şahitlik durumu da iletişimin gücüne ve toplumsal bütünleşmeye katkı sağlamaktadır. Çünkü insan ilişkilerinde iletişimde bulunulan kişilerin sözlerine ve davranışlarına şahit olunmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber, ümmetinin meşru, hukuki ve ahlaki temeller üzerine kurulu bir iletişim şeklini benimsemesi için Müslümanlar arasında doğru sözlü, adil, dürüst, iyilikte önder ve birbirlerinin güzel sözlerine ve davranışlarına şahit bir millet olmaları için çaba göstermiştir.

Kur'an, Hz. Peygamber'in ümmetini, vasat ümmet olarak tanımlamıştır. Bu tanımlama, ümmetin önderliği ve sorumluluğunu ifade etmektedir. İnsanlığın birbirine şahit olması için iletişim halinde olmaları ve toplumsal bir bütünlük gerekir. Bu noktada toplumu birleştirecek, sosyal bir düzen oluşturacak, iyilik, adalet ve eşitlik gibi değerlere sahip bir toplumsal bütünleşme, toplumların iyi ilişkiler içinde birbirlerine şahit olduklarının bilincinde olmalarına bağlıdır.

Kur'an'da insanların hepsinin eşit olduğu, üstünlüğün sadece takvada olduğu belirtilmiştir. Irk, din ve dil gibi farklılıkların insanların tanışıp kaynaşmasına vesile olan durumlar olduğuna vurgu yapılmıştır. Bu nedenle insanlar ve toplumlar arası ayrımcılık kınanmıştır. Bu bağlamda İslam dininin insana bakışı, insanlık değeri ile ölçülmektedir. Kur'an, insan ilişkilerinde barış, huzur ve kardeşlik esaslarının sağlandığı etkili iletişim ilkeleri ortaya koymuştur.

Yeryüzünde yaşayan toplumların, dillerinin ve renklerinin farklılık arz etmesi Kur'an'da bir hikmete dayandırılmıştır. Bu farklılıklar iletişim için bir vesile olarak değerlendirilmiştir. Kur'an'ın "teâruf" olarak isimlendirdiği bu durum, toplumun hem sürekli iletişim hem de sosyal bir bütünleşme içinde yaşamalarını sağlamaktadır.

İnsanlık ailesi olarak yeryüzünde toplumsal bütünleşmeyi gerçekleştirebilecek adalet, eşitlik, güven ve hoşgörü gibi insanî değerlere sahip iletişime ihtiyaç vardır. Kur'an, bu değerlerin gerçekleştirildiği toplumlarda dayanışma, birlik ve bütünlük sağlanmış bir sosyal sistemin var olabileceğini vurgulamıştır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvûd. 45 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2001.
- Altıkardeş, İsmet. *Din ve Toplumsal Bütünleşme*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.
- Arslan, Seyfettin - Öztürk, Ümit. "Toplumsal Bütünleşme ve Ayrışma Kavramlarına-Olgularına Yönelik Algılar". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 16/2 (2016), 1134-1159.
- Balaban, Rahmi. *İlim-Ahlak-İman*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1950.
- Buhâri, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır. 9 Cilt. Dımeşk: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Cezerî, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-. *Üsdü'l-gâbe*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1994.
- Cüceloğlu, Doğan. *Yeniden İnsan İnsana*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1994.
- Demir, Ömer - Acar, Mustafa. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları, 3. Basım, 2002.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an'da Toplumsal Düzen*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Dökmen, Üstün. *İletişim Çatışmaları ve Empati*. İstanbul: Sistem Yayınları, 1994.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as. *es-Sünen*. thk. Ahmed Sa'd Ali. Mısır, 1952.
- Ebu'l-A'lâ Mevdûdî. *Tefhîmü'l Kur'an*. çev. Ahmed Asrar. 7 Cilt. İstanbul: Bengisu, 1997.
- Erkal, Mustafa. *Sosyoloji(Toplumbilim)*. İstanbul: Der Yayınları, 1991.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı-Meal-Tefsir*. çev. Cahid Koytak - Ahmed Ertürk. 3 Cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.
- Fazlurrahman. *Ana Konularıyla Kur'an*. çev. Alpaslan Açıkgenç. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1996.
- Geller, Elnest. *Müslüman Toplum*. çev. Müfit Günay. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012.
- Gezgin, Ali Galip. *Kur'ân'a Göre Empatik Anlayış*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019.
- Giddens, Anthony - Philip W. Suttan. *Sosyoloji*. çev. Metin Şenol. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Gökçe, Orhan. *İletişim Bilimi Giriş*. Ankara: Turhan Kitabevi, 1993.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 13. Basım, 2014.
- Günay, Ünver. "Toplumsal Bütünleşme ve Din". *Din Sosyolojisi*. ed. Niyazi Akyüz - İhsan Çapcıoğlu. 453. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam'ın Doğuşu*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2002.

- İbn Haldun. *Mukaddime*. çev. Zakir Kadiri Ugan. 3 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dîmeşk: Dâru'l-ilm, 1412.
- İzzüddin İbnü'l-Esir. *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1994.
- Kur'ân-ı Kerim Meâli*. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *Câmiu li-Ahkâmî'l-Kur'an*. Kahire: Dâru'l-kütübî'l-Mısriyye, 2. Basım, 1964.
- Kutub, Seyyid. *Fî zilâli'l-Kur'ân*. çev. Hakkı Şengüler vd. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1972.
- Kutub, Seyyid *İslam'da Sosyal Adalet*. çev. Harun Ünsal. İstanbul: Beka Yayınları, ts.
- Lings, Martin. *H. Muhammed'in Hayatı*. çev. Nazife Şişman. İstanbul: İnsan Yayınları, 37. Basım, 2004.
- İbn.Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni *Es-Sünen*. ed. Muhammed Fuad Abdülbâki. Mısır, ts.
- Mendras, Henri. *Sosyolojinin İlkeleri*. çev. Buket Yılmaz. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Meriç, Cemil *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Muhammed Abduh-Reşid Rıza, Muhammed b. Ali. *Tefsîru'l-menâr*. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye'l-âmme lil-kitâb, 1990.
- Müslim, Ebü'l-Huseyn Müslim b. Haccâc. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâki. Beyrut, 1375.
- Okumuş, Ejder *Toplumsal Değişme ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Orhan, Gökçe. *İletişim Bilimine Giriş*. Ankara, 1993.
- Önkâl, Ahmet. "Cami- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi". Erişim 21 Kasım 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cami>
- Önkâl, Ahmet. *Resulullah'ın Dâvet Metodu*. Konya: Esra Yayınları, 6. Baskı., 1990.
- Özel, Ahmet. "Gayri Müslim - TDV İslâm Ansiklopedisi". Erişim 25 Kasım 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gayri-muslim>
- Râzî, Fahrüddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'ihyâi't-türâsi'l-arabî, 3. Basım, 1420.
- Rüveyfî, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-. *Lisânu'l-arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- Sırma, İhsan Süreyya. *Müslümlerin Tarihi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Şemseddîn ez-Zehabî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Kahire: Dâru'l-hadîs, 2006.
- Taberî, Muhammed İbn Cerîr Ebû Ca'fer. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2000.

- Tarhan, Nevzat. *İnanç Psikolojisi ve Bilim*. İstanbul: Timaş Yayınları, 14. Basım, 2018.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *es-Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. Mısır, 2. Basım, 1975.
- Türkmen, Ali. *İslam İletişim Hukuku*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 1995.
- Türkmen, Ali. *İslam İletişim Hukuku*. Samsun, 1990.
- Uslu, Beyza. "Kur'an'da Kolektif Bilinç ve Mümin Kardeşliği". *Journal of Analytic Divinity* 2/1 (15 Şubat 2018), 181-206. <https://doi.org/10.46595/jad.375135>
- Varol, Bahaüddin (ed.). "Hz. Peygamber'in Tebliğ Yöntemi". *Prof. Dr. Ahmet Önkol Kitabı*. Konya: NEÜ Yayınları, 2020.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Kitabevi, 1971.

Journal of Analytic Divinity
International Refereed Journal

E-ISSN: 2602-3792

Nisan/ April 2021/ 5 (1): ss-pp 205-225

Kur'an'da Sosyal Kontrol ve Sıla-i Rahim İlişkisi

Social Control and Sıla-i Rahim (The Bonds of The Kinships)
Relationship in the Qur'an

Muhammed Ahmet Kurum

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Islamic Studies

Ankara-Turkey krmahmet13@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3991-629X>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Derleme Makale/ Review Article

Geliş Tarihi / Date Received: 13 Ocak/ January 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 26 Mart/ March 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Nisan / 15 April 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: İlkbahar-Nisan/ Spring-April

DOI: 10.46595/jad.859770

Cite as / Atıf: Kurum, Muhammed Ahmet, "Kur'an'da Sosyal Kontrol ve Sıla-i Rahim İlişkisi" *Journal of Analytic Divinity*, 5/1 (April 2021): 205-225.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Copyright © Published by Özcan Güngör, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Islamic Studies, Ankara-Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

İnsanlar yapılarının bir gereği olarak davranışları noktasında oldukça aktif ve esnek bir hareket alanına sahiptir. Bu alan, olumlu nitelikteki davranışları bünyesinde barındıracağı gibi, suç ve sapma eğilimi gösteren olumsuz davranışları da kapsayabilir. Toplumsal sistem içerisinde meydana gelen söz konusu sapma eğilimleri, soyut ve somut düzlemde formüle edilen sosyal kontrol mekanizmalarıyla önlenmektedir. Sosyal kontrolün olmadığı bir toplum düşünülemez. Her toplumda davranışları yönlendiren normlar mevcuttur. Bu mekanizmalar toplumsal değer yargularının korunarak veya düzeltmeye tabi tutularak, ayrıntılı ve sistemli olarak işlendiği bir toplum dokusu oluşturur. Aynı zamanda sosyal kontrol, toplumların sosyal yaşantılarının, karşılıklı ilişkilerinin, tavır ve tutumlarının yıkıcı etkilerinin sorgulanmasını ve düzeltilmesini gerektiren bir olgudur. Özellikle çağımızda, geleneksel toplumların aksine insanların tavır ve tutumlarında karşılıklı ilişki dengelerinin sınırlı bir nitelik gösterdiği görülmektedir. Kur'an'ın insan ilişkilerine bakışı ise 21. yüzyılın mevcut anlayışından farklılık göstermektedir. Bu nedenle çalışmada Kur'an'da toplumsal hayatı düzenleyen kontrol mekanizmaları ile sıla-i rahim arasındaki ilişki ortaya konulacaktır. Çalışmanın amacı ise Kur'an'da sosyal bir olgu olarak sıla-i rahimi, sosyal kontrolün boyutları olan olumlu kontrol - olumsuz kontrol başlıkları içerisinde ele almaktır. Çalışmada nitel yöntemle bağlı olarak tarihsel dokümantasyon tekniği kullanılmıştır. Çalışmada genel olarak, ilişkilerin devamlılığını sağlama noktasında Kur'an'ın sıla-i rahime kazandırmış olduğu işlerlik aracılığıyla edinilen olumlu eğilimlerin, dinin bütünleştirici rolü çerçevesinde toplumsal bir düzen ve istikrar sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Sosyal Kontrol, Sıla-i Rahim, Kur'an, Toplum

Abstract

People have a highly active and flexible range of motion in terms of their behaviour as a requirement of their structures. This area may include positive behaviours as well as negative behaviours that tend to be criminal and deviating. The aforementioned deviation tendencies that occur in the social system are prevented by social control mechanism formulated in abstract and concrete platforms. A society without social control is unthinkable. These are norms that direct behaviour in every society. These mechanisms create a social fabric in which social value judgements are preserved or refused, in which they are processed in detail and systematically. At the same time, social control is a phenomenon that requires questioning and correcting the destructive effects of societies, social life, mutual relations attitudes and behaviour. Especially, in our age, unlike traditional societies, it is seen that the balance of mutual relations in people's attitudes and behaviour has a limited quality. The view of the Quran on human relations differs from the current understanding of the 21st century. Therefore, the study will reveal the relationship between the control mechanisms that regulate social life in the Quran and Sıla-i Rahim (The Bonds of The Kinships)

The aim of the study is to consider Sila-i Rahim (The Bonds of The Kinships) as a social phenomenon in the Quran the unsure positive control -the negative control headings, which are the dimensions of social control. Based on the qualitative method, the historical documentation technique was used in the study. In general, in the study, it was concluded that the positive tendencies acquired through the functionality that see Quran brought Sila-i Rahim (The Bonds of The Kinships) at the point of maintaining the continuity of relations provided a social order and stability within the framework of the integrative role of religion.

Keywords: Sociology of Religion, Social Control, Quran, Society, Sila-i Rahim (The Bonds of The Kinships)

Giriş

Sosyoloji tarihinin en kadim sorunlarından bir tanesini toplumsal düzenin nasıl sağlandığı oluşturmaktadır. Dolayısıyla mevcut olan düzeni bozma amacı taşıyan çeşitli öznelerin nasıl dizginlendiği ve hangi şartlar dahilinde kontrol edildiği bu tartışmaların temelinde yatmaktadır. Bu sebepten ötürü toplumsal kontrol mekanizmalarının ne aracılığı ile gerçekleştirildiği, özsel olarak ne anlama geldiğinden daha fazla dikkat çekmiştir (Akçakaya, 2019, 412).

Sosyolojinin bir disiplin olarak teşekkül etme sürecinde öne çıkan sosyologlar bu disiplinin temelinde toplumu yerleştirmişler ve toplumsal düzenin ve dayanışmanın sağlanmasında öne çıkacak olan toplumsal denetim mekanizmalarının bu doğrultuda ele alınması gerektiğine işaret etmişlerdir. Bu bağlamda sosyal kontrol mekanizmaları makro yapılar çerçevesinde ele alınmış; devletin ve diğer kurumların önemine vurgu yapılmıştır. 20. Yüzyılın başından itibaren, toplumsal sistem içerisindeki bireylerin etkileşimleri üzerine çekilen dikkat, toplum içerisindeki mevcut genel sosyolojik bakışın daha mikro ölçekte ele alındığını göstermektedir. Bu gelişmeyle birlikte bireylerin etkileşimleri üzerindeki öneme vurgu yapılmıştır. "1970'li yıllardan sonra ise sadece makro ve sadece mikro bakış açısıyla sosyal olguların ele alınamayacağı anlayışının yaygınlık kazanmasıyla makro-mikro etkileşimine yapılan vurgu artmıştır. Bu çerçevede de sosyal kontrol anlayışı her iki bakış açısını da içerecek şekilde yeniden düzenlenmiştir." (Bektaş- Bakacak, 2009, 34-35).

Toplum içerisinde bir arada bulunan büyük insan kalabalıklarının eylemlerinin, hal ve hareketlerinin, olası tutumlarının ortaya çıkmadan önce doğru olarak tahmin edilip belli bir temele oturtulmadığı durumlarda, toplumun en küçük yapı birimlerinin bile tam anlamıyla işlemesi mümkün değildir. Doğru temele oturtulmadığı durumlarda mikro boyuttaki yapıların dahi aksayacağı göz önünde bulundurulursa, toplumsal düzeni idame ettirmek için, sistemi oluşturan insanların eylemlerinin, davranışlarının kontrol altında tutulması, böylece toplumsal normlara uygun faaliyetlerde bulunulmasının sağlanması gerekmektedir. Bu durum söz konusu davranış ve tutumların önceden belirlenmesini sağlayacak kontrol mekanizmalarının varlığına ve sorunsuz bir şekilde işlemesine bağlıdır. Toplumsal sistemin içinde yer alan statülerde bulunan insanlar, bu statülerin gerektirdiği rolleri mevcut normlara uygun bir şekilde uyguladıkları takdirde ve yukarıda bahsettiğimiz tahminleri mümkün kıldıkları sürece söz konusu olgu gerçekleşme imkânı

bulacaktır. Ayrıca bu durum toplumu oluşturan kişilerin birbirleriyle bağlantılı olacak şekilde düzenlenmiş bir ilişki ağı kurmalarına da bağlıdır. Bu ağ aksamadan uygulandığı takdirde kişiler arasında karşılıklı görevler ve haklar ortaya çıkar (Dönmezer, 1983, 297). Bu düzen, dünyanın, insan habitatının, insan benliğinin ve bu üçü arasındaki bağlantının düzenidir (Bektaş - Bakacak, 2009, 38). Bu bağlamda Kur'an nazil olduğu toplumun insan varlığını çeşitli açılardan değerlendirmiş, bu değerlendirmelerden birini de akraba gruplarını oluşturan bireyler arasındaki ilişkiler oluşturmuştur. Bu değerlendirme esasında akraba ilişkilerini kapsayan sınırların ne kadar hassas olduğunu vurgulamaktadır.

Elinizdeki çalışmanın konusu, Kur'an'da toplumsal hayatı düzenleyen kontrol mekanizmaları ile sıla-i rahim arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Çalışmanın amacı ise Kur'an'da sosyal bir olgu olarak sıla-i rahimi, sosyal kontrolün boyutları olan olumlu kontrol - olumsuz kontrol başlıkları içerisinde ele almaktır.

Çalışma sürecinde gerçekleştirilen literatür taramasında, Eren'in (2008) Kur'an'da birtakım ayetlerde yer alan sıla-i rahim vurgusuna dikkat çektiği, Şahan'ın (2010) akrabalık kavramını Kur'an'da geçtiği şekliyle çeşitli açılardan değerlendirdiği, Demirci'nin (2013) Kur'an ayetleri bağlamında vahiy toplumunda yapılan düzenlemeleri ele aldığı, Berger'in (1999) dinin toplumsal kontrolü sağlamadaki işlevine değindiği görülmüştür. Çalışmada nitel yönteme bağlı olarak tarihsel dokümantasyon tekniği kullanılmıştır. Bu teknik kullanılırken kavramın sosyolojik boyutlarını daha açıklayıcı bir şekilde incelemek için sosyoloji sözlüklerine ve kitaplarına, konuyla ilgili makalelere müracaat edilmiş; Kur'an bağlamında incelemeler yapılırken Kur'an-ı Kerim tefsir ve meallerine başvurulmuş ve çeşitli kitaplardan yararlanılmıştır.

Sosyal Kontrol

Sosyal kontrol sosyolojide, bireylerin ya da grupların davranışlarını düzenleyen toplumsal süreçleri anlatmak üzere yaygın biçimde kullanılan bir terimdir. Tüm toplumlarda davranışları yönlendiren normlar ve kurallar bulunduğu için (normları olmayan bir toplum tasavvur edilemez), aynı ölçüde hepsinde bu normlara uymayı sağlayacak ve sapkınlıkla başa çıkacak bazı mekanizmalar işlemektedir (Marshall, 1999, 741-742).

Scheerer ve Hess sosyal kontrol kavramını, "sosyal düzenin sağlanması ve buna bağlı olarak ilerlemenin sağlanması amacıyla, tüm istenilmeyen davranışların önlenmesi için geliştirilen sosyal (ve teknik) düzenlemeler, mekanizmalar, inanç sistemleri, olumlu ve olumsuz yaptırımlar" olarak tanımlamaktadır (Scheerer ve Hess 1997) 'den aktaran (Bektaş - Bakacak, 2009, 37). Başka bir tanıma göre ise sosyal kontrol, "toplum mensuplarının, diğerlerince beklenen tarz ve şekilde hareket etmelerini ve böylece başkalarının ne tarzda hareket edeceklerini önceden tahmin edebilmemizi sağlayan mekanizmalar, araç ve süreçler" olarak tanımlanmaktadır. Böylece toplum fertlerinin, diğer fertlerin beklentilerine uymaları sosyal kontrol marifeti ile sağlanır (Dönmezer, 1983, 296).

Sosyal kontrol toplum içerisinde düzeni sağlayan, bireyler arasındaki ilişkileri düzenleyen, normlardan sapmayı cezalandırma süreci ile, normlara uygun davranışları ise ödüllendirme ile pekiştiren bir süreçtir (İçli - Burcu, 1993, 44). Sosyal kontrolün olmadığı

bir toplumda düzenden söz etmek mümkün değildir. Düzenin olmadığı bir toplumda ise düzensizlik, kaos, kuralsızlık yaşanırken, örgütlenmenin de olmamasıyla bireylerin birbirini yok sayarak uzlaşma ortamını reddetmeleri gerçekleşir. Dolayısıyla düzenin sağlanması ancak sosyal kontrolle mümkün olup hem birey hem de toplum varlıklarını bu kontrolle sürdürebilirler (Oktik, 2013, 1/300).

Sosyal kontrol mekanizmaları bireylere zorla kabul ettirilen bir şey değildir. İnsanlar toplumsal hayat içerisinde öyle çok sosyalleşirler ki, sürekli tekrarlanan bu sosyalleşmelerin sonucu olarak normları ihlal ettikleri zaman mutsuz bir ruh haline bürünürler. Normların ihlali sonucu çeşitli baskılar, itibar kaybı, güven eksikliği gibi kaybedilmesi olası olan değerler, insanların davranışlarını şekillendirmekte, ihlallerin önüne geçmektedir (Okumuş, 2014, 445).

Suçun Nedenleri (1969) adlı kitabında Hirschi insanları yasalara uygun hareket etmeye sevk eden ve topluma bağlayan dört tür bağ olduğunu ileri sürer. Bunlar bağlanma, adama, içerilme ve inançtır. Bu dört unsur yeterince güçlü olduğu takdirde bireylerin kuralları yok sayma özgürlüklerini ortadan kaldırarak toplumsal kontrolün sağlanmasına yardımcı olacaktır. Aksi takdirde bu bağların zayıfladığı durumlarda sapma ve suç eğilimleri baş gösterecektir (Giddens, 2006, 805). Sosyal kontrol kavramı toplumsal bozuklukları düzenleme işlevini görse de temelde toplumsal sistemin nasıl işlemesi gerektiğini de baz alan bir yönetim pratiğidir. Sosyal kontrol mekanizmaları sistemin işlemlerini engelleyen davranışların kurumlar aracılığıyla önlenmesi ve tekrarının önüne geçmeyi sağlayan yönetim aracı olarak tanımlanabilir (Şahin, 2019, 70).

Toplumsal düzeni sağlaması bakımından sosyal kontrol, mevcut normların dışına çıkma olarak tanımlayabileceğimiz sapma davranışlarının düzeni bozacak şekilde ortaya çıkmasıyla kendini hissettirir (İçli - Burcu, 1993, 44). Cohen sosyal kontrolü; "sapmış davranışları engellemeye yönelik olarak geliştirilmiş tüm tutum ve davranışları içeren girişimler" olarak tanımlamaktadır (Bektaş - Bakacak, 2009, 35). Dolayısıyla sosyal kontrol ve sapma kavramları birbirleriyle içiçe geçmiş kavramlardır. Toplumsal yapının üstlendiği en temel işlev, sapma davranışlarını gerçekleştiren bireylerin kontrol altına alınması ve toplumsal dayanışmanın gerçekleştirildiği bir yapıyı garanti etmesidir. Sapma davranışlarının imkanını ortadan kaldırmak için kontrol mekanizmalarını devreye sokmaktadır. Bu doğrultuda hem makro yapısal örgütlenmeler hem de mikro ölçekli sistemler bireyleri kontrol altında tutmakta, dayanışmanın ve düzenin sağlandığı bir topluma aidiyetlerinin sorunsuz olması noktasında uyarılarda bulunmaktadır. Normların dışına çıkarak telkinleri yok sayan bireylere çeşitli cezalar uygulamakta, bir sonraki sapma davranışının ne olabileceği ve nasıl önleneceği üzerine çalışmalar yapmaktadır (Akçakaya, 2019, 435). Nitekim bireyler sosyalleşme süreçleri ile sınırlı olmadıkları takdirde geniş bir faaliyet yelpazesinde yer alabilecek aktif ve esnek organizmalardır (Burke, 2009, 246).

Sosyal kontrol, bireylerin davranışlarının toplumsal değerlere ve toplumsal yapıya uygun olmasını sağlar. Değerlerin ve normların birbirleri üzerindeki tamamlayıcı etkileri, Durkheim'in toplumsal düzenin devamını sağlaması ve varlığını sürdürmesi için gerekli olan güç olarak tanımladığı kolektif bilincin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Hem tek tek kurumlar bazında hem de genel olarak toplumsal yapının değerlerini koruyan bir mekanizma olarak karşımıza çıkan sosyal kontrol gücünü, söz konusu bu bilinçten almaktadır (Yazıcı, 2014, 219).

Toplumsal kontrol mekanizması sosyalizasyon sürecinin bir uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyalizasyon ise bireylerin toplumda kabul görmüş olan davranışları öğrenmesi ve uygulamasıdır. Bu süreçte kişinin o toplumda büyümüş olması veya başka bir toplumdaki gelmiş olması arasında fark yoktur. Nitekim bireylerin sağlamış olduğu bu uyum toplumsal yaşamı ve dayanışmayı mümkün kılar (Fichter, 2016, 207). İnsanların sürekli iletişim halinde buldukları toplumlarda sosyal kontrol mekanizmalarının işlevini tam anlamıyla yerine getirebilmesi için, toplumu oluşturan kişiler sosyalizasyon süreciyle birebir bağlantılı olan kişilik ve karaktere sahip olmalıdırlar ki, toplumsal normların gerektirdiği şekilde hareket etmeye, eylemde bulunmaya mecbur oldukları bilincini kazanarak, bu bilinç doğrultusunda davranmayı istesinler. Bu süreç ise kişilerin sosyalleştirilme aşamalarının başarısıyla ilişkilidir. Nitekim başarı ile uygulanan bir sosyalizasyon süreci, kişilerin kendileri için uygulanması zorunlu olan normları arzu ederek gerçekleştirmesini sağlayacaktır (Dönmezer, 1983). Aristo'nun "antropos zoon politikon." (İnsan toplumsal bir canlıdır) cümlesiyle ifade etmeye çalıştığı gerçekliği, İbn Haldun çok daha veziz ve doyurucu bir cümleyle ortaya koymaktadır: el-ictimâ'u'l-insâniyyu darûriyyun." (İnsan için toplum zorunludur). İnsan doğası gereği sosyal bir varlıktır. Dolayısıyla sosyalleşmesi de zorunludur. Bu zorunluluk durumu, bireyin toplumdaki varlığını sorunsuz bir şekilde sürdürmesi için önem arz eder (Okumuş, 2014, 431).

Sosyal Kontrol Vasıtaları

Toplumlar resmi olarak kayda alınan normlara ve yaptırımlara ek olarak, sonraki nesillere miras olarak veya çeşitli yollarla aktardıkları informal normlar sayesinde kendi içerisinde barındırmış olduğu bireyleri ve grupları kontrol ederek toplumsal devamlılığı sağlamış olur (Tekin, 2006, 219). Temel olarak toplumsal kontrolü sağlayan unsurlardan en belirgin olanı yasalar ile teminat altına alınmış olan kurallardır. Fakat buna ek olarak bireyler kurallara uymayı eksiksiz ve sürekli olarak sağlamak için resmi kurallar dışında toplumun içselleştirdiği değer yargılarına da ihtiyaç duyarlar. Söz konusu bu kurallar toplumun inanç biçimleri, adet, örf gelenek ve görenekler, ahlak gibi çeşitli unsurlarla açıklanabilir. Geleneksel toplumlarda bahsettiğimiz bu yaşam biçimini görmek daha olasıdır. Bu toplumların belli bir kalıba oturmasında öne çıkan güç genel olarak din, cinsiyet, davranış biçimleri, etnisite gibi çeşitli unsurların oluşturduğu, grup içi yaklaşımında baskın karaktere sahip olan kültür etrafında şekillenen toplumsal ilişkiler ağıdır. Dolayısıyla mezkûr kültürel çevre, bireylerin davranış şekilleri üzerinde belirgin bir etkiye sahip olarak, nasıl davranılması gerektiği üzerinde, toplumda kalıplaşmış rolleri sunar. Bu durum içerisinde, kişiler tarafından kabul ve onay gören kuralların ihlali gündeme geldiğinde, kültürel baskı toplumsal kontrolün sağlanmasında öne çıkmaktadır (Nar, 2013, 274). Bütün toplumlarda, içsel yapıları dahilinde kendilerine özgü ahlak, örf, din gibi toplumsal ve kültürel yaşamı şekillendiren ve belli bir kalıp içerisinde yerleştiren yapılanmalar bulunur. Bu yapılanmalar esas olarak geleneksel toplumlarda etkin olan yaşam biçiminin uygulandığı informal özellikli yapılanmalarda daha da öne çıkmaktadır. Geleneksel kontrol mekanizmaları çeşitli faktörlere göre değişiklik gösterebilir. Değerler, inançlar, örgütlenmeler, coğrafi faktörlere ve bunlar gibi birçok etken bu değişikliklerin

sebebidir. Coğrafi şartların hayat şartlarını zorlaştırdığı toplumlarda, insani ihtiyaçların sağlanması için informal kontrol mekanizmaları büyük önem taşımaktadır. Ayrıca ataerkil toplumlarda da aynı durum söz konusudur (Nar, 2013, 277).

Modern toplumlarda ise durum daha farklıdır. Fransız devrimi ve sanayileşme süreci ile öne çıkan modernleşme ile birlikte mevcut sistemlerin prestijinin büyük oranda değer kaybetmesiyle ortaya çıkan düzen sorunu çeşitli tartışmaların etrafında şekillenmekle beraber, sosyal/toplumsal kontrol kavramıyla da birebir ilişkilidir (Bektaş - Bakacak, 2009, 38). Bu sürecin en temel özelliği ise, toplumsal sistemi önceden tasarlanmış bir düzen modeline göre biçimlendirip yönetmek için gerekli kaynaklara ve iradeye sahip yeni bir tür devlet iktidarının ortaya çıkmasıdır (Bauman, 1996, 8). Bauman'a göre düzen kavramındaki tarihsel değişim modern çağın başlamasıyla gerçekleşmiştir. Dolayısıyla moderniteyi, Bauman'ın ifade ettiği gibi "tevarüs edilen geleneksel düzenin bozulması ve varlığın daimî bir yeniden başlama anlamına geldiği zaman ya da yaşam biçimi" olarak tanımlayabiliriz (Bauman, 2000, 21). Modernite ile birlikte yeniden anlam kazanan sosyal kontrol söylemi, düzeni bozma potansiyelini içeren her türlü kirden arınmayı içerir. Toplumda egemen olan iktidar, modern çağla birlikte hemen hemen her alanda gerçekleşen değişimlerin getirmiş olduğu kargaşa durumunu en aza indirmek, bu kargaşa ortamının getirmiş olduğu tehditleri bertaraf etmek için güven içerisinde bir düzen sağlamakla yükümlüdür (Bauman, 2000, 22).

Bu düzeni sağlamada Marks'a göre devletin sosyal baskı araçları öne çıkmaktadır. Bu aygıtlar, hükümet, yönetim, ordu, polis, mahkemeler, hapishaneler gibi araçlar olmakla birlikte, **Dini DİA**¹, Öğretimsel DİA, Aile DİA'sı, Hukuki DİA, Siyasal DİA, Sendikal DİA, Haberleşme DİA'sı ve Kültürel DİA da kontrolün sağlanmasına hizmet ederler (Bektaş - Bakacak, 2009, 39). Foucault iktidarın kontrol mekanizmalarını sağlamasında sahip olduğu üç güç boyutundan bahsetmektedir. Bunlardan ilki insanların zamanlarını belirli kurallar dahilinde düzenleyen ve adeta makine dişlisine çeviren "disiplindir". İkinci olarak insan aktivitelerinin yönlendirilmesi anlamına gelen ve evrensel standartlar dahilinde insan hayatını normalize eden "terbiye etme" kavramı karşımıza çıkmaktadır. Son olarak "gözetim" karşımıza çıkar. Gözetim insan hayatının sürekli olarak incelenmesidir. Her birey her an kontrol altında tutulmalıdır. Kontrol sağlanmadığı takdirde modern toplumun kontrol mekanizmalarının sorunsuz işlemesi mümkün değildir (Demir, 2009, 5). Gözetimle birlikte toplumun bütün üyeleri sıkı bir denetime tabi tutulmakta ve istenilen durumlar sağlanmaktadır. Kontrol altında tutulan bireyler arasındaki farklılıklar gözetimin sağlamış olduğu denetim imkânı ile, bireylerin aynı rutin davranışları uygulaması sağlanarak ortadan kaldırılmakta ve toplumsal düzen korunmaktadır (Bektaş - Bakacak, 2009, 42).

Sosyal Kontrol Yaklaşımları

Literatürde farklı sosyal kontrol yaklaşımları söz konusudur. Sosyal kontrol kavramı formel ve informel olmak üzere iki kısma ayrılabilir. Birbirinden bağımsız olmayan bu iki kısım toplumda var olan sapma davranışlarını düzenlemeleri itibarıyla birbirleri ile iç içe geçmiştir. Söz konusu kavramın her iki boyutu da toplumda düzensizliklerin artması, kargaşanın toplumu ele geçirmesi, toplumsal normların işlevini yitirmesi gibi durumlarda

¹ DİA: Devletin İdeolojik Aygıtları.

kendini gösterir. Ortaya çıkan sapma davranışlarına toplumun gösterdiği tepkinin boyutuna göre ise sosyal kontrol kavramı yukarıda bahsettiğimiz iki kısma ayrılmıştır (Burcu, 1992, 73). Formal kontrol genel olarak iktidarın yasalar, düzenlemeler şeklinde uygulamış olduğu kontrol türü iken, informal kontrol ise toplumun sahip olduğu değerlerle, örf ve adetlerle şekillenen bir kontrol mekanizmasıdır (Vural, 2011, 8). Sosyal kontrol üzerinde yapılan çalışmalara önemli katkılar sağlayan Stanley Cohen kontrol mekanizmalarını politik-antropolojik ve suç ve sapma boyutlarıyla sınıflandırmıştır. Politik boyut, sosyal kontrolün düzen, otorite ve yasallaştırılmasıyla ilişkilidir. Düzenin sağlanması ancak yasalarla ve otoritenin en iyi şekilde kullanılmasıyla mümkündür. Toplumda meydana gelen düzeni bozmaya yönelik eğilimler bu yasalarla denetim altına alınarak tekrarlanmasının önüne geçileceği fikri hâkimdir. İkinci boyut olan antropolojik boyuta göre sosyal kontrol, toplumda yer alan değerlerin ve normların içselleştirilmesi üzerine temellendirilir. Üçüncü boyut olan suç ve sapma boyutu ise suçu önlemeye yönelik geliştirilen pratikleri kapsamaktadır (Bektaş - Bakacak, 2009, 36). Nye ise dört tür sosyal kontrol tespit etmiştir: 1) Geleneksel normlarla uyumu sağlamak için ödül ve cezaya dayalı doğrudan kontrol 2) Temel olarak geleneksel anlamda diğerlerine bağlı harekete dayalı dolaylı kontrol 3) Kişilik, öz-denetim ve vicdana dayalı içselleştirilmiş kontrol 4) Kısıtlı tercih ve alternatiflerle uyum sağlayarak fırsatlar üzerinde sağlanan kontrol (Altuntop, 2012, 2). Fichter ise sosyal kontrolün uygulanması bağlamında üç genel sınıflandırma üzerinde durmaktadır: Olumlu - olumsuz kontrol, resmi - gayri resmi kontrol ve grup kontrolü - kurumsal kontrol (Fichter, 2016, 208). Konunun bağlamından dolayı bizi daha çok olumlu-olumsuz kontrol yaklaşımları ilgilendirmektedir.

Ödüllendirme, eğitime, ikna çabaları gibi çeşitli olumlu söylemler, bireylerin toplumsal normların dışına çıkmasını önler. Toplum tarafından geçerliliği kabul edilmiş davranışları uygulama noktasında bireyi teşvik eder. Bu olumlu söylemlerin tersi olan olumsuz söylemler ise zorlama, tehdit, cezalandırma gibi kavramlarla tanımlanabilir. Bu olumsuz söylemler sapkın davranışların önlenmesi için kullanılmaktadır. Söz konusu her iki kontrol biçiminde toplumsal denetimi gerçekleştirmede birlikte hareket eder. İnsan yapısı itibarıyla karmaşık bir güdülenmeye sahiptir. Nitekim birey ödül almak için veya ceza almaktan korktuğu için toplumda kabul görmüş davranışların gerektirdiği gibi davranır (Fichter, 2016, 209).

Toplum içerisinde uyumluluğu sağlam temeller üzerine dayandırmak için resmi olarak belirlenmiş birtakım kurallar vardır. Bu kurallar iktidar tarafından tasarlanmış yasalar olarak karşımıza çıkar. Resmi olarak isimlendirilme sebepleri ise iktidarın otoritesini kabul eden herkes tarafından kabul edilmiş olmasıdır. Gayri resmi kontrol ise, resmi kontrol kadar etkili olmakla birlikte resmi müeyyidelere bağlanmamış davranışları isimlendirmek için kullanılır. Kişiler çeşitli davranışlarının arkasından toplumun diğer üyelerinin onayını gözeten bir anlayışa sahip oldukları için, resmi olarak belirlenmemiş davranışlarının kabul edilebilir olduğunu bu kontrol biçimi ile anlarlar (Fichter, 2016, 209).

Grup kontrolü esas olarak kontrol eden ve kontrol edilen unsurların birbirleri üzerinde bilinç, gönüllük veya kasıtlı hareket yoluyla uyumun kurulmasına dayanmaktadır. Kurumsal kontrol ise bireyin içinde bulunduğu toplumun kültürel değerlerini bilinçsiz olarak kabul etmesidir. Birey sosyalizasyon sürecinin ve uzun

deneyimlerin sonucu olarak alışmış olduğu davranış örüntülerine irdelemeden uymaya devam eder (Fichter, 2016, 209-210).

Din ve Toplumsal Kontrol

Din özü itibarıyla toplum içerisinde önemli bir sosyal enstrüman olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan ise çeşitli şekillerle sosyal hayata sürekli olarak aktif katılım sağlayan sosyal bir varlıktır. Dolayısıyla içiçe geçmiş bu iki kavram bireye dinin de sosyalleşme sürecinin içinde yer aldığı bir deneyim imkânı sunar. Sonuç olarak dinin etkili olduğu bir toplumsal yapıda, sosyalleşmenin dinden bağımsız gerçekleşmesi söz konusu olamaz. Dinin sosyalleşme sürecinde öne çıkan bir diğer yönü ise sosyal kontroldür. Sosyalleşmenin din ile olan yakın ilişkisinin sonucu olarak bireylerin norm ve değerlerin çizgisini aşmalarını önleme görevi görmesiyle, etkin bir kontrol mekanizması olarak karşımıza çıkar. Meşrulaştırma ve muhafazakarlık yönleriyle din, toplumdaki aktörlerin sosyal düzenlemelerin sınırlarını aşmalarını önler (Okumuş, 2014, 442-445).

Dinin toplumla ilgili önemli fonksiyonlarından biri "toplumu düzenleyici normlar sistemi" olmasıdır. Din müminlere toplumsal hayat içerisinde nasıl hareketler sergilemeleri gerektiğini temel alan düzen odaklı bir sistem sunmaktadır. Bu bağlamda dinin normlar eşliğinde toplumu düzenleyici özelliği belirgin olarak İslam toplumlarında karşımıza çıkar. Dinin dünya karşısındaki tavrı esas olarak müminlerin zihniyet yapılarını yeni bir form temelinde şekillendirmeye dayanır (Güngör, 2004, 34).

Toplumda kontrol mekanizmalarının temsilcilerine itaatin dini bir emir ve itaatsizliğin ise günah olarak kabul görmesi dine meşrulaştırma işlevini vermek demektir. İktidarın meşru bir hal alması toplumsal düzenlemelerin söz konusu olduğu zamanlarda bireylerden çeşitli konularda büyük fedakarlıklar yapmaları istenildiğinde büyük önem kazanır. Toplumlar için büyük bir önem arz eden evlilik, helal yollarla kazanç elde etme gibi çeşitli konular dinin meşrulaştırma yönüyle birlikte toplumsal kontrollere büyük bir güç kazandırmış olur (Berger, 1999, 85).

Sosyal kontrol bireyi sadece dışsal olarak etkilemez. Bireyin içselleştirmesini sağlayarak vicdani duygularını harekete geçirir. "Gerçekten de kurallar kişinin vicdanında köklü bir yer edinmedikçe, dıştan gelen kontrolün etkili olması pek düşünülemez. Bu süreçte dinin nasıl etkide bulunduğunu kolayca görebiliriz. Dinin, toplumsal hayatta hoş karşılanmayan işlerden uzak tutacak şekilde insan bilincini şekillendirebilmesi onun en belirgin, herkesçe arzu edilen ve bilinen en "açık" etkilerinden veya işlevlerinden birisidir. Dinsel olarak şekillenmiş bilincin belirli özellikleri, elbette, zaman ve mekân açısından görecelidir. Orta çağda yaşamış biri, bir büyücünün yakılmamasını günah olarak kabul ederken, biz bugün yakılmasını günah kabul ediyoruz. Gelenekçi bir Güneyli beyaz, siyahlarla beyazların birbirine karışmasını, ihtimal olarak dahi, günah addederken; aynı dine mensup Kuzeyli, siyah ve beyaz ırkı birbirinden ayıran geleneksel araç ve amaçların uygulanmasını günah telakki eder." (Berger, 1999, 85-86). Sosyal kontrol bireyleri sadece dışarıdan yüzeysel olarak etkileyen bir kontrol mekanizması değildir. Bireyin vicdanen kabul edeceği ve içselleştireceği bir tarzda kendini gösterir.

Din normalde kabul edilmesi güç olan şeyleri meşrulaştırma işlevi görmesiyle de önemlidir. Ölmek ve öldürmek büyük oranda şiddet içeren kavramlardır. Fakat bir askerin

vatan, din gibi çeşitli etkenlerin zarar görmesini engellemek için gözü kapalı bir şekilde savaşıması veya dinsel bir ritüelin gerçekleşmesi için ölmeyi kabul eden bir insanın bu davranışı dinin meşrulaştırma işlevinin uzantıdır. Her iki durumda da olayların şiddet içeren yönlerinin görmezden gelinerek dinsel bir şekilde sembolize edilmesi ve mutlak şekilde doğru olarak kabul edilmesi söz konusudur (Berger, 1999, 85).

Kur'an ve Sosyal Kontrol

Allah insanları gerek sahip oldukları kabiliyet gerekse fiziksel özellikleri ve ruhsal yapıları itibarıyla çeşitli noktalarda birbirinden farklı yaratmıştır. Doğal olarak bu durum, hayatın her alanında birbirlerine ihtiyaç duyan insanları bir arada yaşamaya sevk etmiştir (Güngör, 2004, 37). Sorunsuz olarak işleyen bir toplumsal düzen hayatın bütün alanlarını kapsayan, paylaşılan anlayışlar ve değerler yoluyla gerçekleşir. Söz konusu bu değerler artık tartışmalı bir hale geldiyse toplumda anomi yaşanması kaçınılmazdır (Şentürk, 2009, 71). İslam dini, toplumu yeni bir düzenlemenin sonucu olan hukuk kuralları çerçevesinde Allah'ın iradesini esas alarak düzenlemek üzere gönderilmiş, aynı zamanda toplumsal hayatın yeniden düzenlenmesi ve ilahi kaideler etrafında değişimin sağlanması sürecinde sıradan bir kurum veya üstyapı değil, değişimin temel belirleyici unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada vahyi, tarihe yaradan tarafından gerçekleştirilen bir müdahale olarak ele almak gerekir. Bu müdahalenin en son ve en belirgin tecellisi Kur'an'dır (Şentürk, 2014, 25). Dolayısıyla "Kur'an, doktriner öğretilerine ilaveten, Müslümanların toplum hayatına ilişkin ibadetle ilgili veya hukûkî-sosyal hükümleri de ihtivâ eder." (Watt, 2000, 184) den aktaran (Karazeybek, 2008, 40). Bu bağlamda Kur'an'ın toplumda kontrolü sağlamak için ıslah ettiği birçok kurum bulunmaktadır. Sosyolojik olarak ele alındığı zaman, bu kurumlar insanların uzun süreçler sonunda oluşturmuş oldukları kültürlerinin ve yaşam tarzlarının önemli birer unsurudur. Bu unsurlar önemli toplumsal ihtiyaçları karşılamak üzere doğmuş değer yüklü, normatif yapılardır (Demirci, 2013, 26). Kur'an bu yapıları düzenleyerek, bu kavramlar etrafında şekillenebilecek olası sapma eğilimlerinin önüne geçmiştir.

Sosyal Kontrol Yaklaşımları Bağlamında Sıla-i Rahim Vurgusu İçeren Ayetlerin Ele Alınması

Etimolojik olarak Sıla-i Rahim

Sözlükte "bağ, ilişki" anlamına gelen sıla ile "ana rahmi" ve mecazen "insanlar arasındaki soy birliği, akrabalık bağı" mânasındaki rahm/rahim (çoğulu erhâm) kelimelerinden oluşan sıla-i rahim ıstılahta ise "kan bağı ve evlenme yoluyla oluşan akrabalık bağlarını yaşatma, akrabalarla ilişkiyi sürdürme, haklarını gözetme, onlara ilgi gösterme, iyilik ve yardımda bulunma, ziyaret etme" şeklinde açıklanmaktadır. Bu tür akrabalık görevlerini ihmal etme veya akrabalara kötü davranma durumu kat'-ı rahim tabiriyle ifade edilmektedir (İbnu'l Esir, T.y, 191-192) . Ayet ve hadislerde ele alınan sıla-i rahim kavramının kimleri kapsadığına dair farklı görüşler mevcuttur. Kimi alimlere göre kendisiyle evlenilmesi haram olanlar, kimilerine göre kendilerine varis olanlar, kimi alimlere göre ise mahrem olsun olmasın, insanın bütün yakınları olarak tanımlanmıştır

(Eren, 2008, 369). Mekke döneminde nazil olan ayetler ele alındığında Allah'ın ilk olarak kendisine imanın üzerinde durduğu, devamında ise anne babaya hürmetin ardından akrabalık ilişkilerine vurgu yaptığı dikkat çekmektedir (Filinte, 2018, 302).

Olumlu Bir Kontrol Mekanizması Olarak Sıla-i Rahim

Toplumlar ve gruplar, içinde yaşayan fertleri belirli şeyleri yapmaya, birtakım şeylerden de sakındırmaya çalışırlar. Olumlu kontroller sadece soyut bir düzlem içerisinde gerçekleştirilebilir. Soyut düzlemde gerçekleştiriliyor olması, gerçekte somut düzen içerisinde toplumsal kontrol hedefinin sağlanması hedefine doğru hareket edildiği gerçeğini değiştirmez (Fichter, 2016, 209). Allah, akrabalarla ilişkilerin sağlam temeller üzerine kurulmasını tavsiye etmiş, konuyla ilgili akıl sahiplerinin niteliklerinin sıralandığı bir ayette inanan kimseler, Allah'ın korunmasını emrettiği bağı koruyan, Rablerine saygıda kusur etmeyen ve hesabın kötü sonuç vermesinden korkan kimseler olarak nitelendirilmiştir (Rad 13/21). Ayette Allah'ın gözetilmesini emrettiği şeyi gözettikleri, yani insanlık, akrabalık, din kardeşliği ve benzeri ilişkilerden doğan haklara riayet ettikleri, kulluk görevlerinden kusur etmemeye çalıştıkları ele alınıyor. Dünya hayatının güzel sonu olan cennet, Allah'ın rızasını kazanmak için çabalayan bu kimselere mükafat olarak sunulacaktır. İlgili surenin devamı olan (Rad 13/21-23) ayetlerde kulluk görevlerine riayet eden kimselerin adn cennetlerine (ilgili ayetler Tevbe 9/72; Nahl 16/31; Meryem 19/61; Fâtır 35/33) gireceği vaad edilmektedir. Bireyler arzu ve duygularına göre mutlu olabilmek için cennette dahi yakınlarıyla birlikte olmak ister. Bu istek ve arzular ilgili pasajın (Rad 13/21-23) 23. ayetinde olumlu bir şekilde karşılanırken, aynı zamanda iman, ahlak bütünlüğünün sağlanması şartına bağlanmaktadır. Aksi halde cennetlik kimselerin yakını olmak kişiye oraya girme hakkını vermeyecektir (Karaman vd., 2007, 3/286). Sosyal adaletin sağlanması ve İslam'ın insanlara aşılacağı merhamet, şefkat, karşılık beklemeden yardım gibi çeşitli erdemlerin bildirildiği bir ayette (Nisa 4/8), söz konusu erdemlerin uygulanmasının akrabalar arasında ve insan ilişkilerinde soğukluk, kıskançlık, dışlanmışlık gibi olumsuz duyguların girmesini önleyeceği bildirilmektedir (Karaman vd., 2006, 2/21). Nitekim "İslam dini Allah tarafından belirlenmiş ahlaki sınırlar içinde çeşitli etkinliklerini uzlaştıran, dengeli insanlardan meydana gelmiş toplumsal bir çevre oluşturmayı amaçlamaktadır." (Nakvi, 1985, 54).

Ödüllendirme, eğitime, ikna çabaları gibi çeşitli olumlu söylemlerin, toplumsal normların başarılı bir şekilde sağlanması için önem arz ettiğine daha önce değinmiştik. Bireyler cezai yaptırımlardan sakınmak için düzeni bozma potansiyeline sahip sapma eğilimlerinden mümkün olduğunca uzak durmaya çalışırlar. Bu durum ise bireylerde doğrudan ödül üzerine bir güdülenme oluşturarak ödülü kapsayan davranışlara yöneltir. Bu bağlamda olumlu kontrol mekanizmalarının işletilmesi toplumsal organizasyonu geliştirici eylemleri kapsar.

Mezkûr ayetlerde (Rad 13/21) dünya hayatının olumlu sonu olan cennetlerin Allah'ın gözetilmesini emrettiği davranışları yerine getiren kimselere ödül olarak sunulacağı bildirilmektedir. Zaaf ve eğilimlerin sunmuş olduğu geçici hoşnutlukların bir kenara bırakılarak ayetin ihtiva ettiği konuların pratikte uygulanması kişiyi mükafatına ulaştıracaktır. Davranış düzleminde Kur'an'ın bildirdiği çeşitli erdemlerin uygulanması, akrabalık ilişkileri ve toplumsal ilişkilerde toplumsal organizasyonu zedeleyici ve

engelleyci olumsuzlukları önleyerek tutarlılık ve yapıcılık içerisinde, maneviyat yoksunluğundan uzak bir toplum düzenini teminat altına alacaktır.

“Allah’ın yerine getirilmesini emrettiği şeyleri yerine getirirler.” (Rad 13/21) ayetinde hak ve hukuka riayet etmenin önemi üzerinde durulmakta, peygamberlerin ve onların mirasçıları olan alimlerin, hısım akrabasının, komşunun ve bütün müminlerin, zimmet sahibi gayrimüslimlerin ve hatta karıncalara kadar hukuka riayet etmenin önemi üzerinde durulmaktadır (Yazır, 1992, 5/141). Bu noktada Türk kültüründe karıncayı bile incitmemek deyim halini almıştır (Yılmaz, 2019, 321). Bütün yaratılmışların haklarına saygı göstermek bu ayetin ihtiva ettiği anlamlar içerisinde yer almaktadır (Yazır, 1992, 5/141). Allah’ın kullarından yapmasını istediği ahlaki emirler hayır, iyilik, husn, adalet, salih amel gibi hem genel olarak toplumun hem de bireysel olarak insanların mutluluğunu ve faydasını sağlayan emirlerdir. Aynı şekilde Allah’ın yasakladığı davranışlar ise fisk, fitne, kötülük, zulüm gibi insanlığın emniyetini ve mutluluğunu ortadan kaldıran sıkıntı verici davranışlardır (Güler, 1998, 33).

Yüce Allah’ın sürdürülmesini emrettiği akrabalık ilişkileri her çağda Müslümanların sahip olmak durumunda oldukları nitelik ve karakteristik özellikler arasında zikredilmektedir (Derveze, 2014, 4/408-409). İnsanların yakın akrabalarına karşı göstermiş olduğu sevgi, fıtrata dayanan bir özelliktir. Bu bağlamda (Nur 24/22) kişinin öfkeli anlarında bile akrabalarından merhameti esirgememesi emredilmektedir. Bu durum sıla-i rahime teşvik ve yöneltmede ve akrabalara karşı yumuşaklık ve nezaketle muamele etmede üst bir mertebeyi ihtiva etmektedir (İbn Kesir, 1991, 11/5811). Bu ayet Hz. Ebû Bekir ile Mistah b. Üsase arasındaki olay hakkında nazil olmuştur. Hz. Aîşe’den gelen bir rivayete göre ifk hadisesi bağlamında kendisini temize çıkaran (Nur 24/11-22) ayetler nazil olduktan sonra Hz. Ebubekir Mistah b. Usase’ye bir daha yardım etmeme kararı almıştı.² Bunun nedeni de Mistah ’ın ne yakınlığa ne de Ebubekir’in kendisine ve ailesine yapmış olduğu yardımlara itibar etmemiş olmasaydı. Bunun üzerine nazil olan bu ayeti (Nur 24/22) duyan Hz. Ebubekir “Vallahi biz Allah’ın bizi bağışlamasını arzu ederiz.” dedi. Devamında ise Mistah’a öncekinden daha cömert olan yardımlarına devam etmeye başladı. Diğer bazı sahabeler de ifk olayı bağlamında iftirada rol oynayanlara karşı yemin etmeme kararı almışlardı. Onlarda yeminlerini geri aldılar (Mevdudi, 1991, 3/510-511). Nitekim bu hususta Hz. Peygamber “.....Sıla-i rahmi kesmek üzere yemin edenin de edilmiş bir yemini yoktur” buyurmuştur (Sicistani, 1989, 8/367).

² Bu âyet Hz. Ebû Bekir ile Mistah b. Üsase arasındaki olay hakkında nazil olmuştur. Mistah, Ebû Bekir'in teyzesinin oğlu idi. Bedir'e katılmış yoksul muhacirlerden birisi idi. Ebû Bekir'in (r.a) kendisine infakta bulunduğundan başka malı olmayan yoksul biriydi. Hem de Ebubekir (r.a) akrabalığı dolayısıyla ona infak ederdi (İbn Kesir, 1991, 11/5811). Mistah, Hz. Aîşe ile ilgili iftira olayına (ifk) katılıp bu hususta bazı şeyler söyleyince, Ebû Bekir (r.a) ona infakta bulunmamaya, ebediyen hiçbir şekilde ona faydalı olacak bir iş yapmamaya yemin etti. Mistah gelip özür dilediyse de Ebû Bekir yemini üzerinde ısrar edince bu âyet nazil oldu. Bir başka rivayete göre de müminlerden bir topluluk ifk hadisesinde söz söyleyen herkese ulaştırdıkları iyiliklerini kestiler ve “Allah'a andolsun ki Aîşe hakkında ileri geri konuşan hiçbir kimseye iyiliğimiz dokunmayacaktır.” dediler. Bunun üzerine bu âyet onların hepsi hakkında nazil oldu (Şahan, 2010, 299).

Ayet inanan kimselerin yakınlarına karşı affedici ve hoşgörülü olmalarını emretmekte, Allah'ın bağışlayıcı ve hoşgörülü olduğunu hatırlatarak aksi bir tutum sergilememeleri konusunda uyarmaktadır. Ayet bu tür olayları tahlil ederken kullanmış olduğu ölçü ile yakın akrabalar arasında hoşgörüyü yaymıştır (Derveze, 2014, 6/359). Ayetin ihtiva ettiği hususlar davranış düzlemine aktarıldığı takdirde toplumsal düzeni sağlamada önemli bir rol oynayacaktır. Olumlu eğilimler yakın akrabalar arasında karşılıklı gelişme sağlayacak bir anahtardır.

Olumlu Kontrol Bağlamında Dinin Bütünleştirici Rolü ve Sıla-i Rahim

Sıla-i rahimin olumlu bir kontrol mekanizması oluşu dinin toplumu bütünleştirici rolünü öne çıkarmaktadır. Nitekim Durkheim'e göre "din, kutsal şeylerle ilgili inanç ve uygulamaların bir dayanışma sistemi; kutsal şeylere bağlı kişilerle oluşan ve onları tek bir ahlaki topluluk halinde birbirine bağlayan inanç ve uygulamalar bütünüdür." (Arslantürk, 2015, 261). Din insanları sembol, değer ve normlar aracılığıyla, temelden ve en sıkı bağlarla bir arada tutan güçtür. Dini, toplumsal yapının devamı için temel esaslardan biri olarak kabul eden Durkheim'e göre, kutsallık atfedilen unsurlar dinin toplumu bütünleştirici gücünün ve toplumsal kontrolün sağlanmasının bir ifadesidir (Macionis, 2013, 489). Din toplum içerisinde sahip olduğu bütünleştirici işlevini, kendisine bağlı olan bireyler arasında gerçekleştirmiş olduğu çeşitli ilişki noktalarıyla sağlar. Aynı dini inancı paylaşmak, aynı ibadetleri gerçekleştirmek bu ilişki noktalarından bazılarıdır.

İbn Haldun'un toplum sınıflamasında tabii olarak yer alan ve şehirde hayatı ihtiva eden hadari toplum (İbn Haldun, 2017, 324), akrabalar arasında oluşan bütünleşme gücünü ortadan kaldıran çeşitli sebepleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu durumun sebep olduğu akraba ilişkilerinin giderek ortadan kalkması durumu toplum içerisinde bir çözülmeye sebebiyet verecektir. Sosyal yapının uyum içerisinde işleyişi ve iş birliği ile sürdürülmesi, içselleştirilmiş bir hal alan manevi değer ve normların bütünleştirici ve bağlayıcı rolü ile mümkündür. Bu noktada dinin bütünleştirici rolü öne çıkararak sosyal çözülmeyi engellemektedir. Din toplumlara sunmuş olduğu değerlerle birleştirici gücünü ortaya koyar (Yılmaz, 2004, 98). Freyer "Kan hısımlığına yahut komşuluk esasına istinat eden grupların, aynı zamanda inanç ve ibadet birlikleri haline gelmesi mümkündür. Bu takdirde fertler arasında zaten mevcut olan grup bağının din vasıtasıyla daha da kuvvetleneceği, sıkılaşacağı ve zindelik kazanacağı tahmin olunabilir, nitekim fiiliyatta da böyle olmuştur." sözleriyle dinin bütünleştirici rolüne işaret etmektedir (Freyer, 1964, 39).

Dinin ortaya koymuş olduğu değerler sistemi, toplumun bütünleşmesine katkı sağlar. Toplum belli bir inanç etrafında bir araya gelmişse, benzer tutum ve davranışların ortaya çıkmasını sağlayan bu inanç, bütünlük içinde yaşamaya temel oluşturur (Kasapoğlu, 2016, 43). Öyle ki klasik ve çağdaş din sosyolojisinde dinin bütünleştirici rolü, en önemli işlevleri arasında görülmekte, dinin bütünleştirici rolü üzerinde duran F. Fürstenberg ise bu durumu sosyolojinin ikinci temel kuramı olarak zikretmektedir (Kasapoğlu, 2016, 39).

İslam, toplumsal ilişkilerin değersizleştirilmesi problemini insanlığın tamamını teşkil edecek şekilde, toplumsal hayatı olumlu yönde motive edecek ilkeler getirerek çözümlenmiştir. İyi insani ilişkiler İslam kültürünün, Kur'an'ı ifadelerle desteklenen hassas ilkeleri arasında yer almaktadır. İslam bütünleştirici niteliğini bir yönüyle de sıla-i rahim ilişkilerinin ideal pratiğinin doğru anlaşılması ve uygulanması etrafında geliştirmiştir. Bu

bağlamda sıla-i rahim, yakın akrabaların gerçekte birbirlerinden razı olmaları idealini temel almaktadır. Aile ve akrabalar arasındaki karşılıklı bağlılığın güçlendirilmesi, sıla-i rahimin kesilmemesi durumunda olumlu söylemlerin Allah tarafından Kur'an'da bildirilmesi (Nisa 4/8), bireylerin sıla-i rahim ile ilgili sorumluluklarını yerine getirmesini teşvik edecektir. Sıla-i rahim ilişkisinin bütünleştirici ve istikrarlı bir yön olduğu Kur'an bağlamında anlaşılmaktadır. Sıla-i rahimin günümüzde somut pratiklerle desteklenip gözardı edilmediği sürece, olumlu bir süreç teşkil edeceği ve toplumun sosyal ilişkilerinin daha net olarak tanımlanmasına fırsat sağlayacağı görülmektedir.

Olumsuz Bir Kontrol Mekanizması Olarak Sıla-i Rahim

Soy ve evlilik (nesep ve sıhriyet) Kur'an'da zikredilen, aynı zamanda akrabalık olgusunun en temel iki unsurudur (Furkan 25/54). Allah insanları ilk olarak iman bağıyla, sonrasında ise aile ve akrabalık bağlarıyla birbirlerine kenetlemiştir. Göndermiş olduğu peygamberlere eş ve çocuklar vererek bu yapının sağlam bir temele oturtulması sağlanmış (Rad 13/38), toplumun temel unsuru olan bu yapıyı bozacak her türlü işin, fitrata aykırı olarak aileye ve akrabalıklara zarar veren her türlü yolun bir azap vesilesi olduğu bildirilmiştir (Nisa 4/115-119). Kur'an'ın akrabalık ilişkilerine verdiği önemi gösteren bir diğer ayette müşriklerin iktidarı ele almasıyla yeryüzünde bozgunculuk çıkaracakları ve akrabalık bağlarını parçalayacaklarına vurgu yapılmaktadır (Muhammed 47/22). Bu ayette akrabalık bağlarının koparılmasının haram olduğu açıkça ortaya konulmaktadır (Mevdudi, 1991, 1/387). Ayet muhataplarının durumundan beklenen hali ve başlarına gelecekleri ihtar etmekte ve bu durumdan vazgeçmeye davet etmektedir (Kutub, 1980, 6/3297). Aynı zamanda sıla-i rahimin zıddı olan kat'i rahimi (İbnu'l Esir, T.y, 192) vurgulayan bu ayet akrabalık ilişkilerini kesen kimseleri Allah'ın lanetlediği kimseler olarak tanımlamaktadır. Ayette müşrikler bu şekilde bir kınanmaya tabi tutulurken, bu şekilde kınama yoluyla bile bir hitaba layık olmadıklarını göstermek için, akrabalarını perişan bir hale getirecek şekilde sadakatsizlik edenler "Allah'ın lanet ettiği, rahmet alanından kovduğu kimseler" olarak nitelendirilmektedir (Yazır, 1992, 7/145). Gerek Allah'a gerekse kullara verdikleri sözden dönen, yaptıkları anlaşmaları bozan, akraba, komşu ve diğer insanlarla ilişkilerini kesen, fakir fukarayı gözetmeyen, yeryüzünde fesat çıkarıp insanların arasını bozan kimselerin Allah'ın, meleklerin ve insanların lanetine uğrayacağı, ahirette ise cehenneme gidecekleri (Rad 13/25), benzer bir ayette de (Bakara 2/27) söz konusu kimselerin hüsrana uğrayacağı bildirilmektedir.

Olumsuz kontrol mekanizmalarının tehdit, cezalandırma gibi yaptırımlarla işlerlik kazanarak toplumdaki sapma eğilim ve tutumlarını önlemek için kullanıldığına daha önce değinmiştik. Cezalandırma eylemleri psikolojik açıdan bir tür şartlandırmayı bünyesinde barındırır. Bireylerde arzulanan yönde tavır ve davranışların yerleşmesi olumlu kontrollerin olduğu kadar, olumsuz kontrollerin de yerli yerinde kullanılmasıyla mümkündür (Dönmezer, 1983, 309). Allah Kur'an'da (Rad 13/38) toplumun en küçük yapısı olan ve aynı zamanda toplumsal düzenin sağlanmasında temelde yer alan aile ve akrabalık ilişkilerinin terkinin şiddetli bir azabın habercisi olduğunu bildiriyor. Azaba uğrayacağını bildirmek olumsuz kontrollerin belirgin bir ifadesidir. Tehdit ve

cezalandırmayı temel alarak toplumsal düzenin aksamaması noktasında etkin ve anlamlı bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Allah Kur'an'da inanan kimselerin, iman karşısında inkârı tercih eden akrabalarına karşı sevgi ve saygı göstermeyeceğini belirtmektedir (Tevbe 9/23). Ayette yabancı kişiler şöyle dursun, bireyin ailesinden bile inkârı benimseyen kişiler olursa ve bu inkarlarını terk etme ihtimalleri ortadan kalkarsa, onları dost edinmemeleri, onlarla birlikte hareket ederek küfre hizmet etmemeleri, bu kimselerle sıla-i rahim ilişkisi ve sıla- rahim hakkındaki ilahi emirler noktasında aralarına mesafe koymaları bildirilmektedir (Yazır, 1992, 4/299). Olumsuz kontrollerde en etkin yaptırımlardan biri de kamuoyunun tepkisidir. Bu tepki normlardan sapan kişilere karşı alay etme eylemi olabileceği gibi, tamamen toplum dışına atmaya kadar çeşitli şekillerde görülebilir (Burcu, 1992, 96). Mezkûr ayette İslam dini karşısında inkârı seçenlere, Kur'an'ın topluma yöneltmiş olduğu sorumlulukları hiçe sayanlara tepki olarak, yakın akrabalarının onlarla ilişkilerine mesafe koymaları, onları dost edinmemeleri bildirilmektedir. Bütün öğrenme imkanlarına rağmen İslam'a yönelik bir inkâr psikolojisi içine giren müşriklerin, kendilerince tartışmaya kapalı olan kabulleri Kur'an karşısında temelsiz duran konularını doğrulatmak için onları inkara sevk etmekteydi. Ayette geçen hususa örnek olarak Hz. İbrahim'in babasının inkârı kesinlik kazanınca babasına yönelik almış olduğu tepki (Tevbe 9/114) verilebilir. Hz. İbrahim babasının küfür ve dalalet yolunda olmasından duymuş olduğu üzüntü dolayısıyla sürekli olarak babası için dua ve istiğfar etmekteydi. Fakat babasının küfrü kesinlik kazanınca onun için dua ve istiğfar etmekten vazgeçmiştir (Yazır, 1992, 4/416). Nitekim insanların birbirleriyle yakınlık ve sıla ilişkileri kurmasını sağlayan unsurlardan biride inançlarıdır. Bu hususta Allah Hz. Nuh'un oğlunu inkarından ötürü onun ehli dışında zikretmiş (Hud 11/45-47), Hz. Nuh'un ve Hz. Lut'un eşlerinin inkarlarından dolayı kendileriyle yakınlık bağlarının kalmadığını bildirmiştir (Tahrim 66/10-11).

Kafirlerin üç kötü davranışından bahseden bir ayette, kafirlerin Allah'a verdikleri sözden dönmelerinden, Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyleri ayırmalarından ve yeryüzünde fesat çıkartanlardan bahsedilmektedir (Bakara 2/27). Burada Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyleri ayırmalarından kastedilen unsurların, bazı tefsirciler tarafından akraba ile ilgilenmek, (sıla-i rahim) ve karı kocanın arasını bulmak gibi özel ilişkileri ihtiva ettiği bildirilmiştir (Karaman vd., 2006, 1/94). Kafirlerin davranışları arasında zikredilen akraba ilişkilerinin önemsenmemesi ve toplumsal dayanışma biçimleri arasında yer alan aile ve akrabalık bağlarının ikinci plana atılması, sıla-i rahimin değersizleştirilmesi azap vesilesi olarak Kur'an'da bildirilmektedir. Bu bağlamda Allah'ın bu denli önemli bir kurumun ifsat edilmesinin azap nedeni olarak bildirmesi, olumsuz kontrol mekanizmalarının işleminde öne çıkmaktadır. Aynı zamanda sıla-i rahimi terk ederek sosyal ilişkilerde güvensizlik ve belirsizliğe yol açan kişilerin Allah'ın lanetine uğrayacağı da (Muhammed 47/22) bildirilmektedir. Bireyler, tehdit ve cezalandırma içeren bu ayetler karşısında, Kur'an'ın inşa ettiği toplum yapısına uygun davranışlar sergileyeceklerdir.

Modernite ve Sıla-i Rahimin Değişen Yüzü

Kültürel ve siyasal hareketler, demokratikleşme süreci, zaman ve uzamın farklı niteliklere bürünmesi, modernite ile birlikte değişimin hız kazanması gibi sebeplerden

dolayı sosyal kontrolün birtakım krizler dönemine girdiği söylenebilir. Kültürel ve politik, ekonomi gibi çeşitli alanlarda yaşanan değişiklik, toplumsal sistemin önemli unsurlarından biri olan toplumsal ilişkilerde ve yönetim yapılanmalarında değişikliğe yol açmıştır (Bektaş - Bakacak, 2009, 45). Sumner 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde sosyal kontrolü, kargaşadan ve kaostan uzak, aynı zamanda halkın katılımıyla özgün bir pratik olarak değerlendirirken, dönemin ilk çeyreğinden sonra ise oldukça yıkıcı ve tutarsızlık içeren kapitalizmi kurtarmaya yönelik bir amaç olarak nitelendirir. Sosyal kontrolü, iletişimin, anlamlı ilişkilerin, devletlerin gücünün ve kültürel heterojenliğin her yerde olduğunu savunan politik bir proje ve aynı zamanda kapitalizmin devamı için temel dinamik olarak değerlendiren Sumner, 20. Yüzyılın ikinci çeyreğinden sonra sosyal kontrolün temelde olduğu demokratik toplumların hayal edilmesinin zor olduğunu savunur (Bektaş - Bakacak, 2009, 43-44).

Modern toplumların sosyal organizasyonu geleneksel toplumların aksine çok daha karmaşık bir yapıyı bünyesinde barındırmaktadır. Aile, akraba gibi unsurlar bu süreçte varlıklarını devam ettirmekle birlikte yeni fonksiyonlar üstlenmişler fakat mevcut fonksiyonlarından bazılarını kaybetmişlerdir (Günay, 1986, 54). Geleneksel toplumlarda öne çıkan geniş aile yapılanması akrabalık ilişkilerini kapsayan, kuzen, amca, dayı, hala gibi birçok kuşağın bir arada yaşadığı, güçlü bir dayanışma ve yardımlaşma ortamının hâkim olduğu, çok işlevli, ilişkilerin güçlü olduğu pre-modern toplumlarda görülen bir aile yapısıdır (Canatan - Yıldırım, 2011, 71). Modernleşmeyle birlikte geniş aile yapısı, bu dönemin baskın özellikleri altında çekirdek aile yapısına dönüşmüştür. Bu yapı geniş aile yapısının aksine anne baba, çocuklar ve az sayıda kişiden oluşmakta, tüketim ile karakterize olmuş topluma uygun oluşuyla öne çıkmaktadır (Canatan - Yıldırım, 2011, 74).

Geleneksel yapılarda toplumun sahip olduğu değerler etrafında şekillenen normlara itaat, bireyler arasında "biz" düşüncesini oluştururken, modern toplumlarda ilişkileri, sahip olunan "ben" düşüncesi ve aklın ve mantığın etrafında şekillenen toplumsal normlar oluşturmaktadır (Bayer, 2013, 105). Bu süreçte farklı bir boyuta taşınan bireysellik, modern toplumlarda kararların birlikte verildiği alt kurumlar olan aile ve akrabalık sistemlerinin yaşamış olduğu çözülmenin etrafında şekillenmiştir. Yeni bir ivme kazanan manevi boşluk, aile ve akrabalık kurumlarının birliğini zedelemiştir. Söz konusu kurumların yapılarında meydana gelen değişiklikler kültür birikimini aktarma fonksiyonunu devre dışı bırakarak, toplumsal ve kültürel normları içselleştirmeden yetişen bireylerin oluşmasına sebep olmuştur (Öz, 2019, 801-802). Akrabalık bağlarının zedelenmesiyle birlikte, sıla-i rahim ilişkilerinin güven temelli olarak çok fazla sorgulamaya tabi olmadan sağlanması gerekirken artık güvenin sağlanması için bireyler arasında tartışmalara ve çeşitli pazarlıklara ihtiyaç duyulmaktadır. Giddens'a göre Janet Finch günümüzdeki akrabalık ilişkilerini ele alırken bir "halletme" sürecinden bahseder. Finch, insanların yakınlarına nasıl davranması gerektiğini halletmelerinin zorunlu olduğuna, bu halletme süreci esnasında oluşan etik kurallarını da bağlanma kavramıyla açıklar. Bireyler akrabalık ilişkilerini düzenlerken "yapılacak en uygun şey" in ne olduğunu tartıştıkları "müzakere edilen bağlanma süreci" nden geçmektedirler. Örnek olarak bir birey kayınbiraderine borç vereceği zaman bunu ailede veya toplumda uyması gereken bir yükümlülük olarak değil, paranın, doğru iş olarak nitelenmesini sağlayan bir bağlanma süreci geliştirdiği içindir (Giddens, 2010, 92).

Toplumsal dönüşüm, değerleri basit bir konuma indirgemek, geniş ya da çekirdek aile olması fark etmeksizin aile ve akraba sistemlerini çözülmeye açık hale getirmektedir. Bu süreç aynı zamanda ailevi ilişkileri zayıflatmasına ek olarak dini değerlerin de devre dışı bırakılmasını kapsayan bir süreçtir. Aile kavramının geniş aileden çekirdek aileye dönüşümü sayısal azalmanın ve ilişkilerin atomize edilmesini kapsarken aynı zamanda sahip olunan dini değerlerinde modernizasyon sürecine denk gelmektedir. Nitekim derin bir değişim olarak ele alınabilecek bu süreç değerlerinden yoksun, sağlıklı ve istikrarsız toplum oluşumlarına neden olmuştur (Aktaş, 1992, 216). Mevcut durum, bu tür bir kişilik tipini küresel boyutta üretmeye devam etmekte, tek bir kurum etrafında toplanamayan aile ve akraba sistemlerini oluşturan bireylerin günden güne ortak değerleri farklılaşmakta, ana kurum olarak nitelediğimiz aile ve akrabalık kurumları büyük bir tehlike altına girmektedir. Yapılan bir araştırma, varlığını sürdüren dini inançlar ve pratiklere rağmen toplum içerisinde önemlilik arzeden evlenme, cenaze, sünnet gibi uygulamaların son otuz yıl içerisinde değer kaybına uğrayarak zayıfladığını göstermiştir (Öz, 2019, 810).

Kur'an'da fasık kimseler "Allah'ın emretmiş olduğu akrabalık ilişkilerini koparanlar ve yeryüzünde fesat çıkararak kimseler" olarak tanımlanurlar (Rad 13/21-25). Modern kabuller, geleneksel toplumdaki geniş aile yapısından uzakta, akrabalık sistemini oluşturan bireylerin duygusal yakınlıklarının nispeten daha az olduğu bir yapıyı ihtiva eder. Bu durum Kur'an'da zikredilen "akrabalık ilişkilerini koparanlar" ifadesiyle uyumaktadır. İslam net bir şekilde silanın önemine vurgu yapan çağrışımlarla, getirmiş olduğu ahlaki ilkelerle toplumu bir bütün olarak karakterize etme amacına sahiptir. Mevcut durum aralarında akrabalık ilişkisi bulunan kimselerin bir tür hissizliğe kapılmalarına kapı aralar.

Sonuç

İnsanlar ve toplumlar hangi düzlemde olursa olsun toplumsallaşma sürecinde kavramlarda, kurumlarda ve rollerde gözlenen belirsizlikleri, hayat şartları ve sorumluluklarını göz önünde bulunduran bir esneklik dahilinde, sosyal kontrol mekanizmaları aracılığıyla çeşitli düzenlemelere tabi tutmuşlardır. Toplumsal sistemin korunması ve sapma davranışlarının önüne geçmek için, değer ve ilkelerin merkezde olduğu informal kontrolün yanında yasalar ve yaptırımları da kapsayan kontrol mekanizmaları, toplum içerisinde çeşitli kaos anlarında uygulanma alanı buldukça, düzenin temelindeki yerini daha da sağlamlaştırmıştır. İnsanlık tarihi boyunca bireylerin olası eylem ve tutumlarının doğru tahminler eşliğinde istikrarlı bir temele oturtulmadığı durumlarda, toplum içerisinde yıkıcı ve kronik sorunlar baş göstermiş, devamında ise sosyal yapının çözülmesi kaçınılmaz bir hâl almıştır. Doğru temele yerleştirilmediği durumlarda mikro yapıların dahi bir sorunlar demeti oluşturacağı göz önünde bulundurulursa, sosyal kontrol mekanizmalarının toplumsal düzeni sağlamadaki geniş çaplı payı daha da belirginleşir.

Kur'an, toplumsal yapının temel dinamiklerinden olan sapma davranışlarının kontrol altına alınması niteliğini destekleyici ve güçlendirici emirleriyle, "emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i anil münker" ilkesi etrafında bir toplum yapısı oluşturmuştur. Birçok alanda köktenci toplumsal düzenlemelerle kalıcı, istikrarlı, dinamik bir toplum yapısı, aynı zamanda saf ve evrensel bir yaşantı ortaya koymuştur. Kur'an toplumu dönüştürürken, ideal İslami pratiğin sınırları dışında yer alan insan ilişkilerine, özelde ise aile ve akrabalık

ilişkilerine büyük bir önem atfetmiş, sıla-i rahimin üzerinde hassasiyetle durmuş, bu yaklaşımıyla ilişki dengelerini toplumsal yapının devamını sağlayacak şekilde yeniden düzene koymuştur.

Sosyal kontrol mekanizmaları olumlu kontrol ve olumsuz kontrol başlıkları altında işlerlik kazanır. Her iki mekanizmada düzeni bozma potansiyeline sahip davranışların ve hasmane tutumların terkedildiği, ahlaki temellere dayalı bir toplum dokusu oluşturmayı hedefler. Kur'an'ı bağlamda olumlu kontroller, sıla-i rahim ilişkilerinin Kur'an'da bildirilen şekilde uygulanması noktasında ödül üzerine güdülenme oluşturarak işlerlik kazanır. Aile ve akraba ilişkilerinin karşılıklı dayanışmayla doyurucu noktalara ulaşması akabinde hayatın olumlu sonu olan cennetlerin sunulacağına bildirilmesi olumlu kontrollerin bir yansımasıdır. Sıla-i rahim ilişkilerinin statik bir çerçeveden uzakta dinamik bir temele oturtulması, akrabalar arasındaki olumsuz duyguların ortadan kalkmasını sağlayacak olumlu kontroller etrafında şekillenen aile yapısıyla mümkündür. Olumlu kontrollerin dikkate alınmadığı durumlarda ise dar bir alana sıkışmış çıkarıcı amaçların toplumdan soyutlanmaya sebebiyet vereceği ve hasmane tutumların ilişkileri oldukça sınırlayıcı bir konuma sürükleyeceği aşikardır. Bu tutumlar Kur'an'ın toplumu geliştirici yapısında uzakta, tutarlılık ve yapıcılık içermeyen, zedeleyici durumlardır. Kur'an söz konusu tutumların sebebiyet vereceği değerlerin ve sıla-i rahim olgusunun küçümsenmesi ve köreltilmesi durumunu önlemek için, toplumsal düzenin sorunsuz bir şekilde sürdürülmesine yönelik çeşitli yaptırımlara yer vermiştir.

Söz konusu yaptırımlar olumsuz kontrol başlığı altında kendisine yer bulmaktadır. Olumsuz kontroller cezalandırma ve tehdit üzerinde şekillenir. Aynı zamanda bu kontroller Kur'an'ın ısrarlı sıla-i rahim vurgusunun bir yansımasıdır. Sınırları bu kadar hassas bir kurumun sapma eğilimlerine maruz kalmaması toplumsal hayatın kontrol altına alınmasında noktasında önem arz etmektedir. Nitekim sıla-i rahim ilişkilerinin ikinci plana atılarak değersizleştirildiği durumlarda toplumsal dayanışma biçimi olarak aile kurumu çözülme yaşayacaktır. Aile ve akrabalık ilişkilerini önemsemeyerek zayıflatan kimselerin ise Allah'ın azabına ve lanetine uğrayacağı bildirilir.

Kur'an'ın evrensel oluşu itibarıyla bu ısrarlı sıla-i rahim tavrı, en çokta aile ilişkilerinin zayıfladığı modern toplumlara hitap etmektedir. Modernite ile birlikte aile ve akrabalık ilişkileri farklı bir görünüm arz ederek geleneksel toplumların aksine atomize edilmiş bir yapıya bürünmüştür. Bu durum toplumsal hayatın çeşitli alanlarında da domino etkisi ortaya çıkarmış, katı kişiliklerin yetiştiği, kültürün aktarılma fonksiyonunun zedelendiği bir süreci tetiklemiştir. Bireyleri karşılıklı olarak ve güçlü ilişkilerle bütünleyen sıla-i rahim ilişkilerinin zayıflaması, bulanıklaşması ve manevi değerlerin tükeniş sürecine girmesi, birbirlerinden yalıtılmış bireylerden oluşan bir toplum yapısını meydana getirir. Nitekim modern toplumda yer alan çekirdek aile ve sıla-i rahim ilişkileri, öz benliğine yabancılaşan bir hüviyet etrafında şekillenmektedir.

Kaynakça

- Akçakaya, Nuh. "Sosyal Kontrolün Başka Fenomenleri Gramatik Yapılar". *Akademik İncelemeler Dergisi* 14/1 (30 Nisan 2019), 403-442.
- Aktaş, Cihan. *Modernizmin Evsizliği ve Ailenin Gerekliliği*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1992.
- Altuntop, Serkan. "Suça Bakışta Kontrol Yaklaşımı ve Kontrol Teorileri". *Kriminoloji Dergisi*, 1-15.
- Arslantürk, Zeki. *Kutsal'ın Tecrübesi Din Sosyolojisine Giriş*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015.
- Bauman, Zygmunt. *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*. çev. İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.
- Bauman, Zygmunt. *Yasa Koyucular ile Yorumcular*. çev. Kemal Atakay. İstanbul: Metis Yayınları, 1996.
- Bayer, Ali. "Değişen Toplumsal Yapıda Aile". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (01 Aralık 2013), 101-129.
- Bektaş, Rahşan Balamir- Bakacak, Ayça GELGEÇ. "Modernitenin Sosyal Kontrol Söyleminin Değişen Görünümleri". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 26/1 (15 Haziran 2009), 33-48.
- Berger, Peter Ludwig. *"Dini Kurumlar" Toplumbilimi Yazıları*. çev. Adil Çiftçi. İzmir: Anadolu Yayınları, 1999.
- Burcu, Esra. *Sosyal Değişme Süreci İçerisinde Farklı Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapıya Sahip Aileler Arasında Sosyal Kontrolün Etkinliği ve Bazı Sapmış Davranışların Nedenlerine İlişkin Sosyolojik Değerlendirmeler*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Burke, Roger Hopkins. *An Introduction to Criminological Theory*. Willan Publishing, Third Edition., 2009.
- Canatan, Kadir- Yıldırım, Ergün. *Aile Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap Yayınları, 2011.
- Demir, Sevim Atila. "Modern Toplumdaki Kontrol Mekanizmaları: Foucault ve Disiplin Kuşatması". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6/2 (01 Haziran 2009), 1-12.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an'da Toplumsal Düzen*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Derveze, İzzet. *Et- Tefsirul Hadis*. çev. Muharrem Önder- Vahdettin İnce. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014.
- Dönmezer, Sulhi. "Türk Toplumunda Sosyal Kontrol Aracı Olarak Ceza ve Ödüllendirme". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 48/1-4 (1983), 295-315.
- Eren, Mehmet. "Kur'an ve Sünnete Göre Sıla-i Rahimin Önemi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 12 (2008), 369-380.

- Fichter, Joseph H. *Sosyoloji Nedir?* çev. Nilgün Çelebi. Konya: Anı Yayıncılık, 3. Basım, 2016.
- Filinte, Handan. *Mekki Surelerde Kişilik İnşası*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Freyer, Hans. *Din Sosyolojisi*. çev. Turgut Kalpsüz. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964.
- Giddens, Anthony. *Mahremiyetin Dönüşümü*. çev. İdris Şahin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010.
- Giddens, Anthony. *Sociology*. Cambridge: Polity Press, 2006.
- Güler, İlhami. *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998.
- Günay, Ünver. "Modern Sanayi Toplumlarında Din". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1986), 41-88.
- Güngör, Özcan. "Kur'an'da Sosyal Bütünleşme". *Diyanet İlmi Dergi* 40/3 (2004), 31-48.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- İbn Kesir. *Hadislerle Kur'an'ı Kerim Tefsiri*. çev. Bekir Karlığa- Bedrettin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1991.
- İbnu'l Esir. *Nihaye fi garibil hadis ve'l eser*. Kahire: Mektebetü'l İslamiyye, T.y.
- İçli, Tülin Günşen- Burcu, Esra. "İnformel Sosyal Kontrolün Sağlanmasında Ailelerin Gelir ve Eğitim Düzeyinin Önemi: Ankara'da Uygulamalı Bir Çalışma". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (15 Haziran 1993), 43-56.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "Kur'an'a Göre Dinin Toplumsal Bütünleşmedeki Rolü". *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 9/ (01 Ocak 2016), 22-116.
- Kutub, Seyyid b. Kutub b. İbrahim Seyyid. *Fi zilali'l-Kur'an*. Beyrut: Darü's-Şüruk, 1980.
- Macionis, John J. *Sosyoloji*. çev. Vildan Akan. Ankara: Nobel Yayınları, 2013.
- Mevdudi, Ebu'l A'la. *Tefhimu'l Kur'an*. çev. Muhammed Han Kayani vd. İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.
- Nakvi, N. Haydar. *Ekonomi ve Ahlak*. çev. İlhan Kutluer. İstanbul: İnsan Yayınları, 1985.
- Nar, Mehmet Şükrü. "Kültürel Hukuk: Geleneksel Kontrol Mekanizmaları". *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 26/108 (2013), 273-290.
- Oktik, Nurgün. "Sosyal Kontrol, Çocuk ve İnternet". *Bildiriler Kitabı 1. Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi*. 1/298-309. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 2013.
- Okumuş, Ejder. "Din ve Sosyalleşme". *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/11 (2014), 429-454.

- Öz, Nedim. "Modern-Seküler Süreçte Ailenin Çözülmesi". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (30 Aralık 2019), 795-835.
- Sicistani, Ebu Davud Süleyman b. Eş' as es-. *Sünen-i Ebu Davud*. çev. Necati Yeniell-Hüseyn Kayapınar. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1989.
- Şahan, Ramazan. *Kur'ân-I Kerîm'de Akrabalık*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Şahin, Nur. *19. Yüzyıl Ütopyalarında Sosyal Kontrol Mekanizmaları*. Bolu: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Şentürk, Mustafa. "Kur'an'da Toplumsal Değişme Olgusu -Disiplinlerarası Bir Giriş Denemesi". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 14/2 (01 Ekim 2014), 25-42.
- Şentürk, Recep. "Değişen Toplum ve Ahlak: Modern Türk Toplumunda Değerler Krizi". *Çağımızın Ahlak Bunalımı ve Çözüm Arayışları*. 71-82. Ensar Neşriyat Yayınları, 2009.
- Tekin, Mustafa. "Bir Sosyal Kontrol Aracı Olarak Ahilik ve Toplumsal Dinamikleri". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (01 Ekim 2006), 219-235.
- Vural, Engin. *Ütopya ve Distopyalarda Sosyal Kontrol*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Watt, W. Montgomery. *Kur'an'a Giriş*. çev. Süleyman Kalkan. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Yazıcı, Mehmet. "Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/1 (31 Ocak 2014), 209-223.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Zehraveyn Yayınları, 1992.
- Yılmaz, Bilal. *İbn Haldun'a Göre Din-Toplum İlişkisi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Yılmaz, Ömer. *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2019.

Journal of Analytic Divinity
International Refereed Journal
E-ISSN: 2602-3792
Nisan/ April 2021/ 5 (1): ss-pp 226-248

**Kur'an'da Zorluklar Karşısında Toplumların Tepkilerinin Psiko-
Sosyal Boyutları**

Psycho-Social Dimensions of Societies' Reactions Against Difficulties in the Quran

Zeynep Atalay

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty of Islamic Sciences

Ankara, Türkiye, zeynepatalay06@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1857-0178>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Derleme Makale/ Review Article

Geliş Tarihi / Date Received: 02 Ocak/ January 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 13 Nisan/ April 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Nisan /15 April 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: İlkbahar-Nisan/ Spring-April

DOI: 10.46595/jad.883690

Cite as / Atıf: Atalay, Zeynep. "Kur'an'da Zorluklar Karşısında Toplumların Tepkilerinin Psiko-Sosyal Boyutları", *Journal of Analytic Divinity*, 5/1 (April 2021): 226-248.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Copyright © Published by Özcan Güngör, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Islamic Studies, Ankara-Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Tarih boyunca toplumlar farklı zaman ve mekanlarda hayatlarını sürdürürken çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu zorluklar hem beşerî hem de ilahi nitelikte meydana gelmiştir. Bireysel sınanmanın var oluşu gibi toplumsal sınanmanın da kaçınılmaz oluşu Kur'an'ın bütününde kadim ümmetlerin sınanmalarıyla karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal sınanmalar tarihte Allah'ın milletleri, kavimleri, ümmetleri çeşitli şekillerde imtihan etmesiyle gerçekleşmiştir. Zorluklarla başa çıkma ve irade göstermede toplulukların takındıkları tavır ve tutumlar farklılık göstermektedir. Kur'an'da musibetler karşısında olumlu tavır sergileyenler sabredenler, teslimiyetçiler olarak nitelendirilirken, olumsuz tavır içinde olanlar isyan edenler, şikâyet edenler, sızlananlar olarak nitelendirilen tepki ve davranışlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmanın konusu musibetler karşısında toplumların tepkilerinin psiko-sosyal boyutuna dikkat çekmektir. Çalışmanın amacı ise zorluklarla başa çıkma ve irade göstermede toplumların tutumlarının psiko-sosyal boyutlarını ayetler ışığında incelemektir. Bu çalışmada mikro yöntem bağlamında tarihsel dokümantasyon tekniği kullanılmıştır. Sonuç olarak zorluklar karşısında toplumların tepkilerinin Kur'anî boyutlarının sabretmek, teslimiyetçilik ya da isyan etmek ve şikâyet etmek üzerinde konumlandığı görülmektedir. Ayrıca toplumların tepkilerinin toplumu oluşturan bireylerin psikolojik durumları ve içinde buldukları psiko-sosyal durum etrafında şekillendiği görülmektedir. Bunun yanında Kur'an'ın bireyin/toplumların zorluklar, musibetler karşısındaki tavrının sabır temelli davranış tipleri etrafında şekillenmesi gerektiğini vurguladığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal sınanma, Başa Çıkma, Sabır, İsyân, Kur'an

Abstract

Throughout history, societies have faced various difficulties while living in different times and places. These difficulties occurred in both human and divine nature. The inevitability of social testing, as well as the existence of individual testing, appears in the whole of the Quran with the tests of the ancient ummahs. Social tests have taken place in the history of God by testing the nations, peoples and ummahs in various ways. The attitudes and attitudes adopted by communities differ in coping with difficulties and showing willpower. In the Qur'an, those who show a positive attitude in the face of calamities are described as patient and submissive, while those who have negative attitudes appear as reactions and behaviors that are described as rebels, complainers, and mourners. The subject of this study is to draw attention to the psycho-social dimension of the reactions of societies to calamities. The aim of the study is to examine the psycho-social dimensions of societies' attitudes in coping with difficulties and showing willpower in the light of verses. In this study, historical documentation technique was used in the context of micro method. As a result, it is seen that the Qur'anic dimensions of the reactions of societies in the face of difficulties are based on patience, submission or rebellion and complaint. In addition, it is seen that the reactions of societies are shaped around the psychological conditions of the individuals who make up the society and the psycho-social situation they are in. In addition, it was understood that the Quran emphasized that the attitude of the individual / societies against difficulties and calamities should be shaped around patience-based behavior types.

Keywords: Social Testing, Coping, Patience, Rebellion, Quran

Giriş

İnsanoğlu yaratıldığı günden son nefesini verdiği güne dek hayatın akışına kapılmış bir şekilde arzu ettiği hayatı yaşamak için çaba sarf eder. Hiç şüphesiz bu süreçte pek çok sıkıntı ile karşı karşıya gelebilir. Karşılaştığı zorlukların meydana getirebileceği olumsuz sonuçlardan korunma ve içinde bulunduğu durum ile başa çıkma amacıyla birtakım bilişsel, duygusal veya davranışsal etkinliklere başvurur. Başına gelen sıkıntılı süreci hayra ya da şerre yorması bilişsel, yaratıcıya öfkelenmesi ya da ona güvenmesi duygusal, zorluklarla başa çıkma adına dua ya da ibadet etmesi davranışsal etkinlikler olarak nitelendirilebilir (Ayten, 2012, 42).

Zorluklarla karşılaşma hali olan sınanma, yeryüzünde meydana gelen birey ve toplumlar için zorunlu bir süreçtir. Sınanma süreci ayrıştırıcı, arındırıcı, tekâmül ettirici bir özelliğe sahiptir. Sınanma bireylerin içinde bulunduğu yer ve duruma göre farklılaşabilir, toplumların yer ve durumuna göre değişebilir. Değişmeyen tek şey kendisiyle imtihan olunan şeyin bu ayrışmayı sağlamasıdır (Küçük, 2006, 144). İnsanoğlu sıkıntılarını aşmak için mücadele etmeye, zorlukları aşmaya, irade göstermeye ihtiyaç duyar. Zorluklarla başa çıkmayı öğrenen insan bir sonraki zorlukta daha tecrübeli olarak yoluna devam eder.

İnsanoğlu huzurlu ve dengeli bir yaşam arayışı içinde olduğundan karşılaştığı zorluk ve sıkıntılarla başa çıkmada zorlanabilir. Karşılaşılan zorlukları her insan kendi benliğine göre algılayıp anlamlandırmaya çalıştığı için zorlukların birey üzerindeki etkisi ve bunun sonucunda ortaya çıkan tepki farklılık gösterebilir. Farklı durumlarda bireyler arası farklı tepkilerin verilmesi normal olduğu gibi aynı durumda farklı tepkilerin ortaya çıkması da normal olarak görülen bir durumdur (Pinker, 2003).

Hayatın zorluklarıyla karşılaşan bireylerde sabretme, tahammül etme bir başa çıkma yöntemi olabileceği gibi şikâyet etme ve sızlanma da gerçekleşebilecek bir ihtimaldir. Her insanın anlamlandırma şekli farklı olması yaşanan zorlu süreçlere verilen tepkilerin de farklı olmasına neden olabilir. Karşılaşılan sıkıntılı durum veya olaylar karşısında dini inanç ve öğretiler önemli rol oynamaktadır. Zorluklarla başa çıkma olarak Kur'an'da pek çok kavram bulunur. İtaat, teslimiyet, metanet, tahammül ve sabır bu kavramlardan bazılarıdır. Başa gelebilecek musibetlere dayanma gücü bulabilmenin en güçlüsü olan sabır, hem bireylerin hem de toplumların başlarına gelecek musibetler karşısında başvurduğu temel bir olgudur. Sabır kişiye karşılaştığı sıkıntılar karşısında mücadelecisi bir tavır sergilemesine ve zorluklarla başa çıkmasına yardımcı olur (Doğan, 2016, 60). Kur'an'da sabır kavramı, insanın doğru ve hayırlı bir yolda karşısına çıkan zorluklara karşı dayanıklı olmasını, direnmesini, mücadele etmesini ifade eder. Ancak bu kavram günümüzde asıl manasından uzaklaştırılıp toplum tarafından baskıya boyun eğme, olumsuzlukları kabullenme, karşılığını ahirete bırakma olarak algılanabilmektedir.. Kur'an'ın böyle bir sabır anlayışını doğrulaması ise mümkün değildir (Özsoy-Güler, 2005, 433).

Sabırsızlık, acelecilik, doyumsuzluk, ben merkezilik gibi özellikler zorluklarla başa çıkmayı zorlaştıran kişilik özelliklerindedir (Tarhan, 1998, 45). Kur'an'da sabırsızlık kavramı, nefsin istek ve arzularına sabredemeyen, ihtiraslarını kontrol edemeyen

anlamında kullanılıp, tahammülsüzlüğü ifade eder. Böyle bir sızlanma, yakınma hali Kur'an'da yerilen bir davranıştır (Demirci, 2002, 267-268).

Kur'an'da sabır, toplumsal sınanma, başa çıkma ve irade, ile ilgili çalışmalar mevcuttur. Küçük'ün (2006) *"Kur'an'da Toplumsal Sınanma ve Sonuçları"* adlı çalışmasında Kur'an'da örnekleri bulunan toplumsal sınanmalardan, boyutlarından, sonuçlarından bahsedilmiş ve peygamberlerin nasıl sınandıkları, kendilerinin ve kavimlerinin sınanma karşısındaki tavrının ne olduğu hakkında bilgiler verilmiştir. Karagöz'ün (1996) *"Kur'an'a Göre Musibetler Açısından İnsan ve Toplum"* adlı çalışmasında toplum açısından musibetlerin çeşitlerinden, toplumların musibetlere maruz kalmasının sebeplerinden bahsedilmiş ve musibete uğrayan toplumların kıssaları hakkında bilgiler verilmiştir. Temizkan'ın (2012) *"Kur'an'da Sabır"* adlı çalışmasında Kur'an'da sabır, sabrın önemi, sabra duyulan ihtiyaç konuları ele alınmış ve sabrın psikolojik tahlili yapılmıştır. Aynı zamanda Kur'an'da adı geçen peygamberlerden sabır örnekleri verilmiştir. Tok-Kahraman'ın (2019) *"Cahiliyye'den İslam'a Sabır Kavramı"* adlı çalışmasında İslam'ın ilk dönemlerinde müşriklerin müslümanlar üzerindeki baskısı karşısında müslümanların tavrından ve peygamberlerin sabır örneklerinden bahsedilmiştir. Tokur'un (2018) *"İmtihan Psikolojisi"* adlı çalışmasında imtihan kavramının mahiyetinden, imtihan edilen varlık olan insanın özelliklerinden ve insanın imtihan sürecindeki anlam arayışından bahsedilmiştir. Doğanay'ın (2019) *"Psikolojik Açıdan Hayatın Zorlukları Karşısında Dini İnanç ve Sabır: Nitel Bir Çalışma"* adlı çalışmasında zorluklarla başa çıkmada sabrın öneminden, başa çıkma stratejilerinden ve başa çıkmada zorlanan insan tiplerinden bahsedilmiştir. Doğan'ın (2016) *"Sabır Psikolojisi-Pozitif Psikoloji Bağlamında Nitel Bir Araştırma"* adlı çalışmasında başa çıkma ve sabır ilişkisinden, sabrın etkisi, işlevi ve sonuçlarından bahsedilmiş, dinlerde sabrın yerine dikkat çekilmiştir.

Literatürde konu ile ilgili yapılan çalışmalarda Kur'an'da toplumların karşılaştığı zorlukların konu, boyut ve sonuçlarından, toplumların zorluklarla, musibetlerle karşı karşıya kalmalarının sebeplerinden, helak edilen toplumlardan, zorluklarla başa çıkma yollarından bahsedilse de toplumların zorluklar karşısındaki tepkilerinin psiko-sosyal boyutlarına dair bir araştırma yapılmadığı görülmüştür. Zorluklar karşısında insanların övülen davranış olan sabır kavramıyla ve yerilen davranış olan isyan ve şikâyet kavramıyla alakalı pek çok çalışmaya rastlanılmış ancak bu çalışmalarda toplumların zorluklar karşısında sabır veya isyan temelli davranış sergilemelerinin psiko-sosyal boyutları üzerinde durulmamıştır. Bizi bu çalışmayı yapmaya yönelten sebep de budur.

Çalışmanın amacı zorluklarla başa çıkma ve irade göstermede toplumların tutumlarının psiko-sosyal boyutlarını a) sabredenler b) teslimiyetçiler c) isyan edenler d) şikâyet edenler bağlamında incelemektir. Bu bağlamda toplumların zorluklarla mücadele etmedeki yönelimleri nelerdir? Zorluklar karşısındaki tepkileri nelerdir? Tepkilerinin psiko-sosyal boyutları nelerdir? sorularına cevap aranması hedeflenmektedir.

Bu çalışma tarihsel dokümantasyon tekniği bağlamında yürütülmüştür. Dokümantasyon tekniği araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Tarihsel dokümantasyon tekniği kullanılırken psiko-sosyal açıdan doğru bilgi vermek amacıyla sosyoloji kitapları, psikoloji kitapları, din psikolojisi kitapları, meal ve tefsir kitapları, konu ile ilişkili sözlük ve makalelere başvurulmuştur. Çalışmada öncelikle kişilerin veya toplumların yaşamları boyunca karşılaştıkları zorluklara karşı tutumlarını, bu tutumlarının psiko-sosyal boyutunu, başa

çıkma kavramının Kur'an-î bağlamını ve Kur'an'da zorluklarla başa çıkma ile ilgili kavramların zikredildiği ayetler ışığında zorluklar karşısında toplumların tepkileri kategorileştirilerek tepkilerin psiko-sosyal boyutlarına dikkat çekilmiştir. Bu çalışma zorluklar karşısında toplumların tepkilerinin ne olduğu ve ne şekilde olduğunu ortaya koyarak alanda yapılan diğer çalışmalardan ayrılmış, toplumların tepkilerinin psiko-sosyal boyutlarını ele alarak bu alana katkı sunmaya çalışılmıştır.

1. Zorluklarla Başa Çıkma ve Başa Çıkma Yolları

1.1. Zorluklarla Başa Çıkma

İnsan dünya hayatında sıkıntılı, stresli pek çok olay ve durumla karşılaşabilir. Başa çıkma, bireyi aşan ve bireyi yıpratıcı, iyilik halini tehlikeye sokan, kapasitesini azaltıcı ve zorlayıcı olarak değerlendirilen iç ve dış özel durumlarla mücadele etmek için sürekli değişen bilişsel ve davranışsal çabalar olarak tanımlanmaktadır (Lazarus- Folkman, 1984, 141; Ekşi, 2001, 19). Daha kısa bir ifade ile başa çıkma zor zamanlarda sergilenen anlam arayışıdır. Kişinin başa çıkma yeteneğini aşan, anlamlandırma sürecini zorlaştıran olaylarla başa çıkmada en önemli unsur hazır olmaktır. Nitekim Kur'an-ı Kerim herkesin farklı şekillerde imtihana tâbi tutulacağını söyleyerek (Kur'an-ı Kerim Meâli, 2009, el-Bakara 2/155), bunu tarihsel gerçeklerle destekleyip muhatabına sunarak zorluklara hazır olma açısından yol göstericidir. Kur'an'ın bu hazırlığı pek çok yerde kıssalar ile yaptığı söylenebilir. Daha önceki kavimlerden benzer örnekler verilerek birçok hususta Müslümanlar teselli edilmiştir (Sıcak, 2018, 43-63).

Pargament (1997) insana zorluk, darlık veren durumlarla ilgili başa çıkmanın olumlu ve olumsuz şekillerini tanımlamıştır. Ona göre faydalı başa çıkma yöntemi olumlu ve etkili iken zararlı başa çıkma yöntemi olumsuz ve etkisizdir. Dini başa çıkma stratejisinde "Bu olay ile Tanrı'nın bana nasıl güç vereceğini görmeye çalışırım" ifadesi olumlu iken, "Tanrı tarafından cezalandırılmayı hak edecek ne yaptığımı düşünürüm" maddeleri olumsuz dini başa çıkmaya örnek verilebilir. Kur'an'da zorluklar karşısında bireylerin ve toplumların olumlu veya olumsuz tavırları yer alır. Peygamberlerin tebliğlerine kulak veren inananlar iman ederek musibetlere karşı tavrı olumlu olup sabırlı davranırken (el-Bakara 2/156, el-Hac 22/35) inkarcıların musibetler karşı tavırları olumsuz yöndedir. Onların başına gelenler hakkında sabredip, ibret alıp, tövbe etmediklerinden bahsedilir (et-Tevbe 9/126).

1.2. Başa Çıkma Yolları

Başta çıkma insanların yaşamın zorluklarına karşı bilişsel, duyuşsal veya duygusal yollarla tavır sergilemesi anlamına gelir. Karşılaşılan sorunların çözümünde kişinin sahip olduğu inanç ve dini pratikleri ona yardımcı olur. İnanan toplumların zorluklarla başa çıkmasında dinin etkili olduğu görülmektedir. Dini başa çıkma bireylerin yaşamı boyunca karşılaştığı zorluklarda dini inancından kaynaklanan bilişsel, duyuşsal veya davranışsal yollara başvurması ve mücadele ederken inancından destek almasıdır (Ekşi, 2001,26). Zorluklarla başa çıkmada bireyler/toplumlar çeşitli yaklaşımlarda bulunur. Bu yaklaşımlar kendini yeterli görme, kararı başkasına bırakma, Tanrı ile iş birliği yapma olarak sınıflandırılabilir Kendi kendini idare etme yaklaşımında karşılaşılan zorluklar, yaratıcıdan bir yardım beklenmeden kişisel imkanlar dahilinde çözüme kavuşur. Burada kendini

yeterli görüp ilahi bir güce gerek duymadan aktif bir tavır söz konusudur. Hayatta insanların şahsi gücünün yetebileceği ölçüde zorluklar meydana gelebileceği gibi şahsi gücünü aşan güç durumlarda meydana gelebilir. Bu durumda insan yetersiz ve sığınaksız kalabilir. Kararı başkasına bırakma yaklaşımında karşılaşılan zorluklarda yaratıcının müdahalesi beklenir. Kişi kendini yeterli görmeyerek yaşadığı sorunların çözümünü yaratıcıya bırakır. Yani teslimiyetçi bir tavır içinde olur. İşbirlikçi yaklaşımda karşılaşılan zorluklarda yaratıcı ile iş birliği yaparak zorlukların üstesinden gelinmeye çalışılır. Birey bu yaklaşım çerçevesinde karşılaştığı zorluklarla başa çıkarken hem bireysel olarak mücadele eder hem de yaratıcıdan destek ister. Bu tavır insanı mücadelecı, dayanıklı kıldığı için başa çıkma konusunda olumlu etki sağlamaktadır (Doğanay, 2019, 63-64).

2.Kur'an'da İnsan Grupları ve Toplumsal Sınanma

2.1. Kur'an'da İnsan Grupları

Kur'an'da sosyoloji literatüründe yer alan topluluk ve toplum manasında kullanılan kavramların karşılığı niteliğinde kavim, ümmet gibi kavramlara dikkat çekilir. Geçmiş medeniyetler kavim, ümmet, millet gibi kavramlarla ifade edilir ve peygamberlere izafe edilen toplumlar da bu kavramlarla zikredilir (el-Bakara 2/60, Hûd 11/89).

Kur'an'da insan topluluklarını ifade etmek adına en çok kullanılan kavram olan kavim; kalmak, ayakta durmak, manalarına gelmektedir. Kur'an'da kavim kavramı sosyolojik anlamda insan topluluğunu, grup veya halkı ifade etmek için kullanılmıştır (Şentürk, 2002, 69). Kur'an'da kavim sözcüğü en yaygın kullanımıyla toplumsal manada topluluk kavramını karşılar. Aynı zamanda hem sosyal grup veya kategorik olarak farklılıklar için hem de soy, dil, töre, kültür birliğini sağlamış topluluklar için kullanılır (Hançerlioğlu, 1986, 233; Keskin, 2003, 59). Kur'an'da ifade edilen kavim kavramı insanlar arası ilişkilerin samimi olması ve manevi yaptırım gücünün varlığı açısından cemaat tipi toplumlara benzetilebilir. Bu samimi ilişkilerin temeli soy, dil, töre, inanç ve kültür birliği gibi fertleri birbiriyle ilişki halinde tutan ortak noktaların artmasıyla sağlanır. Bu sebeple toplumu ilgilendiren olumlu veya olumsuz olaylar karşısında ortak bir tavır takınmayı da kolaylaştırmaktadır (Küçük, 2006, 26).

Kur'an'da peygamberlerle birlikte zikredilen ümmet kavramı; insanların kendi iradesiyle veya zorunluluk sonucu aynı yer ve zamanda ortak bir gaye ile bir arada bulunan topluluk manasına gelir (Küçük, 2006, 21). Kur'an'da ümmet kavramı kendi bağlamına uygun özel kullanımlar çerçevesinde ifade edilir. Ayetlerde din, ideoloji, din ve şeriatın üyeleri anlamında kullanılmaktadır. Kur'an'da peygamberlere gönderilen her topluluk ümmet olarak isimlendirilmektedir (el-En'âm 6/42, Yûnus 10/47). Geniş bir toplum yapısını hedef alan Kur'an küçük sosyal gruplar yerine geniş ve daha kapsamlı olan ümmet olgusunu öne çıkarmıştır.

Kur'an'da millet kavramı farklı formlarda karşımıza çıkmaktadır. En çok karşımıza çıkan formuyla örneğin "Millet-i İbrahim" ifadesi İbrahim'in din, yol ve gidişatı anlamına gelir. Genel anlamda millet yol, gidişat, insanları bir arada tutan şey manasıyla Kur'an'ın insanlar arasındaki toplumsal dayanışma ve yardımlaşma konularındaki birlikteliğini ifade eder. Millet kavramı sosyoloji literatüründe de yer alır ancak Kur'an'daki millet kavramıyla arasında fark bulunur. Kur'an'da toplumsal uyumu sağlayıp bunu yol edinişe millet, bunu

sağlayanlara ehl-i millet denirken sosyolojide uyumu sağlayan toplumlar için millet kavramı kullanılmaktadır (Küçük, 2006, 20).

2.2. Kur'an'da Toplumsal Sınanma

Toplumsal sınanma Allah'ı ümmet, millet ve kavimleri birtakım olaylarla karşılaştırmasıyla meydana gelmiştir. Toplumlar kendilerine gönderilen peygamberlere karşı olumlu/olumsuz tavırları, musibetler karşısındaki davranışları onların toplumsal sınanmaları olarak nitelendirilir. İlahi nitelikli bir olay olan sınanma, Kur'an'da imtihan, bela ve fitne kelimeleriyle kullanılmaktadır. İnsanlar karşılaştıkları musibetleri yorumlarken bela, fitne ve sabır kavramlarından yararlanırlar. İnsan hayatı bir sınav olup sınavın sonucu bireyin kendi tercihine bağlı şekillenir (Yüksel, 2020, 121-143). Bireysel sınanma olduğu gibi toplumsal sınanma da kaçınılmazdır. Kur'an'ın bütünlüğüne baktığımız zaman yeryüzünün hem bireysel hem de toplumsal alanda sınanma için kurgulandığı görmekteyiz. Bunun gereği olarak Kur'an'dan hareketle kadim ümmetlerin değişik şekillerde sınanmış olduğu görülmektedir. Nitekim insan ve toplumlar diğer yaratılmışlardan farklı vasıfta oldukları için sınanma zorunlu bir durumdur (Küçük, 2006, 140-144).

Toplumların tarihsel süreç içerisinde karşılaştıkları çeşitli zorluklar kıssalar içerisinde yer alır. Bu kıssalar aracılığıyla insanın ibret alarak düşünmesi amaçlanmış, sosyal yapının değişmesine rağmen ilahi hedeflerin değişmez olduğuna dikkat çekilmiştir (Şimşek, 1993, 71). Anlatılan kıssalarda toplumların tarihsel süreç içinde karşılaştıkları sosyal olaylar ve bu olayların değişmeyen özellikleri belirtilmektedir. Değişmeyen, süreklilik taşıyan değerlerin ise fıtrat temelli özellikler olduğu ifade edilmiştir (Güngör, 2007, 173, 190).

Toplumsal sınanma; toplumsal boyutu olan, toplumun gidişatını etkileyen, toplumun olumlu/olumsuz iradesi, davranışı, tavır ve tutumu olarak algılanabilir (Küçük, 2006, 146). Tarihe baktığımızda toplumsal sınanmanın Allah'ın, milletleri, kavimleri çeşitli şekillerde imtihan etmesiyle gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Toplulukların gönderilen peygamberlere karşı olan olumlu/olumsuz tepki veya davranışları onların toplumsal sınanmalarıdır. Kur'an'da kişilerin başlarına gelen musibetleri doğru anlamlandıramayan kişilerden bahsedilir. Bu tip kişiler bir zorlukla karşılaştıklarında sorumluluk kabul etmeyip başkasını suçlama eğilimi içindedirler. Örneğin sınanan bir toplum olan Salih (a.s.)'in kavmi; peygamberleri ve onun getirdiklerini inkâr ederek olumsuz bir tavır sergilemiştir. Başlarına gelen musibetin sorumluluğunu üstlenmeyerek musibetin sebebinin Hz. Salih ve ona inanan müminler olduğunu iddia etmişlerdir. Bu durum (en-Neml 27/47). Bu ayet kavmin sınanma karşısında olumsuz tavır sergileyerek küfre girdiğinin topluluğun bir inkâr psikolojisi içinde olduğunun bir göstergesidir. Netice itibarıyla toplumların musibetlerle karşılaştığındaki tepkilerinden biri olarak sorumluluğu başkalarının üzerine atma yolunu tercih ettiklerini söyleyebiliriz.

Toplumsal sınanmaya bir örnek de İsrailoğullarıdır. Talut ve Calut kıssasında anlatıldığı üzere (el-Bakara 2/246-251), İsrailoğulları önce savaşa çıkma emriyle sonra da su içme yasağıyla imtihan edilmişti. Ayette geçen "...içlerinden pek azı müstesna hepsi ırmaktan içtiler..." şeklindeki ifade, onların çoğunun olumsuz tavır sergileyerek sınanmayı

kaybettiğini göstermektedir (Küçük, 2006, 147-149). İsrailoğulları karşılaştıkları bu sınanma neticesinde aceleci davranarak kısa süreli de olsa bir sabır göstermediklerini görmekteyiz. İnsanın fitratında hiç şüphesiz acelecilik vardır (el-Enbiyâ 6/37). Ancak insanın bu fitri özelliği kötülüğe davet çıkarabilir. Kur'an'da yer alan bu örnekten hareketle toplumların musibetler karşısındaki tepkilerinden birinin acelecilik olduğunu söyleyebiliriz.

Sınanan toplumların tepkileri olumlu nitelikte de olabilir. Nitekim Kur'an'ın tavsiye ettiği de budur (el-Bakara 2/155). Cahiliye Dönemi toplumsal sınanmanın şiddetli olduğu bir dönemdi. Müşrikler Müslümanlara hem fiili hem de sözlü müdahalelerde bulunuyorlardı. Onlar için tavsiye edilen şey sabırdı. Neticede Cahiliye dönemindeki imtihan olan bireyler musibetler karşısında olumlu tavır sergilediler, isyan etmediler, mücadeleyi bırakmadılar, dua ile sabrettiler. İmtihanın ağır olduğu bu dönemde sabır kavramı yaratıcıya itaat edip her türlü zulüm ve işkenceye isyan ederek cahiliye zihniyetinden kurtulup kendini kurtarma çabası olarak nitelendirilmektedir (Tok-Kahraman, 2019, 87-116). Cahiliye dönemindeki mümin topluluğun bu tavrı musibetler karşısında başa çıkma stratejisi olarak sabrın, dua ve tevekkülün öne çıktığını göstermektedir.

2.3. Kur'an'da Musibetler Karşısında Topluların Tutumları

Tutum, bireye atfedilen ve onun bir psikolojik obje ile ilgili duygu, düşünce ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan eğilimdir (Smith, 1968). Ancak bireye atfedilen bir eğilim olan tutum, doğrudan gözlemlenebilen bir özellik değil, bireyin gözlemlenebilen davranışlarından çıkarım yapılarak bireye atfedilen bir eğilimdir. Yani tutum gözlemlenebilen bir davranış değil, davranışa hazırlayıcı bir eğilimdir (Kağıtçıbaşı-Cemalcılar 2014, 130). İnsanların hayatını yönlendirmesi tutum ve davranışlarını kontrol edebilmesi önemlidir.

Kur'an'ın bütününe baktığımızda insanoğlunun sürekli muhatap olduğu musibetlerin hem bireysel hem de toplumsal olabileceğini görmekteyiz. Geçmişte birçok toplum çeşitli musibetlerle sınanmış, bazıları darlık ve yokluk içinde helak olurken bazıları da bolluk ve refah içinde helak olmuştur (er-Rûm 30/9, es-Secde 32/26, el-Mü'min 40/82). Kur'an-ı Kerim geçmiş toplumların karşılaştığı musibetlerden bahsetmiş, kimi toplumların musibetler karşısında sabırlarının güçlü olduğunu haber vererek (en-Nahl 16/41) musibetler karşısında olumlu tavır sergileyenleri de övmüştür (Âl-i İmrân 3/146). Bunun yanında kimilerinin de musibetlere karşı sabırlı olmayıp isyana daldıklarını bildirmiştir (eş-Şuarâ 42/190). Mümin topluluklar hicret ettikleri zaman türlü musibetlerle, zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. Müminlerin bu durum karşısında takındıkları tutum sabırlı davranıp; sıkıntılarını, üzüntülerini Allah'a havale etmektir. Onlar "Yoksa sizden öncekilerin çektikleriyle karşılaşmadan cennete girebileceğinizi mi sandınız? Onlar öylesine yoksulluk ve sıkıntı çekmişler, öyle sarsılmışlardı ki peygamber ve yanındakiler, "Allah'ın yardımı ne zaman gelecek?" diye niyaz etmişlerdi. Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır." (el-Bakara 2/214) ayetine dayanarak her toplumun musibetle deneneceğini bilerek musibetler karşısında bilinçli davranmışlardır (Kara, 1998, 42-44).

Allah insanoğlunu çeşitli musibetler, zorluklar ile imtihana tâbi tutmaktadır. Olumsuz durumları ifade etmede kullanılan imtihan kavramı, Kur'an'da yer aldığı şekliyle insanın dünya hayatındaki gelişim süreci boyunca karşılaştığı zorluklar, musibetler

karşısında nasıl tepki verdiğini, nasıl başa çıktığını ölçmek için üst otorite tarafından meydana gelen bir sınanma halidir. İmtihan olarak nitelendirilen sıkıntılar, zorluklar bireyin, kendi gerçekliği ile karşı karşıya gelmesi, kendisini, hayatı ve karşılaştığı olayları anlamlandırıp süzgeçten geçirmesini sağlar (Tokur, 2018, 28-30). İmtihan kavramı hayır ya da şer olarak, bireyin özünün, karakterinin ortaya çıkmasını sağlayarak kendisini, hayatı ve başına gelen zorlukları anlamlandırma açısından oldukça önemli bir olgudur (er-Razi, 1996, 234). İnsanlar yaşamları boyunca hayır veya şerle, nimet veya musibetle, varlık veya yoklukla imtihan olurlar. Bu imtihanda başarılı olmak ise sabırlı olmakla mümkündür (Temizkan, 2012, 42). Kişinin musibetler zorluklar karşısında sabretmesi, dayanması yaşadığı acılarla güçlenerek olgunlaşmasını, insanlaşmasını ve olgunlaşmasını sağlar. (Atalay, 2012).

Toplumlar musibetler karşısında ya sabreder ya da isyanda bulunur. Zorluklar karşısında isyanda bulunanlara örnek olarak kafir topluluklar, çeşitli belalarla denedikleri halde tövbe etmemiş, olaylardan ibret almamışlardır (et-Tevbe 9/126). Bir başka inkârcı topluluk olan Ashâbu'l-Uhdûd ise, Kur'an'da ateşli hendeklere Allah'a inananları atanlar olarak bahsedilmiştir (Bürûc 83/4-10). İslamiyet'ten önceki bir devirde müminleri dinlerinden döndürmek için ateş dolu hendeklere atarak işkence edenleri ifade eder. Ashâbu'l-Uhdûd kıssası olarak bilinen olayda müminlerin sıkıntı ve zorluklar karşısında inançları uğruna başlarına gelen durum karşısında sabırlı ve dirençli oldukları görülmektedir (Eroğlu, 1991, 471). Bu kıssada yer alan ateş ehli başlarına gelen musibetler karşısında teslimiyetçi bir tavır gösterirken zalimce işkence edenler ise katı kalpli olarak nitelendirilebilir.

Musibetler Kur'an'da toplumların genel emir veya yasağa karşılık verdikleri tavır ve tutum olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'an'ın indirildiği ilk dönemlerde Müslümanlar çeşitli baskı ve işkencelere maruz kalmış, nazil olan ayetlerle de onlara sabretmeleri emredilmiştir (el-Bakara 2/155). Örneğin Ashab-ı Kehf olarak adlandırılan, zalim bir hükümdarın döneminde yaşamış olan bir grup genç, hükümdarın kendisine karşı gelip başka bir inancı benimseyenlere ağır işkence ve zulüm uyguladığına tanık olmuş, hükümdarın yaptıklarına boyun eğmeyerek korkusuzca inançlarını dile getirmişlerdi. Onlar baskı ve zulüm karşısında uzleti seçmişlerdi (Yazır, 2015, 5/387). Baskılara, zorluklara karşı boyun eğmeyip belalara karşı dirençli davranmış, musibetlere karşı olumlu bir tavır sergilemişlerdi (Çiftçi, 2020, 325-330). Ashâb-ı Kehf'in zorluklarla başa çıkmada yaratıcı ile iş birliği yapma yolunu tercih ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü onlar zorluklar karşısında hem mücadeleci bir tavır sergileyip sabretmiş hem de Allah'a dua ederek yardım istemişlerdir (el-Kehf 18/10). Olumlu dini başa çıkma stratejilerinden biri olan dini yalvarma (dua), hayra yorma gibi davranışlar Ashâb-ı Kehf'in zorluklar karşısındaki tavrı olarak nitelendirilebilir. Nitekim olumlu dini başa çıkma, olumsuz durumların iyi bir bakış açısıyla değerlendirilerek işbirlikçi başa çıkmayı, yaratıcıdan manevi destek aramayı ifade etmektedir.

Toplumlar karşılaştıkları zorlu, sıkıntılı süreçler karşısında çeşitli tavır ve tutum içinde bulunurlar. İnsanların algıları birbirinden farklı olduğundan zorlukları, musibetleri algılama biçimleri de farklıdır. İnsanların olaylara bakış açısından kaynaklanan farklılık musibetler karşısındaki tepkilerde de çeşitlilik meydana getirebilir. Toplumların zorluklar

karşısındaki tutumu ele alındığında sabır temelli ve isyan temelli davranış tipleri olarak iki tip tasnife gidilir. Musibetler karşısında sabır temelli davranışlar olarak sabretmek, katlanmak, teslimiyet göstermek gibi öne çıkan davranış tiplerinin yanında isyan temelli davranış tiplerinde de isyan etmek, şikâyet etmek ve sızlanmak öne çıkan davranış tipleridir.

Sabır Temelli Davranış Tipleri

Sabredenler

Sabır kavramı sözlükte; “bir kimseyi bir nesneden engellemek, alıkoymak, bir musibetle karşılaştığında isyan etmemek, yakınmamak, sızlanmamak” manasında olup (el-İsfahânî, 2002, 359), terim olarak “üzüntü, başa gelen sıkıntı, musibet ve belâlar karşısında direnç gösterme ve metanet” gibi manalara gelmektedir (Çağrı, 2008, 337; Önal, 2008, 441). Sabır yalnızca sıkıntı, musibet karşısında dayanma değil aynı zamanda gerçekleşebilecek bir olayı/olguyu kaygılanmadan bekleme ve başa gelen sıkıntı, musibet karşısında sızlanmayarak mücadele etme manasına gelir. (Uludağ, 1991, 408; Önal, 2008, 441-442). İngilizcede sabır kavramı “patience” kelimesiyle ifade edilip, sözlükte sabretme gücü, mücadele etmeyi gerektiren şeylere sabretme kapasitesi manasına gelmektedir. Aynı zamanda beklenen bir şeyin gecikmesi durumunda sessizliği muhafaza edip telaşa, heyecana kapılmamak da “patience” kelimesi ile ifade edilmektedir (Webster, 1984, 598). Sabır; kişinin musibet, dert, sıkıntı karşısında bireyin kızgınlık, isyan duyguları içerisine girmeden sızlanma ve sitemde bulunmadan başına gelen durumu sessiz ve sakin bir şekilde karşılamasıdır (Hökelekli, 2013, 117). Belalar ve zorluklar karşısında ılımlı olup ve her türlü zorlukta kişinin, sebat etmede kişinin gerekli güce sahip olması olarak tanımlanan sabır; insanların musibetler, zorluklar karşısında sabırlı ve güçlü olmayıp kolaylıkla endişelenmeye, kaygılanmaya başvurma anlamına gelen cezi’na (sabırsızlanmak) kelimesinin zıddıdır (Izutsu, 2013, 147). Sabır, Allah’tan başkasına şikâyet etmekten dili, kızmaktan kalbi, yüze ve dize vurmaktan ve elbiseleri yırtmaktan elleri menetmekten ibarettir (Cevziyye, 2005, 272). Bu yorumlara göre sabır insan iradesi dışında meydana gelen musibet, zorluk, sıkıntı veya bela anında öfke ve isyan duygularına kapılmadan, yakınmadan durumu sakin bir şekilde karşılamak ve mücadele etmek demektir.

Kur'an'da sabır kavramı çeşitli zorluklarla karşılaşan pek çok peygamberin kıssasında yer almıştır. Sorgulayıcı, araştırmacı bir kişilik özelliğine sahip olan Hz. İbrahim'in dünyadaki imtihan yolculuğu çetin geçmiştir. Hem babasını hem de kavmini doğru yola davet etmiş ancak başarılı olamamıştır. Hz. İbrahim kavminin cahillik ve zalimliklerine karşı sabırla mücadele etmeye devam etmiş, ateşe atılmasında dahi direncini yitirmeyerek duasında hem kendi hem kavmi hem de babası için iyilikler istemiştir (eş-Şuarâ 26/83-86). Evladını kurban etmekle imtihan olduğunda hem evladı hem de kendi isyan veya şikâyet duygularına kapılmadan tam bir teslimiyet ve sabır göstermiş, başlarına gelene rıza göstermişlerdir (es-Sâffât/102-106). Hz. İbrahim'in yaşamı boyunca zorluklar karşısında dini yakarıшта bulunarak, teselliyi yakarıшта bulunduğu yaratıcıda aradığı söylenebilir. Kur'an'da sabır ve tahammülün sembolü olan Eyyüb Peygamber geçirdiği ağır hastalık karşısındaki tutumundan dolayı bu şekilde anılır. O, hastalığa yakalandığında isyana düşmemiş, şikâyet etmemiş, başına gelene rıza göstermiştir. Psikolojik açıdan büyük bir imtihan olan hastalık, Hz. Eyyüb'ü Allah'a yöneltmiştir (el-Enbiyâ 21/83). Neticede de Hz. Eyyüb bu tavrının mükafatı olarak sağlığına, servetine ve ailesine kavuşmuştur (en-Nisâ 4/163, el-En'âm 6/84). Kişinin güç yetiremediği ağır ve zorlu durumlarda kendinden daha

güçlü bir varlığa yönelmesi oluşabilecek travmalara engel olabilir (Coşgun, 2019, 57). Ayrıca Hz. Eyyüb'ün karşılaştığı bu zorluk karşısında sabır tutumu sergilemesi onun kemale ermesini sağlamıştır (Yiğit, 2004, 360). Çeşitli sıkıntılarla karşılaşp zorlu bir hayat geçiren peygamberlerden biri olan Hz. Yusuf, hayatında dört büyük zorluk ile karşılaşmıştır. O, kardeşleri tarafından kuyuya atıldı (Yûsuf 12/8,10), Mısır'da köle olarak satıldı (Yûsuf 12/19-20), iftiraya uğradı (Yûsuf 12/25,27), senelerce zindanda kaldı. Tüm bu zorlukların karşısında gösterdiği sabır sayesinde birçok mükafat alarak köle olarak girdiği Mısır'a sultan oldu. O, sıkıntılar karşısında hiçbir zaman ümidini yitirmeyerek, derdini Allah'a arz etmiş, teselliye yaratıcıda arayarak duada bulunmuştur. Öte yandan Kur'an'ın birçok yerinde değişik şekillerde ele alınan Hz. Musa'nın Firavun tarafından çektiği zorluk alınacak ibretlerle doludur. Firavunun şiddetli zulüm ve baskı uyguladığı halka tebliğ için görevlendirilen Hz. Musa, bu süreçte çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Hz. Musa'nın mucizelerinin hepsini inkâr eden Firavuna ve onun baskılarına rağmen bir grup insan Hz. Musa'ya iman etmeyi tercih etmiştir (Yûnus 10/83). Tebliğ sürecinde karşılaştığı her zorluğa sabrederek, tahammül ederek çözüm yolunu yaratıcıda arayan Hz. Musa, kavmi ile birlik olarak içinde buldukları durumla başa çıkmaya çalışmıştır (Yûnus 10/88). Kur'an'da yer alan bu kıssalardan yola çıkarak zorluk hangi çeşit ve derecede olursa olsun üstesinden gelmenin sabır ile mümkün olduğunu; sabır tutumu sergilerken kişinin rıza, teslimiyet duygularına kapılarak mücadelecî bir tavır sergilediğini, aynı tutumda olan kişilerin birlik içinde olduğunu söyleyebiliriz.

İslam'ın ilk dönemlerinde müşrik toplulukların müminler üzerindeki baskısı sadece fiili değil aynı zamanda psikolojiktir. Müminler müşriklerin fiili ve psikolojik baskısı karşısında sabırlı davranıyor, kalplerindeki iman ile Allah'a ve elçisine itaat ederek zorluklara göğüs geriyorlardı. Kur'an'da müminler için musibet veya sıkıntılı bir anda teselli mahiyetinde Allah'a ve elçisine itaat edenlerin, sabredenlerin mükafatlandırılacağına dair ayetler onları teselli ediyor ve onlara güç veriyordu (en-Nisâ 4/13; en-Nûr 24/51-52). Kur'an insanların geçmiş kavimler gibi isyan etmeyip yaratıcı ile itaate dayalı bir ilişki içinde olmasını emreder. Geçmiş kavimlere gönderilen peygamberler ile Hz. Peygamber ve kendisine inananlar aynı zorluklarla karşılaşmışlardır. Mekke Müşriklerinin olumsuz tavrı Hz. Peygamber'in İslam'ı yaymaya başladığı anda ortaya çıkmıştır. Bu tavır sadece İslamiyet'e karşı olmayıp, Hz. Peygamber ve ona inananlara da karşı bir tavidir. Hz. Peygamber ve yanındakiler Mekke'de İslamiyet'in yayılmasıyla türlü baskı, işkence ve eziyete maruz kalmışlardır (Önkâl- Özel, 1998, 462-466).

Müslümanlar için büyük bir mahrumiyet dönemi olarak nitelendirilen Boykot Dönemi'nde İslam'ın yayılmasına karşı koyan müşrikler Müslümanlara türlü eziyetler ediyorlardı. Baskı, iftira, hakaret ve işkencelerin en yoğun olduğu Mekke döneminde Müşriklerin Müslümanları sindirmek için yaptığı tüm baskılar etkisiz kalıyordu. Bütün baskılara rağmen statükoyu koruyamıyor, nüfuslarını muhafaza edemiyor, kendilerine karşı olan tavra mâni olamıyorlardı. Çünkü Kureyşliler'in yaptığı baskı ve yıpratma politikalarına karşı, Hâşimoğulları birlikte hareket ediyordu. O dönemki toplum yapısı kabile asabiyetine dayalı olduğundan ötürü bütün bir kabileyi karşısına almak istemeyen Kureyşliler, asabiyetinin ortaya çıkardığı toplumsal bilincin o dönemde en büyük tehdit unsuru olduğu çok iyi biliyordu (Çonkor, 2015, 31-34). Kabile birlikteliğini bozmak isteyen Kureyşliler toplum üzerinde çeşitli yaptırımlar uygulayarak birlik olmalarına engel olmaya

çalışıyorlardı. İnananların yanında inanmayıp asabiyet duygusu ile hareket edenlerin de yer aldığı bu topluluk boykot dönemindeki tüm sıkıntı ve zorluklara karşı sabırlı davranmışlardı (el-Bakara 2/214). Boykot döneminde yaşanan zorluklara karşı tepkiler incelendiğinde bireysel tepki olarak mücadele etmenin bir ürünü olarak sabır, tahammül, azim duygularının ön plana çıktığını; toplumsal olarak ise asabiyet duygusunun meydana getirdiği toplumsal bir iradenin, direncin ve bilincin var olduğunu görmekteyiz. Toplum yapısının kabile asabiyetine dayalı olmasından dolayı ortaya kolektif bir davranış çıktığını söyleyebiliriz. Hedefe yönelik olup, pek çok insanı kapsayan, insanların hedeflere ulaşmak için iş birliği içine girdiklerinde ortaya çıkan davranış biçimi olan kolektif davranış (Le Bon, 1972, 29), boykot döneminde Hâşimoğulları'nın ortaya koyduğu duygusal niteliğe bağlı bir davranıştır.

Başlarına gelen musibetlere sabredenler için dünya ve ahiret hayatında mükafatlar vardır. Nitekim her zorluğu takip eden bir kolaylık mutlaka vardır (el-İnşirâh 94/5). Bu mükafatların en büyüğü ahirette cehennem azabından kurtulup, cennete girmektir (el-Furkan 25/75). Kişi karşılaştığı zorluk ve sıkıntılara direnç gösterip, sızlanmadığında ise zorluklarla başa çıkmak güçleşir. Zıtlıkları sabır kavramıyla kontrol ederek psikolojik bir güç elde edilebilir, olaylara karşı farklı bir bakış açısı ile bakma gücü kazandırabilir.

Mümin toplumların başlarına geleni sızlanmadan, şikâyet etmeden kabul etmeleri, boyun eğmeleri tahammül etme manasına gelmez. Onlar kalplerinde bulunan iman ve kendilerine misaller bulunan Kur'an rehberliğinde musibetlere isyan etmeyi değil sabretmeyi tercih etmişlerdir. Sabretmek tercih edilen bir durumken tahammül etmek zorunlu bir durumdur. Sabır ve tahammül birlikte veya birbirinin yerine kullanılabilen anlamdaş iki kavram olarak karşımıza çıksa da aslında hem anlamsal hem de psikolojik işleyiş açısından birbirinden farklıdır. Bilişsel süreç tahammülde daha pasifken sabırda problem çözmeye yönelik bilişsel süreç daha aktiftir. Zorluklar karşısında sabırda bilinçli bir tercihle gönüllü bir dayanma, direnme varken; tahammülde zorunlu bir katlanma söz konusudur. Yani sabırda aktif bir direniş görülürken tahammülde zoraki bir davranış görülmektedir. Nitekim zorluğa göğüs gerip, sükûnetle karşılayarak çözümü için çaba sarf etmek manasına gelen sabır, var olan duyguları bastırarak kişiyi depresif bir hale sokmanın aksine duyguları kontrol edebilme yeteneğidir (Doğan & Gülmez, 2014, 267).

Teslimiyetçiler

Teslimiyet; kadere boyun eğmek ve başa gelen olayları arka planındaki sebebi sorgulamadan kabul etmek anlamına gelir. Aklın bazen devre dışı kaldığı bir iman ve sevgi işi olan teslimiyet; akli iptal etmek değil, akli aşan konuları herkesten daha iyi bilen rehberliğine güvenerek kullanmak demektir. Kulluk söz konusu olduğunda teslimiyet olmazsa olmaz bir şart olarak karşımıza çıkar. Kul eğer teslim olamamışsa, en ufak bir zorluk, musibet anında akli nefsine uyararak itaatsizliğe gerekçeler üretir. Ancak Allah'tan gelen emirler konusunda koşulsuz itaate ulaşmış kararlı bireyler şaşırıp bocalamadan kulluklarını her durumda sürdürebilirler (Doğanay, 2019,140).

Bireyin veya toplumun kendi gücünü aşan zorluklarla karşılaşması durumunda ortaya çıkabilecek anlamlandırma arayışında, zorlukların nedenlerini veya çözümlerini her şeye gücü yetene atfetmesi teslimiyet ve tevekkül kavramlarıyla ifade edilebilir. Nitekim tevekkül insanın kendi etki dairesinde üzerine düşeni yaptıktan sonra sonucu Allah'a havale etmesi ve olanı içselleştirerek kabullenmesi anlamında olup bireyin sabır sürecini

ifade etmektedir. Tevekkül, kaygı ve endişe düzeyini azaltıp, insanın acziyetini sonsuz bir kuvvete, fakirliğini nihayetsiz bir zenginliğe, gelecek belirsizliğini netliğe ve teslimiyete dönüştüren, en genel anlamda insan psikolojisine sükûnet veren psikolojik bir yapıdır (Karataş-Baloğlu, 2019, 111). Pro-aktif bir pozisyon olan tevekkül; Kur'an'da pek çok ayette yer alan, zorluklarla karşılaşma anında tavsiye edilen bir tutumdur.

Zorluklar karşısında bir teslimiyet örneği olan hicret hadisesinde Müslümanlar müşriklerin baskılarından kısmen de olsa kurtulmak için Mekke'den Medine'ye göçmüşlerdi ancak hicretin ilk yıllarında da Medine'de putperestlerin baskıları altında kalmışlardı. O dönemde Müslümanlar can ve mal kaybı ile sınıyor, çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalıyorlardı. Ancak onlar tüm musibetlere karşı sabırlı davranıp direniyor, güven ve teslimiyet duygusuyla hareket ediyorlardı. Müminlerin musibetler karşısındaki tutumu Kur'an'da şu şekilde geçmektedir "*Onlar, başlarına bir musibet geldiğinde, "Doğrusu biz Allah'a aitiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz" derler*" (el-Bakara 2/156). Yani müminler başlarına bir musibet geldiğinde istircâ ederler. İstircâ eden; Allah'tan her ne gelirse gelsin razı olan, Allah'ın hiçbir hükmüne itiraz etmeyen, teslimiyet gösteren kimse olarak nitelendirilmektedir. Müminlerde bu kimselerdendir. Başlarına bir musibet geldiğinde sabırlı olurlar ve istircâ ederler (Karagöz, 1996, 94).

Kur'an'da insanlara bazı tavsiyelerde bulunulmuş ve bunlara göre tutum ve davranışlarda bulunması öğütlenmiştir. Zorluklar karşısında toplumların tepkilerinden sabır temelli davranış tipleri olarak tasnif ettiğimiz sabır ve teslimiyet tutumu, çevreden gelen uyarıcıların etkisiyle davranışa dönüşmüştür. Tutum, yaşantılar ve deneyimler sonucunda meydana gelen insanların davranışlarını yönlendiren, belirli bir objeye ya da kimseye karşı ruhsal ve zihinsel bakımdan hazır oluş veya vaziyet alış biçimidir (Güney, 2009,121). Olumsuz durumlarla, çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalan toplumların sabır ve teslimiyet tutumu çevreden gelen baskı ve uyarıcılar sonucunda oluşmuştur. Olumlu başa çıkma yöntemi olarak nitelendirilen teslimiyetçi anlayışta birey kendi üzerine düşeni yaptıktan sonra nihai sonucun ilahi takdire bağlı olduğunun bilincinde olup bu psikolojik hal aracılığıyla başına geleni rıza ile karşılayabilmektedir. Nitekim hicret hadisesinde zorluklarla karşılaşan toplumların tepkileri de bu şekildedir. Sabır temelli davranış tipleri altında zorluklar karşısında toplumların tepkilerini incelediğimizde sabır süreçlerinde tahammül, kabullenme, rıza, teselli gibi tutumlar içerisinde olduklarını, dini yakarışlarını bu çerçeve etrafında şekillendirdiklerini ve zorluklar karşısında eylemsel olarak sürekli kollektif bir bilinç ile dayanışma, birlik ve beraberlik içinde olduklarını söyleyebiliriz. Nitekim insan teslimiyetin faydasını toplum hayatında dayanışma ve yardımlaşma ile görebilir. Bireyler bu tip olaylarda arayış içinde olduğundan birlik içinde hareket etmeleri yeri geldiğinde hicret etmeleri, içinde buldukları kaygılı durumda onlara ruhî rahatlık ve güven sağlayabilmektedir. İnsanoğlunun karşılaştığı olayları anlamlandırma çabası kendi kontrolü dışındaki olayların nedenlerini bazı sebeplere yüklemesi ve bazı sebeplere dayandırması ile belirginleşir (Küçükcan ve Köse 2000, 154). Sabır ve teslimiyette ortaya çıkan yükleme kuramının temel mantığı, başa çıkamadığımız durumları açıklarken kendimiz dışında, kontrol edemediğimiz bir merkeze yükleme yaparak düşünsel sorgulamamızı neticelendirmemiz ve psikolojik olarak rahatlamamızdır. İnsan tabiatüstü güçlere yükleme yaparak, başa çıkamadığı olayların ağırlığından kurtularak, ruh sağlığını olumlu yönde desteklemektedir (Kartopu, 2013, 258).

İsyan Temelli Davranış Tipleri

İsyan Edenler

İsyan kavramının Kur'an'daki karşılığı olan "mâsiyet" kavramı sözlükte itaatten ayrılmak, boyun eğmemek, uyum sağlamamak manasına gelmektedir (Topaloğlu, 2021). Genel itibariyle isyan, insanın içinde bulunduğu halden memnun olmayıp şikâyet etmesini ifade eder. Topluların tarihsel gelişimi göz önüne alındığında insanın insana, insanın yaratıcıya ve insanın kendisine isyanda bulunduğu görülür (Öner, 2016, 49). İnsanın zaaflarından biri de karşılaştığı zorluklar karşısında tahammülsüz olup, şikâyet etmesidir. Ancak kişinin yaradılışında bulunan bu zaafı değiştirmek kendi elindedir. Kişinin kendisine bir musibet isabet ettiğinde isyan etmek, şikâyet etmek, sızlanmak olumsuz bir tavır olarak kabul edilir (Temizkan, 2012, 53-61).

Kur'an'ın vahiy sürecinde toplumlar sosyal bağlamda isyan ve itaat ikiliği yaşayarak ayrılığa düşmüştür. Halbuki İslam inancına göre bir topluma gönderilen vahyin amacı o toplumu düzeltmek, bütünleştirmektir. İnsanın iradesiyle gerçekleşen isyan kavramı hem yıkıcı ve olumsuz hem de yapıcı ve olumlu bir manaya gelmektedir. Kavram teolojik olarak ele alındığında iyi bir şeyin engellenmesiyle olumsuz ve yıkıcı bir manaya gelirken, kötü bir şeyin engellenmesiyle olumlu ve yapıcı bir manaya gelmektedir. Nitekim isyan ve itaat ikiliğinin bahsedildiği Kelime-i Tevhid'de yer alan "*Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed onun elçisidir*" ifadesiyle insanın seküler, yapay ilahlara isyan ederek; eşi benzeri olmayan yaratıcıya itaat etmesi belirtilmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere isyan kavramı tamamen olumsuz bir kavram olmayıp bazı durumlarda olumlu bir kavram olarak karşımıza çıkabilmektedir.

Kur'an'da zikredilen gruplar arasında yolunu şaşırان pek çok kavimden ve onlara gönderilen peygamberlerden bahsedilmiştir. Peygamberler gönderildiği toplumu Allah'a ve kendisine itaat etmeye, isyandan uzak durmaya davet etmişlerdir. Allah'a ve elçisine isyan etme hususu Kur'an'da pek çok ayette karşımıza çıkmaktadır (el-Mücâdele 58/9; el-Ahzâb 33/70). Nitekim her peygamber yaptığı tebliğ karşısında çeşitli tepkilerle karşılaşmıştır. Kavimler kendilerine gönderilen peygamberleri kendi inanç ve değerlerinin karşısında durduklarından dolayı yalancılıkla, delilikle itham edip onları "isyan eden" olarak nitelendirilmişlerdir (Şahin, 2006, 36-62). Halbuki peygamberlerin toplumların yanlış inançlarına isyan etmesinin amacı Allah'a itaate davettir.

Hız. Musa Firavun ve halkına tebliğ için gönderilmişti. Tebliğ karşısında yalancılıkla, sihirbazlıkla, delilikle itham edilmiş ve isyan eden olarak nitelendirilmişti (Ta ha 20/56; eş-Şuarâ 26/27; el-İsrâ 17/101; Yûnus 10/76; el-Mü'min 40/24). Hız. Musa'ya inanan ve onun yolunu tercih edenleri ise şiddetli zulüm ve işkencelerle tehdit ediyor, korku salarak otoritesini tahkim ve devam ettirmeye çalışıyordu. (el-A'râf 7/123-124). Bireyi pasif görüp tüm kontrolün kendi elinde olduğu düşüncesiyle otoritesini sağlamlaştırmak için her türlü tehdit ve zulmü benimseyerek adeta bir hakimiyet mücadelesi içindeydi (el-A'râf 7/123). Hız. Musa'ya inananların en korkunç işkenceler karşısında bile inançlarından vazgeçmemeleriyle bireyi pasif gören Firavun yanılmıştır. İnsanlar genellikle emirler vererek ya da propaganda yaparak veya güç kullanarak karşındakilerin duygu, düşünce ve davranışlarını değiştirmeye yönelirler (Güney, 2009,159). Nitekim Firavunun karşılaştığı zorluk karşısındaki tutumu da bu şekildedir. Statüsü ve rolünün verdiği güce dayanarak emir ve yasakların kaynağını kendisi görerek yetkili başka kimse olmadığını tüm yetki ve

kudretin kendisinde olduğunu iddia eder. O, inananları imanlarından döndürmeyi bir zorluk olarak görüp, güç kullanarak, tebliğ sürecindeki mucizeleri inkâr ederek, itaatten ayrılıp isyana başvurarak bu zorluğu aşmak istemiş ancak başarılı olamamıştır. Firavun ve halkı kıtlıkla, bela ve musibetlerle sırandıkları halde (el-A'râf 7/130,131) kibirli davranmış isyan eden bir toplum olmayı sürdürmüşler sonunda da helak olmuşlardır.

İsyanın zıddı olan itaat kavramıyla ilişkili bir kavram olan sabır ile ilgili ayetlerden yola çıkarak inkarcıların musibetler karşısında tavrının olumsuz yönde olduğunu söyleyebiliriz. Kur'an'daki pek çok ayette geçmiş kavimlerin isyankârlık, azgınlık ve taşkınlıkları yüzünden helak edildiği sonraki kavimlere örnek olarak gösterilmiştir. Hz. Nuh ve onu sapkınlık içinde gören kavmi (el-A'râf 7/60), Hz. Hûd ve onu yalancılıkla itham eden Âd Kavmi (el-A'râf 7/66), Hz. Şuayb ve büyüklük taslayan Medyen halkı (el-A'râf 7/ 88) isyan ve inkâr içinde helak olanlardır. İnkarcılar başlarına gelen musibetler karşısında hep olumsuz tavır takınmış, ibret almamış, sınanmalarına karşılık sabırsız davranmışlardır (et-Tevbe 9/126). Bazıları yoksulluk ve sıkıntılarla sınanırken bazıları da nefislerinin kin, kıskançlık gibi olumsuz duygularına kapılıp delaletle sapmışlardır. Allah onlara af dilemeleri için geçim derdi, hastalık gibi sıkıntılarla karşı karşıya getirmiştir. Ancak onların kalpleri katılaştığı için yaşananlardan ibret almamış, bunları normal olaylar olarak nitelendirerek batıl yönde ilerlemeye devam etmişlerdir (el-En'âm 6/43; el-A'râf 7/94-95). Kur'an'da sabırsızlık/ tahammülsüzlük "helû" kelimesi ile bahsedilip; yılgınlık gösterme, ümitsizliğe kapılma, sızlanma, yakınma gibi insanın yaratılışında var olan olumsuz özellikleri ifade eder. İnsanın tabiatında onu isyana sevk edecek aç gözlülük, doyumsuzluk, tez canlılık, sabırsızlık, tahammülsüzlük, usanma ve yakınma gibi olumsuz bazı özellikler vardır. İnsan başına bir sıkıntı, musibet geldiğinde sızlanır, umutsuzluğa kapılır (Karaman- Kaya, 2016, 458). İnsanın bu özelliği Kur'an'da şu şekilde ifade edilir: "Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatla yaratılmıştır. Başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur" (el-Meâric 70/19-20).

Sabırsızlığın zıddı olan acelecilik hızlı hareket etmek, her şeye vaktinden önce sahip olmak, elde etmeye çalışmak manalarına gelir (Ragıp, 2012, 3232). Fitratında acelecilik olan insan karşılaştığı olaylarda aceleci davrandığında olumlu/olumsuz sonuçlar meydana gelir. Zorluklar karşısında sabırlı olmak yerine aceleci davranıldığında kötülüğe davetiye çıkarılmış olur. Sabırsız davranıp aceleyle içinde bulunduğu durumdan kurtulmak isteyen insan başarısız olduğunda ümitsiz bir ruh haline girebilir (Temizkan , 2012, 54). Sabırsızlık, acelecilik ile ilgili Kur'an'daki en önemli olaylardan olan Uhud Gazvesi yalnızca bir meydan savaşı değildir. Aynı zamanda insanın nefsiyle, vicdanıyla olan savaşıdır. Uhud Gazvesi'nde bir yandan sabır, tevekkül, teslimiyet kavramlarını üst seviyede görülürken diğer yandan gaflet ve zaafırlar ile büyük imtihanların meydana gelişi görülmektedir. Savaş esnasında bazı okçuların sabırsız ve aceleci oluşunun sonucu yenilgi ile sonuçlanan Uhud Gazvesi sadakat ve sebat imtihanıdır. (Kutub, 2016, 180-198). Uhud Gazvesi'nde bir grup insanın birlikte hareket edip savaş meydanında zorluklar karşısında sabırsız ve aceleci davranışı içgüdüleriyle hareket ettiklerinin göstergesidir. İnsan kalabalık içinde içgüdüleriyle hareket eder. Grup içindeyken davranışlarından dolayı kişisel bir sorumluluk hissetmez. Toplumsal bulaşma süreciyle birlikte bu fikirler ve duygular hızla yayılır (Le Bon, 1997, 17). Aynı zamanda kalabalık dürtüleriyle hareket eder, karar verirken aceleci

davranır, meselenin önünü arkasını düşünmez, sorumluluk duygusu taşımadığından da kendi gücünün bilinciyle sürüklenmeye hazırdır (Hogg- Vaughan, 1997,460).

İsyan ve itaat kavramları ilk insan ile ortaya çıkıp kıyamete kadar sürecek kavramlardır. Bu iki kavram hem insan ve yaratıcıyla hem de toplumla iç içedir. Kur'an'dan hareketle ilk yaratılan insan olan Hz. Âdem şeytana isyan ettiğinde Allah'a itaat etmiş; şeytana itaat ettiğinde ise Allah'a isyan etmiştir diyebiliriz (el-Bakara 2/36-37). Kur'an-î kavramlar olan isyan ve itaat kavramları müslim- gayrimüslim tüm toplumlara hitap ederken aynı zamanda da Müslüman bireyin/ toplumun dünyasını biçimlendirmektedir. Çünkü Allah'ın istediği gibi bir insan olup onun istediği gibi bir yapı tesis etmenin yolu, O'nun muradına uygun olmayana isyan edip uygun olana itaat etmekle mümkün olur. İsyan ve itaat kavramları birbiri için alternatif olan iki kavramdır. Aynı zamanda birbirini olumlu yahut olumsuz halde ortaya çıkaran bir ikiliktir. İnsana gönderilen vahiy ile doğru ilişki kurulması neticesinde bir toplum hem isyan eden hem de itaat eden olarak nitelendirilebilir. Her iki kavramın da toplumda var olması kaçınılmaz bir durumdur. Dolayısıyla mümin bir toplum şeytan ve nefsine isyan içinde olurken Allah ve sünnetullah'a da itaat içinde olmaktadır. İnkârcı toplum için ise durum tam tersidir.

Şikâyet Edenler

İnsanın zaaflarından biri de karşılaştığı zorluklar karşısında şikâyetçi olmasıdır. İnsanlar genelde karşılaştığı sıkıntılı süreçlerde tahammül etmez, sızlanarak şikâyetlerini dile getirir. İslami kültürde zorluklar karşısında şikâyetçi olup sızlanmak yerine, çekilen acıların olgunlaşmak için bir fırsat olarak görülmesi tavsiye edilir. Başına geleni sorgulamaktan ziyade sınınmaya tabi tutulduğunun bilincinde olan birey acının dağıladığı yerin ego denilen yüzeyden uzaktaki derinliğin içinde kendimizi bulacağımız bir yer olduğu düşüncesini geliştirmeye başlar (Yapıcı & Doğanay, 2019,122). Nitekim Gazali (1975,141) sabrın fazilet bakımından en alt derecesinin zorluk anında şikâyet etmemek olduğunu, bundan daha faziletlisinin ise içinde bulunduğu zor duruma razı olup şükretmek olduğunu vurgular.

İnsan fitratı gereği iyi şeyleri istemekten usanmaz, başına kötü bir şey geldiğinde de şikâyet eder, ümitsizliğe, karamsarlığa kapılır. İnsanın bu karakteri Kur'an'da "*Ne zaman insanoğluna bir lütufta bulunsak arkasını dönüp uzaklaşır; başına bir kötülük geldiğinde de uzun uzadıya yalvarıp yakarır*" (Fussilet 41/51) şeklinde zikredilip Mekke müşriklerin üzerinden bir karakter tanımlaması yapılmıştır. Mekke müşrikleri dünyaya karşı açgözlü olmuş bela ve sıkıntı ile karşılaştığında dayanıksız davranmış, ümitsizliğe kapılmış, rızıklarında daralma olduğunda sabretmesi gerekirken haksızlığa uğradığı iddiasında bulunarak yakınıp sızlanmış ve şikâyet etmişlerdir (el-Fecr 89/16).

Kur'an'da başa gelen zorluklara şikâyet etmemekle ilgili peygamberlerin hayatlarından örnekler verilmiştir. Peygamberler hayatlarında pek çok zorlukla karşılaşmıştır. Hz. Yakub oğlunun ölüm haberi ile sınınmış, Hz. İbrahim yıllarca beklediği oğluna kavuşunca onu kurban etmekle sınınmış, Hz. Eyyüb geçirdiği ağır hastalık sürecinde servetini, ailesini kaybetmekle sınınmış, Hz. Hacer çöl ortasında terk edilmekle sınınmış, Hz. Muhammed müşriklerin baskı ve zulümleriyle sınınmış fakat hiçbiri şikâyet ve isyanda bulunmamış, sabır ve tevekkül ile Allah'a sığınmışlardır. Onlar seçilmiş olmanın, cennetle müjdelenenmenin kibrine kapılmayıp birçok sıkıntıya katlanmış asla şikâyetçi olmamışlardır (Sarıkaya-Şeren, 2017, 86). Şikâyet etmenin zıddı olarak kabul

edebileceğimiz tevekkül hali insanın sebeplere müracaat etmesinden sonra ortaya çıkan duruma rıza göstermesi, olumsuz dahi olsa şikâyet etmemesi, birçok boyutta olumlu yansımaları olan manevi bir kaynaktır (Karataş- Baloğlu, 2019,111).

İnsan imtihan için yaratılıp dünyaya gönderilmiştir. Dünyada insanların güzel işler yapma hususunda birbirleriyle rekabet etmelerini sağlamak, kimlerin daha güzel davranışlarda bulunacağını ortaya çıkarmak için hayatın ve ölümün yaratıldığı bildirilmektedir (el-Mülk 67/1-2). Yaşamının inişli çıkışlı olmasının sebebi bu yüzdendir. Allah kullarını uyarı mahiyetinde musibetlerle, zorluklarla, sıkıntılarla sınıdığı gibi nimetlerle de (mal, can, evlat, zenginlik makam, statü vb.) sınamaktadır. Birey ve toplumun tekamülü için bazı zorluklarla karşılaşılabilir. Burada alınan tavır zorluğun derecesini değiştirebilir. Zorluğa karşı sabır temelli davranış tipleri içerisinde bulunduğu durumda zorluğun derecesi azalabilirken, isyan temelli davranış tipleri içerisine girildiğinde içinden çıkılmaz bir hal alabilir. Kur'an'da imtihan olarak geçen sınanma hali kulun manevi derecesini yükseltmesi için bir araçtır. İmtihanlar birey ve toplumların ahlaki ve manevi yönden olgunlaşmasını, olumlu yönde gelişmesini ve değişmesini sağlamaktadır. İmtihandaki amaç zorluklardan etkilenen bireyin veya toplumun sabrederek bu denenmeyi ruhsal bir gelişme ve arınma fırsatı olarak görüp göremeyeceğini ölçmektir (Doğanay, 2019, 47). Sınanma sırf ilahi bir otorite ile olabileceği gibi insanlar vasıtasıyla da psikolojik veya fiziksel olarak meydana gelebilir. İnsan maruz kaldığı psikolojik veya fiziksel şiddet karşısında çeşitli tutumlar sergilemektedir. İnsanların başlarına gelenleri musibet olarak görmeleriyle veya algılamalarıyla farklı tutumlar meydana gelmiştir. İnsanın bu tutumlarını toplumsal musibetler üzerinden ele alarak ve ayetlerle ilişkilendirerek açıklamaya çalıştık. Bazılarının musibetleri anlamlandırma yoluna gidip sabrettiklerini ve teslimiyetçi davrandıklarını; bazılarının ise anlamlandırma gayretine girmeden aceleci davranarak isyan ve şikâyet ettiklerini söyleyebiliriz.

Tartışma ve Sonuç

İnsanlar hayat akışı içerisinde kendilerine göre çeşitli zorluklarla karşılaşabilirler. Her insan karşılaştığı zorlukları kendi özüne göre algılayıp anlamlandırdığından dolayı farklı tepkiler ortaya çıkabilir. Bu çalışmada Kur'an-ı Kerim bağlamında toplumların zorluklar karşısındaki tavır ve tutumları araştırılmıştır. Kur'an'da yer alan kıssalardan, toplumsal olaylardan yola çıkılarak bu olgular tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda zorluklar karşısında toplumların tepkilerinin hem olumlu hem de olumsuz nitelikte olabileceği görülmüştür. Zorluklar karşısında toplumların tepkilerini sabır temelli ve isyan temelli davranış tipleri olarak iki başlıkta tasnif ettiğimizde, inanan toplumların Kur'an ve peygamberler rehberliğinde musibetlerin sebebini anlamlandırmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Bunun sonucunda bazen pasifçe teslimiyetçi bir tavır sergilendiğini bazen de mücadeleci, aktif bir tavırla sabredildiğini belirtebiliriz. Bu tip davranışlar zorluklar karşısındaki sabır temelli olumlu tepkiler olarak nitelendirilebilir. Aksi durumda zorluklar karşısında toplumların isyan temelli olumsuz tepkiler içinde bulunduğu, zorluğu anlamlandırma çabasında olmadan bir an önce kurtulmak gayesiyle aceleci davranarak isyan ya da şikâyetle buldukları görülmüştür. Bu tutumlarının sonucunda ise karşılaşılan zorluklarla başa çıkabilmenin aksine toplumun olumsuz tutumu veya hatalı

davranışlarının bir sonucu olarak bir cezalandırma, itibarsızlaştırma, helak vb. durumlar meydana gelmiştir. Kur'an'da toplumların helak olmasının sebebi insanların kendi elleriyle yapıp ettikleri olarak nitelendirilmiştir (el-Bakara 2/195; er-Rûm 30/41). Buna göre insanlar hatalı davranışlarının, yaptıkları haksızlıkların sonucunda toplumsal olarak kendilerini helak olmaya sürüklemektedirler. Topluların olumlu/ olumsuz tepkileri topluları oluşturan bireylerin farklı bakış açılarından, psiko-sosyal durumlarından kaynaklanmaktadır. Tepkilerin sonucunda meydana gelen cezalandırma ya da mükafatlandırma durumu da toplumu oluşturan bireylerin kendi iradeleriyle seçtikleri tercihlerden kaynaklı olmaktadır.

Kur'an'a göre insanın musibet olarak algıladıklarıyla başa çıkması bireylerin sabırlı olmasıyla mümkündür. Her şerde bir hayır ve her hayırda bir şer ayeti mucibince inanan toplular Kur'an'ın rehberliği ile musibetlerin sebebinin bilebilir ve çözüm yolunu bulmak için çaba içine girebilir. Kur'an'da kurtuluşa erenler olarak nitelenenler, başlarına gelen zorlukları olumlu başa çıkma tekniğiyle hayra yorarak sorumluluk üstlenmiş, sabretmeyi, teslimiyet göstermeyi tercih etmişlerdir. Zorluklarla mücadele etmenin ilk adımı olan sabır vazgeçilmez bir psikolojik güç vasfındadır. Mücadele ile içedir, çaba ile elde edilir. Güçlüklerin üstesinden gelebilmenin neticesinde insana rahatlık veren, kemâle ermenin sırrını öğreten sabır aynı zamanda insanın yaşam olayları karşısında negatif süreçlerden pozitif süreçlere yönelişini sağlar (Doğan, 2016, 60). Sabrın içeriğinde aktif bir mücadele ve yapılan hatalardan ders çıkartma farkındalığı olması önemlidir.

İnkâr eden toplular ise Kur'an'ın önderliğine ve peygamberlerin verdikleri bilgilere, kendilerinden önce zorluklarla sınananlara rağmen başlarına gelen her türlü zorlukla mücadele etmek yerine şikâyet ve isyan etmeyi tercih etmişlerdir. Buna göre başlarına gelen zorluklarla karşılaştıklarında olumsuz başa çıkma yöntemi olarak nitelendirebilecek şekilde Allah'tan ümidi kesmiş, sorumluluk kabul etmemiş, mücadele etmeyi de tercih etmemişlerdir. Sonucunda da isyan veya şikâyet hali içinde olmuşlardır.

İnsan hayatının düzenini bozan olumsuzluklarla mücadele etme hususunda gücü sınırlı bir varlıktır. Zayıf ve muhtaç olan insan, fitratı gereği kendisinden yüce ve güçlü olana sığınma ihtiyacı hissedebilir. Bireyler ve toplular zorluklarla olumlu şekilde başa çıkmanın anahtarı olan sabır ile ilgili olarak çeşitli tutumlar sergilemişlerdir. Aynı zamanda Kur'an'da zorluklar karşısında ortaya çıkan tepkileri incelediğimizde olumlu yönde bireysel/toplumsal bir iradede söz edebiliriz (el-Enbiyâ 21/83; Yûnus 10/83; el-Bakara 2/156,214; el-Kehf 18/10). Zorluklara karşı sabredebilmek iradesi güçlü kişilerin özelliğidir. Kur'an'da kurtuluşa eren bireylerin zorlukları problem olarak görmektense çözüme odaklandıkları söylenebilir. Toplumsal açıdan sabır kavramını ele aldığımızda zorluklar karşısında toplumların özellikleri; teslimiyet, tevekkül, hayra yorma, olumlu düşünme, dua etme, anlamlandırmaya çalışma, mücadele etme, iradeli olma, sorumluluk üstlenme, ibret alma, sonsuz bir güce sığınma, destek arayışı içinde olma şeklinde sıralanabilir. Topluların zorluklar karşısındaki bu özelliklerinin sonucunda meydana gelen ise Kur'an'da da zikredildiği gibi dünya ve ahirette mükafatlandırılma, ödül, başarıdır. Tüm bu olumlu özelliklerin yararları incelendiğinde toplumun öznesi olan bireyde ruhsal bir rahatlama, olgunlaşma, güçlenme görülür, psikolojik güç ve olaylara farklı bir bakış açısı elde edilir. Toplumsal manada ise zorluklar karşısında birlik ve beraberliğin meydana getirdiği dayanışma olgusu ortaya çıkar. Toplumsal açıdan isyan kavramını ele aldığımızda ise toplumların özelliklerini; kötü algılama, şerre yorma,

acelecilik, tembellik, musibeti hafife alma, sorumluluk üstlenmeme, mazeret bulma, umutsuzluğa düşme şeklinde sıralanabilir. İsyân temelli davranış tipleri sergileyen toplumların bu özellikleri sonucunda meydana gelenler ise Kur'an'da başarısızlık, helak olma, itibarsızlaşma, cezalandırılma olarak belirtilmektedir. Bu olumsuz özellikler bireyin başa çıkma sürecini zorlaştırır, onu güçsüzleştirir, hayat memnuniyetini azaltır. Bu durum kişinin kaybetmesi olarak adlandırılıp, kendini gerçekleştirememesi ve nefesine yenik düşmesi olarak nitelendirilebilir. Fromm (1994, 42-43), insanın kendini gerçekleştirme imkânı ortadan kalktığında kendini kaybedebileceğini, isyan eğilimine gireceğini söylemektedir.

Kur'an'da zorluklar karşısında toplumların tepkileri, davranışları yalnızca tutumlarının etkisiyle meydana gelmeyebilir. Çevreden gelen uyarıcıların, baskıların da tutumlar ve davranışlar üzerinde payı büyüktür. Müşriklerin müminlere olan etkisi tam da böyledir. Onlar sosyal bir etki uygulayarak karşındakileri uyma davranışı içine sokmaya çalışmışlardı (el- A'râf 7/123- 124, Bürûc 8/ 4-10). İnsan sosyal bir varlık olduğundan dolayı toplu halde yaşama arzusu içindedir. Aynı tutum ve inançlar insanlar arası benzerlik oluşturur ve bu benzerlikler sebebiyle toplu halde yaşama gerçekleşir. Toplu halde hareket etme yani kolektif davranış insanların ortak hedefe karşı iş birliği içinde hareket etmesidir. İnsan tek başına zorluklara karşı koyamayacağı gibi, yalnız yapamayacağı şeyleri grup halinde rahatlıkla yapabilir (Güney, 2009, 159; Fromm, 1994, 65). Zorluklar karşısında toplu halde hicret de bu şekildedir. Buna göre bireyin temasta olduğu kişilerle, durumlarla ya da gruplarla ilişkili olarak tutumlar oluşturabileceğini söyleyebiliriz. İnsanların tutumlarını, davranışlarını, etkileyen çevresel uyarıcıları Fromm toplumsal özyapı olarak adlandırmıştır. Toplumsal özyapı (karakter), insanları toplumlarının eylemde bulunmaları gerektiği gibi bulunmaya, düşünmeleri gerektiği gibi düşünmeye zorlar (Fromm, 1989, 105). Freud'a göre ise insanın özneliği nesnel etkenlerce belirlenir. Nesnel etkenler insanın duygu ve düşüncelerini, eylemlerini belirlemektedir. Ancak ona göre insan bu nesnel etkenler karşısında çaresiz kalmayıp özgür bir insana dönüşebilir (Fromm, 1989, 119).

Kur'an'da toplumsal sınanma ile ilgili yapılan çalışmalarda elde edilen sonuçlar sınanmanın birey ve toplumlar için kaçınılmaz bir süreç olup bu sürecin ayrıştırıcı, arındırıcı ve tekâmül edici bir özelliği taşımakta olduğunu ve bireylerin içerisinde buldukları şart ve konuma göre imtihanın farklılaşabildiği gibi toplumların da imtihan edildikleri alan ve boyutların şart ve konuma göre değişebildiğini göstermektedir. (Küçük,2006). Sınanma karşısında insanlar farklı hollere bürünebileceği gibi zorluklar karşısındaki farklı insan tipleri her bireyin kendine has bilinci, algısı ve duygusal yapısıyla ilgilidir. Değer yargılarıyla insanı şekillendiren ve bir kalıba sokan toplumun da bu süreçte başa çıkma adına olumlu veya olumsuz etkileri görülmektedir (Doğanay,2019). Toplumsal sınanmanın sonucunda meydana gelen mükafatlandırmanın veya cezalandırmanın insanların kendi iradeleriyle ve davranışlarıyla belirlendiği kıssalar yoluyla aktararak musibetlerin geliş sebeplerinde de insanın rolüne dikkat çekilmektedir (Karagöz,1996). A'râf 7/60,66,88; Rûm 30/9; Secde 32/26; Mü'min 40/82; Nahl 16/ 41; Âl-i İmrân 3/146; Nisâ 4/13; Nûr 24 51/52 ayetlerinde görüldüğü gibi bu kıssalar bizlere toplumların tepkilerinin sonuçlarını göstermekte ve sabredenlerin övülüp mükafatlandırıldığını, isyan edenlerin ise yerilip cezalandırıldığını bildirmektedir.

Çalışmamızda Kur'an'da zorluklar karşısında toplumların tepkilerinin psiko-sosyal boyutları üzerinde durulmuştur. Zorluklar karşısında bireyin ve toplumun hangi tutumlara yöneldiğinin veya tavsiye edilen tutumun ne olduğunun yanı sıra zorluklar karşısındaki tepkilerin psikolojik ve sosyolojik boyutu ele alınmıştır. Toplumların tepki veya tutumlarının oluşumunda gerek psikolojik açıdan fitri yapılarının, duygularının, maneviyatlarının gerekse sosyal açıdan içinde buldukları çevrenin, toplumun da etkisi olmaktadır.

Sonuç olarak zorluklar karşısında toplumların tepkilerinin Kur'an'ı boyutlarının sabretmek, teslimiyetçilik ya da isyan etmek ve şikâyet etmek üzerinde konumlandığı tespit edilmiştir. Ayrıca toplumların tepkilerinin toplumu oluşturan bireylerin psikolojik durumları ve içinde buldukları psiko-sosyal durum etrafında şekillendiği görülmektedir. Bunun yanında Kur'an'ın bireyin/toplumların zorluklar karşısındaki tavrının sabır temelli davranış tipleri etrafında şekillenmesi gerektiğini vurguladığı anlaşılmıştır. Zorluklar karşısında isyan ve şikâyet duygularına kapılmadan sabır, teslimiyet duyguları içinde olmanın bireyin ve toplumun tekamülünde önem arz ettiği söylenebilir.

Kaynakça

- Abdulkadir er-Razi. *Muhtaru's-Sıhah*. Beyrut: Mektebetü'l Asriyye, 1996.
- Altıntaş, Halil- Şahin, Muzaffer. *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 16. Basım, 2009.
- Atalay, Mehmet. *Kur'an'a Psikoloji İle Bakmak (Hz. Yusuf ve Hz. Musa Kıssaları)*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Ayten, Ali. *Tanrı'ya Sığınmak / Dini Başa Çıkma Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Cevziyye, İbn K. *Sabredenler ve Şükredenler*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Coşgun, Merve. *Kur'an Kıssaları Işığında İdeal Kişilik Modelleri ve İnsanın Karakteri*. Yozgat: Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Çağrı, Mustafa. "Sabır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/337-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Çiftçi, Merve Betül. "Bir Kültürel Direniş Örneği Olarak Kur'an'da Ashâb-ı Kehf". *Journal of Analytic Divinity* 4/1 (2020), 319-332.
- Çonkor, Burhan. *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili*. Ankara: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Demirci, Mehmet. "Kur'an-ı Kerim Işığında Sabır Kavramı". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/12 (2002), 263-285.
- Doğan, Mebrure. *Sabır Psikolojisi Pozitif Psikoloji Bağlamında Bir Araştırma*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 1. Basım, 2016.

- Doğan, Mebrure- Gülmez, Çiğdem. "Sabır Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2014), 263-280.
- Doğanay, Süleyman. *Psikolojik Açından Hayatın Zorlukları Karşısında Dini İnanç ve Sabır: Nitel Bir Araştırma*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Ekşi, Halil. *Başa Çıkma, Dini Başa Çıkma ve Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Eroğlu, Muhammed. "Ashâbü'l-Uhdûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/471. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Fromm, Erich. *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*. çev. Yurdanur Salman-Nalan İçten. İstanbul: Payel Yayınevi, 6. Basım, 1994.
- Fromm, Erich. *Toplum Psikolojisi*. çev. Kemal Saydam. İstanbul: Düşünen Adam Yayınları, 2. Basım, 1994.
- Fromm, Erich. *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*. çev. Necla Arat. İstanbul: Say Yayıncılık, 3. Basım, 1989.
- Gazzâlî. *Ihyau Ulumi'd Din*. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975.
- Güney, Salih. *Sosyal Psikoloji*. Ankara: Nobel Yayınları, 2009.
- Güngör, Özcan. "Kur'an'da Sosyal Bütünleşme". *Diyanet İlmi Dergi* 43/2 (2007), 173-190.
- Hançerlioğlu, Orhan. *Toplum Bilim Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Yayınevi, 1986.
- Hogg, Michael A.- Vaughan, Graham M. *Sosyal Psikoloji*. çev. İbrahim Yıldız- Aydın Gelmez. Ankara: Ütopya Yayınları, 1. Basım, 2007.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Izutsu, Toshiko. *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 2013.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem- Cemalcılar, Zeynep. *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Evrim Yayıncılık, 16. Basım, 2014.
- Karagöz, İsmail. *Kur'an'a Göre Musibetler Açısından İnsan ve Toplum*. İstanbul: Çelik Yayınevi, 1996.
- Karaman, Hayrettin- Kaya, Mustafa. *Kur'an Yolu Meali ve Tefsiri*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Kara, Necati. "Kur'an ve Sünnette Bela ve Musibet". *EKEV Akademi Dergisi* 1/3 (1998), 42-44.
- Karataş, Kasım- Baloğlu, Mustafa. "Tevekkülün Psikolojik Yansımaları". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2019), 110-118.

- Kartopu, Saffet. "Kaygının Kader Alguları ile İlişkisi (Kahramanmaraş Örneği)". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2013), 238-260.
- Keskin, Hasan. *Kur'an'da Fitne Kavramı*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1. Basım, 2003.
- Kutub, Seyyid. *Fi Zılâl-il Kur'an*. çev. Salih Uçan vd. İstanbul: Tayf Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Küçük, Ahmet. *Kur'an'da Toplumsal Sınanma ve Sonuçları*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Küçükcan, Talip-Köse, Ali. *Doğal Afetler ve Din: Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2000.
- Lazarus, Richard S.-Folkman, Susan. *Stress, Appraisal And Coping*. New York: Springer Yayıncılık, 1984.
- Le Bon, Gustave. *Kitleler Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1997.
- Önal, Recep. "Kur'an'da İmanı ve Ahlaki Bir Tavrı Olarak Sabır". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2008), 439-466.
- Öner, Ebru. "Nurettin Topçu ve Albert Camus'de Ahlak: İsyan/ Başkaldırı Ahlakı". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/3 (2016), 49-52.
- Önkal, Ahmet- Özel, Ahmet. "Hicret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/462-466. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Özsoy, Ömer- Güler, İlhami. *Konularına Göre Kur'an (Sistemik Kur'an Fihristi)*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2005.
- Pargament, Kenneth. *The Psychology of Religion and Coping*. ABD: Guilford Press, 1997.
- Pinker, Steven. *The Blank Slate*. New York: Penguin Books, 2003.
- Ragıp, el İsfahanî. *Kuran Kavramları Sözlüğü*. çev. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları, 3. Basım, 2012.
- Sarıkaya, Berat- Şeren, Zeynep. "İnsan Sorumluluğu ve Fillerine Etkisi Bağlamında Sabır ve Tevekkül Kavramları". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (2017), 68-88.
- Sıcak, A.Sait. "Başa Çıkma Stratejileri Açısından Kur'an'da Hicret Realitesi". *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2018), 43-63.
- Smith, M.B. "Attitude change" *International encyclopedia of the Social Sciences*. 2/ 458-467. USA: Macmillan Library Reference, 1968.
- Şahin, İlhan. *Kur'an-ı Kerim'e Göre Nübüvete Karşı Tepkiler ve Sonuçları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Şentürk, Recep. "Kavim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/68-69. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Şimşek, M.Sait. *Kur'an Kıssalarına Giriş*. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1993.
- Tarhan, Nevzat. "Stres ve Sabır". *Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi* 1/5 (1998), 44-47.

- Temizkan, Abdullah. *Kur'an'da Sabır (Hz. Nuh Örneği)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Tok, Fatih- Kahraman, H.İbrahim. "Cahiliye'den İslam'a Sabır Kavramı". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (15 Mart 2019), 87-116.
- Tokur, Behlül. *İmtihan Psikolojisi*. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Topaloğlu, Bekir. "Mâsiyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/77. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Tarihi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.
- Webster, Merriam. *Merriam- Webster's Dictionary of Synonyms*. USA: Incorporated Springfield Massachusetts, 1984.
- Yapıcı, Asım- Doğanay, Süleyman. "Dini Başa Çıkma ve Sabır Bağlamında İnsan Tipleri: Nitel Bir Araştırma". *Bilimname* 40 (2019), 105-135.
- Yazır, M.Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Zehraveyn Yayınları, 2015.
- Yiğit, İsmail. *Peygamberler Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2004.
- Yüksel, M.Arif. "Kur'an'da İlâhî Sınama ve Sabır". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/3 (20 Aralık 2020), 121-143.

Journal of Analytic Divinity
International Refereed Journal
E-ISSN: 2602-3792
Nisan/ April 2021/5 (1): ss-pp 249-256

Muhammed El-Behiy'in El-Kur'an ve'l-Müctema Adlı Eseri

The Book of Mohammad Al-Bahiy The Quran and Society

Mustafa SAFA

Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Din Bilimleri
Anabilim Dalı
Asst. Prof. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Islamic Sciences, Department of
Religion Sciences

Ağrı, Türkiye, msafa@agri.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-6202-2315>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Kitap Değerlendirme / Book Review
Geliş Tarihi / Date Received: 02 Mart/ March 2021
Kabul Tarihi / Date Accepted: 13 Nisan/ April 2021
Yayın Tarihi / Date Published: 15 Nisan /15 April 2021
Yayın Sezonu / Pub Date Season: İlkbahar-Nisan/ Spring-April
DOI: 10.46595/jad.911392

Cite as / Atıf: Safa, Mustafa. "Muhammed El-Behiy'in El-Kur'an ve'l-Müctema Adlı Eseri", *Journal of Analytic Divinity*, 5/1 (April 2021): 249-256.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Copyright © Published by Özcan Güngör, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Islamic Studies, Ankara-Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Değerlendirmesini yaptığımız kitap, Mısırlı ilim ve düşünce adamı Muhammed El-Behiy'in *el-Kur'an ve'l-Müctema/Kur'an ve Toplum* isimli eseridir. *el-Kur'an ve'l-Müctema* isimli eser halen Türkçeye tercüme edilmemiştir. Muhammed El-Behiy'in *Menhecü'l-Kur'an fi Tatviri'l-Müctema* isimli diğer bir eseri, 1986 yılında tercüme edilerek *Kur'an ve Toplum* ismiyle yayınlanmıştır. Halbuki yazarın değerlendirmemize konu olan *el-Kur'an ve'l-Müctema* kitabı, Türkçe *Kur'an ve Toplum* anlamına gelmektedir. Değerlendirmesini yaptığımız *el-Kur'an ve'l-Müctema* isimli bu orijinal eser, dört bölüm, 174 sayfa olarak Mektebetü Vehbe tarafından 1976 yılında Kahire'de basılmıştır. Yazar kitabın birinci bölümünde, Müslüman bir toplumda var olan genel sosyolojik ve psikolojik olguları Kur'an kaynaklı olarak ele almıştır. İkinci bölümde Kur'an'a göre farklı durum ve konumlarda İslam toplumunun karakteristik özellikleri konusunu anlatmıştır. Üçüncü bölümde zafer ve yenilgi ahlakı diyebileceğimiz, Müslüman toplumun zafer anında ya da hezimet anında nasıl davranması gerektiğiyle ilgili Kur'an'daki emir, yasak ve tavsiyeleri açıklamıştır. Dördüncü bölümde yazar, gayrimüslim toplumların İslam toplumuna saldırıları karşısında Müslüman toplumun nasıl davranması gerektiğiyle ilgili Kur'an öğretilerini açıklamıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Kur'an, Toplum, Sosyolojik olgu, Müslüman toplum.

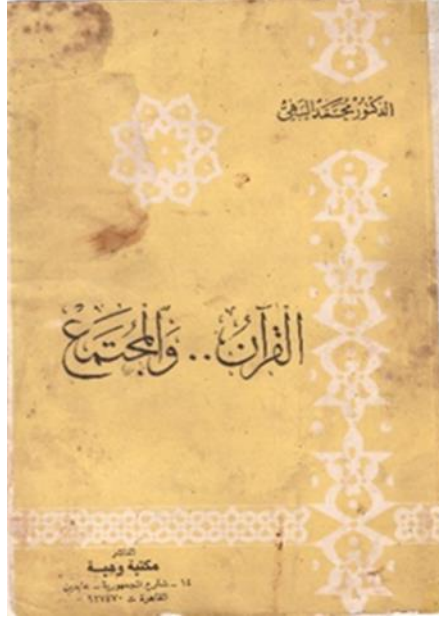
Abstract

The book we have evaluated is the work named *Al-Quran wa'l-Muctama/The Quran and Society* by the Egyptian scientist and intellectual Mohammad Al-Bahiy. This work named *Al-Quran wa'l-Muctama* has not been translated into Turkish yet. Another work of Muhammed El-Behiy named *Menhecü'l-Quran fi Tatviri'l-Müctema* was translated in 1986 and published under the name *The Quran and Society*. However, the book of the author, *El-Quran ve'l-Muctema*, which is the subject of our evaluation, means *The Quran and Society* in Turkish. This original work named *Al-Quran wa'l-Muctama*, which we have evaluated, was published in four chapters and 174 pages by Maktabatu Wahba in 1976 in Cairo. In the first chapter of the book, the author deals with the general sociological and psychological phenomena that exist in the Muslim society based on the Quran. In the second chapter, he explained the characteristic features of Islamic society in different situations and positions according to the Quran. In the third chapter, the orders, prohibitions and recommendations in the Quran about how the Muslim society should behave in the moment of victory or defeat, which we can call the ethics of victory and defeat, are explained. In the fourth chapter, the author explained the Qur'anic teachings about how the Muslim community should behave in the face of the attacks of non-Muslim societies against the Islamic society.

Keywords: Sociology of religion, The Quran, Society, Social phenomenon, Muslim society.

Giriş

Değerlendirmesini yaptığımız *el-Kur'an ve'l-Müctema*¹ isimli kitabın yazarı Muhammed El-Behiy, 1905 yılında Mısır'ın Buhayre şehrine bağlı Şübrâhîh kazasının Esmâniye köyünde doğmuştur. İlk öğrenimini ve hafızlığını tamamladıktan sonra 1917'de Desûk'ta başladığı ortaöğrenimini Tanta ve İskenderiye'de devam ederek bitirmiştir. Ortaöğrenimden sonra Ezher'in edebiyat bölümüne kaydolmuş, 1931 yılında buradan mezun olmuştur. Buhayre Müdiriyet Meclisi tarafından felsefe alanında doktora yapmak üzere Almanya'ya gönderilmiştir. Berlin'de sekiz aylık bir Almanca öğreniminden sonra 1932 Ekim ayında Hamburg Üniversitesi'ne girmiş, Ernst Cassirer'den felsefe, William Stern'den psikoloji dersleri almıştır. H. Noack'ın danışmanlığında Muhammed Abduh'un milli bilinç ve milli direnişe yönelik eğitim metoduyla ilgili hazırladığı *Muhammed Abduh: Eine Untersuchung seiner Erziehungsmethode zum Nationalbewusstsein und zur nationalen Erhebung in Ägypten* doktora teziyle 1936 yılında felsefe ve psikoloji doktoru olmuştur (Şenburç, 2016, 176).

1939 yılında Kahire'ye dönen yazar, Ezher'de Usulüddin Bölümünde felsefe profesörü olarak göreve başlamıştır. Usulüddin ve Arap Dili Fakültelerinde hocalık ve bölüm başkanlığı yapan Muhammed El-Behiy, Ezher'le ilgili yeni düzenlemeler sonrası

¹ *el-Kur'an ve'l-Müctema* isimli kitabı 18 Ağustos 1988 tarihinde Kahire'de eski kitap satan sokak sergilerinden birisinde bulmuştum. Yazarın *Kur'an ve Toplum* isimli Türkçeye çevrilen eserinin orijinal Arapçasını bulduğumu düşünerek çok sevinmiştim. Türkiye'ye döndüğümde heyecanla *el-Kur'an ve'l-Müctema* isimli Arapça kitabı Türkçe *Kur'an ve Toplum* kitabıyla karşılaştırdığımda, her iki eserin hem isim hem de içerik olarak birbirinden çok farklı olduğunu gördüm. Ayrıca Türkçe *Kur'an ve Toplum* olarak yayınlanan tercüme kitabın iç kapağın arka sayfasında tercümenin orijinal adının "Orijinal Adı: Menhecû'l-Kur'an fî Tatvîri'l-Müctema" şeklinde yazıldığını da o zaman farkettim. Ayrıca, kitabın arka kapağına "Bir Yayıncılık" imzasıyla yazılmış olan kitap tanıtım yazısında *Kur'an ve Toplum* ismiyle yayınlanan kitabın orijinale uygun Türkçe isminin ne olabileceğiyle ilgili şu bilgi yer almaktaydı: "İşte, "Toplumun Hazırlanmasında Kur'an Yöntemi"ni ele alan bu çalışmanın amacı: İslam Toplumunun Medine'de nazil olan vahye göre oluşumunda geçirdiği tekâmülü açıklamaktır." (Bkz. Muhammed El-Behiy, *Kur'an ve Toplum*, Çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Bir Yayıncılık, 1986).

1961 yılında Ezher Üniversitesi rektörü olmuştur. Ezher Üniversitesi Rektörlüğü döneminde Ezher'in sadece dini ilimlerle sınırlı kalmaması düşüncesine uygun olarak Ezher Üniversitesinde diğer bilim dallarıyla ilgili fakülteler kurmaya çalışmıştır. 29 Eylül 1962 yılında Vakıflar ve Ezher İşleri Bakanı olarak atanmıştır. Bir buçuk yıl bakanlık görevi yapan El-Behiy, bakanlık görevinden sonra ikinci defa Ezher Üniversitesine tekrar rektör olarak atanmış, ancak kısa bir süre sonra istifa etmiştir. Emekliliğine kadar Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde İslam Felsefesi dersleri veren El-Behiy, Bakanlar Kurulu tarafından görevinin beş yıl daha uzatılması kararına rağmen 1965 yılında emekliye ayrılmıştır. Emekli olduktan sonra birçok eser yazan Muhammed El-Behiy² 1982 yılında Kahire'de vefat etmiştir (el-Behî, 2019, 15).

Bu çalışmada, Muhammed El-Behiy'in henüz Türkçeye tercüme edilmemiş, orijinal ismi *el-Kur'an ve'l-Müctema*, Türkçesi *Kur'an ve Toplum* anlamına gelen kitabı orijinal Arapçasından değerlendirilecektir. Esas konumuz olan, *el-Kur'an ve'l-Müctema* isimli orijinal eseri değerlendirdikten sonra; Türkiye'de 1986 yılında "Bir Yayıncılık" tarafından *Kur'an ve Toplum* ismiyle yayınlanan *Menhecü'l-Kur'an fi Tatvîri'l-Müctema* isimli kitabı da Türkçesinden (Kur'an ve Toplum) kısa ve öz bir şekilde değerlendireceğiz. Bundan dolayı Türkçe *Kur'an ve Toplum* ismiyle yayınlanan *Menhecü'l-Kur'an fi Tatvîri'l-Müctema* isimli kitapla, değerlendirdiğimiz asıl orijinal ismi *el-Kur'an ve'l-Müctema/Kur'an ve Toplum* isimli kitabın karıştırılmaması için çalışmamızın başlığında Arapça orijinal ismi kullandık. Yine çalışmanın içeriğinde kitapların birbiriyle karıştırılmaması için çoğu zaman zamirle ifade etmek yerini kitabın ismini sık sık orijinal şekliyle yazmak zorunda kaldığımızı belirtmek isterim.

² Mısırlı düşünür ve devlet adamı Muhammed El-Behiy'in soyadının "El-Behî" şeklinde yazılması doğru değildir. Muhammed El-Behiy ile ilgili *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nin 2016 yılında İstanbul'da basılan (gözden geçirilmiş 2. basım) EK-1. cildinde, 176-178 numaralı sayfalarda yer alan, "BEHÎ, Muhammed Kamil" madde başlığı altında yazarın hayatı ve eserleriyle ilgili bilgiler verilmiştir. Madde başlığında ve madde içeriğinde tekrarlanan "El-Behî" şeklindeki yazım, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 2. baskı olarak 2019 yılında yayımladığı, *İslam Düşüncesinin İlahi Tarafı* isimli kitapta da tekrarlanmıştır. Ansiklopedinin ve Başkanlığın tercümesindeki yazım esas alındığında "El-Behiy" şeklindeki yazım yanlış kabul edilmektedir. Halbuki, "El-Behiyyü" kelimesindeki "yâ" harfi, sıfat kelimesinin aslıdır. Nisbet "yâ"sı değildir. Eğer nisbet "ya"sı olsaydı, "El-Behî" şeklinde yazılabilir ve okunabilirdi. Bundan dolayı özellikle yazarın soyadını "El-Behiy" şeklinde yazmayı tercih ettik. Ayrıca, Diyanet İşleri Başkanlığının 2019 yılı "Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı" olması münasebetiyle 2. baskı olarak yayınladığı Fuat Sezgin tercümesi *İslam Düşüncesinin İlahi Tarafı* isimli kitabın ilk baskısını görme imkânımız olmadı. Yayınlanan 2. baskıda "Çevirenin Önsözü"nde Fuat Sezgin'in "Bu önsüzü fırsat bilerek tercüme için bu eseri intihap buyuran Diyanet İşleri Başkanı Sayın Ahmet Hamdi Akseki'ye teşekkürü ödenmesi lâzım gelen bir borç sayarım." İfadesinden, eserin ilk tercümesinin Merhum Eski Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki'nin Diyanet İşleri Başkanlığı (1947-1951) döneminde yapıldığını öğreniyoruz. Diyanet İşleri Başkanlığının Fuat Sezgin'e tercüme ettirdiği *el-Cânibü'l-İlâhî mine't-Tefkîri'l-İslâmî/İslam Düşüncesinin İlahi Tarafı* isimli eser, 1945 yılında yazılmış olan birinci cilttir. Kitabın ayrıca 1947 yılında yazılmış olan ikinci cildi de vardır. Eserin birinci cilt olduğuyla ilgili tercümenin kapağında ve iç kapağında herhangi bir bilgi yoktur. Kitabın içinde yazarın önsözünden sonra çeviri, 28. sayfadaki "BİRİNCİ CİLT" ayırımından sonra başlamaktadır. Muhammed El-Behiy'in *el-Cânibü'l-İlâhî mine't-Tefkîri'l-İslâmî I-II* isimli eserin her iki cildi tek kitap olarak; *İslam Düşüncesinin İlahi Yönü* ismiyle 1992 yılında Türkçeye çevrilmiştir (Bkz. Muhammed El-Behiy, *İslam Düşüncesinin İlahi Yönü* Çev. Sabri Hizmetli, Fecr Yayınevi, Ankara, 1992).

El-Kur'an ve'l-Müctema

Muhammed El-Behiy, 1965 yılında emekli olduktan sonra çalışmalarını özellikle İslam düşüncesi ve Kur'an-Toplum ilişkileri üzerine yoğunlaştırmıştır. Değerlendirmesini yaptığımız *el-Kur'an ve'l-Müctema* isimli bu eser, 1976 yılı Mayıs ayında yazılmış ve aynı yıl Aralık ayında Mektebetü Vehbe yayınevi tarafından yayınlanmıştır. Yayınlanan birinci baskının kitap arka kapağında önce Kur'an-ı Kerim'in İsrâ suresi 9. ayet; "Kuşkusuz bu Kur'an en doğru olana iletir; dünya ve ahiret için yararlı işler yapan müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler." ayeti yazıldıktan sonra kitabın mahiyetiyle ilgili şu bilgilere yer verilmiştir; "Bireylerin sosyal davranışları nasıl oluşur? Savaş ve barışta, içerde ve dışarda devletin siyasi tavrı nedir? Toplumda dinsiz ve imansızların olması mümini çaresizliğe ve tereddüde sürükleyen bir durum mudur? Toplumda insanların geçimlerinin ve durumlarının farklı farklı olması toplumsal bir zorunluluk mudur? Toplumun çöküşü aşırı zenginlerin sorumluluklarını yerine getirmemelerine mi bağlıdır? sorularını bu kitap Kur'an-ı Kerim'den cevaplıyor. Daha sonra, İslam davetinin yaşanan her asırda maddeci/materyalist toplumdan, çalışma ve ibadeti eşdeğer tutan insani ilişkiler toplumuna bir davet olduğunu; mümin insanın menfaat ve çıkar gözetmeksizin bollukta ve darlıkta nefsinin istek ve arzularına karşı koyma sorumluluğu olduğunu açıklayarak, toplumda sorumlu liderlik esaslarını ve Allah'a imanı engelleyen açık ve gizli olguların neler olduğunu gösterir. Bütün bu soru ve problemlere cevap veren kitabın yazarı Muhammed El-Behiy, özgün düşüncesi, derin bilge rehberliği ve engin dehasıyla otantik İslam kültürüne Batı kültürünü ustaca dahil eden erdemli bir bilim adamıdır. Vehbe yayınevi, temel İslami araştırmalara ve yüksek insani değerlere ulaştırmada büyük bir eksikliği giderecek böyle bir kitabı yayınlamaktan son derece memnundur." Vehbe yayınevinin kitabın arka kapağına yazdığı bu tanıtım bilgilerinden sonra kitabın bölüm başlıklarına ve içeriklerine bakabiliriz.

el-Kur'an ve'l-Müctema isimli eserin birinci bölümü yaklaşık altmış sayfadan (s. 7-66) oluşmaktadır. Yazar bu bölümde, "Psikolojik ve Sosyolojik Genel Olgular" başlığı altında, Müslüman ve gayrimüslim toplumlarda, toplumların kendi içlerinde ve birbirleriyle ilişkilerinde ortaya çıkan toplum olmanın tabiatıyla ilgili psikolojik olguları ve toplumsalın yansıması olan sosyolojik olguların Kur'an'daki temellerine inmiştir. Özellikle olumsuz durum ve olayların sebeplerini vahyin dilinden aktarmaya çalışmıştır. Psikolojik ve sosyolojik olguların temellerini vahiyden aktaran yazar, kendine özgü tespitlerde bulunmaktan kaçınmıştır. Böylece yaşananları değil, yaşananların temelleri üzerinden ilahi usulü yani sünnetullahı aktarmaya çalışmıştır. Yazarın "Psikolojik ve Sosyolojik Genel Olgular" başlığı altında ele aldığı konular şunlardır: toplumsal değişim, ferdi değişimden sonra gerçekleşir; iman ve küfür bakımından toplumların farklılaşması insani bir özelliktir; kavimlerin farklı farklı olması tanışmaya vesile olur; toplumda bireylerin konum ve kazanç bakımından farklılaşması toplumsal bir olgudur; insan ilişkilerinde savaş bazen kaçınılmaz bir olgudur; dinsizlik, insan hayatının olgularından bir olgudur; ihtiyaç sahiplerinin ihtiyacının giderilmemesi toplumu çöküşe sürükler; toplumda sorumsuzluğun genelleşmesi yok olmaya yol açar; durumları medeniyet seviyesine ulaşmış toplumlar; inanmayanlar dünya nimetlerinden mahrum edilmez; dünyayı ahirete tercih edenler azabı beklesin; Allah'a kullukta dünya menfaati gözetmek hüsrana giden yoldur; Allah'tan başka bir şeye yönelmek zayıflık alametidir; dinden dönmek Allah'ın dinine zarar vermez; Allah'ın dinine karşı savaşmak İslam davetine zarar vermez; imansızlar sayıca üstün

olmadıkça Müslümanlarla savaşmaya cesaret edemezler; hakikatin ilanı, iman alametidir; iman gücü sıkıntılara direnmeye yardımcı olur; fiili uygulama imanın özüdür; insanın sıkıntıda Allah'a sığınması, bollukta Allah'tan yüz çevirmesi; ezilenler, zulme rıza gösterdikleri için hesaba çekileceklerdir; Allah mühlet verir fakat ihmal etmez.

Yazar, kitabın ikinci bölümünde (s. 67-125), "Müslüman toplumun karakteristik özellikleri" ana başlığı altında, Kur'an'da toplumu tasvir eden ayetler üzerinden İslam davetine muhatap olan toplumda olması gereken özellikler ve sınıflar arasındaki ilişkiler üzerinde durarak şu konulara yer vermiştir: İslam daveti, maddeci/materyalist toplumdan uzaklaşma çağrısıdır. İslam toplumu hem işçiler hem de patronlar toplumdur. İslam toplumu insani ilişkiler toplumdur. İnsani bakımdan eşitlik temel ilkedir. Din, dünya nimetlerinden faydalanmayı yasaklamaz. İslam, çalışma ve ibadet arasında denge sağlar. İslam az iş, çok sözü hoş görmez. Dindarların diğerlerine üstünlüğü yoktur. İman birliği güven verir. Düşmanlardan gelen haberlerin kabulünde teenni imanın bir özelliğidir. Kötü dedikoduların ihtiyatla karşılanması ve yayılmamasına çalışmak gerekir. Müminler hayır ve takvayı hedefleyerek bir araya gelmelidir. Yaşadığı topluma bağlılığı olmayanlar, diğerlerinin sahip olduğu haklara sahip olamazlar. Zenginlerin muhtaçlara öfkesi, onlara yardım etmelerini engellememelidir. Müminlerin ağır iman sınavı, mükafata ulaştırıcı bir yoldur ve Allah'ın bir takdiridir. İman ve savaş. İyilik ve güzelliğe davet edeni Allah kötülükten korur. Mümin, Rabbinin dostluğuna güvenen insandır. Sosyal adalete giden yol hürriyettir. Oruç tutmak hürriyete giden yoldur.

el-Kur'an ve'l-Müctema isimli kitabın üçüncü bölüm (s. 126-154) başlığını yazar, "İslam Toplumunun Yönetimi Hakkında" şeklinde belirlemiştir. Yazar bu bölümde, zafer ve yenilgi karşısında özellikle liderlerin nasıl davranacaklarıyla ilgili Kur'an öğretisinin ne olduğunu ortaya koyar. Konuyu çok kısa ve öz olarak şu başlıklar altında ele almıştır: Mümin zafere ulaştığında Allah'ı hatırlar ve nefsinin muhasebe eder. Yenilgi durumunda zafere nasıl gidileceği öğrenilerek zafere ulaşılır. Zayıf imanlıların dinden çıkması, yetkin bir yönetimi etkilemez. Davranışların izlenmesi, toplumsal zorunluluktur. Sapmalara karşı sürekli uyarı, toplumun birlik ve bütünlüğünü korur. Toplumun bekası fertlerin istikametine bağlıdır. Şura, toplumsal zorunluluktur. Münafıklık ve adaletli yönetim. Münafıklar içlerindeki ortaya koyarlar.

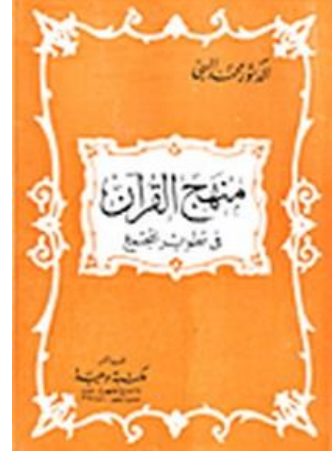
Dördüncü bölüm (s. 155-169), tarafımızdan 2017 yılında "Müslüman Toplumunun Materyalist Toplumla İlişkileri" başlığıyla tercüme edilerek yayınlanmıştır (Bkz. El-Behiy, 2017: 227-234). Bu bölümde yazar; maddeci materyalistlerin müminlerle alay etmeleri ve müminleri dinlerinden uzaklaştırma gayretleri, İslam'ın materyalistlerle müminler arasında akrabalık ilişkilerini yasaklaması, müminlerin iman karşıtlarına karşı tedbir alması, düşmanlık ya da kin sebebiyle adaletin göz ardı edilemeyeceği gibi konuları ele almıştır. Yazarın bu bölümde çok geniş bir konuyu öne çıkarmış olmasına rağmen, bölüm başlığına uygun doyurucu bir içerik ortaya koyamadığı görülmektedir. Bölüm ana başlığı altında ele alınan alt başlıklar ve alt başlıkların içerikleri oldukça kısa ve sınırlı ele alınmış, başlıklardan beklenen doyurucu içerik ortaya konulamamıştır.

Muhammed El-Behiy'in Türkiye'de "Kur'an ve Toplum" İsmiyle Yayınlanan "Menhecü'l-Kur'an fi Tatvîri'l-Müctema/Toplumun Oluşumunda Kur'an Metodu" İsimli Eseri

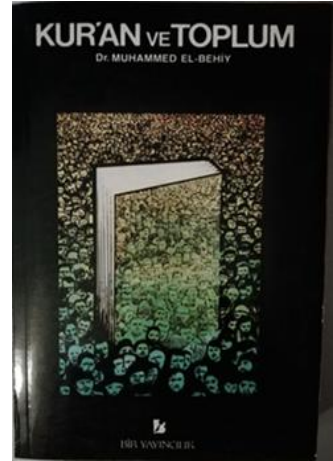
Muhammed El-Behiy'in 1973 yılında yazdığı *Menhecü'l-Kur'an fi Tatvîri'l-Müctema/Toplumun Oluşumunda Kur'an'ın Metodu* isimli eseri, M. Beşir Eryarsoy'un tercümesiyle, *Kur'an ve Toplum* adıyla "Bir Yayıncılık" tarafından 1986 yılında yayınlanmış ve yayınlandığı yıldan itibaren Türk okuyucularının, özellikle de din sosyolojisi alanında çalışan araştırmacıların ilgisini çekmiş ve Kur'an sosyolojisi çalışmalarında müracaat edilen kaynaklardan birisi haline gelmiştir.

Kur'an ve Toplum isimli tercüme eserin arka kapak yazısında kitabın içeriğiyle ilgili şu bilgilere yer verilmektedir: "Cahiliye, kıyamet gününe kadar zaman zaman ortaya çıkabilecek belirli bir toplumun karakteristik özelliği olup, gelip geçen bir daha tekrarlanmayan tarihi bir dönemin tanımı ya da sınırlarının belirlenmesi demek değildir... Medine'de peş peşe inen vahiylerde görüldüğü şekilde Kur'an yöntemi işe maddi yani cahili toplumda görülen şeyleri olumsuzluklarıyla ortaya sermek, eleştirmek ve yasaklamakla başlar. Bundan amaç bu cahili alışkanlıkların müminlerin nefislerinde taşıdıkları itibarı yok etmek ve onları değişikliğe hazırlamaktır. Bunun ardından cahili toplumda görülen olayın ya da durumun yerini alacak bir emir veya bir istek gelir. Bu yeni emir veya istek insani toplumun yahut yeni İslam toplumunun ayırıcı özelliği olarak ortaya çıkar. İşte "Toplumun Hazırlanmasında Kur'an Yöntemi"ni ele alan bu çalışmanın amacı, İslam toplumunun Medine'de nazil olan vahye göre oluşumunda geçirdiği tekâmülü açıklamaktır."

Türkiye'de tercüme edilerek *Kur'an ve Toplum* adıyla yayımlanan *Menhecü'l-Kur'an fi Tatvîri'l-Müctema* isimli bu eser, beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm "İbadete Dair Teşirler" başlığı altında namaz, zekat, oruç ve haccın toplumda meydana getirdiği cemaat olma, yardımlaşma, dayanışma ve paylaşmaya dayalı toplumu bütünleştirme özellikleri anlatılarak; aynı zamanda tedrici olarak emredilen bu ibadetlerin, toplumu tekâmüle götüren günlük, yıllık ve bir ömrün imkanına bağlı (namaz, oruç, zekat, hac) ibadetler olarak Allah'ın koyduğu birer teşri (hüküm) olma hikmetleri ve işlevleri anlatılmıştır.

"Aile Yapısına Dair Teşirler" başlığını taşıyan ikinci bölümde yazar, eşler arasındaki ilişkilerde haram helal hudutları, Kur'an'ın toplumsal bir olay olan boşanma ile ilgili hükümleri, boşanmada kadına tanınan haklar, eşler arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde Kur'an'ın önerileri konusu ele alındıktan sonra, aile içinde İslam'a uymayan, İslam'ın kabul etmediği gelenekler konusu da ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, "Fertler Arasındaki İlişkiler" başlığı altında yazar, Hz. Peygamberin Medine'de inmeye devam eden vahyin rehberliğinde topluma uyguladığı teşirleri (hükümleri); topluma uygulanacak siyasi tedbirler, fertlerin ahlakıyla ilgili hükümler, sosyal suçlardan ve hastalıklardan korunma ile ilgili teşirleri ele almıştır. *Menhecü'l-Kur'an fi Tatvîri'l-Müctema* (*Kur'an ve Toplum*) isimli kitabın dördüncü bölümünde, mali ve ticari ilişkilere dair teşirler; mali ilişkilerde muhtemel zararlara karşı tedbirler ve mali suçlar gibi konular ele alınmaktadır. Beşinci bölümde ise, Müslümanların putperest müşriklerle ilişkileri ve ehli

kitap Yahudi ve Hıristiyanlarla ilişkileri Kur'an ayetleri üzerinden anlatılmaktadır. Özellikle Yahudi ve Hıristiyanlarla ilişkiler konusunun ele alındığı bu bölümde, ehli kitaba karşı Müslümanların affedici, sabredici bir tavır ortaya koymaları gerektiğini Kur'an'dan ayetlerle açıklarken, ihtiyat ve tedbirin elden bırakılmamasının da yine vahyin isteği olduğuna işaret eder.

Sonuç

Muhammed El-Behiy'in Türkçeye tercüme edilerek *Kur'an ve Toplum* ismiyle 1986 yılında yayınlanan kitap, yazarın orijinal *el-Kur'an ve'l-Müctema/Kur'an ve Toplum* isimli kitabının tercümesi değil; yazarın "Toplumun Oluşumunda Kur'an'ın Metodu" anlamına gelen *Menhecü'l-Kur'an fi Tatvîri'l-Müctema* isimli, toplumun insani değerlerle nasıl donatılacağını ve erdemli topluma hazırlayıcı ahkâmı ele alan diğer bir kitabının tercümesidir. Bizim bu çalışmada değerlendirmesini yaptığımız *el-Kur'an ve'l-Müctema* isimli kitap ise, Türkçeye orijinal *Kur'an ve Toplum* ismiyle tercüme edilmesi gereken bir kitaptır. Bu kitap, Kur'an'ın tasviriyle Müslüman bir toplumda var olan ve olması gereken psikolojik ve sosyolojik olguları, Müslüman bir toplumun karakteristik özelliklerini, Müslüman toplumda siyasi yapıyı ve yine siyasi yapının bir yansıması olarak öteki kabul edilen diğerleriyle ilişkileri ele alan bir kitaptır. Bu kitabın tercüme edilerek, Arapça orijinal isminin tam karşılığı *Kur'an ve Toplum* ismiyle yayınlanmasının, Kur'an ve toplum çalışmalarına önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Behiy, Muhammed el-. *Kur'an ve Toplum*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Bir Yayıncılık, 1986.
- Behiy, Muhammed el-. *İslam Düşüncesinin İlahi Yönü*. çev. Sabri Hizmetli. Ankara: Fecr Yayınevi, 1992.
- Behiy, Muhammed el-. *İslam Düşüncesinin İlahi Taraftı*. çev. Fuat Sezgin, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Behiy, Muhammed el-. "Müslüman Toplumun Materyalist Toplumla İlişkileri". çev. Mustafa Safa, *Universal Journal of Theology* 2/3 (Eylül 2017), 227-234.
- Şenburç, Muhammed. "Behî, Muhammed Kamil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. EK-1/176-178. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.
- www.noor-book.com/كتاب-الجانب-الالهى-من-التفكير-الاسلامى-v-1-pdf (Erişim: 01.03.2021).

